

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERIK JESSEN

*Bare han
får sin
vilje*

Bare han får sin vilje

Tilegnet

Lissen

der med stor trofasthed har fulgt mig gennem mere end 50 år

»Mor fandt at jeg kunne være både vanskelig og stædig, men Frau Schatz, der dagligt kørte mig en tur i barnevognen, så anderledes på det. Hun sagde: Aber Frau Jessen, den Erich, den Erich, han er så god, bare han får sin vilje«. (1920)

ERIK JESSEN

Bare han får sin vilje
Erindringer

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 29

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
Aabenraa 1997

Udgivet med støtte fra
Velux Fonden af 1981

Desuden har Nykredits Fond og Sydbank Sønderjyllands Fond velvilligt
indkøbt et antal eksemplarer af bogen

Redaktion:
Lars N. Henningsen og Niels H. Kragh-Nielsen

Manuskript:
Grete Elmholt Larsen

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Tryk: P. J. Schmidt A/S, Vojens
Bogbinder: J. P. Møller A/S, Haderslev
ISBN 87-7406-098-8
ISSN 0109-7199

Indhold

Drengår i Aabenraa	7
Ung mand i Sønderborg og Nyborg	62
Besættelsesårene	78
Efterkrigsår	124
Spejderliv	151
Borgmester i Aabenraa	175
Året 1970 – et vendepunkt	242
Amtsborgmester	259
Grænseland	321
Finansielle kontakter	365
Familie og hjem	402
I gårdhaven 1997	421
Navneregister	425
Kort	439
Serien <i>Sønderjyske Levnedsløb</i>	443

Drengear i Aabenraa

Min far vendte hjem fra 1. verdenskrig nogle få dage før juleaften 1918. Som så mange andre danske sønderjyder var han blevet tvunget i den tyske soldateruniform og sendt i krig. Far hørte til de heldige. Han deltog aldrig i egentlige kampe, men tilbragte langt den største del af de 3½ år, han var i krig på Østfronten, i skovene uden for Wilna, byen der i dag kendes som Vilnius, hovedstaden i Litauen. Her tjente far ved en telegrafbataljon. Da han kom dertil i 1916 var kampene på Østfronten ophørt.

Jeg blev født den 23. september 1919 og er således resultatet af min fars og mors glæde over, at far kunne blive hjemme. Mine forældre havde i forvejen to børn, nemlig Ingeborg, i familien kaldet Inge, født i 1914 og Johan, der fødtes i 1915 – et halvt års tid efter, at far var blevet indkaldt.

Fars slægt

Far, Peter Nissen Jessen, stammede fra landsbyen Vellerup i Agerskov sogn i Midtsønderjylland. Der sad hans far, Johann Jessen på den vestligste gård. Min farfar eller bedstefar, som vi kaldte ham, havde som ung tilbragt fem år i Australien og New Zealand. Han kaldtes derfor også Johann Australier eller Johann Guldgraver. Det var dog ikke som guldgraver, han kunne bringe penge med hjem. Han havde ikke heldet med sig, men klarede sig godt ved at arbejde for andre, ved at fælde træer og bygge bjælkehytter samt fange vilde heste og tæmme dem. Da han vendte hjem, var han i stand til at købe sig en gård, og han valgte, sikkert for at undgå at blive tysk soldat, en gård nord for grænsen i landsbyen Bastrup i nærheden af Vamdrup.

Farfar blev i to ægteskaber far til i alt tolv børn, hvoraf de seks døde som små. Børnedødeligheden var meget høj og tuberkulosen skyldt i mange børns tidlige død. Efter sin første kones død, solgte farfar gården i Bastrup og købte gården i Vellerup. Den var på 68 hektar, over-

Parat til at kigge nærmere på det mærkelige liv. Erik Jessen portrætteret 1921 af fotograf Clausen, Aabenraa.

vejende enge og lavtliggende arealer. Hovedindtægtskilden var da også græsning og studeopdræt. På denne gård flyttede han ind med to drenge fra første ægteskab og sin nye kone, min farmor Elsabe Cathrine Møller fra Vester Højst i nærheden af Løgumkloster.

På denne gård voksede far op. Han gik i den stråtækte landsbyskole i det nærliggende Bovlund. Han kaldte spøgende sin barndoms skole for Bovlund Gymnasium. Som traditionen bød, var det den ældste søn, der overtog gården. Det blev fars ældre bror, Christian, der drev gården i mange år. Han rantes hårdt af landbrugskrisen i 20'erne og 30'erne og blev tvunget til at sælge jord fra. Onkel Christian var en begavet mand, der var levende optaget af samfundsforhold og en ivrig diskussionsdeltager. Han var meget dygtig til at regne, og kunne gange både 2- og 3-cifrede tal med hinanden uden brug af papir og blyant.

Omkring 1908 blev familien i Vellerup fotograferet. Her sidder bedstefar Johann Jessen og bedstemor Elsabe sammen med deres tre døtre. Fra venstre Johanne, kaldet Haje, senere gift med ingeniør Niels Hansen, Aarhus, Anna Margrethe gift med gårdejer Jens Møller, Maarbæk ved Logumkloster, og Kristine, kaldet Dinne, i nogle år gift med vaskerier Theodor Andresen, Aabenraa. Bagest står fru venstre svigersønnen, Jens Møller, Maarbæk og sønnen Christian, der overtog gården og fur, Peter Jessen.

At far valgte at gå i manufakturhandlerlære var en tilfældighed, en annonce i avisen hvor manufakturhandler Peter Clausen i Aabenraa søgte en lærling. Den plads fik far i år 1900, og knap fjorten år gammel begyndte han sin 4-årige læretid hos Peter Clausen på Storetorv i byens største manufakturhandel. Som det var sædvane dengang, boede lærlingen Peter hos chefen, der netop havde ladet opføre en statelig patriercierejendom i Vestergade. Her fik far øverst oppe et udmærket værelse, som han delte med en anden lærling. Også maden fik far hos chefen, sammen med familien ved det store spisebord med Peter Clausen siddende for den ene bordende og fru Clausen for den anden. I dette hjem fødtes året før far kom i lære den senere kendte malerinde Francisca Clausen.

Da far begyndte sine læreår, sagde han, at det var hans agt ad den vej at tjene så mange penge, at han selv kunne købe sig en

Fars slægt var en bondeslægt. En af de meget få, der ikke valgte landbruget, var min oldefar, Jacob Jessen. Han læste til lærer i Tønder og virkede som lærer i den lille landsbyskole i Lydersholm ved Burkal i mange år. Som pensionist boede han hos en søn i Flensborg, hvor han døde i 1879, 84 år gammel.

gård. Da han senere nåede så vidt, var det imidlertid ikke landbruget, der interesserede ham. Han var helt og fuldt blevet optaget af tekstilbranchen.

Jessen-slægten kan føres tilbage til landsbyen Lovtrup ved Tinglev. Lovtrup er trafikalt placeret i hærvejsstrøget tæt ved det sted, hvor Friservejen fører til Frisland. Den første Jessen, der kendes, hed Mattes Jessen. Han fødtes i Lovtrup omkring 1670. To generationer senere sad slægten (Asmussen, Jessen og Rasmussen) på de fleste gårde i den lille landsby. I 1800-tallet delte slægten sig nationalpolitisk, således at der fandtes både dansksindede og tysksindede familier. Der var helt overvejende tale om en landboslægt, der holdt til i det nuværende grænsestrøg – fra Lovtrup i øst til Burkal i vest, men ikke alle blev ved landbruget. Min fars farfar var således lærer i Lydersholm i en meget lang årrække. Andre søgte til byerne og blev handelsfolk. Her var det

især Flensborg, der trak, men slægtens unge fandt også en fremtid i Hamborg, i Husum, i Sydslesvig og i København.

Min farmor Elsabe Cathrine Møller fra Vester Højst fik ikke nogen blid start på livet. Begge hendes forældre døde, mens hun var en lille pige. Hun blev derefter optaget i hjemmet hos sin morbror, Peter Terp, på Herslevgård ved Hellevad. Min farmors slægt var en sønderjysk gårdmandsslægt, der overvejende holdt til i Vestslesvig, men som også havde slægtsforbindelser til de store frigårde på Haderslev Næs. En af slægtens mest kendte var bonden og storkøbmanden Peter Beyer på Skastgård ved Ballum. Fra gården her eksporterede han via stranden et betydeligt antal levende stude til Holland, foruden røgede skinker, store mængder honning og andre gode sager. Fra Holland importerede han blandt andet tobak, kridtpiber, krudt, sirup, sukkertoppe og krydderier. Farmors slægt var meget præget af storbønder, ansete folk på deres hjemegn, og folk der havde magt over tingene.

Mors slægt

Min mors slægt var i modsætning til fars slægt en købstadsslægt. Mor, Anna Hansen, var datter af købmand og korngrosserer, senere løngelig vejer og måler, Lorenz Hansen, Aabenraa. Hendes farfar havde været vognmand i Sønderborg og bl.a. kørt dagvogn fra Sønderborg til Flensborg. Hendes mor, Ingeborg Hansen, var datter af skibsbygmester Niels Jacobsen, Aabenraa. Han var født ved Vinding Strand ved Munkebjerg på sydsiden af Vejle Fjord. Her havde hans forældre et hus med en skov og lidt jord, og levede af landbrug, fiskeri og bådebyggeri.

»Da min moder i alle måder var ham en trofast støtte og en dygtig husmoder, kunne de nok ved forenet flid og sparsommelighed ernære sig anstændigt. Men da de havde mange børn og tidligt blev svagelige, kunne de heller ikke bringe det til noget videre«, skriver Niels Jacobsen i sine erindringer. I dette hjem fødtes han i 1828, men kort efter hans konfirmation døde begge forældre med få dages mellemrum.

Hjemmet blev opløst ved en offentlig auktion. Der var dog så store værdier i boet, at der kunne blive et beløb til hver af de otte børn, således at de kunne betale for ophold hos andre familier. Niels Jacob-

Da oldemor på mødrene side, Maria Jacobsen, enke efter skibsbygmester Niels Jacobsen, fyldte 94 år, kunne hun med tilfredshed lade sig fotografere sammen med sine børn i sit hjem i Vejle, hvortil hun var flyttet for at være i nærheden af datteren, Bodil. Siddende ses fra venstre: gårdejer Valdemar Jacobsen, Nygade Aabenraa, oldemor, min mormor, Ingeborg Hansen, arkitekt Niels Jacobsen, Odense, Bodil gift med gartner Vilhelm Nielsen, Vejle og gartner Christian Jacobsen, der grundlagde Aabenraa Nellikgartneri. Stående bagest ses havnefoged Jacob Jacobsen, Aabenraa. Den som ung afdøde søn, maleren Jes Jacobsen, er på en måde også til stede. Det er hans billeder, der pryder væggen.

sen besluttede sig for at sejle til Aabenraa, hvor en farbror, Mads Michelsen, var skibsbygmester.

I Aabenraa blev Niels Jacobsen uddannet som skibstørmr. Udlært fik han hyre ombord på skonnerten »Coquet«. Han var imidlertid ikke tilfreds med forholdene ombord og lod sig afmønstre i San Francisco. I det følgende års tid klarede han sig sammen med andre skibstørmrere fra Aabenraa igennem ved at arbejde som tømrer, guldgraver og daglejer. Der er intet, der tyder på, at han blev velhavende af dette ophold i Californien.

I 1856 var han tilbage i Aabenraa og overtog skibsværftet efter onklen. I de følgende 24 år byggede han 29 skibe, hvoraf det største var barkskibet A. T. Stallknecht, der var på 298 læster, svarende til knap 600 bruttoregister-ton. Fra 1880 var tiden ikke mere til træskibe, men til skibe af jern og stål. Niels Jacobsen nedlagde sit værft, hvilket han

kunne gøre som en formuende mand, en formue der var skabt af en blanding af dygtighed, flid og sparsommelighed. Niels Jacobsen var gift med Marie Kjær, hvis far, skibskaptajn Jes Johan Kjær, stammede fra København, medens hendes mor kom fra en gammel Aabenraa-håndværkerslægt som datter af sejlmager Cornett. Af børneflokken i skibsbygmesterhjemmet skabte sønnen Niels sig en smuk karriere som arkitekt i Odense, og Christian opbyggede det landskendte Nellikegartneri i Aabenraa. En søn Jes blev uddannet som kunstmaler på Kunstakademiet i København, men han døde til forældrenes usigelige sorg kun 24 år gammel af en hjernebetændelse under et ophold i Aabenraa. Med få undtagelser befinder hans arbejder sig stadig i dag i slægtens eje.

Også i den efterfølgende generation dukkede en kunstmaler op, nemlig Viggo Bertram Jacobsen, der skabte sig en smuk karriere som maler på Vestfyn. Han var søn af arkitekten og boede på Kjærlingebjerg, den gamle smukke birkedommerbolig ved Wedellsborg, sammen med sin kone Gudrun, af venner kaldet Jeppe.

Min mormor Ingeborg fødtes i 1860, og voksede op i hjemmet, et lille hus i udkanten af tømmerpladsen på Aabenraa Havn. Under den store stormflod i 1872 måtte familien søge op på loftet, hvorfra de blev reddet over i en båd ført af skibskaptajn Michael Jebsen.

Som de fleste kvinder på den tid fik også min mormor mange børn. Otte blev det til. Deraf blev de syv første født i løbet af otte år. Min mor, Anna, var den næstyoungste. Hun giftede sig i 1913 med min far, der i 1911 havde åbnet en manufakturforretning i lejede lokaler i ejendommen Storegade 5 i Aabenraa.

Mit barndomshjem

Far fik hurtigt medvind i sin forretning. Byens damer ville gerne købe hos den nye unge købmand, måske fordi han lagde vægt på at sælge færdige varer, d.v.s. kjoler, frakker, bluser og nederdele. Det almindelige på den tid var ellers, at folk købte stof og selv syede deres tøj eller fik det syet hos en sy pige eller på en systue.

1. verdenskrig betød et afbræk i den gunstige udvikling. Medens far var i krig blev forretningen passet af hans søster Kjestine sammen med

De to etager i midterbygningen, som far byggede i 1923, er mit barndomshjem. I ejendommen til højre boede Lissen og jeg i 1960'erne på 1. sal. Billedet er taget under besættelsen. En tysk soldat ses ved sin bil til højre. Facaden forandrede sig ikke meget fra opførelsen og frem til disse år. I ejendommen til venstre boede slagtermester Max Petersen og hans familie samt en del andre. Fot. von Münchow.

en kommis og en lærling, men også mor måtte naturligvis holde lidt øje med den.

Da far kom hjem fra krigen i 1918 kunne hele varelageret være i en stor kuffert, men far havde ikke tabt modet og købte straks en saneringsmoden ejendom, Storegade 17. Den blev revet ned og i 1923 lod far her opføre en treetagers ejendom med butik i stue- og underetage og privat lejlighed på første og anden sal.

Dette hus blev mit barndomshjem, indtil jeg i 1935 flyttede til Sønderborg for at gå i manufakturhandlerlære. Fars butik fik en meget smuk og lang facade til Storegade, en del af byens forretningsstrøg. På 1. sal var der, som det hørte sig til, tre stuer til gaden, dagligstue med mahognimøbler, herreværelse med tunge egetræsmøbler med sort læderbetræk, og en stor spisestue med møbler af lyst birketræ. Var det store spisebord trukket helt ud kunne der sidde 24. Ud mod gården

var der et køkken med gaskomfur og høkasse, men det varede kun få år, før elektriciteten holdt sit indtog og mor kunne købe sig elkomfur og køleskab. Det var tidligt, men det nye Sønderjyllands Højspændingsværk ved Aabenraa havn gjorde dette muligt med sin bevidste prispolitik.

Mod gården var der også et rum, vi kaldte børneværelset, men som man nu om stunder nok ville kalde alrum. Her opholdt ikke alene vi børn os ofte, men også mor og vore to piger. Til det store hus hørte nemlig både kokkepige og stuepige. De havde et fælles værelse på 2. sal, hvor også far og mor havde soveværelse og vi børn vore værelser. Min søster, der var den ældste og eneste pige, havde sit eget værelse. Selv da hun rejste hjemmefra blev det stående, således at hun kunne bruge det, når hun var hjemme på ferier. Til den ældste dreng var der også et værelse, medens vi tre yngre drenge måtte klare os med et fælles soveværelse, indtil den ældre Johan rejste hjemmefra, og jeg kunne rykke op og overtage hans værelse. På 2. sal var der også et badeværelse og et ret stort gæsteværelse. Det blev brugt som fødestue, da mor fødte de to yngste, Olaf og Peter. Da trak hun sig tilbage dertil og jordemoder fru Vildfang kom sammen med onkel Mads, der var læge. Vi mærkede ikke noget til disse fødsler, før vi til vores store forundring blev præsenteret for en ny lillebror. Da min søster engang fik skarlagensfeber blev gæsteværelset anvendt som sygestue, idet hun blev »låst inde« her i den periode, hvor hun kunne smitte andre. Så slap hun for at blive indlagt på epidemiafdelingen på byens sygehus.

Til huset på Storegade hørte også en stor gårdsplads med vaskehus med gruekedel og tørreloft. Bag gården lå så en stor have, der strakte sig helt ned til Madevej.

Hjem, by og folk

I min barndom var Aabenraa en by med 8.–10.000 indbyggere. Den bestod med få undtagelser, af det vi nu kalder den indre by, bykernen og villaer. Først senere kom de mange parcelhuse, det almennyttige byggeri og ret store industriarealer til. Havnen havde altid været og var stadig af afgørende betydning for byen og dens erhvervsliv.

En fire–fem måneder efter min fødsel stemte sønderjyderne den

nordlige del af Sønderjylland hjem til Danmark, og jeg var ikke fyldt et år, da kong Chr. X i sommeren 1920 red over grænsen ved Christiansfeld for at tage hånd om den genvundne landsdel.

Glæden over Genforeningen var stor. Det blev den største glædelige begivenhed i mine forældres tid. I statsskolen gik jeg i klasse med en dreng, der også var født i genforeningstiden og døbt Woodrow Wilson Hansen, for at ære den amerikanske præsident, der gennem fjorten punkter i oplægget til freden muliggjorde afstemningen og Genforeningen.

Aabenraa var præget af, at den i 56 år havde været under tysk herredømme. Det var en stagnationsperiode, der fik en særlig negativ betydning, fordi den fandt sted netop i de tiår, da byerhvervene i Danmark og hele Vesteuropa var i en vældig vækst, der førte til, at de fleste byer voksede sig store og stærke. Den udvikling fik Aabenraa ingen andel af. Den havde jo været placeret i en udkant af det store tyske rige.

Byen var i de første årtier efter Genforeningen stadig meget præget af det tyske, således var der i den tyske tid blevet opført flere store og tunge administrations- og skolebygninger, der ligesom enkelte andre huse bar præg af tysk byggeskik. Store dele af byen hvilede dog naturligt i sig selv som før den tyske tid.

Det var ikke ualmindeligt at høre folk tale tysk på gaden. I 1927 var hjemmesproget hos hver femte familie tysk, og i forretninger forventede disse familier almindeligvis at blive betjent på tysk. Når vi i dag hører tysk på gaden i Aabenraa, kan man næsten gå ud fra, at det drejer sig om turister sydfra.

Var der fest- eller runde fødselsdage kom flagene ud, og der var Dannebrog i mange huse. Det tyske flag måtte ikke hejses, men enkelte tyske familier hejste i stedet for det gamle Aabenraa-flag med byens tre makreller på.

Vi boede helt centralt i byen. Det følte vi i hvert fald selv. Vi boede jo midt på Storegade. På den anden side af gaden lå byens største bank og på det andet hjørne byens sparekasse. Mellem dem kunne vi se over til byens store kirke, Sct. Nicolai. Selvom Storegade var en af byens betydeligste forretningsgader, boede der dog ikke alene mange familier på 1. og 2. sal i forhusene, men også i baggårdene fandtes der mange lejligheder og ikke så få værksteder. Det var et livligt sted at bo. Tyske

og danske boede imellem hinanden. Nord for os var slagtermesteren og buntmageren tyske, hvorimod urmageren og bageren på den anden side af gaden var danske. Skohandleren var derimod tysk.

Vi boede alene i det store hus, bortset fra vores huskarl Jacobsen, der med kone og seks børn boede i en høj kælderlejlighed i gården. Familien var dansk, medens sadelmageren i naboejendommen, der havde vinduer ud til vores gård, var tysk. I Jacobsens stue hang der et fint billede over sofaen. Det viste de tre danske glücksborgske konger samt Kronprins Frederik, alle til hest ridende frem i kronologisk følge med Chr. IX i spidsen og Kronprins Frederik (IX) bagest. Sadelmageren, der hed Lindemann, kunne vel virke lidt bister på os børn, men vi havde respekt for ham, fordi han havde været soldat i krigen samme sted som far, og fordi han var med i byens frivillige brandværn.

Vort frivillige brandværn var i mine drengår meget præget af det tyske, og kommandosproget var en pudsig blanding af tysk og sønderjysk. Vi boede ikke langt fra rådhuset, hvor brandværnet opbevarede dets materiel i en garagebygning. Vi sad således i første parket, når brandværnet rykkede ud. Alarmen skete ved, at brandmænd løb gennem gaderne og blæste i signalhorn. Lidt efter kunne vi se mændene løbe afsted med deres slangevogne, og hvad de ellers havde. Motoriserede brandvogne kendte man ikke, men de frivillige brandfolk gjorde et godt arbejde og kunne klare også større brande, fordi de var mange om det.

Huskarl Jacobsen havde mange opgaver i den store ejendom. Han renholdt gård og gade, pudsede de store butiksruder og gjorde ved hjælp af familien rent i butikslokalerne. Derudover bragte han varer ud til kunderne. De mere tunge ting som f.eks. tæpper og madrasser transportererede han i en trækvogn, en vogn af træ med to store hjul og to håndtag til at skubbe vognen med. Tempoet var et andet end i dag. Man havde og tog sig bedre tid, end vi gør nu om stunder.

På grund af mine forældres bortrejse spiste jeg engang middag hos familien Jacobsen. Vi fik stegt flæsk med persillesovs, hvilket dog ikke var nyt for mig. Det fik vi også jævnlige hjemme. Det interessante var, at den sorte pande med den hvide mælkesovs blev sat midt på bordets voksdug, og at vi skiftedes til at dyppe vore kartofler i sovsen. Jeg blev så begejstret for denne metode, at jeg foreslog min mor, at vi også indførte den hos os, men det afviste hun hovedrystende. Forældre kan jo af og til være meget mærkelige!

Interiør af fars butik i 1935. Der er mørkebrunt linoleum på gulvet. De fleste varer ligger bag glas. Paraplyerne hænger dog åbent til venstre og på glasdissen til højre er sidste nyhed, lynlåsene, hængt op. Der var ikke meget lys i datidens butikker.

Mens jeg voksede op, voksede også min fars forretning. Han gennemførte flere store udvidelser. Ved 25-års jubilæet i 1936 var den blevet byens største i branchen og kunne tælles blandt de største af tilsvarende art i Sønderjylland. Far beskæftigede da omkring fyre medarbejdere, og vareudvalget var stort og omfattende og strakte sig fra alt i dame-, herre-, pige- og drengetøj til boligudstyr som gulvtæpper, gardiner og sengetøj. Fars store interesse var færdig beklædning til damer, og det var da også disse afdelinger, der blev langt de største.

Vi fem børn havde rige muligheder for alle slags lege og beskæftigelser. Til vor rådighed havde vi gårdspladsen med de toppede brosten og det gamle hus med tørreloftet samt den store have, hvor vi gerne måtte lege. Vi kunne frit færdes, hvor vi havde lyst, blot vi overholdt mors stærke krav om, at alle skulle møde præcis til måltiderne. Det var et rimeligt krav. Vi var jo syv, når vi samlede os omkring det daglige spisebord i børneværelset.

Mor var det faste holdepunkt i vores tilværelse. Hun var næsten

altid hjemme. Jeg vil kalde hende hjemmearbejdende, idet mor meget aktivt tog del i alt det, der nu engang skulle gøres i det store hus. Hun havde ganske vist to piger, en kokkepige, der lavede den daglige mad og en stuepige, der overvejende gjorde rent, men også holdt øje med os børn. Mor var med i det hele. Hun foretog alle indkøb til hus og køkken. Dengang kunne man jo blot ringe til de faste leverandører, hvorpå varerne blev leveret hjemme på det ønskede tidspunkt. Fisk købte mor hos Anna-fiskeku'n (Anna fiskerkone). Hun boede i det lille fiskerleje Styrptom nogle kilometer syd for byen, og hun gik jævnligt ind til sine kunder i Aabenraa med dagens fisk i en gammel barnevogn. Jeg tror, at hun kom hos os hver fredag formiddag, og at hun i høj grad bestemte, hvilken fisk vi skulle spise. »I dag har jeg en god torsk til Dem, fru Jessen«, sagde Anna fiskerkone og smed torsken op på køkkenbordet, hvor den endnu kunne ligge og gispe lidt, inden hun kom med kniven. En anden dag kunne hun sige: »I dag skal De have nogle gode rødspætter, fru Jessen«. Hun rensede fisken og gjorde den klar til gryde eller pande. Skulle vi have torsk blev vi sendt afsted for at købe rigtig fiskesennep omme i en lille butik i Nygade, hvor vi kunne se den gode fiskesennep blive lavet. Engang imellem fik vi klipfisk. Det var nu ikke vores livret, men far holdt meget af den fisk, og så skulle vi naturligvis have den engang imellem. Far elskede også tarregrød. Det var boghvedegrød, der blev serveret i en tallerken med mælk. Heller ikke den grød var vores livret, men ingen var i tvivl om, at hos os spiste vi det, der blev sat på bordet. Vi kunne selv bestemme hvor lidt og hvor meget, men det vi tog op på tallerkenen, det skulle vi også spise, ofte til den bitre ende. Dengang må der have været hungersnød i Kina, for når det kneb for os børn at få spist det hele, sagde mor ofte: »Tænk på de stakkels små sultne kineserbørn, der ikke engang har ris«.

Mor mente, at det var skadeligt for børn at gå i biografen, så der kom vi ikke, medmindre det var en Fy og Bi film, der blev spillet. Det kunne gå an, mente mor og gav os hver en 50 øre med. Så behøvede vi ikke at sidde på »cowboyrækken«, første række, hvor det kun kostede 25 øre.

Da vi børn var små, havde vi en kone, der hver dag kørte en tur med os i barnevognen. Min kone hed Frau Schatz og var hjemmetysker, men alligevel fundet god nok til at trille den daglige tur med mig.

En dag hun kom hjem med mig siddende glad og veltilfreds i barnevognen, udbrød min mor:

»Hvad gør De da ved den dreng, Frau Schatz. Herhjemme er han altid så vanskelig og stædig?«

Frau Schatz svarede med disse ord: »Aber, Frau Jessen, den Erich, den Erich, han er så god, så god, bare han får sin vilje«.

De ord måtte jeg siden ofte høre. Da vi blev større og selv kunne løbe over Kirkepladsen og ind i Lille Pottergade, hvor Frau Schatz boede i en stiftelseslejlighed på 1. sal, var alene det spændende. I opgangen lugtede det så vidunderligt dejligt af den søde kandis, som de gamle brugte til at søde kaffen med.

Mor var A-menneske og stod tidligt op, far derimod B-menneske. Han ville gerne ligge lidt længere. Mor var jo oppe for at få os børn sendt rettidigt i skole. Derefter drak far og mor morgenkaffe sammen. For fars vedkommende sluttede den med, at han tændte sig en stor cigar. Far holdt meget af at ryge store cigarer og røg mange af dem dagen igennem, også mens han ekspederede kunder i butikken. Midt på formiddagen mødtes far og mor igen nu til en kop kakao og et stykke franskbrød med smør. Det skete ret ofte, at også nogle af mors damebekendtskaber kom netop på dette tidspunkt og fik en kop med. Jeg går ud fra, at damerne nøje har vidst, hvornår man skulle møde for at få en god varm kop kakao med et frisk stykke franskbrød til.

Mor holdt meget af sine stuer. Den midterste, hvor der var møbleret med mahognimøbler, var nærmest hendes egen. Der havde hun også sit sybord, hvor hun ofte sad og syede. Hun udfoldede en vældig energi, når der skulle gøres forårs- eller efterårsrent. Om foråret blev de lange, tunge, mørke vintergardiner skiftet ud med lette hvide blondegardiner, der var så lange, at de lå lidt hen ad gulvet.

Mine drengeår og samlivet i vores familie og med mine søskende blev en god og varm oplevelse, som jeg ofte med glæde tænker tilbage på. At vi levede i gode økonomiske kår betød nu ikke, at vi ikke lærte pengenes værdi at kende. Vi fik faste ugentlige lomme penge, som vi selv skulle holde hus med, og hvert halve år samlede mor os fire drenge for at prøve tøj. Mor havde lagt alt tøj fra forrige sæson frem, og mor bestemte med stor myndighed, hvem der nu skulle bruge hvilket tøj. Mor var meget begejstret for noget i Stuttgart fremstillet drengetøj af fabrikatet Bleyle. Det var meget tæt strikket og utroligt stærkt og kun-

To af stuerne på 1. sal. Foran mors stue, mahognistuen med klaveret og familiefotografier og til højre en amerikansk klokke. Et vægur som udvandrere tog med hjem eller sendte hjem til familien. Stuen bagest er fars herreværelse. Fot. 1935.

ne derfor godt klare i hvert fald to generationer drenge. Johan havde den fordel, at han var den ældste, så han fik altid nyt tøj. Værre var det med mig, der var nummer to, og temmelig sikker på, at jeg skulle slide Johans tøj. De to yngre kunne så begynde forfra og få noget nyt. Dette genbrug af tøj generede os ikke, heller ikke selvom far havde en butik fyldt med bl.a. nyt drengetøj.

En gang om måneden var der storvask. Da tændte huskarl Jacobsen tidligt om morgenen op i gruekedlen nede i vaskehuset, og mor og stuepigen gik igang med at koge og vaske tøj og hænge det til tørre på tørreloftet. Derpå blev det transporteret helt op på loftet, hvor det tøj, der skulle rulles, fik en tur igennem rullen. Det skete ved håndkraft, idet mor eller pigen drejede det store hjul med håndtaget. Inden da skulle lagner stænkes med vand og strækkes godt. Det har været en drøj dag for de to kvinder. Alligevel tror jeg, at mor elskede at vaske. Hun var i hvert fald både glad og stolt, når hun om aftenen kunne fremvise alle de fine rene, hvide lagner, dynebetræk, pudevær, duge og

håndklæder. Man skulle tro, at man på sådan en vaskedag havde behov for lidt ekstra god mad, men det var nu en tradition hos os, at vi fik en portion grød, heldigvis ofte med rosiner i.

Både far og mor var energiske og flittige mennesker. Hjemme var det mor, der ordnede hus og hjem og holdt styr på os børn. Det var hende, der satte os på plads, når det var nødvendigt. Hun satte en ære i, at hendes børn opførte sig ordentligt og var høflige og velafrettede.

Far var hele dagen optaget i forretningen, hvor der var mere end nok at se til for ham. Hertil kom byrådsarbejdet og andre tillidsjobs, der tog en del af hans tid. Når han var hjemme, slappede han af. Som små elskede vi at høre far fortælle barndomsoplevelser fra gården derhjemme i Vellerup. Far var god til at dramatisere selv små oplevelser, som når ræven havde været på besøg i hønsehuset, eller en hest var løbet hjemmefra og skulle fanges ind. Far havde en dejlig fantasi og var en glimrende fortæller. I afslappede stunder kunne han også finde på at klæde sig ud og optræde for os i et eller andet fantastisk kostume f.eks. med en blomsterpote på hovedet. Det fandt vi ustyrligt morsomt, og far så ud til at nyde det helt og fuldt.

Far havde allerede som ung lidt en del af bronchitis og tog flere gange på kur i Tyskland, hvor han om ikke andet så dog fik en hvilepause i sin travle hverdag ud af det. Hver aften inden far gik i seng, drak han en eller to toddyer. Denne varme drik med rom, der også kaldes grog, lindrede formentligt hans bronchitis, i hvert fald for en tid. En toddy bliver i Aabenraa fremstillet af rigtig Jamaicarom, som købmanden importerede fra Flensborg, der er kendt som rombyen. Drikken fremstilles i et særligt glas med høj stilk. Deri lægges et eller to stykker sukker, og der hældes spilkogende vand på. For at hindre, at glasset springer i stykker af varmen, hører der en særlig »glasvind« til. Den bruges også til hurtigt at få sukkerstykkerne opløst. Derefter kommer rommen i. Man kan selv bestemme farven alt efter, hvor stærk man ønsker sin toddy. Det var far en tydelig plage, når det under et københavnerophold var umuligt for ham at få hotellet til at servere en toddy fremstillet på den gode sønderjyske måde. »Herovre blander de the og rom«, sagde han hovedrystende.

Far var god til at regne, han kunne tælle talrækker sammen med to cifre ad gangen i et lyntempo, som jeg ikke har set andre kunne. Han holdt meget af at stille os mundtlige regneopgaver for at træne os i

regning. Som små fik vi hans ofte gentagne yndlingsspørgsmål: »Hvad er syv gange sytten?« Det lærte vi hurtigt at svare rigtigt på »119«. Da jeg søgte læreplads i Sønderborg, skete det pudsige, at købmand Viggo Jørgensen spurgte mig om det selvsamme regnestykke. Det var der ingen problem i.

Mor deltog aktivt i datidens sociale arbejde. Hun hørte således til en kreds af asyldamer, der ugentligt mødtes for at sy og samle tøj sammen til de mindrebemidlede børn, der gik i datidens børnehave i asylet i Nygade. Mor hørte også med til de aktive i kogeforeningen, en forening der udførte socialt arbejde på forskellig vis, især dog ved at hjælpe dårligt stillede familier med mad. En bestemt dag i ugen ved tolvtiden mødte der altid to mænd op i vort køkken, hver med sin madspand for at hente mad til familien. Efter datidens forhold har det sikkert været en meget vigtig hjælp, mange af byens husmødre her ydede. Den dag fik vi altid kød, for som mor sagde: »De gamle skal have noget godt at spise, når de får det her fra os«. Kogeforeningen foranstaltede også udflugter og andre arrangementer for de ældre, og mor deltog aktivt i dette arbejde, indtil hun døde. Da hun var over firs, tog hun som sædvanligt afsted til det store kaffebord, der indledte sommerudflugten. Hun sagde da: »I eftermiddag skal jeg ud og lave kaffe til de gamle«.

Når dørklokken ringede kunne det være en vandrende svend, der bad om lidt mad, eller en dårlig klædt arbejdsløs, der solgte De Arbejdsløses Blad. En madpakke fik de altid, og De Arbejdsløses Blad købte vi hver gang. Der lå mønter dertil i en skuffe i entreen. Jeg havde svært ved at forstå, at nogen kunne være så fattige, at de var nødt til at tigge eller til at hente mad hos andre.

Som nævnt elskede far at fortælle fantasifulde historier. Nogle af dem var dog mere belærende. Når han ville indskærpe os sparsommelighed, fremdrog han gang på gang beretningen om den daværende kollega manufakturhandler Schmidt i Silkeborg, der som ung mand var rejst til Berlin for at søge en stilling i en forretning der. Han fik da også foretræde for den pågældende købmand eller direktør, der sad bag et stort skrivebord, mens Schmidt forklarede sit ærinde. Han fik imidlertid afslag, men på vejen ud af det store kontor blev han opmærksom på en knappenål, der lå på gulvet. Den samlede Schmidt op og lagde tilbage på det store skrivebord. Det forandrede straks sagen,

og Schmidt fik det eftertragtede job. At små ting ofte har stor betydning, har jeg ofte siden erfaret.

De store butikslokaler kunne være en udmærket legeplads for os børn. Vi havde dog besked på at holde os væk, når der var kunder i den pågældende afdeling, men vi fik ofte mulighed for at hjælpe lidt til f.eks. med at pakke op for nye varer, glatte papiret ud og rulle snor sammen, så det kunne bruges igen. Det var genbrug, længe før det blev moderne at tale om genbrug. Tæppekælderens, der var fyldt med gulvtæpper og ruller af tæppetøj, var et særligt attraktivt område, for der kunne vi bygge huler og borge, ofte uden at andre lagde mærke til os. Et andet spændende sted var fjerkammeret. Her blev fjer og dun opbevaret i store træbeholdere, og nye lærlinge blev »døbt« ved at blive beordret ned i sådan en kasse, hvorpå han kunne tilbringe timer med at fjerne fjer og dun fra sit tøj. Dekoratoren indtog en særstilling i butikken. Det var ham, der udstillede varerne i butikkens vinduer og malede prisskilte m.v. Han havde et helt lille værksted til sin rådighed, og der var alle slags værktøj, mange pensler, og farver af alle slags. Det var en fryd, når vi fik lov til at hjælpe med her. Til forretningen hørte også en ret stor systue, hvis leder hed frøken Madsen. Hende kendte vi særlig godt, for hun boede i en lille lejlighed i nabohuset. Selvom frøken Madsen havde travlt, var det ikke svært at få hende overtalt til at sy et eller andet for os. Engang fik vi hende til at sy indianerdragter til os alle fem. Og så legede vi indianere nede i haven under ledelse af min søster, der var den ældste, men allerede som barn var god til at lede og finde på. Det var egenskaber, hun senere fik lejlighed til at demonstrere, i de mange år hun var forstander for spejderskolen i Korinth.

Frøken Madsen, der ledede fars systue i mere end en menneskealder, var uhyre flittig. Når hun kom hjem efter en lang arbejdsdag, syede hun gerne for familie og venner. Da hun samtidig var meget sparsommelig, sparede hun så mange penge op, at hun kunne bygge sig et lille hus på Flensborgvej. Da Hotel Hvide Hus blev bygget, blev hendes hus revet ned, og det viste sig at være meget svært at skaffe hende en god pensionistbolig. Den gang skete tildeling af disse under hensyntagen til vedkommendes formueforhold. Da hun nu med megen flid havde syet sig en hel lille formue sammen, kunne hun ikke komme i betragtning. En god lejlighed fandt hun sig dog trods alt.

Den store have var familiens fristed, også for far, der her tager sig tid til en kop formiddagskaffe midt i en travl hverdag, sammen med mor og moster Ingeborg ca. 1930.

Gård og have var vores foretrukne legeplads. Der var ingen begrænsninger i vore udfoldelsesmuligheder, blot vi holdt os fra mors og moster Ingeborgs blomster. Moster Ingeborg og onkel Mads var nemlig vores naboer. Da vores have var meget stor, havde moster Ingeborg lejet et stykke hos os til nyttehave. Det betød samtidig, at hun kunne bevare sin egen have som en ren prydhave. Det var den da også. Den domineredes af mange blomster, en meget stor blodbøg og et stort pæretræ med de dejligste gråpærer. Bag det lå byens gamle fængsel, der hørte med til ejendommen. Her havde familien Michelsen indrettet sig en slags havestue, som familie og venner havde megen glæde af. Resten af det gamle fængsel blev brugt af sadelmager Lindemann både som værksted og lagerrum. Det var spændende, og lidt ophidsende, at lege der i det gamle fængsels mange celler. Mange af de fængslede havde skrevet deres navne eller hilsener på væggene. Vi vidste, at selv H. P. Hanssen havde siddet der et stykke tid arresteret af tyskerne, blot fordi han var dansk.

H. P. Hanssen kendte vi godt, for mor var skoleveninde med en af hans døtre. H. P. Hanssen, der havde været den ledende i kampen for at føre Nordslesvig hjem til Danmark, var byens mest ansete og re-

spekterede mand. Alle kendte ham, som han gik der på gaden, tænksom men selvbevidst. Det kunne ske, at han standsede op og snakkede lidt med os børn. En sådan gestus huskede vi længe. Også borgmester Holger Fink stod der respekt omkring. Ham så vi ofte på den daglige tur fra hjemmet på Klinkbjerg til rådhuset og tilbage igen.

Familie Journalen var vort foretrukne ugeblad. Der kunne vi læse om den modige Willy på Eventyr, og der hentede vi inspiration til »ting, man kunne lave«. Det mest imponerende, vi nåede, var engang, vi byggede et helt skib i gården af gamle trækasser. Det kunne bruges både som sørøverskib og marinefartøj. Det er kun et spørgsmål om fantasi.

Vor nabo mod nord, slagtermester Max Petersen, havde en tilsvarende have som vor. Den vogtede han meget på. Ikke så mærkeligt, fordi han havde mange dejlige frugttræer, der nok kunne inspirere børn til at smutte over det forholdsvis lave hegn. Fremmed frugt smager som bekendt bedst. Et dejlig stort blommetræ stod på hans grund meget tæt ved hegnet. Da det i årenes løb begyndte at hælde mere og mere ind over vores grund, spændte han et tov omkring træet og tvang det tilbage over egen grund. Det var lidt ærgerligt, for vi fandt ofte adskillige af hans gode blommer i vores have. Men ak og ve for slagter Petersen! Netop da blommerne var fuldmodne sprang snoren og hundredvis af dejlige blommer landede på vores græsplæne. Det blev en stor dag for os. Vi godtede os nok lidt ekstra, fordi han var hjemmetysker, dvs. medlem af det tyske mindretal. Dem havde vi dengang ikke meget tilovers for.

Det kunne ske, at vi »kom i krig« med drengene fra Gildegade og Skibbroen. Det var barske drenge, der var vant til at klare sig selv, og »krigen« endte ofte med, at vi måtte søge sikkerhed bag det dejligt høje og solide mørkebrune plankeværk, der afgrænsede vores have ud til Madevej. Her lå også byens store markedsplads, hvor der af og til var kreatur- og hestemarked og sommetider også lidt gøgl. Mere interessant var det, når cirkus rykkede ind på pladsen. Da var det voldsomt spændende at se vilde dyr, heste og artister, der øvede sig til deres optræden. Det skete, at vi fik lov til at hjælpe med et eller andet. Det var unægtelig dejligt at indånde lidt cirkusluft, men mor advarede os. Der var så mange mærkelige folk i sådan et cirkus, sagde hun.

På den anden side af vejen lå den gamle amtsbanegård, der senere blev til rutebilstation, og bag den de store udstrakte havnearealer, der også hørte med til vort territorium. Arealerne, der bestod af indpumpet hvidt sand, var dengang stort set ubebyggede og blev for os en fin kæmpe-sandkasse at lege i. Den nye fine havn var kun spændende, når fremmede skibe lagde til kaj. Bedre var det at lege i Sydhavn. Det var et godt sted at sidde med en snøre, og se om man kunne fange et eller andet. Jeg mindes dog ikke, at jeg nogensinde har fanget en fisk, der var så stor, at jeg kunne være bekendt at tage den med hjem.

I mine drengår levede Aabenraa endnu i erindringen om dengang, byen var en stor søfartsby, og en fem – seks ikke helt små træskibsværfter fyldte godt op ved havnen. Vi børn kendte flere i slægten, der rigtigt havde været ude at sejle på disse sejlskibe. Til familiens vennekreds hørte også folk, der havde sejlet helt ude på Kinakysten. Onkel Nicolaisen og tante Lisbeth havde tilbragt adskillige år i Singapore og kunne fortælle eventyrligt om alt, hvad de der havde oplevet. Tante Lisbeth var nu slet ikke vores tante. Hun var blot en skoleveninde til min mor.

Mostre, tanter og onkler

Mors familie i Aabenraa var stor og omfattende. Vi følte det ofte, som om vi var i familie med hele byen. Mors ældste søster Caroline var den eneste af »Lorenz Hansens fem døtre«, der fik en uddannelse. Hun blev uddannet som spillelærerinde og skal som ung have spillet meget fint. Jeg har nu aldrig hørt hende spille. Det holdt hun nemlig op med, da hun blev gift, sikkert fordi det ikke stod sig an, at en tandlægefrue dengang underviste i klaverspil. Som ung havde hun været meget smuk, »en ballets dronning« ved Frederiksklubbens baller på Folkehjem. Moster Line var gift med onkel Johannes. Han var tandlægeuddannet i Tyskland og specialist i tandudtrækning, idet han havde bemyndigelse til at »bedøve folk med gas«. Det har jeg prøvet en enkelt gang, da jeg skulle have en kindtand fjernet. Det virkede alt sammen meget dramatisk med maske og lange slanger, men jeg vågnede da op igen. Dengang gik man kun til tandlæge, når man havde ondt i en tand, så det var altid en alvorlig sag. Velplaceret i tandlægestolen sagde

han altid med sin kraftige stemme: »Luk æ' snut op, dreng!« Og så følte man sig helt i hans vold.

Moster Line havde ingen sans for det huslige. Hun gjorde således ikke rent straks om morgenen, sådan som andre husmødre. Hun gjorde rent, når hun havde lyst, hvilket betød, at hendes søstre kunne finde hende igang med at støvsuge midt om eftermiddagen. Det fandt de direkte forargeligt.

Moster Line var meget velorienteret. Hun læste Flensborg Avis hver dag fra ende til anden og kunne være morsom og rap i replikken. Ved genforeningstide flyttede der et stort antal danske embedsmænd til Sønderjylland. Ved en sammenkomst på Folkehjem må en af dem åbenbart have irriteret hende, for hun sagde til ham: »De skal ikke tro, at De kan komme herved og dupere os!«.

I hendes senere år boede moster Line i H. P. Hanssens Gade, byens hovedtrafikåre. Der udtrykte hun ofte sin betænkelighed ved det stigende antal biler: »Hvad skal det da ende med, med alle disse biler?«, spurgte hun. Det lo vi unge naturligvis meget af, men moster Line havde nok alligevel ret, for i dag tilbringer mange bilister i Europa mange timer med at holde i kø.

Onkel Johannes havde visse kunstneriske evner. Han var en glimrende oplæser og sang også gerne. Ved familiesammenkomsten nytårsaften sang han således altid straks efter kl. tolv: »Om hundrede år er alting glemmt« med sin stærke og kraftige stemme. Moster Line fik ingen børn. I stedet holdt de hund. Den sidste, en ruhåret foxterrier, hed Bjørn. Ved et tilfælde overværede jeg, at den blev kørt over af en bil, og jeg kunne ikke undgå at blive berørt af den sorg, onkel Johannes da gav udtryk for. Bjørn blev begravet i et hjørne af gårdspladsen til det hus, hvor onkel Johannes boede. Et trækors fortalte, at her lå Bjørn begravet. Graven blev i mange år passet smukt med blomster.

Onkel Johannes havde bil. Det var en topersoners, hvor der dog kunne komme to passagerer med, hvis man lukkede et dæksel op bag forsædet. Den bil havde de to megen glæde af. De kørte ofte på week-endophold til Mommark Badehotel, et af hotellerne ved Flensborg Fjord eller endog til fjordene ved Kiel og Egernförde. Disse ture nød de meget, Bjørn var ofte med, og de fik alle tre også godt at spise. Madlavningen var nemlig ikke moster Lines hovedinteresse, og de seneste mange år indtog de begge deres middagsmad hos restauratør

Frimodt Sørensen, først på Folkehjem og siden på Hotel Danmark. Det hørte til et fast indslag i byens liv at se de to hver dag vandre til og fra deres spisested tæt fulgt af Bjørn.

Da moster Line blev alene og ældre, måtte hun flytte ind på De gamles Hjem. Her pressede tidens moderne terapeuter voldsomt på for at lære hende at brodere. Det bad jeg dem om at undlade, for moster Line havde vist aldrig selv brugt nål og tråd, så der var næppe grund til at lære det, nu hun var oppe i 80'erne og ikke havde lyst. Tilsvarende pressede man hende også meget, for at hun skulle spise noget mere, men moster Line havde aldrig spist ret meget og følte ingen trang. Da medarbejderne i misforstået omsorg blev ved at presse hende, klarede hun problemet ved at smide det overskydende mad ud af vinduet, hvor fuglene fik gavn af det. Det var først, da personalet blev opmærksom på den trafik, at de undlod at presse hende til at spise mere, end hun kunne. Hendes daglige gode cognac, kunne hun dog ikke undvære. Den var hende vel undt.

Moster Marie var gift med onkel Hans, som i Nørreport opbyggede en stor købmandsforretning med særskilt tobaksforretning og egen vinimport og kafferisteri. I en del år fabrikerede han også kornkaffe, der solgtes under varemærket »Cora«. Onkel Hans og moster Marie var et stateligt par at se på, når de færdedes på gaden. Huset i Nørreport lod de bygge i 1904, og det var det første hus i Aabenraa, der havde toilet med træk og slip og varmt vand i vandhanerne. Moster Marie gik vist altid i sorte kjoler. Var hun i byen, havde hun med sig en elegant sort dametaske med sølvbøjle, hvorfra der hang en lille sølvkande. Mere vigtigt for os børn var det, at hun i sin taske havde en lille dåse, hvori hun opbevarede bolcher. »Kom I herhen, så skal I få en stykke bom«, sagde hun. Hende kunne vi godt lide at møde. »Det kan hun jo sagtens«, sagde min mor, »hun kan jo bare hente dem i butikken«.

Moster Ingeborg var gift med Mads Michelsen. Han var praktiserende læge, og blev ved Genforeningen tillige amtslæge (embedslæge). Onkel Mads og moster Ingeborg havde vi nær kontakt med, idet vi var naboer. De tre børn, Karen Margrethe, Niels Christian, (kaldet Kiste) og Kaj legede vi ofte med. Jeg mest med Kaj, vi var jævnaldrende. Onkel Mads stammede fra Michelsens gård i Kolstrup, der stadig ligger dér, omend noget indeklemt mellem huse og virksomhe-

Moster Ingeborg havde fødselsdag i juni og kunne derfor ofte samle sine kaffegæster i sin have. Her først i tyverne. Til højre står datteren, Karen Margrethe i blomstret kjole. På stolen foran sidder sønnen Niels Christian (apoteker i Sønderborg). Foran sidder min fætter Kaj (journalist) og jeg, med min bror, Johan bag. Bagest i billedet står onkel Mads med sin fine stråhat. Fot. ca. 1923.

der. På initiativ af familien Michelsen er gården i dag foruden til bolig indrettet som et meget spændende landbrugsmuseum. Da onkel Mads begyndte at praktisere, kørte han ud til patienterne udenfor byen i hestevogn. Han var dog ikke selv kusk, men havde en sådan til at klare hest og vogn. Senere fik han bil, der var kendt over hele byen som nr. »N 33«. Onkel Mads var stærkt historisk interesseret, og det var ham, der samlede de første mange ting sammen til den samling, der senere blev til Aabenraa Museum.

Engang var jeg med onkel Mads ude at se på en urnegrav, man havde fundet ved Hjordkær. Han var en ganske kyndig arkæolog, selvom han ikke havde nogen uddannelse. Også i hjemmet på Storegade samlede han på gamle ting. Det blev bl.a. til en imponerende samling af sølvtøj fremstillet af Aabenraa guldsmede i det 18. og 19. århundrede. »Stakkels moster Ingeborg«, sukkede mor engang imellem. »Hun får alt for lidt i husholdningspenge. Onkel Mads bruger alle pengene til at købe alt det gamle sølvtøj for«.

Onkel Mads var vores huslæge. Hans konsultationsværelse forekom os dog meget gammeldags. De fleste af hans instrumenter lå i vindues-

karmen. Men han var en fornuftig læge. Hans standardudtryk var, at det nok skal gå over igen, og deri havde han jo – næsten – altid ret. Moster Ingeborg døde kun 54 år gammel. Karen Margrethe, der da var barneplejerske i København, måtte tage hjem og føre hus for onkel Mads. Hun døde forholdsvis tidligt af sukkersyge. Onkel Mads var en markant personlighed i byens liv. Han var aktivt med i både byråd og det danske foreningsarbejde og var en kendt mand på egnen.

I mine drengår var det en tradition, at kongeskibet (den gode gamle hjuldamer) hvert år lagde til i Aabenraa havn. Der var officiel modtagelse på kajen, inden Kong Christian og Dronning Alexandrine kørte ud i Sønderjylland. De årlige besøg udtrykte kongeparrets tak til sønderjyderne, fordi de så trofast havde holdt ved det danske i den tyske tid. Blandt de honoratiores, der hvert år mødte op for at byde kongeparret velkommen, var naturligvis også onkel Mads. Et år var han blevet udnævnt til Ridder af Dannebrog. Onkel Mads trådte da et ekstra skridt frem, da kongen gik langs rækken, og takkede kongen mange gange for udnævnelsen. »Det slap De nemt fra, amtslæge« var kongens kommentar. Onkel Mads burde naturligvis være rejst til København og have søgt audiens.

Efter kongemodtagelsen var det en tradition, at en del af familien samlede i moster Ingeborgs have og fik en kop kaffe, børnene dog kakao. Ved en sådan lejlighed meddelte onkel Mads, at han ville gå ned til kongeskibet og invitere kronprins Frederik til kaffe i haven. Han havde lagt mærke til, at kronprinsen ikke var kørt med kongeparret ud, og det ville da være dumt, hvis kronprinsen sad og kedede sig på kongeskibet. Da fik moster Ingeborg meget travlt. Hun måtte op i lejligheden og hente en rød- og hvidtneret dug. Det hørte sig til, når der kunne ventes så fine gæster. Dugen kom da også på og mange af moster Ingeborgs fine antikke kaffekopper. Onkel Mads vendte noget slukøret tilbage med besked om, at kronprinsen takkede mange gange men beklagede, at han på grund af et skriftligt arbejde ikke kunne afse tid. Vi andre fik dog vores kaffe, kakao og dejlige kager dertil.

Mors bror, Lorenz, drev en af byens største isenkramforretninger. Han var en høj, kraftig og stilfærdig mand, der var gift med tante Margrethe. Noget respektløst kaldte vi børn hende af og til »Barken Margrethe«. Det var i de år, hvor Lau Lauritzens succesfilm *Barken Margrethe* blev vist landet over. Tante Margrethe bar ved festlige lejlig-

heder en flot, lang mørkerød fløjlskjole, der gjorde, at det så ud som om, hun »sejlede« hen over gulvet.

Mors bror Niels var uddannet som ingeniør og havde et job hos det store firma Bruun og Sørensen i Aarhus. Hans speciale var centralvarme. Onkel Niels blev gift med en søster til far, faster Haje, et kælenavn for Johanne. De mødte hinanden ved fars og mors bryllup. Her var der således tale om dobbeltfamilie, men de boede langt væk og det var sjældent, at vi sås. Hjemme havde vi bil, så vi brugte næsten aldrig tog, men engang rejste min bror Johan og jeg på ferie hos familien i Aarhus. Det blev vores første lange togtur, og det føltes uhyre spændende. Mor var mest optaget af, om vi selv kunne finde ud af at skifte tog i Fredericia og siden at stå af toget, når vi kom til Aarhus. Men det gik alt sammen meget fint. Vi havde en god ferie hos familien i Aarhus, der foruden børnene Else og Holger også havde en plejedatter, Bodil. Hun var også vores kusine, datter af fars meget tidligt afdøde søster, Dinne, et kælenavn for Kjestine. Familien boede i et dejligt hus i Rosenvangsallé i det sydlige Aarhus.

Mors yngste søster Bodil, var en efternøler. Hun kom syv år efter mor. Mor og moster Bodil følte sig livet igennem nært knyttet til hinanden. Moster Bodil blev gift med Wagn Loehr fra Fredericia. Han kom fra et stort og velhavende hjem. Faderen var fabrikant af chokolader, bolcher og den slags lækre ting. Som børn glædede vi os altid over deres besøg. Onkel Wagn havde altid rigeligt med slik med og nød derfor kælenavnet »Onkel Slik«. Vi foretrak langt hans slik frem for de sliktutter, poser med sukkersødt i, som vi kunne købe henne i Storegade i Mutter Stallboms lille, noget nussede butik. Hendes gamle hus blev siden indlemmet i Den Gamle By i Aarhus, hvor det fungerer fint som posthus.

Efter faderens død blev onkel Wagn, der havde et stærkt temperament og et lidt vanskeligt sind, uenig med Fredericia-firmaets ledelse og trak sig ud for at begynde en lignende virksomhed i Esbjerg. Han, moster Bodil og tre børn købte derfor et af de dejlige stråttækte Fanø-huse i Nordby, hvor jeg har været på ferie nogle gange. Det forekom mig, at de måtte være meget velhavende, bl.a. spillede alle børnene tennis i smukke hvide dragter.

Virksomheden i Esbjerg blev ikke til det, onkel Wagn havde tænkt sig, hvorpå han søgte lykken i USA, men heller ikke her lykkedes det

Når man kravlede ud på taget foran mit værelse, havde man denne udsigt over markedspladsen, Gammelhavn og fjord. Til venstre i baggrunden ses højspændingsværket og rutebilstationen. Foran i billedet med gavlen ses det gamle fængsel. Fot. Erik Jessen ca. 1934.

ham at komme igennem, hvorfor han vendte tilbage til Danmark, hvor familien bosatte sig under yderst beskedne forhold i en lille lejlighed i Aalborg. Det lykkedes dog onkel Wagn der at oparbejde et betydeligt agentur for Svendborg Havremølle og Heidelberg Eddike foruden enkelte andre firmaer.

Sidst i 30'erne kunne de flytte ind i en dejlig lejlighed øverst oppe i Solgården i Nørresundby. Derfra var der en prægtig udsigt over store dele af Limfjorden og Aalborg. Under alle disse omskiftelser var moster Bodil ydermere ofte syg og opholdt sig af og til hos os i Aabenraa på rekreation. Moster Bodil, der var en livsglad og stærk kvinde, kom sig dog, og sammen med onkel Wagn fik de to mange gode år i Nørresundby.

En stor del af mors familie boede, som det ses, i Aabenraa. Med den og den forudgående ældre generation havde vi nær kontakt. Det gjaldt naturligvis først og fremmest mors far og mor, der boede i en lejlighed på første sal på Skibbroen. Lige overfor på havnearealet lå bedstefars lille vejerbod. Han var en stilfærdig mand, der omhyggeligt

passede sin gerning som kongelig vejer og måler. Bedstefar å æ bro, kaldte vi ham, i modsætning til fars far, der i mine drengeår var flyttet til Gram, og derfor blev betegnet som bedstefar i Gram. Bedstefar å æ bro gik ofte lange ture i omegnen, og han sluttede gerne med at aflægge et besøg hos os på Storegade, måske for at få en kop kaffe. Mor havde lagt mærke til, at bedstefar på trods af den stigende biltrafik fortsat gik midt på kørebanen, sådan som han altid havde gjort. Da mor advarede ham og mente, at han kunne blive kørt ned af en bil, svarede han blot: »Jeg har nu altid gået der midt på gaden, og de andre kan vel køre udenom«. Jeg går ud fra, at han senere lærte at gå på fortovet.

Mest kontakt havde jeg med bedstemor å æ bro. Når jeg kom på besøg, og det hændte ret ofte, at mor sendte mig derned for at se, hvordan bedstemor havde det, sad hun næsten altid på en forhøjning ved stuevinduet mod nord. Der havde hun sit sybord, og derfra kunne hun overse hele gaden mod nord med rutebilstation og gasværk. Jeg syntes altid, at hun havde den samme kjole på, men det er dog næppe rigtigt. Hun har sikkert haft en stadskjole og en daglig kjole, omend begge holdt i de sorte farver. I halsen var der på dem begge en hvid kniplingsrusch og foran på brystet bar hun ved festlige lejligheder et meget smukt guldsmykke med perler på. Bedstemor havde meget godt legetøj fra gamle dage. Særligt husker jeg et apparat formet som en stor kikkert. Når man satte de billeder, der hørte til, ind i apparatet og kiggede ind i det, kunne man se de smukkeste panoramaer eller haver med blomstrende frugttræer, hvor der gik smukke kvinder klædt i hvidt. Det var meget flotte billeder, fordi der i apparatet kom perspektiv og dybde i dem. Bedstemor havde også et spændende billedlotteri. Brikkerne kunne lægges ned i fordybninger i pladen og var sammensat sådan, at de billeder, der viste f.eks. snedkerværktøjer af forskellig slags, til sidst dannede billedet af et helt snedkerværksted. Det var måske en idé for en legetøjsfabrikant anno 1997?

Det kunne være lidt træls, at bedstemor altid holdt mørkning. Hun tændte ikke lyset i sine stuer før, »de blussede op ovre på gasværket«, hvorpå gadelygterne tændtes. Først da tændte hun lamperne i stuen. Det tog tit lang tid, inden de blussede op derovre på gasværket, men det var en gylden regel hos bedstemor, at man ikke tændte lys før samtidigt med gadelyset. Alt andet har hun sikkert anset for luksus.

Bedstemor elskede at spille kort. Som dreng har jeg lagt mange fælles kabaler med hende, og da vi blev ældre, spillede vi børn ofte kort med hende. Da vi blev store nok, blev det til bridge. Det var en forholdsvis uvidenskabelig bridge, der hed Auktionsbridge. Det var, før Culbertson og andre kloge folk optrådte på arenaen.

Bedstefar døde allerede, da jeg var en stor dreng, medens bedstemor blev 84 år gammel. Hun var et rart menneske, der havde haft sit at se til med de mange børn og de mange opgaver, der følger med at være gift med en kornhandler og købmand, der også en overgang drev den lille jernbanerestaurant, der var indrettet på stationen lige udenfor virksomheden i Søndergade og betjente de rejsende, der tog med toget til Felsted og Gråsten. Særlig vanskelige år fik hun efter 1902, da bedstefar gik fallit, og familien måtte flytte fra Søndertorv til mere beskedne forhold i Sønderport. Bedstefar fortsatte dog med en agenturforretning i korn- og foderstoffer.

Med fars familie, der boede på landet, havde vi ikke nær så megen kontakt, som med mors familie i Aabenraa, men vi besøgte da gerne et par gange om året onkel Christian og tante Lise i Vellerup og onkel Jens og tante Hansigne i Maarbæk. Det var en oplevelse for os hver gang med disse besøg på de to bondegårde, der både havde heste, køer, grise og høns. I mine drengår var Sønderjylland stærkt præget af landbrugskrisen, der ramte særligt hårdt her, fordi landbruget samtidig også skulle omstille sig fra den tyske ekstensive drift til den danske intensive drift. Det lykkedes ikke lige godt for alle, og hos vore onkler bedre for onkel Jens, hvis gård stadig er i familiens eje, medens onkel Christian måtte sælge jord fra for at klare krisen. Da han blev ældre overtog datteren Hanne og hendes mand gården, og onkel Christian flyttede til Agerskov, hvor datteren Gudrun var gift med købmand Christensen, i hvis virksomhed han trods sin høje alder flittigt hjalp til.

Mors store slægt i Aabenraa var en dansk borgerlig slægt. Der fandtes ikke en eneste tysksindet blandt dem. Det var ellers ikke ualmindeligt, for kærlighed kender ikke til nationale skel. Slægten var overvejende konservativt orienteret og dyrkede først og fremmest dens danskhed i familiesamværet og i den danske selskabelige klub, Frederiksklubben, hvis program overvejende var af selskabelig art. Men også foredrag og amatørteater kendtes. I en slags modsætning til denne konservativt

orienterede danske klub stiftedes i Aabenraa i 1911, Folkeligt Samfund. Det var folk, der havde eller havde haft kontakt til højskolebevægelsen og frimenighederne, og som ønskede at fremme et aktivt dansk kulturliv i byen. Folkeligt Samfund samlede således folk, der ikke fandt, at Frederiksklubben kunne dække hele det danske spektrum. Far og mor var i øvrigt i lighed med mange andre danske, medlemmer af begge foreninger. Enkelte historikere har sat spørgsmålstegn ved f.eks. Frederiksklubbens betydning for den danske bevægelse i Aabenraa. Det tror jeg, man skal lade være med, idet denne forening opfyldte et behov hos store dele af den borgerligt indstillede danske befolkning.

I mine drengeår kom vi børn, far og mor og hele mors slægt meget ofte i Frederiksklubben. Her blev der arrangeret julebal for både voksne og børn. Børnejuleballet var en af årets store oplevelser, med juletræ, gaveuddeling, kotillon og dans i Folkehjems store sal. Pigerne mødte i deres fineste skrud og vi drenge i mørkeblåt matrostøj med hvide sokker og blanke laksko. Hertil hørte også en fløjte, så vi kunne holde konkurrence i, hvem der kunne fløjte højest og længst!

Ved disse juleballer har jeg ofte tjent op til flere tiører. På stole langs væggen sad mødre og bedstemødre og fulgte med i, hvad deres børn og børnebørn foretog sig. Når en bedstemor lagde mærke til, at det var længe siden, hendes lille datterdatter havde været budt op til dans, kunne en ungersvend som mig blive vinket hen til hende: »Kunne du ikke danse med den lille pige der?«. Der fulgte en tiøre med, så det var jo den rene svir at nuppe sådan en pligtdans.

Familien samledes ofte. Traditionen bød, at man mødtes, når der var fødselsdag. Familien og vennekredsen mødte op om formiddagen for at sige tillykke. Der blev serveret kaffe og et glas sherry eller en øl, hvis man ønskede det. Et stykke fødselsdagskringle hørte sig til, men ofte blev der også serveret kager eller små snitter. Om aftenen mødtes familien til det traditionelle sønderjyske kaffebord med efterfølgende kortspil og andet tant. Der kom onkler og tanter, fætre og kusiner i stort tal, snakken gik lystigt, og kortene faldt kvikt over bordet. I de første år var det alene mændene, der spillede kort og røg. Senere ændrede det sig, og også kvinderne samlede sig omkring spillebordene og undgik således at skulle sidde og snakke og brodere eller strikke i de mange, vel ofte lange timer, der gik, inden mændene brød op.

Om sommeren skete det, at familien tog på en udflugt – en picnic –

ud til stranden ved Varnæs vig eller Elisenlund. Far havde bil, så vi kørte gerne derud, mens andre tog den lille fjorddamper, Hertha, der lagde til ved landgangsbroer begge steder og fortsatte ned i Allsund til Sønderborg og af og til endda til Flensborg. Det ærgrede mig en del, at far tog bilen. Sådan en dag foretrak jeg meget at sejle med damperen, som vi sagde. Det var da mere spændende end at sidde klemmt inde i en bil.

Omkring Aabenraa lå et net af traktør- og udflugtssteder. Af dem foretrak familien Farversmølle og Knappen. Det havde vi børn ikke noget imod, thi begge steder kunne vi låne en robåd og selv ro i mølledammene. Dengang kom de fleste ikke langt omkring, og sådan en søndag eftermiddag i samvær med familie og andre af byens folk kunne være en god oplevelse. Alle mødte i deres bedste sommertøj, pigerne i hvide kjoler og vi drenge i hvidt matrostøj. Praktisk var det sandelig ikke. Mødrene var da sikkert heller ikke glade, når de næste dag skulle til at vaske alt det hvide tøj.

Far købte sin første bil så tidligt som i 1921. Som den forretningsmand han var, indhentede han tilbud viden om og besluttede sig til at tage imod et tilbud fra en bilforhandler i Hamborg. Der købte han en Brennabor. Det var en langstrakt åben bil med en kaleche, der blev trukket frem som et tag, når vejret var dårligt. Der var god plads i bilen. Både far, mor og alle fem børn kunne være der. Der sad et godt gammelt båthorn udenfor tæt ved chaufførens plads. På det lange trinbræt var en værktøjskasse spændt fast. Den kunne man få god brug for, for vi behøvede ikke at køre ret langt for at punktere. Det var en næsten daglig foreteelse, der var forholdsvis let at klare, så længe der var reservedæk nok at skifte med, men slap de op, så måtte vi til at lappe slangen. Det virker alt sammen meget primitivt i dag, men dengang var bilen en ny vidunderlig opfindelse, der mange år i træk trofast kørte os op til en lang sommerferie ved Vesterhavet.

Vesterhavsluft

Det begyndte med, at »onkel doktor« Mads mente, at min søster ville have godt af vesterhavsluft. Det var sikkert rigtigt set, for Inge led af kirtelsyge. Hun var spæd under Den første verdenskrig, hvor det kun-

Der var stille og fredeligt i Vejers i 1927. I forgrunden ved landevejen ligger den hvide kiosk, datidens supermarked. Sommerhuset foran til venstre tilhørte tekstilfabrikant la Cour, Vejle. Dernæst følger bag klittoppen vort hus Opnør og dernæst oven over kiosken hr. og fru Olsens hus, Bakkehuset.

ne knibe med at skaffe hende den rigtige kost. Altså tog vi afsted i 1924. Det blev til Rømø, hvortil man dengang måtte sejle med en motorbåd fra fastlandet. Næste år blev det til et ophold i Blåvandshuk, hvor vi lejede nogle værelser i et af de hvide huse ved fyret. Far og mor blev så begejstrede for Blåvand, at de begyndte at søge efter en byggegrund. De spurgte også Rav-Andrea, en dame, der drev et kendt ravsliberi. Hun fortalte dem, at de hellere skulle tage til Vejers. Far og mor kørte straks de syv kilometer længere mod nord, og der købte de samme dag en grund og bestilte et stråtekt træhus til levering inden næste sommer. Dengang var der ikke mange sommerhuse i Vejers. Vort hus blev nummer 27, men der fandtes da et pensionat, og i årene derefter fulgte endnu et pensionat og endda et rigtigt strandhotel, hvor der var dansant hver lørdag aften.

I 1926 drog familien første gang til Vejers og tog det nye hus i besiddelse. Det gentog sig hvert eneste år indtil 1942, da den tyske besættelsesmagt begyndte at bygge vestvolden som værn mod allierede landgangstropper. I dette vældige bygningsværk, der strakte sig fra Frankrig til Skagen, indgik også det beskedne sommerhusområde Vejers

Strand. Vort hus forsvandt ganske, og Margrethe og Aksel Jensen, der var fastboende i Vejers, måtte hente møbler og andet grej i en vældig hast. Det var blot smidt ud i klitten.

I 1948 solgte far og mor grunden, der var blevet udvidet med en meget stor betonbunker, i dag camoufleret som en klit, og købte i stedet for et andet hus, Bjærgevej nr. 9. Det var et dejligt stråttækt træhus, der ligger højt på en klit med en stor grund. Også dette nye hus tog familien med glæde til sig. Det er stadig i familiens eje.

At tage til Vejers i 1926 var som at drage ud på en ekspedition. Vejene var ikke særligt gode, og vi måtte regne med at punktere en gang eller to undervejs. Vi havde altid store madkurve, mælk og saftvand med. Et sted i nærheden af Arrild spiste vi vort smørrebrød. Det smagte vidunderligt her, hvor vi var på vej til sommerens eventyr.

Far kørte os altid derop den første skolefridag og hentede os igen en af de sidste dage i skolesommerferien. Han kom på besøg hver weekend. Han havde jo sin forretning at passe, men mor var der hele tiden og havde vore to piger med som hjælp, så hun kunne få lidt ferie. Det blev der nu ikke meget af, for mor havde ikke noget imod, at vi havde kammerater med. Dertil kom, at vi også ofte fik besøg af onkler og tanter, fætre og kusiner. Det var alt i alt et meget livligt hus. Det blev da også af andre i Vejers kaldt »huset med de mange børn«. Det hed nu officielt Opnør, det ældste navn for Aabenraa. Nogle af vore naboer mente retteligt, at det snarere burde have heddet Oprør. Så meget liv var der i huset, og alligevel nød mor at være der. Om de to piger var lige så lykkelige, er jeg ikke sikker på. Her kunne de kun få et meget beskedent værelse oppe under stråtaget, og der var ikke andre fornøjelser for dem end at gå en tur langs stranden, hvor vi kunne se andre husassistenter gå tur.

Der var ingen elektricitet i huset, og vand måtte vi pumpe op med en god, gammeldags pumpe udenfor. Vi havde heller ikke træk og slip men blot en spand, som vi efter tur skiftedes til at tømme ned i et dybt hul, vi hver gang gravede ude i klitten.

Mælk og smør kunne vi købe, når sognefoged Bertelsen hver morgen kom nede på landevejen med sin hestevogn fyldt med store mælkejungler. Vi mødte da op med vore egne små mælkespande. Hos Bertelsen kunne vi også bestille kød, der blev leveret næste dag, men ellers købte vi ind i kiosken, et lille hvidt murstenshus »nede i byen«. Kio-

Stuepigen Annie og jeg har været »på torvet« og købe ind. Dengang var alt økologisk. Fot. Inge Jessen 1930.

skan blev drevet af tre søstre, frøknerne Nielsen. Kiosken var i min erindring nærmest et velassorteret supermarkedet i miniformat. Der kunne man købe alt fra daglige kolonialvarer til legetøj, værktøj, aviser og ugeblade. En af frøknerne Nielsen vedblev at virke i Vejers og drev efterfølgende i mange år en betydelig sommerhusudlejningsforretning. Hendes ægtemand, der hed Raaschou, havde en servicestation og et cafeteria.

Hver morgen ved halvtitiden kom rutebilen fra Oksbøl. Den blev kørt af Laurits post, der foruden at være rutebilvognmand også var stedets »postmester«. Rutebilen gjorde holdt nede på landevejen. Når passagererne var steget ud, samlede repræsentanter fra alle huse omkring rutebilen, hvorefter Laurits post læste navn efter navn op på postkort, brev, aviser og pakker. Det tog ikke lang tid. Det var ikke alene en praktisk metode, men den var også nyttig i den henseende, at

Vi nyder tilværelsen i klitten efter badet. Også bedstemor (mormor) er med i sin fine kjole og skyggende hat. Fra venstre iøvrigt Olaf, Johan, mor og Erik. Fot. 1930 Inge Jessen.

vi ad den vej hurtigt lærte de andre beboere at kende. Det var jo overvejende de samme familier, der hvert år kom i deres egne huse. Kun sjældent blev et hus lejet ud. Vi fik således også faste legekammerater, enten de nu var fra Vejle, Vejen, Ribe eller Varde.

Kl. 10.30 hver formiddag gik familien i samlet trop til stranden. Vi lignede vel nærmest en karavane med mor i spidsen og de mest uinteresserede børn lige bag. Vi var fuldt påklædte, for nede på stranden havde vi et badehus, et lille træskur hvor vort badetøj hang. At optræde nøgen var utænkeligt. Når alle havde fået badetøj på, gik vi samlet i vandet. Alle vidste, at vi skulle passe på hinanden, så strømmen ikke tog nogen af os med ud. Efter badet var der lidt solbad i klitten, hvis vejret indbød til det, men ellers blev det til en rask tur langs stranden. Omkring 1930 anskaffede far en strandsejler, et køretøj med fire hjul, der blev drevet frem af vinden og et stort sejl. Den havde vi megen glæde af, især da vi blev større, og selv kunne magte den. Der var jo rigelig plads at køre på. Stranden var bred, og Vejers var ikke nær så stærkt besøgt som nu om stunder. Stedet var dengang præget af stor hygge. Turismen havde endnu ikke holdt sit indtog. Vi

havde aldrig cykler med til Vejers og var altså henvist til at gå. Det blev til mange traveture langs stranden, i klitterne eller på opdagelse gennem de store plantager. En kæmpemæssig legeplads stod til vores rådighed. Sydpå var et stort sømærke sat op, og de dristigste kravlede op i det for at nyde udsigten. Foran sømærket var der på stranden et meget vådt område. Der måtte vi ikke færdes, for der, sagde man, var der kviksand. Vi forestillede os, at man der kunne forsvinde ganske stille og langsomt med fødderne først og hovedet til sidst for siden helt at blive glemt. Så galt gik det os nu ikke. Bagved klitterne lå store engarealer og en spændende mose med kæruld og dunhammer. Tæt ved åen resterne af en stor træbåd, som med lidt fantasi godt kunne gøre det ud for vikingskib på togt, et sørøverskib på rov eller en redningsbåd, der gik ud fra kysten for at redde nødstedte. Jeg strejfede ofte omkring alene i det vældige terræn. Det var interessen for dyr, fugle og planter, der drev mig foruden de store naturoplevelser. Et år lykkedes det mig at samle planter tilstrækkelig til et rigtigt pænt herbarium med planter fra klit, eng, mose og plantage.

Ude ved landevejen i et lille hus boede fotografen Thomas og hans kone Barbara. De så lidt mystiske og sorte ud, men det varede ikke ret længe, før vi lærte dem at kende, som mennesker der var værd at besøge. Thomas har da også fotograferet familien adskillige gange. Om Barbara fortalte man, at hun var ud af fornem familie, men havde fulgt kærligheden og var flyttet med sin Thomas ud til de primitive forhold i Vejers.

Blandt vore naboer indtog hr. og fru Olsen i Bakkehuset en særstilling. De boede tæt på og havde en hønsegård. Uhyggeligt var det at se på, de gange hr. Olsen indfangede et par hanekyllinger og efter tur lagde dem på en huggeblok og huggede hovedet af med en økse. Nogle af hanerne kunne endda løbe, selv om de intet hoved havde. Det var ikke til at forstå.

Ikke så langt fra os havde apotekerfamilien Faber fra Aabenraa bygget sig et hus. Børnene der var jævnaldrende med os, og vi havde megen glæde af samværet med dem. Hvor glad, apoteker Faber selv var for at være i Vejers, ved jeg ikke. Han sad ofte i lang tid med en bredskygget stråhat på hovedet på en stol uden for sit hus og betragtede skyer, huse, folk og klitter. Apoteker Faber tænker jeg på, når jeg nu om stunder gør nøjagtigt det samme, dog iført en hvid murerkasket.

Almindeligvis var vi børn i Vejers i hele skolesommerferien, men en undtagelse var der dog. Vi var nemlig alle fem meget aktive spejdere, og ingen af os ville gå glip af en sommerlejr.

Gå i skole, det skal man

I 1926 blev jeg sendt i skole i den lille skole bagved rådhuset, der husede kommuneskolens (Aabenraa Borgerskoles) to yngste klasser. Jeg var i mørkeblåt matrostøj, og første dag var da også meget festlig med velkomsttale til de mange nybegyndere på den lille skoleplads. Selvom jeg godt selv kunne have gået de få hundrede meter over til skolen, fulgte mor mig både hen og hjem igen. På tilbagevejen var vi inde hos Café Thaysen på Storegade, hvor jeg fik en kop chokolade med flødeskum i. Det var en tradition, som mor i øvrigt også brugte, når vi havde været til årsprøve.

Der er mange, der med stor begejstring omtaler deres skoletid og andre, der synes, at den var rædselsfuld. Jeg ved ikke, om jeg var særlig begejstret. At gå i skole var blot noget, man skulle og ikke kunne undslå sig for. Vores frøken var den venlige og samvittighedsfulde Karoline Petersen, der hurtigt fik os lært både at skrive og regne. Med hende sang vi morgensang hver morgen. Jeg fandt, at det var en god måde at starte en dag på sådan med lidt sang og poesi. Jeg har aldrig forstået, at der senere fremstod lærere, som fratog børnene denne daglige glade opkvikker. I tredje klasse flyttede vi til Skolen i Nygade, i den bygning hvor der nu er aktivitetshus. Det var den danske afdeling. Ud mod Skolegade lå kommunens tysksprogede afdeling. Statistikken viser, at ikke færre end hver tredje skoleelev i Aabenraa dengang gik i tysk skole. Vi på den danske side havde nu ikke noget med den tysksprogede kommuneskole at gøre. Dens skoleplads lå ud til den anden side og har derved formentlig forhindret en hel del slagsmål. Skolevæsenet i Aabenraa blev dengang ledet af overlærer Jens Thau. Det var før, man fandt på fine titler som skoleinspektør og skoledirektør. Jens Thau mødte vi hver morgen, når vi stillede op i gården for klassevis at gå ind i bygningen.

I fjerde eller femte klasse skulle der tages stilling til, om man var egnet til at rykke op i mellemskolen med efterfølgende realeksamen

*Klar til næste etape: Skolen.
Alt er som det hører sig til:
Matrostøj, tornyster, skema
og blyanter. Og rene negle.
Foto: P. Clausen, Aabenraa.*

eller studentereksamen på Aabenraa Statsskole. De elever, der fandtes egnede, gik i de tre måneder fra april til juli i en særklasse, der havde til formål at træne eleverne, så de kunne bestå optagelsesprøven. Min årgang var her særlig heldig, idet vi fik den nyudklækkede lærer Jørgen Stave som lærer der. Han, der senere gjorde et betydeligt arbejde for det almennyttige byggeri i Aabenraa, fortalte mig engang, at han havde sat alle sine evner og kræfter ind på at vise skolen, at han var i stand til at føre alle elever igennem optagelsesprøven.

Det blev besluttet, at jeg skulle prøve at tage springet efter fjerde klasse. Andre tog det mere med ro og ventede til efter femte klasse. I dag er det min fornemmelse, at jeg var lidt vel ung, da jeg i august 1930 mødte op på statsskolen i 1. mellem. I 1935 forlod jeg skolen

med en mellemgod realeksamen. Dengang var det ikke almindeligt at tage studentereksamen. I 1935 udklækkede Aabenraa Statsskole således kun otte studenter, alle nysproglige. I 1995 var tallet over 150, så jeg kan vel godt antyde, at studentereksamen forholdsmeæssigt har ændret karakter og er blevet lettere at gå til. Hjemme hos os regnede hverken mor eller far studenter for noget særligt. Far var en succesrig forretningsmand med gode indtægter, og han har vel syntes, at et adjunktembede, med den løn det gav, ikke var noget at stræbe efter. Han hørte til det praktiske livs folk og var tilfreds, når hans børn kunne regne godt og skrive pænt. Det kunne han selv, og det, sammen med hans evner som forretningsmand, havde jo ført ham langt. Denne holdning til studentereksamen var vel også betinget af hans opvækst i et landbomiljø og mors opvækst i en familie domineret af handelsfolk og håndværkere. Det blev da også kun min yngre bror Olaf, der var den bedst begavede af os, der tog studentereksamen.

Statsskolens rektor hed Ingvar Mogensen. Han var en kendt og karakteristisk skikkelse i byen, hvor han foruden sit rektorjob også viste spejderbevægelsen megen interesse. Han var formand for forældrerådet og initiativtager til bygningen af spejdernes Aabækhytte, der var en af de første hytter i Danmark, der også blev indregistreret som vandrerhytte og kunne bruges af alle vandrere. De skulle blot hente nøglen på en nærliggende gård, men måtte i øvrigt klare sig selv. Desværre brændte hytten en sankthansaften på grund af nogle vandreres uforsigtighed med ild, men en ny hytte blev bygget. Rektor var meget optaget af sin opgave som skolemand for dansk ungdom i grænselandet. I København havde han været medlem af Akademisk Skyttekorps og var sikkert af konservativ observans. På skolen mødtes alle elever hver morgen efter første time til fælles morgensang i festsalen. Her sang vi en salme, rektor eller en lærer bad en morgenbøn, hvorefter vi sang en af vore gode danske sange. På nationale festdage var morgensangen særlig festlig, og dagens betydning for Danmark og Sønderjylland blev understreget. Skolens elever deltog aktivt i festligholdelsen af f.eks. afstemningsdagen og ved det årlige kongebesøg. Der var en udflugt hvert år. Det kunne være en vandring ud i en af de nærliggende skove, men også en togrejse f.eks. så langt som til Sommersted, eller tror jeg, engang endda helt til Odense. Det var beskedne forhold dengang. At det kunne være anderledes, gjorde vi os ingen tanker om.

Første Mellem på Aabenraa Statsskole 1930/31. Vi har tegning med overlærer Signe Kristensen, der ses i baggrunden.

Rektor Mogensen underviste alene i gymnasiet, så vi nød kun æren af hans undervisning, når en lærer uventet havde fået forfald. Rektor yndede at fremvise skolens lysbilledsamling af Thorvaldsens værker. Da han ikke kunne erindre, at han tidligere havde vist vores klasse dem, har jeg været præsenteret for dem adskillige gange. Ellers kendte vi rektor bedst fra morgensangen, og når vi som spejdere mødte ham i Aabækhytten, som han omfattede med megen stor interesse.

I mellemskolen blev vi undervist af flere forskellige lærere. Min klasse fik adjunkt Jens Wilhelm Klinkby som klasselærer. Han underviste os i dansk og historie. Jens Klinkby knyttede vi os nært til. Hvert år på hans fødselsdag forærede vi ham en ny skoletaske, som han hurtigt sled op. Han blev nemlig ved med at proppe bøger ned i tasken uden nogensinde at tømme den for de overflødige bøger. Han havde et helt bibliotek med til hver time, men Klinkby var en inspirerende lærer, der gjorde sig megen umage for at føre os ind i litteraturens krinkelkroge. Han, der dengang var ungkarl, var en stor kunstsamler. Han samlede moderne dansk kunst. Hos ham har jeg første gang set et billede malet

af vort bysbarn Franciska Clausen, en lille udgave af hendes kendte motiv »Skruen«. Der var vist ikke andre i byen, der købte hendes kubistiske malerier. Det gode borgerskab foretrak landskaber og portrætter. Klinkby var en energisk klasselærer, der hvert år arrangerede en klasseudflugt på cykel. Han elskede at deltage i terræn- og røverlege og stod gerne forrest i kampen, når det gjaldt klassens ære. Klinkby blev mere end 90 år gammel og var til det sidste en ivrig gæst ved enhver kunstudstilling i byen. Han holdt sig i form ved dagligt at gå meget lange ture i omegnen.

Lektor Klinkbys fag passede mig godt. Det gjorde den tyskuddannede lærer frøken Laurine Hansens fag også. Sprog lå bedre for mig end fysik og matematik. Det gjorde historie, geografi og naturhistorie også. Vi fik i tredje mellem den meget unge Agnethe Bisgaard som lærerinde. Hun var dengang som nu, hvor hun er højt oppe i alderen, en ildsjæl og søgte at begejstre os børn for naturens vidunderlige verden. Senest har hun gjort sig landskendt ved at opdage, bevare og udvide antallet af de farverige bjergsalamandre i skovene omkring Aabenraa. Til sang havde vi den senere operasanger Edi Laidner, der sled hårdt i det med os store piger og drenge, uden at møde den store interesse. Da jeg mange år senere traf ham under en sammenkomst på den sønderjyske vestkyst fremhævede han, at han havde været meget lykkelig og glad for netop disse år på Aabenraa Statsskole. Måske havde Edi Laidner glemmt, at han havde meget svært ved at styre os, eller måske gik han så meget op i musikken og sangen, at han helt overså uroen i de bageste rækker.

Medens gymnastiktimerne kunne gå an, interesserede fodboldtimerne mig ikke. Jeg blev da også næsten altid placeret som back, hvor man ikke skulle løbe alt for meget. Vi spillede fodbold på en stump mark, skolen havde lejet hos proprietær Parelius på Kolstrupgård. Marken var ikke særligt egnet til fodboldspil. Den var knudret og ujævn og blev, når den ikke blev anvendt til fodboldspil, græsset af Parelius' køer. Kokasser sviner faktisk meget, når man falder i dem!

Heller ikke i sløjdsalen nåede jeg store præstationer. Jeg fandt det uhyre svært at save et stykke træ nøjagtig ud i den størrelse, som det skulle have, for at det kunne blive til en skammel eller et blomsterstativ. Heldigvis havde klassen eksperter på begge områder. Johan Hansen blev således en fortræffelig fodboldspiller, der i dag sikkert ville

være blevet solgt til Real Madrid i stedet for at blive amtsrevisor. I sløjdsalen var det Franz Biermann, der var den bedste. Han blev da også uddannet som snedker og drev i en del år en mindre trævarefabrik på Sundeved. Sådan er evnerne lykkeligvis forskelligt fordelt.

Nogle klasser øvede og opførte skolekomedier. Jeg var nu kun med en enkelt gang, nemlig i første klasse, hvor jeg optrådte som en troldmand, der springer op af en æske. Jeg tror ikke, at mine evner som skuespiller var særligt store og regner med, at fru rektor Mogensen, der instruerede os, havde udpeget mig, fordi hun vidste, at far havde en systue, der meget let kunne fremstille en flot troldmandsdragt. Det lykkedes da også fuldt ud for frøken Madsen.

På statsskolen fik vi jævnlige karakter- og vidnesbyrdbog med hjem. Jeg kunne almindeligvis opfylde fars ønske om, at der burde stå et m, f.eks. mg+, mg eller mg-. »Et stort G«, der betød godt, var altså ikke godt nok, mente far, der da også kunne fremvise et bevis fra den stråttækte skole i Bovlund, der viste, at han fik Sehr Gut i alle fag undtagen sang. Han havde som mor gået i tysk skole.

Skoledagens clou var hjemturen, for dér lå bagermester Knaebels fristende bagerbutik, der også solgte byens bedste negerkys. Fem øre kostede sådan et, og man kunne nøjes med at købe det ene.

Ulveunge og spejder

Dagen efter, at jeg fyldte otte år i 1927, blev jeg ulveunge i Det Danske Spejderkorps. Det blev for mig indledningen til en meget lang årrække, hvor spejderbevægelsen optog mig meget. I Aabenraa såvel som i det øvrige Sønderjylland inkl. Flensborg begyndte spejderarbejdet først, da Genforeningen stod for døren i 1919. Spejderarbejdet blev af mange danske dér opfattet som et led i det danske nationale arbejde. Det viste sig da også klart fra første dag, som da spejdere på afstemningsdagen i 1920 mange steder virkede som ordonnanser og som vejvisere for de mange, der nordfra var rejst til landsdelen for at afgive deres stemme. I Aabenraa fik man i hast etableret et lille orkester bestående af nogle trommer og signalhorn. Med det og Dannebrog i spidsen mødte man, hver gang der kom et tog nordfra og marcherede i spidsen for de tilreisende vælgere gennem byen.

Den »berømte« 2. Aabenraa Tropp fotografert i Folkehjems store sal efter at have vundet rævehalen ved divisionsturneringen i 1932. Til venstre står troppsføreren, gartner Iver Toft. Yderst til højre min bror, Johan. »De små«, der sidder på gulvet foran er fra venstre Franz Biermann (trævarefabrikant), Kaj Michelsen (journalist), Erik Jessen, Holger Lassen (postpakmester), Harald Cleemann (skibsmægler) og Holger Michelsen (gartner).

I Aabenraa fik spejderarbejdet hurtigt stor tilslutning. I 1927 havde Det Danske Spejderkorps, der da var et drengekorps, hele tre troppe i den trods alt lille købstad. De blå piger (Det Danske Pigespejderkorps) havde tilsvarende en meget stor trop. Min ulvefører (i dag hedder det leder) var isenkramkommis Hans Skjøth, der senere etablerede sig med en mindre virksomhed i elektronik. Hans Skjøth ledede ulvearbejdet nøje i overensstemmelse med Baden-Powells tanker og ideer på baggrund af Kiplings Junglebogen. Det blev til mange gode og spændende ture for de 30 til 40 ulveunger, der hørte til Aabenraa Ulveflok. I 1930 kunne jeg blive »rigtig« spejder og blev optaget i »den berømte« 2. Aabenraa Tropp. Spejderne i 1. Tropp var nu nok lige så stolte af deres tropp, som vi var af vor. 3. Tropp havde udviklet sig til at blive en orkestertropp, idet det beskedne signalhornsorkester fra genforeningstiden udviklede sig til et egentligt hornorkester med omkring 20 spejdere som medvirkende.

Vores troppsfører (tropleder) var gartner Iver Toft, der meget aktivt gik ind i arbejdet, også selvom han sammen med familien drev et min-

dre gartneri udenfor byen og en lille butik på byens hovedgade. Iver Toft havde aldrig tid til at tage med os i sommerlejr og måtte altid finde andre, der kunne lede dem. Lederen af I. Tropp var en kolonialkøbmand af den gode gamle slags, Johannes Petersen, populært kaldet »Muggi«. Han stod selv i butikken fra morgen til aften, lørdagen endda til kl. 21 men skabte trods dette en meget fin og velfungerende tropp af dygtige spejdere. Jeg beundrer stadig i al stilfærdighed sådanne folk som Toft og Muggi, der kun disponerede over en yderst sparsom fritid og alligevel brugte den til at være spejderleder. Som den øverste leder af spejderarbejdet havde vi en kolonnechef, der også var chef for spejderne i Gråsten, Rødekro, Genner og Løgumkloster. Det var i min tid til at begynde med kriminalbetjent Frederik Simonsen, der blev afløst af bankassistent Christian Wive, der havde en fortid som spejderleder i Flensborg.

I de første af mine spejderår blev der lagt megen vægt på at afholde parader og foretage marcher igennem byen som et led i det danske nationale arbejde. I Folkehjems store sal marcherede vi rundt i samlet tropp og sang:

Her kommer de raske sønderjyske drenge
med Dannebrog, frit i Danmarks vang og vænge.
Vi alle vil virke for vor spejdersag
til ære for Danmark for vort folk og for vort flag

Vi skulle vise, at dansk ungdom også var til stede i grænselandet, og at der ikke kun fandtes tyske spejdere og tyske vandrefugle. Vi var både glade og stolte, når vi marcherede gennem byens gader med vort eget orkester og Dannebrog i spidsen. Ofte var vi alle iklædt røde tørklæder med hvide kanter og bar gallasløjfer, flotte rød-hvide silkesløjfer, der var fastgjort til venstre skulder. Flottere kunne det ikke blive, og danske det var vi. Det tyske mindretal havde i Aabenraa en større spejdertropp, som vi dog ikke havde noget samarbejde med. Internationalt samarbejde foregår ofte bedst over lange afstande!

Ved en enkelt lejlighed blev der dog gjort et forsøg. Det var, da der afholdtes en blindebasar på Folkehjem i Aabenraa. Da marcherede både danske og tyske spejdere gennem byen i fællesskab, men da vi nåede til det danske forsamlingshus, Folkehjem, drejede de tyske spej-

dere demonstrativt af til højre bort fra Folkehjem. De ville ikke drømme om at sætte deres fødder på Folkehjems jord. Det var her, at de store danske møder i genforeningstiden fandt sted. Det glemmer man ikke så nemt. Det var både første og sidste gang, at danske og tyske spejdere i Aabenraa havde et fælles arrangement. Vi befandt os endnu kun ni år efter Genforeningen.

Spejderarbejdet i Aabenraa ændrede langsomt karakter til et mere normalt spejderarbejde med øvelser, lejrliv og den slags. I 1932 blev 2. Aabenraa Trop endog den bedste ved en turnering i Kongeådivisionen, der omfattede området fra grænsen til nord for Varde – Vejle. Jeg var med som yngste mand på kokkeholdet, og min opgave var at sørge for, at bålet altid brændte, og at der var vand og brænde nok. Jeg skulle naturligvis også vaske gryderne efter »festen«. Vi fik nu ikke særligt gode points for vores madlavning. Vi skulle lave frikadeller, og det gjorde vi i Sønderjylland altid ved at bruge rasp, men i Kolding, nord for den gamle grænse, fik vi udleveret mel i stedet for. Det plejede man der. Der er mange mærkelige skel i et lille land.

Som spejder lærte jeg at blæse på signalhorn, hvoraf troppen havde tre. Dem brugte vi, når vi skulle marchere, og på lejre hvor vi både blæste reveille og retræte. At jeg mestrede at blæse i signalhorn førte engang til noget, der nærmede sig »en personlig katastrofe«. Spejderne i Gråsten skulle ved en spejderfest opføre et spejderspil, hvor der af og til skulle lyde signalhornstoner fra kulissen. Da man ikke i Gråsten havde spejdere, der kunne blæse i signalhorn, blev min fætter Kai Michelsen og jeg hentet af selveste divisionschefen, landsretssagfører P.A. Madvig fra Toftlund. Han tog os med i sin bil og kørte os til Gråsten, hvor vi udfyldte vores opgave. Madvig skulle imidlertid ikke tilbage samme aften, og det var derfor arrangeret sådan, at vi skulle tage med tog fra Gråsten til Aabenraa. Det var dengang som nu ret så kompliceret, idet man først skulle fra Gråsten til Tinglev, hvor man skulle skifte for igen at stå af i Røde kro og tage det lille tog ind til Aabenraa. Kaj og jeg, der kun sjældent havde kørt i tog, fik mange formaninger med på turen. Især frygtede vore mødre, at vi ville blive siddende i toget, så vi fra Tinglev kørte videre og endte i Tønder. Kai og jeg tog trøstigt afsted den sene mørke aftenstund med toget fra Gråsten. Da det standede første gang, og vi mente at høre, at der blev råbt Tinglev, for vi ud af toget for dog at opdage, at vi kun var nået til Rinkenæs. Her

Vi søskende var alle fem ivrige spejdere i Det danske Spejderkorps. Her er vi fotograferet på det flade tag over forretningen. Fra venstre Peter, Olaf, Erik, Johan og Inge. Fot. ca. 1933.

kunne ingen hjælpe os, for toget kørte straks afsted igen, og dér stod vi. Vi havde kun det tilbage at ringe hjem, hvorpå min far hentede os. Det var en tur, vi sjældent fortalte andre om.

Jeg blev meget glad for at være spejder og tror, at det hænger sammen med, at her mødte jeg noget, som jeg både kunne magte, og som også interesserede mig. I Aabenraa var jeg medlem af Ravnepatruljen og blev da også patruljefører for den. En af spejderne og jeg startede vort første tropsblad. Vi havde fundet ud af, at vi, som andre troppe, måtte have et tropsblad. Vi begyndte beskedent med et folioark, der blev lagt sammen, så der kunne blive fire sider tekst. Vi lavede selv en hektograf efter en anvisning i Familie Journalen. Den fungerede såmænd meget godt. Det første nummer skrev jeg i hånden, og der var både en ledende artikel, tropsprogrammet og nyt fra patruljerne. Næste nummer var maskinskrevet, idet vi havde fået lov til at låne en af min fars gamle skrivemaskiner. Det var en lille og meget primitiv model, som forretningen alligevel ikke kunne bruge til noget. Det lykkedes os da at få sat de mange bogstaver sammen og få et godt nummer også ud af det. Bladet hed Medicinmanden og kom til at leve i mange år, hvor jeg dog kun var med det første.

Aktive drenge

Som spejder lærte vi at færdes i Aabenraas skovrige omegn, og dette nye terræn fik en vældig tiltrækning på nogle af mine kammerater og mig. Vi færdedes ofte til fods tværs igennem skoven eller cyklede ud, og der var næppe et hjørne af de store skove omkring Aabenraa, som vi ikke vidste god besked om. Et år tilbragte vi mange dage med at spore et hvidt rådyr, som jævnligt skulle færdes i Jørgensgård Skov. Det var en stor dag, da vi tæt ved Knapstien opdagede dette mærkelige dyr, et ganske almindeligt rådyr med hvid pels. Fra disse strejfture i skovene hjemførte jeg mange spændende ting, som f.eks. uglegylp, fuglevinger, dyreskeletter og gnavede grankogler. Vi tog også gipsaftryk af dyrespor, og alt dette samlede jeg omhyggeligt hjemme i et skuffemøbel på mit værelse. Det var egentligt beregnet til at skulle rumme noget af mit tøj, men det blev fyldt af disse spændende ting fra skoven. Jeg tror ikke, at det lugtede særligt godt fra dette skuffemøbel, men mor var forstående og affandt sig med det.

Hjemme havde jeg af far fået lov til øverst oppe i bygningen i et lille rum at indrette et slags værksted eller laboratorium. Her havde vi rig mulighed for at eksperimentere både med at lave elektricitet og ved hjælp af spritlamper at smelte metal bl.a. bly og andre herlige sager. Vi anede ikke, at nogen af disse ting kunne være farlige, og jeg undrer mig stadig over, at far ikke var nervøs for vore eksperimenter, men far har nok klogeligen ment, at det var bedst, at vi fik lov til at prøve, hvor langt vore evner og kræfter kunne bære. Pudsigt nok interesserede fysik i skolen mig ikke særlig meget, men herhjemme, hvor vi selv kunne forsøge det, vi havde lyst til, var det en anden sag.

Mine bedste kammerater, og dem jeg kom mest sammen med i min skoletid, var Niels Henning Bak Sørensen og Kaj Lützhøft. Sidstnævnte flyttede ret tidligt til København, men jeg har truffet ham nogle gange som voksen. Niels Henning blev først uddannet som gartner og siden som optometrist, idet han overtog faderens optikerforretning. Han glemte dog ikke gartnerfaget og eksperimenterede meget med forskellige arter af orchideer. Niels Henning måtte tilbringe sine sidste år på plejehjemmet Grønnegården, idet han beklageligvis kom til at lide af en arvelig hjernesygdom, der langsomt svækkede ham og gjorde det vanskeligt for andre at komme i kontakt med ham. I drengårene var

Niels Henning min bedste ven og kammerat, men også kammeratskabet i spejdertrop og i skoleklassen trivedes fint. Det var en tradition, at klassens drenge deltog i hinandens fødselsdage. Hos borgmester Holger Finks tvillinger, Peter og Poul, blev fødselsdage fejret i sommerhuset på sydsiden af Aabenraa Fjord. Huset ligger højt oppe på en lerskrænt, der falder brat ned mod strand og fjord. Det var en herlig legeplads, og endte altid med, at vi var delt i to hold, der bekæmpede hinanden med lerklumper fra den lerholdige skrænt. Vi må have set forfærdelige ud, når vi kom hjem.

Hos Finks var det en tradition, at vi samledes i stuen, inden vi sagde farvel. Her sang vi nogle sange af Højskolesangbogen. Det var nyt for mig. Det gjorde vi ikke hjemme. Vi havde ganske vist et klaver og en stor samling af Danmarks Melodibøger. Min søster havde lært at spille, men det var kun juleaften, at familien sang i fællesskab. Mor var ikke særlig musikalsk, og far havde slet ingen fornemmelse for musik og sang. Trods det forærede han mig engang en violin. Den havde en kunde, der handlede med den slags, givet far som afdrag på en gammel varegæld. Det forekom mig ret spændende, at jeg nu skulle lære at spille violin, og jeg gik da også til undervisning i tre-fire år hos violinisten og kunstmaleren Hans Falck i Svinget. Det var synd at sige, at jeg blev særlig flittig til at øve mig. Det var en utrolig masse øvelser, man skulle igennem, inden man kunne begynde at spille »rigtige melodier«. Jeg blev dog ganske habil til det og supplerede violinspillet med også at lære at spille mandolin, hvilket jeg havde ret megen glæde af i mit spejderarbejde. Hans Falck var en meget venlig og omhyggelig underviser og en fin violinspiller. Mange år senere var han stærkt berørt af, at han ikke kunne blive medlem af det nyoprettede Sønderjyllands Symfoniorkester uden at gennemgå en prøve. Den ønskede han ikke at deltage i. Han var bange for, at hans lidt nervøse sind ville ødelægge prøven for ham. Hans Falck malede i årenes løb mange billeder især fra Aabenraaegnen og fra Holmslands Klit, hvor han ofte tilbragte flere måneder. Det var helt overvejende naturalistiske akvareller, men i hans senere år blev det også til oliemalerier, og nogle af dem fik en fornem abstrakt karakter. Et lille museum i hans barndomshjem i Bag Møllen erindrer i dag byens folk og gæster om den beskedne, men flittige kunstner.

Hos farver Jacobsen, hvor jeg gik i skole med sønnen Kaj, var det

en tradition, at fødselsdagen sluttede med et besøg hos hans faster Midde, som da spillede for os. Hun spillede ofte ouverturen til 1812. Kan I høre, nu kommer rytterne? Og nu er det kanontordenen! forklarede hun, og vi fandt, at det var spændende. Inden da havde vi først fået chokolade og traditionen tro altid skumtutter (kræmmerhuse med flødeskum), og været inde i naboejendommen hos bagermester Hansen og kegle. Han ejede den ene af byens keglebaner. Spændende var det også at komme til fødselsdag hos gårdejer Michelsens i Kolstrup, for dengang var gården endnu i fuld drift med alle slags dyr, sådan som det hørte sig til. Min egen fødselsdag faldt sidst i september, og det var nedfaldsfrugtens tid. Vi delte os ofte i to hold og brugte de nedfaldne æbler og pærer til at kaste efter hinanden. Mor sagde altid, at mine fødselsdage var de værste af alle de fødselsdage, hun kendte. Vi var jo ladet med energi. Det er drenge i alderen fra ni til tretten år.

Hitler, Aksel Larsen og Christmas Møller

Da Hitler kom til magten i 1932 var jeg tolv år og i stand til at følge, hvad der foregik i vort store og mægtige naboland. Nationalsocialismens fremmarch i Tyskland styrkede også det tyske mindretal i Nordslesvig. Det blev i løbet af få år stort set nazificeret, og man oprettede organisationer for unge og for voksne i lighed med dem, man kendte i Tyskland. Det tyske mindretal øgede i de følgende år aktiviteten meget stærkt, og det lykkedes at øge af antallet af børn i de tyske skoler. I det hele førte man en meget pågående agitation, der også indebar kravet om at få flyttet grænsen fra 1920 længere mod nord.

Det var klart, at det fra dansk side var nødvendigt med et modtræk imod denne nye tyske nazistiske bevægelse. Det skete da også, især ved dannelsen af Det Unge Grænseværn, der blev en samlende ungdomsorganisation for det danske arbejde. Overalt i landsdelen opbyggede Danske Samfund en omfattende organisation, der virkede til fremme af det danske.

Hitlers magtovertagelse i Tyskland betød således en forstærket konfrontation mellem danske og tyske også i Nordslesvig, men heldigvis kom det danske arbejde hurtigt op af starthullerne og markerede endnu en gang, at Nordslesvig helt overvejende var dansk.

Som stor dreng levede jeg intenst med i denne nye grænselandssituation. Engang omkring 1930 var familien på biltur til Esbjerg for at se den nye store fiskerihavn. Far parkerede da bilen et sted på havnen, mens vi gik og kiggede på de mange fiskerkuttere. Da vi kom tilbage, stod der en mand med en fin kasket ved bilen. Han var ikke politibetjent og har formentlig været havnebetjent eller toldembedsmand. Far havde parkeret bilen et sted, hvor han ikke måtte. Det undskyldte far naturligvis, men lige før vi skulle køre, spurgte manden med kasketten, hvor vi da var fra. Da vi svarede Aabenraa og vel også Sønderjylland, så han mistrøstig på os og sagde: »Vi skulle aldrig have haft jer med, med alt det vrøvl I laver«. Det var den politiske uro i Sønderjylland, landbrugskrisen, arbejdsløsheden og det tyske mindretals aggressivitet, der irriterede ham. Som tolvårs sønderjyde forestillede jeg mig ikke, at der fandtes bare én eneste dansker, som ikke gerne ville have Sønderjylland tilbage til Danmark. Senere har jeg lært, at manden med kasketten ikke var den eneste.

Far var meget politisk interesseret. Han var et trofast og aktivt medlem af Det Konservative Folkeparti og repræsenterede dette parti i byrådet i mere end tyve år. Det førte med sig, at far abonnerede på flere konservative tidsskrifter og på Dagens Nyheder, eller Nationaltidende, som den københavnske avis af og til hed. I øvrigt holdt vi mange aviser, for far skulle både som byrådsmedlem og som forretningsmand følge med. Vi havde hjemme således først og fremmest H.P. Hanssens gamle blad Heimdal, og fra den første dag også Jydske Tidende, der hørte til den berlingske koncern og havde hovedkvarter i Kolding, men fik langt den største udbredelse i Sønderjylland. Onde tunger fortalte den gang, at man havde valgt Kolding som hovedredaktion for den nye sønderjyske avis, fordi man frygtede en grænseflytning. Om det er rigtigt eller ej, ved jeg ikke, men det er klart, at det tyske mindretals stærke krav om en grænserrevision var til ugunst for den erhvervsmæssige udvikling. Ud over disse tre aviser holdt vi også den socialdemokratiske sønderjyske avis, der i Aabenraa hed Aabenraa Socialdemokrat, Flensborg Avis, der i Aabenraa hed Aabenraa Avis, og endelig den hjemmetyske avis Nordschleswigsche Zeitung. Dette store avishold gav en videbegærlig dreng rige muligheder for at følge med i, hvad der sådan skete. Her var det særlig lærerigt at følge den tyske avis, ikke mindst da den blev nazistisk og i 30'erne og under

besættelsen skrev talrige yderst uforsonlige artikler imod danskheden og mod danske enkeltpersoner. At tonen skærpedes under besættelsen, var med til at skabe meget dybe sår i den danske lejr. Det kom avisen kun godt fra, fordi det skete under ly af den tyske besættelsesmagt.

I slutningen af 30'erne blev min mor udpeget som domsmand og kom derved til at medvirke som sådan i den såkaldte Stolligaffære. I landsbyen Stollig på Løjt Land var en hidtil tyskejet gård ved tvangsauktion blevet overtaget af en ung dansk landmand. Det ophidsede nogle unge tyske nazister så voldsomt, at de øvede sabotage imod den nye gårdejer, bl.a. ved at forgifte vandet i gårdens brønd og ved at smide pigtråd ud i kornmarken, så det blev yderst vanskeligt for ham at høste. Det førte til en retssag, der først sluttede i Højesteret. Jeg tror nok, at det var en belastning for mor at deltage i den meget omtalte retssag, men mor lod sig ikke mærke med det. Hun var et menneske med en udpræget sans for retfærdighed og har i sin afgørelse i sagen alene truffet beslutning i overensstemmelse med sin egen samvittighed.

Tvangsauktioner over landbrugsejendomme var i mine drengår ikke ualmindelige, og de gjorde ofte et stort indtryk på far, der gennem sin slægt kendte mange landmænd og igennem forretningen endnu flere. Hver gang det var én, han kendte, gjorde det utvivlsomt ondt, og der blev ofte talt derom ved middagsbordet.

Også arbejdsløsheden var stor. Det mærkede vi hjemme ikke til. Fars forretning gik godt, og vi havde ikke økonomiske sorger af den slags, som vi børn mærkede til. Vi kunne jo godt forstå, at det at være arbejdsløs måtte være forfærdeligt. Den gang eksisterede det sikkerhedsnet, som dagpengeordningen udgør i dag, ikke, og der var derfor ofte nød i arbejdsløses hjem. I kommuneskolen gik børn fra alle sociale lag. Sikkert har der også været kammerater, hvis far en periode var arbejdsløs, men jeg erindrer ikke eksempler på det, sikkert fordi det ikke var noget man talte om. I dagene op til jul drog vi som spejdere på julegoodturn til børn i dårligt stillede hjem. En juleindsamling skaffede midler til indkøb af legetøj, og nogle dage før jul drog vi i små grupper afsted og afleverede disse gavepakker i de forskellige hjem. Der så der temmelig meget anderledes ud end hjemme hos os på Storegade. Men vi syntes, at vi gjorde en god gerning, og de børn, der modtog gaverne, har sikkert været glade for dem.

Jeg fulgte også de vistnok forholdsvis få demonstrationer, som ar-

To vagter uden for læge Frits Clausens hus i Bovrup sidst i trediveerne. I mangel af bedre er de bevåbnede med spader, der kan være ganske effektive under et slagsmål. De horte ligesom ikke til i den ellers fredelige lille landsby. Fot. Erik Jessen.

bejdsløse foranstaltede foran rådhuset. Disse demonstrationer blev anført af en mand, vi kaldte kommunist-Schrøder. Han var murer og leder af de lokale kommunister og krævede i voldsomme taler fra rådhusets trappe flere penge til brød, kul og koks. Kommunist-Schrøder var også foregangsmand i en demonstration imod et lille tysk fragtskib, der i 30'erne lagde til i Aabenraa Havn med hagekorsflaget vajende. Da nægtede havnearbejderne at losse skibet, og det blev til en ret stor demonstration, hvor også lederen af det kommunistiske parti i Danmark, Aksel Larsen, deltog. Det lykkedes demonstranterne at »erobre« hagekorsflaget, hvorpå man i samlet trop gik til markedspladsen, hvor Aksel Larsen holdt en flammende tale. Han sluttede med, under stor jubel fra alle tilstedeværende, at rive hagekorsflaget i stykker. Jeg fulgte begivenhederne på nært hold. Fra toppen af vort plankeværk mod Madevej var der en glimrende udsigt over hele markedspladsen og til Aksel Larsen.

Ud over det overvejende nationalsocialistiske tyske mindretal havde vi også vore egne danske nationalsocialister, der blev ledet af deres fører, læge Frits Clausen i Bovrup. Bovrup ligger omkring ti kilometer

fra Aabenraa, og Frits Clausen var også i Aabenraa en kendt mand, der før sin nazistiske periode havde været medlem af Det Konservative Folkeparti. Han var dog især kendt for sit arbejde for dansk ungdom, ligesom han havde god sans for musik. Han spillede således sammen med andre danske borgere i Aabenraa med i en lille kvartet, der en gang underholdt ved en spejderfest på Folkehjem. Der spillede den senere nazifører, Frits Clausen, sammen med farver Jacob Jacobsen, der blev den første chef for modstandsbevægelsens syd og sønderjyske region.

Ved en familiesammenkomst, hvor Frits Clausen blev drøftet, sagde en af mine onkler: »Frits er god nok. Han er bare kommet i dårligt selskab«. Det er næppe nogen helt forkert vurdering af Frits Clausens udvikling. Vi må jo i hvert fald være glade for, at den danske nazileder ikke havde større format, end han havde, da den tyske besættelse fandt sted.

Et par gange havde vi den konservative politiker Christmas Møller boende hos os i gæsteværelset på 2. sal. Det skete, når han var på valgturné. Dengang skulle selv folketingsmedlemmer spare og var ofte henvist til privat logi. Jeg var meget stolt engang, jeg fik lov til at sidde på bagsædet i fars bil, mens han kørte den pæne og meget velklædte politiker ud til et valgmode.

To sølvcigaretter

Jeg blev konfirmeret i byens store kirke af pastor Juhler. Han, der var ugift, var ikke nogen morsom og inspirerende præst, men vi sled os da igennem hans noget monotone undervisning, der foregik, mens vi sad tæt stuvet sammen på verandaen i hans præstebolig på Kirkepladsen. Det forudsattes, at vi skulle til alters. Det skete ved en særgudstjeneste onsdagen efter konfirmationen. Jeg skal ærligt vedgå, at ceremonien forekom mig noget kunstig, og jeg har ikke siden følt mig tilskyndet til at gå til alters.

I familien var vi ikke flittige kirkegængere. Vi gik kun sjældent i kirke, medmindre der var en særlig anledning dertil. Derfor vil en og anden måske mene, at vi ikke var et rigtigt kristent hjem. Det er dog næppe rigtigt, for ganske vist talte vi kun yderst sjældent om religion,

men det er nok udtryk for en vis blufærdighed over for emnet. Vi respekterede da kristendommens etik, som jeg også i dag som voksen tillægger den allerstørste betydning.

Gavebordet til min konfirmation så temmelig meget anderledes ud end et sådant gavebord gør i dag. Der var mange bøger, allesammen lødige, I. P. Jacobsens noveller har jeg endnu. Også Chr. Winthers Hjortens Flugt står stadigt på min bogreol. Gavebordet omfattede også to sølvcigaretetuier. Dem fik jeg aldrig brug for. Og ikke færre end tre sølvservietringe. Til den faste tradition hørte, at far og mor gav os en salmebog i smukt læderbind med navn. Det var dengang den særlige sønderjyske salmebog.

Det var en tradition, at vi efter konfirmationen kom en tur med far og mor til København. Det skete også for mig. Vi kørte derover i bil og boede på Hotel Terminus ved Hovedbanegården. Det hedder nu The Plaza. Det kaldtes dengang provinskøbmændenes hotel, og far traf da også ofte kolleger fra andre byer. Far tog på indkøb, mens mor og jeg så alt det, som en provinsdreng bør se under det første besøg i landets hovedstad: Vagtparaden, Rundetårn, Christiansborg, stormagasinerne, Tivoli og Zoologisk Have. Vi kendte børn, der kom til København længe før, de blev konfirmerede, men hos os hjalp der ingen kære mor. Vi måtte vente men fik så hver enkelt af os også nogle meget gode dage alene sammen med far og mor i den store by.

Når vi talte om, hvad jeg skulle være, »når jeg blev stor«, kredsede jeg meget om at blive boghandler. Jeg syntes bøger var noget af det bedste, man havde, jeg kunne stå i lang tid foran boghandler Frost's eller boghandler Bo Bojesens vinduer og se på de mange udstillede bøger, der var at få. Wohlenbergs Boghandel på Storetorv interesserede mig ikke. Der stod udelukkende tyske bøger.

Far mente imidlertid ikke, at der var noget ved at være boghandler, ikke fordi han ikke selv læste mange bøger. Det gjorde han, ofte de sidste nye og mest aktuelle, som han til glæde for boghandlerne købte. Far mente ikke, at det at være boghandler kunne føre til ret meget. Han havde jo selv haft stor succes som manufakturhandler og mente, at det var det bedste i verden. Min bror Johan kom da også i manufakturhandlerlære straks efter realeksamen, og det samme gjorde jeg. Den 31. august 1935 kørte far og mor mig til Sønderborg, hvor mor havde fundet et godt pensionat til mig på Kongevej 86. Inden vi tog afsked

med hinanden, spiste vi aftensmad sammen på Hotel Alssund, og jeg følte mig ret ensom, da jeg i det begyndende mørke alene gik derfra op gennem Rosengade og videre til Kongevej.

Et par måneder senere flyttede far og mor uden for byen, hvor de ved Flensborgvej havde ladet opføre en stor villæjendom på et fire tønder land stort areal ved Posekærvej. Her fik familien endnu mere plads og en imponerende udsigt over Aabenraa fjord. Min søster, Inge, var da blevet uddannet som børnehavelærerinde og havde fået ansættelse på Spejderskolen i Korinth som sekretær og lærer. Johan havde afsluttet sin læretid i Sønderborg og var nu ansat hos min fars navnebrøder i Silkeborg, manufakturhandler Peter Jessen. Nu var turen kommet til mig.

Ung mand i Sønderborg og Nyborg

Lærling i Sønderborg

I Sønderborg var jeg tre år (1935 til 1938) i lære hos firmaet Helmer og Jørgensen på Perlegade, en forretning stort set svarende til fars, men lidt mindre i størrelse og omsætning. Dermed fulgte jeg i min bror, Johans fodspor, idet han havde lært der nogle år tidligere. I øvrigt havde far som ung kommis som det hed dengang, også været ansat hos Helmer og Jørgensen. Far havde stor respekt for Harald Helmer og Viggo Jørgensen. Han vidste, at især Viggo Jørgensen var en dygtig og energisk forretningsmand, og at hans sønner der ville lære at bestille noget.

Arbejdstiden var lang. Lærlingene mødte kl. 7.45. Den første opgave var at bone d.v.s. blanke det mørkebrune linoleumsgulv. Det skete ved håndkraft og ikke som nu med maskine. Derefter skulle vi støve af og gøre alt klar til de første kunder. Forretningen havde de første fire dage i ugen åbent til kl. 18, og da kunne vi almindeligvis slippe afsted 15 til 30 min. senere, for det var en gylden regel, at alt skulle være ryddet op og sat på plads, inden vi gik. Om fredagen var der åbent til kl. 20 og om lørdagen til kl. 21. Midt på dagen havde vi en middagspause på en times tid, hvor jeg kunne nå at smutte hen på pensionatet og få middagsmad. Hertil kom enkelte kaffepauser og fredag og lørdag to halve timer til at spise den medbragte madpakke i. Det blev alt i alt til en arbejdsuge på mere en tres timer. Om vinteren gik vi lærlinge ydermere hver aften i ugens første fire dage to timer i handelsskole. Det blev nogle lange dage, og der var ikke megen tid til tant og fjas. Om sommeren var det bedre, da skulle vi ikke i handelsskole. I dag vil man nok ryste på hovedet af så lang en arbejdstid, men det var det almindelige. Sådan var det nu en gang, og ingen tænkte på at ændre det.

Forretningens to indehavere var begge aktivt med i den daglige drift. Harald Helmer passede kontoret og økonomien og viste sig kun sjældent i butikken. Viggo Jørgensen derimod, var aktivt med i salget hele

I Helmer og Jørgensens forretning lå der varer fra gulv til loft, som det ses her i afdelingen for kjolestoffer, hvor dyner og vattæpper ligger helt oppe under loftet. At der var orden, ses tydeligt. De sidste nye glasdiske ses foran. Fot. ca. 1938.

dagen. Det samme var hans søn, der også hed Viggo Jørgensen, men som vi kaldte Junior. Viggo Jørgensen var en streng chef, der krævede meget af sit personale, men heller ikke det følte vi var forkert. Vi fandt tværtimod, at det var et godt sted at være og et sted, hvor vi fik lejlighed til at prøve kræfter med de mange forskellige opgaver, der nu en gang skal klares i en forretning.

Så snart vi viste evner dertil, fik vi lov til at sælge også større og dyrere ting, som f.eks. damefrakker og gulvtæpper. Jeg har også solgt ligtøj (den billigste vare af papir) og snørekorsetter. Disse sidste brugtes af kraftige damer, og vi prøvede dem uden på kjolen. Så meget snøre var der. Til mændene solgte vi endnu gummiflipper, der var praktiske, fordi de kun skulle vaskes og gnubbes i sæbevand for at blive rene. Vi solgte også »klipfisk«. Det er en stump skjortetøj med fastsyet flip og et sort slips. Dem tog mændene på omkring halsen, så det så ud, som om de havde en hel skjorte på. Man sparede at købe en hel skjorte.

Skulle vi en dag have fri af en eller anden grund eller have underskrevet karakterbogen fra handelsskolen, gik vi almindeligvis til Ha-

rald Helmer. Han havde ry for at være »den flinke«. Vi var et godt fast sammentømret team hos Helmer og Jørgensen. Bagest i butikken var der en lille systue, hvor vi også kunne holde vore kaffepauser eller søge et lille hvil. Også Junior var en flittig og dygtig chef, der havde nær kontakt til alle os ansatte.

Engang da vi fik en ny lærling, der gik meget langsomt, tog Viggo Jørgensen senior ham med ud i gården, og med ham under armen gik de nogle gange frem og tilbage ad gårdspladsen. Den unge mand skulle lære det rigtige tempo. Sikker har han været overrasket, men nok også haft gavn af det siden hen.

Nede i gården i resterne af en gammel købmandsgård havde Carlsberg Bryggerierne et depot. Var depotbestyreren, som kørte de mange kasser med flasker ud med hestevogn, i godt humør, kunne det ske, at vi fik en sodavand. Det kunne nok være tiltrængt, især når vi havde været oppe på loftet og fyldte fjer eller dun i dyner. Gik det højt, smuttede vi hen til en cafe, den lå et par huse længere oppe i Perlegade. Der kunne man købe de vidunderligste Berliner Pfannkuchen, dejligt sprøde med sukker på. For nok var det en læreplads, der forlangte meget af os, men det var også en læreplads, hvor man tillod den slags små svinkeærinder.

Een gang i de tre år kom jeg for sent på arbejde. Det var nok en tyve minutters tid, og det var tredje påskedag i 1938. I alle fem påskedage havde jeg været på et spejderførerkursus i Nordsjælland. Toget hjem var stærkt forsinket, og jeg kom først hjem sent om natten og sov godt efter de fem dages teltlejr. Da jeg hæsbælende kom cyklende ind på gårdspladsen, stod Viggo Jørgensen naturligvis netop der. Han tog sit ur op af vestelommen og kiggede på det. Jeg sagde undskyld, at jeg kom for sent. Hans reaktion har jeg aldrig glemt. Han spurgte, om jeg havde fået morgenkaffe: »Nej, hr. Jørgensen, det har jeg ikke«, svarede jeg. »Så smut hjem og få den«, sådan kunne Viggo Jørgensen også være.

Firmaet ydede stor service. Som et eksempel herpå kan jeg nævne, at jeg engang på varecykel blev sendt til den nærliggende stationsby Ragebøl med to gulvtæpper på vareladet. Kunden ønskede begge tæpper fremvist i sit hjem på bestemt klokkeslet. En lidt drøj tur, men han købte det ene tæppe. Ved en anden lejlighed ringede en kunde og bestilte to ruller sysilke. Dem måtte jeg straks af sted med. Samlet pris 36 øre!

Firmaet havde en filial i Nordborg, og dertil blev personalet fra Sønderborg en gang om året kørt for at foretage optælling og kontrol af varelageret. Denne udflugt fandt altid sted en søndag. Vi fik dejlig kaffe med friske rundstykker, når vi kom til Nordborg, frokost og middagsmad, det sidste i en kro på vejen hjem. Det blev således alt i alt en ganske hyggelig udflugt, også selvom vi satte en frisøndag til.

Mellem to nabobyer er der ofte drillerier, sådan også mellem Sønderborg og Aabenraa. Desværre kunne jeg ikke komme uden om, at Sønderborg var den største, men på den anden side havde Aabenraa en større havn. Ringriderfesten i Sønderborg var, dengang, dog meget større, og sådan var der altid noget at drille hinanden med. Jeg kunne også godt fornemme, at Sønderborg var noget mere danskpræget end Aabenraa. Det lagde Sønderborgenserne heller ikke skjul på, især ikke, når de sammen med andre alsinger sang deres egen nationalsang »Af Østersøens vove«. Da kom der tårer frem i øjenkrogene.

I mine tre Sønderborgår boede jeg på Sibbesens Pensionat, Kongevej 86. Her havde to ugifte landmandsdøtre fra Gammelgab, Kathrine og Marie Sibbesen ladet opføre en ret stor ejendom og indrettet den med værelser, små lejligheder, køkken og spisestue. Her kunne man både bo og få den fulde forplejning. Sibbesens Pensionat gik for at være byens pæneste pensionat. Mine forældre har sikkert følt, at det var et godt sted for mig, og jeg var da også meget glad for at bo dér, hvor der også logerede andre lærlinge og en del ugifte lærere og yngre embedsmænd. På pensionatet boede også handelslærling Harald Lyck. Vi var begge aktive i spejderarbejdet.

1. Sønderborg Trop

Som det ses, havde jeg i de tre år i Sønderborg kun begrænset tid til fritidsaktiviteter. Umiddelbart efter min flytning til Sønderborg blev jeg opfordret til at blive medlem af Konservativ Ungdom. Det sagde jeg ja til. Det Konservative Folkeparti var jo fars parti, men jeg var nu kun med godt et års tid eller så. Da forsvandt interessen til fordel for spejderarbejdet. Konservativ Ungdom i Sønderborg var ellers inde i en meget stærk vækstperiode. Man hørte til de mere avancerede konservative unge, der gik i sorte ridebukser og den slags. Det passede

ikke rigtigt til mig. Jeg nåede kun at anskaffe en lysegrøn skjorte og et mørkegrønt slips.

Spejderarbejdet passede mig bedre. Lige før jeg flyttede til Sønderborg var der en vældig gang i arbejdet i Det Danske Spejderkorps der. Boghandlermedhjælper Hans Emil Steffensen fra Helsingør havde sat voldsom gang i den ene trop, der fandtes i byen. Snart var der to troppe. Hans Emil Steffensen var en storartet organisator. Han var, som lederne i Aabenraa, dygtig til at markere spejderarbejdet udadtil og vise, at der var tale om et dansk spejderarbejde som modvægt til de hjemmetyske nazistiske børneorganisationer.

Da Steffensen rejste fra byen, viste der sig mangel på ledere, og arbejdet sygnede hurtigt hen. I 1936 blev jeg opfordret til at være leder for den tilbageværende lille trop spejdere. Det sagde jeg ja til, og korpset godkendte arrangementet, selvom jeg ikke opfyldte aldersbetingelserne. Det lykkedes at få et ganske godt arbejde etableret, at fastholde en del drenge i arbejdet og at trække nye til. I 1937 drog jeg med troppen på lejr ved Vejle Fjord og havde her fin assistance af to medlemmer af Sct. Georgsgildet, viceskoleinspektør Holger Michelsen og isenkræmmer Carl Andersen. Jeg tror, at forældrene var ganske tilfredse med, at de to mere modne mænd tog med på lejren, der i øvrigt fik et godt forløb. Samarbejdet med Holger Michelsen og Carl Andersen førte i øvrigt til, at jeg blev medlem af Sct. Georgsgildet og siden har fastholdt dette medlemskab. I perioder har jeg været meget aktiv i gildets arbejde, til andre tider har jeg været temmelig passiv. Det var det aktive spejderarbejde, der trak i mig.

Chefen for spejderne på Als og Sundeved (Dybbøl Kolonne) var læge Aude Andersen, Broager. Han var først i en sen alder – sikkert af nationale grunde – blevet spejderleder. I Broager drev han en stor landpraksis og havde derfor chauffør, der også kørte hans høje Chevrolet, når han besøgte os i lejrene. Det var et imponerende syn, når han ankom, og chaufføren sprang ud og lukkede døren op for ham, der altid var iført en »føreruniform«, en jakke i militærfaçon samt korte bukser. Hans spejderhat var så stiv og havde så glat en skygge, at man ikke skulle tro, at den nogensinde blev brugt undtagen til parader. Men Aude Andersen gjorde et godt stykke arbejde i de år.

Som spejderleder i Sønderborg følte jeg, at spejderne også dér havde behov for en hytte, der kunne anvendes til overnatning og korte lejre.

Jeg blev opmærksom på, at der under godset Sandbjerg i længere tid havde stået en tidligere skovløberbolig ubeboet lidt nord for hovedbygningen, og en søndag formiddag fattede Harald Lyck og jeg mod og cyklede ud og bankede på slotsdøren. Vi blev meget venligt modtaget af godsejeren, Knud Dahl og hans hustru, Ellen. De var begge stærkt interesserede i det danske arbejde i Sønderjylland, og selvom vi nok begge har set lidt unge og uerfarne ud, ville de overveje at stille huset til rådighed for spejderne. Det skete da også, men først et par måneder efter, at jeg var rejst fra Sønderborg. Knud og Ellen Dahl var begge markante personligheder. Ellen Dahl var søster til forfatterinden Karen Blixen.

I påsken 1938 deltog jeg i et primitivt spejderførerkursus ved Storedam nær Allerød i Nordsjælland. Det blev min hidtil største oplevelse som spejder. Kursus foregik under lejrforhold, og alle deltagere var inddelt i patruljer, hvor jeg var patruljeleder for Vildsvinepatruljen i 5. Storedam Trop. På Storedam traf jeg for første gang landbrugslærer, senere forstander for Kofoeds Træningsskole på Sydager, Thorkild Glad. Han var instruktør og leder af 5. Storedam Trop. Kursus blev til megen inspiration for mig, idet jeg her for første gang ligetil og klart fik serveret spejderbevægelsens formål og de midler, der anvendes for at opfylde formålet. Indtil da havde jeg opfattet spejderarbejdet alene som en fornøjelig og spændende fritidsbeskæftigelse. På kursus lærte jeg at forstå, at spejderarbejdet »er et system af øvelser og lege, der har til formål at styrke drengens karakter og selvhjulpethed«, for nu at citere Baden-Powell. Det havde ikke tidligere været klart for mig, at spejderbevægelsen havde et sådant pædagogisk sigte. Spejderarbejdet i Sønderjylland var da også i tyverne og begyndelsen af trediverne nærmest at betegne som en national dansk børne- og ungdomsbevægelse, der sjældent anvendte et af bevægelsens mest grundlæggende arbejdsmetoder, patruljesystemet. Vi brugte den nok som en praktisk inddelingsform, men udnyttede slet ikke dette systems mange muligheder for selvudvikling.

Påsken 1938 blev for mig indledningen til en stærk øget interesse for spejderarbejdet. Fra da af virkede jeg i mit spejderarbejde især for at anvende og udbrede de tanker og ideer, Baden-Powell havde beskrevet så tidligt som i 1907. Det fik jeg da også rig mulighed til igennem de

trope, som jeg siden blev leder af, og i mit virke inden for korpsets førertræning (ledertræning). Thorkild Glad fik jeg gennem mange år et meget nært og fortroligt samarbejdsforhold til, både gennem førertræningen og senere, da vi begge i en årrække sad i korpsledelsen. Thorkild Glad havde fremragende pædagogiske evner, som han brugte på fortræffelig vis på de kursus, han ledede. Han blev igennem mange år min faderlige ven og rådgiver. Jeg mindes ham stadig med stor taknemmelighed og respekt. Thorkild havde det med at bruge citater. I nogle år yndede han på kursus at citere: »I anerkendelsens varme gror det bedste i menneskenes sind«. Jeg tror, at det er et citat fra en af Nis Petersens romaner. Det citat tog jeg gerne til mig og brugte det ofte, sandt som det er.

Med på kursus som tropsassistent var lektor Svend Ranvig fra Sorø, som jeg siden har arbejdet sammen med i mange spejdersammenhænge. Svend Ranvig var i mange år aktivt med i førertræningen og redaktør af korpsets lederblad, Spejdersport, et blad som han udviklede til et moderne tidsskrift for drengearbejdet.

Et pudsigt, men lærerigt resultat af mit møde med Thorkild og Svend blev, at jeg hurtigt anskaffede mig nogle korte vandrestøvler af samme slags, som de to brugte. I Sønderjylland var vi ellers vant til at bruge snørestøvler, der gik helt op til knæet. Eksemplets magt kan virke meget stærkt.

Vandretur i Nazi-Tyskland

Selv om jeg havde tabt interessen for arbejdet i Konservativ Ungdom, var jeg stadig politisk interesseret og fulgte godt med i den politiske udvikling især i Sønderjylland. I min Sønderborgtid fastholdt jeg kontakten til mine spejdervenner i Flensborg og fik derigennem et nærbillede af den store forandring, Hitlers overtagelse af magten betød for den enkelte. Mange af mine spejderkammerater i Flensborg måtte således gennem den arbejdstjeneste, der var tvang for alle unge tyske statsborgere. Det slap man ikke for, heller ikke hvis man bekendte sig til det danske mindretal. I modsætning hertil var spejdere i Dansk Spejderkorps Flensborg fritaget for det tvangsmæssige medlemskab af Hitlerjugend.

Min interesse for udviklingen i Tyskland førte til, at en spejderkammerat fra Aabenraa, Kaj Wive, og jeg sidst i august 1936 tog på en vandretur langs Rhinen. Vi fik syet nogle farverige, ternede skjorter, og med dem, vore korte spejderbukser og støvler samt vore norske rygsække, tog vi med toget til Köln, hvorfra vi vandrede sydpå til Mainz og tilbage til Köln igen. Man kan jo vandre på begge bredder, men vi sejlede nu også en del, for der sejlede et hav af turistbåde, der altid havde plads til to til.

Også 1936 var et spændingens år i Europa. Året før havde Hitler på trods af alle aftaler derom indført den almindelige værnepligt. Mussolinis Italien havde samme år erobret Abessinien, medens Folkeforbundet og de store magter så til. I Saar fandt i 1935 den folkeafstemning sted, der var forudset i Versaillestraktaten. Resultatet blev et stort ja til Saars indlemmelse i Tyskland. Et lille halvt års tid før vores vandretur havde Hitler ladet tyske tropper rykke ind i den vestlige del af Rhinlandet. Den disposition var et brud på Versaillestraktaten. Hitler var ved at afprøve sine grænser, og Kaj og jeg kunne derfor betragte ganske store omflytninger af tyske militære enheder. Vi så mange tyskere, der var begejstrede, men vi fornemmede nu også, at nogle så mørkt på fremtiden og følte sig meget usikre overfor, hvad alt dette kunne føre til.

På vores tur oplevede vi at møde mange unge vandrere fra andre lande. Det var »in« at tage rygsækken på nakken. Mange unge englændere, hollændere og franskmænd benyttede deres ferie til en vandretur i det nye Tyskland for at få deres nysgerrighed tilfredsstillet. Det var også derfor Kaj og jeg var der, og vi kunne hurtigt se, at Hitler og nazismen havde fået et stærkt tag i de tyske unge. På nye og gamle vandrerhjem optrådte herbergsvater ofte i Hitlerjugenduniform og hilste os velkommen med den strakte højre arm og et »Heil Hitler«. På Jugendburg Stahleck havde udlændinge og tyske unge hver deres sovesal. De tyske unge, der ofte var i Hitlerjugenduniform, holdt højtidelige morgenparader og aftenafslutninger. Det foregik helt på nazistisk vis og virkede meget militært på os. Om aftenen sang man også de mere provokerende tyske sange f.eks. »Zum Rhein, zum Rhein, zum Deutschen Rhein« eller »Kameraden die Trompete hupt«. De fleste unge tyskere var tydeligt stolte af, at Hitler havde besat Rhinlandet, men vi traf også unge, der stilfærdigt udtrykte usikkerhed over for

udviklingen. I de mindre vandrerhjem mærkede vi ikke nogen særlig nazistisk påvirkning og i de små restauranter og vinstuer slet ikke. På nogle af sejlturene så vi flokke af SA-folk på udflugt. De kom hurtigt til at dominere skib og passagerer. Vi havde jo den fordel, Kaj og jeg, at vi kunne stå af næste gang. I Køln så vi for første gang butiksruder, hvorpå der både var malet hagekors og ordet Jude. Det gjorde et meget stærkt indtryk på os, og vi glemte det aldrig.

Hjemme i Danmark igen måtte vi fortælle, hvad vi havde oplevet. Den almindelige danske opfattelse dengang var vel den, at det egentlig var meget godt, at Hitler var kommet til. Han havde da i hvert fald bragt orden i det urolige Tyskland og afskaffet arbejdsløsheden. Det var noget, man kunne forstå. At der var tale om en diktaturstat med arbejdslejre, hvor politiske modstandere blev indsat for »at blive genopdraget« interesserede kun få. At de senere skulle udvikle dødslejre, havde ingen fantasi til at forestille sig. Kaj og jeg glemte nu aldrig butiksruderne med »Jude« på og det signal, de så åbenlyst gav. Kaj lærte i øvrigt senere de tyske koncentrationslejre at kende indefra, idet han som resultat af sit modstandsarbejde i 1944/45 måtte tilbringe adskillige måneder i Neuengamme og i Porta. Han forvandt aldrig helt skaderne fra disse lejre.

Sidst i juli 1938 sagde jeg farvel og tak til chefer og kolleger i firmaet Helmer og Jørgensen for tre gode læreår. Jeg havde hørt, at købmand Wilde i Nyborg havde bygget en stor tekstilforretning, et varehus. Der havde jeg søgt job og fået besked om, at jeg kunne tiltræde 1. august. Hos Helmer og Jørgensen fik jeg eftergivet den sidste måned af min læretid.

Ung mand i Nyborg

Varehus Wilde

Den 1. august om morgenen mødte jeg hos Varehus Wilde. Det blev en travl dag, for det var firmaets første udsalgsgang i det nye hus. August måned 1938 var en meget varm og solrig måned, men jeg fik ingen tid til at nyde Storebælts badevand.

Da jeg fortalte venner og bekendte i Sønderborg, at jeg agtede mig

til Nyborg, var der en, der sagde, at Nyborg var den kedeligste by i hele Danmark. Den eneste fornøjelse folk havde der, var at gå ned til færgen og se folk køre til og fra. Jeg blev i Nyborg i fjorten måneder og havde fjorten dejlige måneder. Jeg befandt mig uhyre vel i Nyborg, fordi jeg syntes godt om at være hos Wilde, og fordi jeg også her blev spejderleder.

Nyborg var en stilfærdig, mindre købstad præget af storbyen Odenses nærhed, og mulighederne for at »skeje ud« var ikke store. For mit og mine venners vedkommende kunne det blive til en kop kaffe med en kage på lokalstationen (banen til Svendborg), eller hvis det gik højt en øl. Da Jeppe Boel blev udlært, gav han øl på »Lokalen« til kollegerne i afdelingen. Da fik vi nok et par stykker, men det blev også toppen på vore udsejler.

Varehus Wilde, der nærmest var et lille stormagasin, var skabt på baggrund af en blandet manufakturforretning startet af købmand Poul Wildes far. I 1938 lod Poul Wilde opføre det helt moderne hus i tre etager, foruden kælderetage. Det nye hus fyldte en hel karré lige over for byens kirke og var indenfor domineret af den store delte trappe, der førte op igennem alle butikslokaler. Under en rejse til USA havde Poul Wilde set en tilsvarende type på en atlantehavsliner og genskabt den i sit nye varehus.

Foruden tekstilvarer, solgte Wilde også bl.a. møbler, lædervarer og parfume m.v. Det første halve år var jeg ekspedient i metervareafdelingen i stueetagen, hvor den venlige og stilfærdige hr. Thomsen var afdelingschef. Resten af tiden var jeg ansat på 2. sal, hvor afdelingen for gardiner, tæpper og møbler fandtes. Her var hr. Rasmussen den energiske og aktive chef. Det blev bl.a. min opgave at montere de gardiner, vi solgte. Det havde jeg prøvet i Sønderborg, også selv om mit håndelag for håndværk ikke var særlig godt. Men jeg fandt ud af det og blev en slags »gardinekspert« i Nyborg. Den største opgave, jeg fik, var at montere gardinerne i det nybyggede folkebibliotek ved det gamle slot. Her var skomagersonnen fra Tønder, den senere så kendte møbelarkitekt, Hans Wegner, møbel- og indretningsarkitekt. Jeg erindrer ham som en meget krævende og pertentlig arkitekt, et forhold vi fik lejlighed til at genopfriske, da Sønderjyllands Kunstmuseum 40 år senere lavede en stor udstilling med hans møbler.

Selvom Kongegade var en af Nyborgs livligste forretningsgader kunne der også være roligt og stille. Bag de to vinduer på 1. sal helt til venstre gemmer mit dejlige værelse sig. Det nye Wildes Varehus lå på samme side helt henne ved kirken. Postkort 1939.

En anden morsom opgave fik jeg af en katolsk præst, der ønskede ensfarvede gardiner i mørke farver monteret i sine stuer. »Når man studerer, bør man ikke distraheres af farver og mønstre«, sagde han.

Seniorchefen i Varehus Wilde, Poul Wilde, hørte til den kreds af manufakturhandlere, der i branchen kaldtes »de kristelige manufakturhandlere«. De fleste af dem drev ret store provinsforretninger og engagerede sig alle personligt i et kristeligt arbejde. Poul Wilde, der var en yderst behagelig og afholdt chef, gik stærkt op i »Oxford Bevægelsen«, der påkaldte sig en del opmærksomhed i disse år. Hver morgen var der en kort morgenandagt i firmaets kantine, men det var frivilligt, om man ville deltage. Jeg var ikke nogen særlig ivrig deltager. Jeg befinder mig bedst med Vorherre, når jeg er alene med ham.

Juniorchefen Knud Wilde var en meget stilfærdig og noget tilbageholdende chef, men også han var særdeles afholdt. Under besættelsen måtte han for sin deltagelse i modstandsarbejdet i Nyborg lide den tort at tilbringe en del måneder i tysk koncentrationslejr.

Wildes Varehus var blevet stort, fordi det byggede på nogle ganske enkle principper, hvoraf det vigtigste var, at huset kun solgte varer mod kontant. Det gjaldt, enten det drejede sig om en rulle tråd eller et møblement til en hel dagligstue. I den anden ende betød det, at Wilde også altid var i stand til at købe ind mod kontant betaling og høste de fordele, som kontantkøb almindeligvis giver. Disse to principper betød, at Wilde kunne sælge stort set alle varer forholdsvis billigt, samtidig med at han kunne fastholde et højt kvalitetsniveau. Forretningen kunne trække kunder til fra hele Fyn, i hvert fald når det gjaldt større indkøb. Vi havde eksempelvis et meget stort salg af gulvtæpper og tæppetøj til kunder fra Odense og Svendborg.

Hos Varehus Wilde fik jeg til opgave at stå for indklarerings af varer, der ankom til toldboden. Det var jeg ikke ukendt med, for det havde jeg også prøvet i Sønderborg, men toldkammeret i Nyborg var ikke så godt bemandedet, som det i Sønderborg. Her måtte vi selv pakke varerne ud af kasser og baller og gøre dem klar til anmeldelse og klarening. Det kunne være en meget kompliceret sag, idet der den gang fandtes et enormt antal varegrupper med varierende afgifter. Hertil kom, at nogle varer blev fortoldet efter værdi, andre efter vægt. Den rare toldforvalter, hvis navn jeg desværre ikke mere erindrer, tog meget venligt imod mig. Han var stærkt interesseret i den sønderjyske sag, og hver gang jeg kom på toldkammeret, måtte jeg sætte mig ned et stykke tid på hans kontor og fortælle nyt fra grænselandet. Sønderjylland var i fokus i disse år, hvor det tyske pres på grænsen var stærkt, og de danske nazister dér meget aktive.

Jeg havde to forskellige værelser i Nyborg, inden jeg fik et særdeles godt værelse i Kongegade 23, Wildes tidligere forretningsejendom. Her havde chefen ladet indrette en slags klublejlighed til lærlinge og ugifte medarbejdere. Poul Wilde var meget optaget af medarbejdernes ve og vel. I Nyborg fik jeg det første år en løn på 50 kr. om måneden, idet jeg blev opfattet som volontør, da jeg kun havde haft en læretid på tre år. Dem kunne jeg naturligvis ikke klare mig for, så far sendte mig hver måned et beløb. Det var en god dag den sidste dag i august 1939,

da jeg fik min første løn som udlært, 180,- kr. I hele Nyborgtiden spiste jeg min mad på det nærliggende lille missionshotel, i den sidste tid dog kun middagsmaden, idet jeg da holdt mig selv med tørkost.

Jeg syntes egentligt, at jeg talte et ganske pænt dansk, men ingen i Nyborg var i tvivl om, at jeg var sønderjyde, fordi dialekten stadig slog igennem. Omvendt havde jeg af og til svært ved at forstå det fynske, især i telefonsamtaler med kunder fra landet, der talte rigtigt syngende fynsk. Det lykkedes mig dog altid, omend ofte med besvær at forstå, hvad vedkommende ønskede tilsendt. Her var det ikke ualmindeligt, at man bestilte metervarer i alen i stedet for meter, men også det kan man vænne sig til.

Christian den 2. Trop

Et par dage efter min ankomst til Nyborg blev jeg i mit værelse i Kronprinsensgade nr. 9 en aftenstund opsøgt af en fire-fem store spejdere, alle i uniform med Nyborgspejdernes røde tørklæde. De spurgte, om jeg ikke ville være deres tropleder. Jeg behøvede ingen betænkningstid, før jeg sagde ja. Jeg var stærkt interesseret. I Nyborg havde spejderne været uden egentlig leder et stykke tid, og FDF var her, som det var tilfældet i Sønderborg, den dominerende uniformerede drengorganisation. De ni-ti spejdere, der var tilbage i troppen, var både kvikke og meget ivrige, så det varede ikke længe før troppen begyndte at vokse. I kølvandet på denne fremgang startede vi også en ulveflok (drengene mellem otte og elleve år). Når der skabes et levende og positivt miljø med spændende aktiviteter, kommer drengene helt af sig selv.

Da jeg rejste fra Nyborg fjorten måneder senere, kunne jeg da også aflevere en spejdertrop på omkring 30 spejdere, samt en ret stor ulveflok. Det havde også været nogle meget aktive måneder. Foruden de almindelige møder og ture lavede vi ture, hvor forældrene af og til kunne være med, en vinterlejr i ret svær kulde mellem jul og nytår, et fastelavnsoptog, hvor de største spejdere var udklædte som de syv små dværge fra Walt Disneys tegnefilm, et sankthansbål med god tilslutning, og vi deltog i Fyns Divisions turneringer. Der vandt vi ikke den store hæder, men vi lagde heller ikke vægt på at være konkurrencedeltagere.

I sommeren 1939 var det naturligt for mig at tage spejdere med på en tur til Sønderjylland. Sammen med 22 spejdere cyklede jeg tværs over Fyn til Assens og videre med færgen til Årøsund og overnatning hos pastor Vindel i Starup. Derfra videre til Aabenraa efter en visit på det tyske mindretals samlingssted, Knivbjerg med det dominerende, men lidet danske kæmpeårn. I Aabenraa gav min mor morgenkaffe, mælk og rundstykker til os allesammen, inden vi fortsatte til Møgel-tønder, Ballum og Rudbøl, og via Sønderhav og Flensborg til Dannevirke, hvor vi slog lejr hos den kendte danske gårdejerfamilie, Lassen i Strukstrup. Om aftenen viste Peter Lassen os omkring på Dannevirke. Under det efterfølgende lejrball trak nogle meget mørke tordenskyer op fra syd. Dem kunne vi godt have taget som et tegn på, at et uvejr ventede på os. Det gjorde der også, for seks uger senere marcherede Hitlers hær ind i Polen og delte det ulykkelige land med Sovjetunionen.

Jeg havde været på session og regnede med at blive indkaldt til infanteriet en gang i 1940, men krigsudbruddet i september medførte en tidligere indkaldelse. Jeg skulle møde på Sønderborg Kaserne den 10. oktober 1939.

Jeg var ked af at skulle tage afsked med Nyborg både med Varehus Wilde, hvor jeg havde været meget glad for at være, og med spejderne, som det havde været en stor glæde at arbejde med. Forældreklubben sluttede i høj grad op, og jeg nød stor gæstfrihed i mange hjem. Sjældent er jeg blevet så overrasket, som den nytårsaften, da jeg var inviteret ud til Knud Haugaards forældre, gartner Haugaards, Christianslundsvej. Vi fik kogt torsk, og jeg havde sådan glædet mig til grønlangkål med flæsk og pølser, sådan som vi fik det hjemme i Sønderjylland. Men kogt torsk med rogn og fiskesennep er nu også en dejlig spise. Da jeg rejste fra Nyborg, var byens Rotaryklub så venlig at forære mig et sølvbæger med en smuk inskription som tak for mit arbejde for byens spejdere. Det bæger glæder jeg mig stadig over.

Tropen hed Christian den 2. Trop opkaldt efter den berømte konge, der som dreng kravlede rundt på taget af det gamle Nyborg Slot. Mine nærmeste medarbejdere var gartner og blomsterhandler Knud Haugaard, der overtog arbejdet efter mig og få år senere medvirkede til, at der oprettedes endnu en trop, samt Holger Tangaa, der blev uddannet som arkitekt, bosatte sig i hovedstadsområdet og i en årrække virkede som instruktør i korpsets ledertræning.

*Camp Chief, statsskovrider
Jens Hvass, fotograferet i
Aabæk under et lederstævne i
1932. Fot. Johan Jessen.*

Den 9. april om morgenen blev en spejder, Gunnar Bendt Larsen, dræbt af skud fra tyske soldater. Han var undervejs til arbejde og var næppe klar over situationens alvor. En anden af spejderne, Bendt Stentoft blev en månedstid før besættelsens ophør henrettet af tyskerne og ligger begravet i Ryvangen. Bendt, der var elektrikerlærling, havde deltaget i flere sabotagehandlinger, blev knap tyve år.

En Nyborgspejder valgte at gå i tysk krigstjeneste, men slap hjem med livet i behold. Så forskelligt kan drenge i samme spejdertrop handle i en given situation.

I min Nyborgtid benyttede jeg lejligheden til at gennemgå korpsets

videregående kursus, Gilwellkursus, der indbefattede et kursus under lejrforhold på Storedam i Nordsjælland. Kursus blev ledet af Jens Hvass og blev en stor oplevelse. Jens Hvass var en glad og inspirerende leder, som man ikke sådan glemmer. Jeg rejste til Storedam sammen med min bror, Johan, der kom fra Aabenraa. Da vi til fods nærmede os Gilwellhytten, stod Jens Hvass på den robuste bjælkehyttes loggia. Det var morgen, og vi havde rejst om natten. Jeg sagde lidt for optimistisk til Johan, at nu fik vi nok en kop kaffe, inden vi skulle i gang. Men nej, Jens Hvass slog ud med højre hånd, sådan som han havde for vane og sagde: »Nå, det er jer fra Aabenraa. I kan gå op og tænde bål på bålpladsen«. Jeg havde et øjeblik glemt, at vi ikke var spejderledere, men blot kursister. Jeg tror aldrig, at et bål er blevet tændt så nøje i overensstemmelse med de instrukser, Baden-Powell giver om bål-tænding i sin bog »Scouting for boys«, som den skærtorsdag da Johan og jeg i fællesskab fik et godt bål op at stå som indledning til nogle oplevelsesrige dage på Storedam, omend uden velkomstkaffe!

I Nyborg begyndte jeg at samle på bøger. Som dreng havde jeg været en flittig læser af Gunnar Jørgensens Flemming bøger og af Torry Gredsteds mere spændende og eventyrlige bøger. Jeg havde også været en ivrig låner hos overbibliotekar Jakob Petersen på biblioteket i Rådhusgangen. I Nyborg havde jeg læst et par ting af Rudyard Kipling og blev så optaget af ham, at jeg købte et samlet værk på tolv bind på afbetaling. Det havde jeg ellers lært hjemme, at man ikke burde gøre. Afdelingschef Thomsen hos Wilde var bestemt heller ikke begejstret, men jeg følte, at jeg måtte eje disse bøger, og siden har jeg da også slidt dem med stor glæde og suppleret dem med yderligere seks bind.

I min Nyborgtid havde jeg ikke mange ensomme stunder, men det var mig en særlig opmuntring hver fredag eller lørdag at modtage brev fra mor. I de år, vi børn var »alene« ude i verdenen, skrev mor hver eneste uge et brev til os, hvori hun fortalte løst og fast om, hvad der sådan skete i Aabenraa. Det var et personligt brev til hver af os, skrevet med hendes meget karakteristiske stejlskrift. Det er dumt, at ingen af os har gemt disse breve. De kunne have været et værdifuldt bidrag til den lokale historie i Aabenraa i disse år, krydret af mors skarpe iagttagelsesevne og kritiske sans.

Besættelsesårene

Min 9. april

Sønderborg Kaserne var opført af tyskerne som marinestation før Den første Verdenskrig, og blev efter Genforeningen benyttet af den danske hær. Her mødte jeg den 10. oktober kl. 12 og forstod straks, at man som soldat ikke bør tænke selv. Sådan var det i hvert fald den gang. På kasernen lå tre kompagnier tilhørende 2. regiments 3. bataljon, der egentlig var hjemmehørende i Haderslev. Foruden os husede kasernen også en sergentskole.

Mange omtaler deres soldatertid med stor begejstring og ved at berette om mange sjove oplevelser. Det gælder ikke mig. Jeg fandt de seks måneder jævnt hen kedelige. Vort kompagni var præget af, at både kompagnichef og andre officerer var af reserven. Vore gruppeførere, der normalt skulle være korporaler, var helt overvejende korporalselever under uddannelse. Der var ikke mange, vi kunne føle en naturlig respekt for. En undtagelse var dog vores delingsfører, oversergent Jensen, der var af den type befalingsmænd, der »gør legen med«. Han var med ude i terrænet. Han løb, når vi andre løb, og han faldt ned, når vi andre skulle falde ned. De fleste andre stod blot og kommanderede. Dog havde vi et meget godt forhold til vores gruppefører, korporalselev Petersen, der gjorde tingene med på lige fod med os.

Det var ikke svært for os at se, at hæren savnede tidssvarende materiel og udrustning. Meget af materiellet og mange af de daglige rutiner virkede utroligt gammeldags. F.eks. skulle vi dagligt pudse uniformens gamle blyknapper med et pudsejern, så de blev strålende blanke. Øvelserne, og det vi i øvrigt foretog os, var gentagelse på gentagelse, og vi nåede aldrig til at deltage i en større øvelse. Selv om vi efter de første seks måneder avancerede fra rekrutter til menige, tror jeg ikke, at nogen af os følte os som veluddannede soldater. Den gruppe, jeg var med i, blev uddannet som gruppe med rekylgevær i trefod som speciale, og det fandt vi var ganske spændende. Vinteren 1939/40 var meget kold og præget af stærk frost. Selvom det kunne være koldt, medførte frosten den fordel, at vi sjældent fik vort tøj voldsomt svinet til.

Kammeratskabet os soldater imellem var godt. Vi sov på otte-

mandsstuer og kom godt ud af det med hinanden. Her traf jeg for første gang en voksen dansker, der ikke kunne skrive. Vi andre hjalp ham da med at skrive breve hjem. Han var allerede gift og havde et lille barn og var ikke en eneste dag glad for at være, hvor han var.

For mig var tjenesten i Sønderborg i mange henseender udmærket. Jeg havde endnu fra min læretid gode venner her. Særlig gavn havde jeg af at være medlem af Sct. Georgsgildet. En gildebror, farvehandler Poul Larsson, Sønderborg, var soldat sammen med mig. Det var en behagelighed af og til at kunne besøge ham og hans kone, der boede i en lille lejlighed tæt ved kasernen. Det var heller ikke langt for mig at tage med rutebilen på weekendbesøg i Aabenraa, så jeg havde mange fordele, som mange af mine soldaterkammerater ikke havde.

Da vi blev indkaldt, fik vi at vide, at vi skulle ligge inde i atten måneder. Det var meget mere, end nogen af os havde regnet med. Det normale dengang var seks til ni måneder, men på grund af krigen var det danske beredskab blevet øget en del. Det var meningen, at vi i midten af april 1940 skulle ud og ligge i kantonnement (indkvartering på gårde) på den sønderjyske vestkyst. Så langt nåede vi nu ikke, for tyskernes overfald på Danmark den 9. april ændrede vores situation.

Min den 9. april begyndte allerede den 8. april. Den dag havde kompagniet været på eksercerpladsen ved Sønderskoven hele formiddagen, hvorefter vi holdt middagspause. Midt i den blev der råbt: »Alarmberedskab« i gangene. Vi fik alle travlt, for det betød, at vi straks skulle møde fuldt feltmæssigt. Vi var lidt sure, for vi troede, at det var noget vore officerer havde fundet på for at genere os i vores fritid. Men det viste sig at være alvorligt nok. Kaptajnen, som vi ellers ikke så meget til, dukkede personligt op, og meddelte kompagniet, at hæren var sat i alarmberedskab, idet der syd for grænsen var observeret en 60 km lang tysk militærkolonne på vej mod Danmark. Vi vidste godt nok fra radio og aviser, at der var lidt spænding omkring Nordnorge, men ingen havde forestillet sig, at det kunne få betydning for os. I løbet af de følgende timer fik vi udleveret skarp ammunition, nødrationer i konservesdåser og et identifikationsmærke, vi skulle bære omkring halsen. Ingen af delene havde vi før stiftet bekendtskab med. Selvom vi hurtigt var klar til afmarch, blev vi beordret til at vente. Vi kunne ikke et øjeblik forstå, at vi ikke straks blev sendt de 30 kilometer ned til

grænsen. Det måtte jo være der, den tyske militærkolonne ville hen. Men timerne gik, og vi skulle bare vente. Det hjalp ikke, at vi spurgte os for hos korporal og oversergent. De vidste heller ikke noget. Rent ud sagt forstod vi ikke, at vi blot skulle sidde der og vente og endnu mindre, at vi om aftenen blev sendt i seng, omend vi skulle beholde uniformen på og have vores udrustning klar umiddelbart ved sengen. Trods spændingen tror jeg nok de fleste af os sov lidt også den nat. Vi var jo unge og havde været i gang hele dagen.

Et kvarter over fire om morgenen blev vi vækket hårdt og brutalt, og få minutter efter stod vi klar til afmarch i gangen. Kaptajnen kunne nu fortælle, at tyske og danske tropper allerede var i kamp. Vores opgave ville nu være at rykke ned til grænsen og assistere vore kammerater der.

Men først skulle vi ned i spisekælderen og smøre madpakker. Det forekom mig at være en yderst grotesk situation. Medens danske soldater var i kamp kun 30 kilometer borte var vores første opgave at smøre madpakker! Derefter stillede de tre kompagnier i gården klar til afmarch. Sergentskolens elever var dagen før blevet sendt ud til andre hærafdelinger helt i overensstemmelse med deres uddannelsesprogram.

I det øjeblik vi alle var samlede i kasernegården, blev der råbt: »I flyverskjul løb«, og alle 400 mand prøvede på at komme ind gennem de få døre, der førte til kældrene. Det var kun få, for hvem det lykkedes. Flyverstøjen stammede fra en tysk observationsmaskine, der et øjeblik efter fløj lavt hen over kasernen. Det var heldigt for os, at det ikke var en bombemaskine på togt, for der kunne den så nemt som ingenting med en enkelt bombe have fået os alle 400.

Vi fik nu melding om, at vi ikke skulle til grænsen men til Sdr. Hostrup ved hovedlandevejen syd for Aabenraa. Til transporten hertil begyndte der nu at ankomme omnibusser. Jeg tror, at der nåede at komme i alt fire, alt for få til transport af de 400 soldater. Vi var stadig utålmodige og nervøse og kunne ikke forstå, at vi ikke snart kom af sted. Det hele virkede lidet gennemtænkt.

Det varede ikke længe, før vi fik at vide, at vi nu skulle blive og forsvare Sønderborg og kasernen. Imens stod oberstløjtnant Hintz med sin stab fra Søgaardlejren og ventede forgæves på os i Sdr. Hostrup. Han måtte selv ringe til kommandanten i Sønderborg for at få at vide, at Sønderborg-styrkerne havde fået ordre til at blive i Sønder-

borg. Da man i Sdr. Hostrup kunne iagttage kampene på hovedlandevejen, måtte man skyndsomt køre mod nord og slutte sig til soldaterne i Haderslev. I Sønderborg blev flere grupper sendt over på fastlandet, en enkelt helt frem til Frydendal Kro på hovedvejen mod Kruså. Den gruppe, jeg hørte til, blev sendt op på boldbanen, der lå umiddelbart op til det store sygehuskompleks. Her stillede vi vort rekylgevær i trefod op og var klar til at modtage fjenden. Det varede ikke længe, før observationsmaskinen igen dukkede op, og gruppefører Petersen kommanderede: »Klar«, og lidt senere: »Skyd«, hvorpå vores skytte sendte en salve op mod den lavtflyvende maskine. Vi var overbeviste om, at vi havde ramt den, men til vores ærgrelse kunne gruppeføreren fortælle os, at vore projektiler slet ikke kunne nå så langt og derfor var nytteløse. Men lidt stolte var vi, for vi var de eneste soldater i Sønderborg, der den morgen fik lejlighed til at skyde mod fjenden.

Kort efter blev der råbt, at kampen var indstillet. Det kunne vi ikke et øjeblik forstå. Vi havde jo endnu kun set de to tyske fly men hørte også til stadighed en evig brummen og larm fra andre fly på vej mod nord. Fra Sønderborg kaserne kunne vi imidlertid ikke se dem. Vagten i tårnet på kasernen gjorde imidlertid sin pligt. Han vedblev at råbe ud over pladsen: »Flyverstøj fra syd, flyverstøj fra vest«. Det blev han ved med i lang tid, indtil en behjertet officer fik den spøg standset. Ved meldingen om, at kampene var indstillede smed en officer rasende sin hjelm hen ad jorden og for ind ad den dør, der førte til kasernekommandantens kontor. Svært må det være, at have brugt hele sin tid på at blive uddannet til at forsvare ens land og ikke få brug for det, når situationen endelig var der.

I de følgende timer bredte der sig en stærk frustration over hele kasernen. Vi var dog 400 unge, efter danske forhold, velbevæbnede soldater her ikke langt fra grænsen, og vi måtte nøjes med at sidde på vore mandskabsstuer og glo, uden at kunne foretage os noget. I løbet af dagen blev det klart for os, at den tyske invasion ikke alene gjaldt Danmark, men især var rettet mod Norge. En stuekammerats forslag om, at vi skulle søge at komme til Sverige og videre til Norge, vandt dog ingen genklang. Det virkede helt urealistisk så langt fra den dansk-svenske grænse.

De grupper af soldater, der havde været uden for kasernen, kom tilbage og kunne berette, at de heller ingen tyske soldater havde set,

En slagen hær har ikke mange opgaver. Her gør vi gymnastik på Sønderborg kaserne i dagene efter den 9. april 1940. Fot. Thomas Christesen, Aabenraa.

men at fortovene i Sønderborg var fyldt med hjemmetyskere, der stod og ventede på at byde de tyske soldater velkommen. De kom til at vente længe, for det varede adskillige dage, før der dukkede en sådan op i Sønderborg.

Det var stadig umuligt for os at forstå, at vi ikke allerede den 8. april om eftermiddagen var blevet sendt til grænsen til forstærkning for soldaterne fra Søgårdlejren. Ansvar et herfor hviler da heller ikke på ledelsen i Sønderborg men på forsvarsministeren i København, der end ikke tillod, at soldater fra Søgårdlejren den 8. april måtte grave skyttehuller og andre former for beskyttelse. Resultatet blev, at ingen foretog sig noget før tyskerne overskred grænsen. De soldater, der rykkede ud mod fjenden, måtte klare sig med det forhåndenværende terræn. Det forekommer mig, at der hviler et overordentlig tungt ansvar på regering og forsvarsminister. Man sendte danske soldater i kamp, samtidig med at man hindrede dem i at sikre sig fornøden beskyttelse. Det er det, nogle har karakteriseret som mord. Det må da også siges at være særdeles ansvarsløst.

Jeg forestiller mig naturligvis ikke, at selv en veludrustet dansk hær kunne have magtet den stærke tyske værnemagt. Jeg forestiller mig, at en veluddannet og velbevæbnet dansk hær med tilhørende flyvevåben kunne have gjort invasionen i Norge yderst vanskelig.

At den danske hærs situation den 9. april var umulig kan dog først og fremmest henføres til den forsvarspolitik som især Socialdemokra-

tiet og Det Radikale Venstre havde ført gennem mange år. De dårligt udrustede soldater, man sendte mod fjenden, havde ikke en ærlig chance. Det er dog muligt, at politikerne havde behov for nogle ofre, man bagefter kunne omtale hædrende. Folketingets formand Hans Rasmussen savnede således ikke smukke ord, da han den 26. april 1940 mindedes de faldne, men han nævnte ikke med et ord det ansvar, der hvilede tungt på regering og forsvarsminister.

De følgende dage gik tiden med gymnastik og boldspil, og den 15. april kunne de fleste af os i civilt tøj forlade kasernen. Jeg tog rutebilen til Aabenraa og var glad for, at jeg ubemærket kunne stå af rutebilen på Flensborgvej og stille gå op til Bramsbjerg. Det var en underlig tom fornemmelse at vende hjem efter at have været i krig uden at måtte slås. Mange af os følte os i en slags familie med de danske tropper, der i 1864 måtte forlade Dannevirke. Kaj Munk beskrev det nok bedst, da han den 9. april stod ved sin skrivepult i Vedersø præstegård og skrev:

De tusind år – så blev de væk,
i morges kl. 5 af skræk.

Sommeren 1940

Selvom mine tre brødre boede hjemme på Bramsbjerg, var der god plads også til mig i det store hus. Det viste sig, at far havde brug for en ekstra mand i forretningen, der var stærkt præget af en vedvarende hamstring af tekstilvarer. Sønderjyderne vidste fra Første verdenskrig, at det hurtigt kunne blive småt. Det blev da også tilfældet noget senere. Foreløbig var der ingen problemer, for det var stadig muligt at indkøbe varer hos grossister og fabrikker i Danmark og i øvrigt da også i nogle måneder endnu i Tyskland, hvorimod forbindelsen til England naturligvis ophørte.

Sommeren 1940 var en forvirret tid. Alle følte sig usikre overfor, hvad der nu ville ske. I Sønderjylland gik der ofte rygter om, at Hitler nu ville indlemme Sønderjylland i Tyskland. Særlig stærkt fløj disse rygter over landsdelen op til den 28. juni 1940 foranlediget af de mange tyske sejre og det tyske mindretals stærke krav om en genforening med

De danske nazister var tidligt ude efter den 9. april, Her med krav om at Frits Clausen skal til magten. Foto juni 1940, Thomas Christesen, Aabenraa.

Tyskland. »Føreren« for det tyske mindretal, dyrlæge Jens Møller, Gråsten, havde endog på et møde i Tinglev antydnet, at der var tale om den 28. juni. Det var den såkaldte Versaillesdag, den dag den af tyskerne så forhadte traktat blev underskrevet i Versailles i 1919. Denne dato ville egne sig godt til også at flytte den danske grænse mod nord. Rygterne tog yderligere fart, da det tyske mindretal begyndte en agitation blandt mindretallets unge mænd for at få dem til at melde sig til tysk SS-militærtjeneste. Her sagde rygten, at disse unge tysksindede SS-folk efter endt uddannelse skulle tilbage til Sønderjylland. Hvad de skulle gøre her, var dog ikke klart, men vi andre kunne kun opfatte det således, at de skulle indgå som et led i den tyske besættelse af Danmark specielt i Sønderjylland.

Rygterne om en mulig grænseflytning tog stærkt til op til den 28. juni. I den uge var jeg sammen med min bror Johan draget i spejderlejr med 2. Aabenraa Tropp. Vi lå i lejr hos gårdejer Karl Hansen, Dyvig på Løjt Land. Karl Hansen holdt os dagen igennem orienteret, men der kom ingen ændringer. Hitler festede i Versailles og var i øvrigt slet ikke interesseret i at indlemme Sønderjylland i Tyskland. Han havde langt større planer.

På Christiansborg var der den 9. april blevet dannet en samlingsregering bestående af folketingets såkaldte fire gamle partier. Det var den og de efterfølgende regeringer, der kaldtes samarbejdsregeringen. Efterhånden som besættelsen skred frem, opfattede befolkningen det mere som regeringens samarbejde med den tyske besættelsesmagt og ikke som et tværpolitisk samarbejde. De første nationale tilkendegivelser blev alsangsstævner og algang. Et alsangsstævne blev afholdt i Aabenraa på Folkehjem. Der var så mange mennesker til stede, at huset havde svært ved at rumme dem. Man var jo i en situation, hvor man gerne ville være sammen med andre danske og vise tyskerne foragt.

Aabenraa Kredsen

Den 15. august indbød ekspedient Hans Mørup, der var ansat i fars forretning, en kreds af venner og bekendte til et møde på Folkehjem. De mødte var overvejende unge og yngre mænd, som Hans Mørup tidligere havde haft kontakt med. Den ældste var købmand Kaj Jensen, der var knap 40 år. Efterfølgende indtrådte farver Jacob Jacobsen og pastor Sigfred Rishøjgård, og lidt senere også gårdejer Johan Nissen, Rise. Disse tre var alle knap 40 år. Hans Mørup havde været en meget aktiv leder af Konservativ Ungdom først i Sønderborg og siden i Aabenraa. I 1938 blev han opstillet som kandidat til valget som landsformand for Konservativ Ungdom. Det skete i opposition imod Leo Dane, der var bestyrelsens kandidat og blev valgt. Efter den oplevelse meldte Hans Mørup sig ud af Konservativ Ungdom og fik her følge af Konservativ Ungdom i hele Aabenraa Amt. En efterfølgende tilnærmelse til Victor Pürschels parti, Nationalt Samvirke, førte ikke til noget, men med Hans Mørup som leder mødtes mange af de tidligere KU'ere fortsat i Den partipolitisk uafhængige ungdomsorganisation for Aabenraa Amt.

De, der var indbudt til møde på Folkehjem, var folk derfra, en del Dansk Samlingsfolk og nogle »frie fugle« kendt som samfundsengagerede folk. Mødet på Folkehjem resulterede i, at fjorten af deltagerne besluttede at starte »en studiekreds i Sønderjyllands historie«. Det skulle være dæknævnet udadtil. Opgaven indadtil var at mødes hver uge, senere dog hver fjortende dag og drøfte udviklingen i Danmark,

specielt i Sønderjylland, samt udveksle informationer og oplysninger. Vi følte os som alle andre ret usikre overfor den kommende udvikling og savnede noget at holde os til. Hvad det videre kunne udvikle sig til, vidste vi ikke, men en vis illegalitet hvilede der over kredsens arbejde helt fra begyndelsen. De efterfølgende møder afholdtes i Krostuen på Grand Hotel, som vi fandt mere diskret end Folkehjem.

I besættelsestidens litteratur har studiekredsen fået betegnelsen Aabenraa Kredsen. Den var et af de første forsøg på at skabe noget, der kunne blive til en modvægt imod besættelsesmagten og imod den danske regerings samarbejdspolitik. Derved kom kredsen ikke alene til at stå i modsætning til regeringen men også lokalt i Sønderjylland til de fleste af de ledende inden for det danske nationale arbejde, der helt overvejende sluttede op omkring samarbejdspolitikken.

Disse folks synspunkter kan vel bedst forklares ved at gengive en del af det forord, som redaktør A. Svensson skrev til sin artikelserie »Fra et ståsted« i 1943: »Som formand for Dansk Samråd har jeg stadigt fremhævet, at vi har to store opgaver under besættelsen, at vedligeholde troen og tilliden til en bedre fremtid og at følge kongens bud om at opretholde ro og orden her i landet. For mig står det sådan, at det er det rolige mod og den seje udholdenhed, der har været grænsebefolkningens styrke gennem alle trængsler, som vi skal væbne os med også nu. Gør vi det, og undgår vi de store fejlgreb og overilede handlinger, er jeg sikker på, at vi også denne gang vil overvinde det, der tårner sig op for os«.

Disse ord er jo udtryk for, at redaktør Svensson, og de der delte hans synspunkter, mente, at det vi stod overfor under besættelsen var en fortsat nationalitetskamp, der kunne føres, som vi havde været vant til det i Sønderjylland under den tyske tid, med ord og pen. Det var ikke det synspunkt, der gjorde sig gældende i Aabenraa Kredsen og hos ligesindede. Vi havde allerede tidligt i besættelsen en fornemmelse af, at der måtte opstå en eller anden situation, der gjorde det muligt på en eller anden måde at modvirke eller bekæmpe besættelsesmagten. Det skete da også omend først i de sidste besættelsesår, men da kom det også med fuld kraft. Det blev til en kamp, hvor heller ikke danske unge kunne holde sig uden for den væbnede kamp.

Disse to hovedsynspunkter: Skulle der være kamp, eller skulle vi tilpasse os besættelsesmagten, kom til at grave dybe grøfter mellem

mange danske. Denne forskel i synspunkter gjorde sig også gældende i Sønderjylland, men den betød ikke, at vi i den unge generation ikke fortsat med respekt så på det arbejde, danske ledende folk havde gjort i nationalitetskampen, op til genforeningen og op til besættelsen. Under besættelsen ville man gerne holde os unge på »dydens smalle vej«, men det var en ønskedrøm, der ikke lod sig opfylde.

Som nævnt havde jeg i Sønderborg en kort tid været medlem af Konservativ Ungdom. Der mødte jeg første gang Hans Mørup, der også var en slags kollega, idet han var ansat i manufakturforretningen Magasin Jørgen Andersen. Bekendtskabet fornyedes, da Hans Mørup sidst i trediverne fik ansættelse i min fars forretning, hvor han udviklede sig til at blive afdelingschef og disponent. Hans Mørup, der i dag som pensionist bor i Haderslev sammen med sin kone, Ruth, er vokset op i et nationalt bevidst dansk hjem i Sønderborg. Hans forældre forpagtede gennem mange år det kendte hotel Dybbøl Banke. Hans Mørup, der med stor glæde aftjente sin værnepligt i livgarden, har hele sit liv været stærkt optaget af politiske spørgsmål og engagerede sig især stærkt i nationalpolitiske forhold.

I sommeren 1940 meldte jeg mig ind i Dansk Samling og deltog i nogle dagligstuemøder i købmand Kaj Jensen og hans kone, Sigrids hjem i Ramsherred. Det var ikke mit første bekendtskab med Dansk Samling, idet jeg allerede i min Nyborgtid købte enkelte eksemplarer af Arne Sørensens tidsskrift, *Det tredje Standpunkt*, samt hans bog: *Funktionalisme og Samfund*, en bog, der dengang optog mig meget. Den er dog ikke et typisk udtryk for den skribentvirksomhed, som Arne Sørensen siden kom til at stå for. Den minder en hel del om nogle af Poul Henningsens skrivelser, men Arne Sørensen var i modsætning til Poul Henningsen et dybt kristent menneske.

Jeg var ikke med til ret mange møder i Aabenraa Kredsens første tid, idet jeg 1. november 1940 flyttede til Århus for at læse på handelshøjskolen, der dengang lå i Hans Brogesgade. Der ville jeg tage handelseksamen, der dengang var et étårs dagkursus og ikke kan sammenlignes med nutidens handelseksamen. Jeg nåede dog et par møder i Aabenraa Kredsen og deltog også i kredsens møder og arbejde, når jeg var hjemme på ferie. Et af kredsens første initiativer var at udsende en henvendelse til den danske adel med opfordring til at holde en fast

Fra terrænsporset på Ronshoved Højskole i januar 1941. Landbrugskandidat Jørgen Poulsen og kontorassistent Svend Lyck, begge medlemmer af Aabenraa Kredsen over brug af kompas. Fot. Erik Jessen.

dansk linie. Vi havde til vores ærgrelse bemærket, at flere danske adelsmænd åbenlyst knyttede sig til nazisterne, og dermed til besættelsesmagten.

Sådanne initiativer skulle finansieres. Det skete ved en frivillig indsamling blandt kredsens medlemmer. Hans Mørup lagde for med at lægge en hundredkroneseddel på bordet. Hundrede kroner var dengang en stor sum, ikke mindst for unge mennesker. For Hans Mørup svarede det til en ugeløn. Da alle var offervillige kunne vi selv finansiere kredsens aktiviteter i en periode. Ved disse første møder, der overvejende var informationsmøder, rejstes også tanken om at igangsætte et terrænsporarbejde. Vi var alle meget optaget af finnernes mod og udholdenhed i den finsk-russiske krig. Et lokalt terrænsporarbejde blev herefter igangsat under ledelse af flere af kredsens medlemmer.

Under jule- og nytårsferien i 1940-41 deltog jeg i et terrænsportskursus på Rønshoved Højskole, hvor bl.a. historikeren Vilhelm la Cour og højskoleforstander Robert Stærmose deltog. Blandt foredragsholderne var også Aage Møller, der da var forstander for Rønshoved Højskole. Vi unge var meget optaget af, at Vilhelm la Cour åbenlyst gik med dolk. »Jeg forsvarer blot fri mands ret til at bære våben«, forklarede han os. Jeg havde vældig lyst til at følge hans eksempel, men dolk passer jo ikke rigtig ind i en manufakturforretning.

Mere terrænsport blev det ikke til for mig, for 1. november 1940 flyttede jeg til Århus, og nu var det igen spejderarbejdet, der trak.

Århusdage 1940-43

I Århus fik jeg straks et værelse i Fredensgade 54, men der blev jeg kun en måned, hvorefter jeg flyttede til Stadionallé 17. Her var det et dejligt stort og lyst værelse, en af stuerne, som familien lejede ud. Jeg følte mig dog lidt for bundet med fælles bad og toilet, men det var nok også lidt generende for familien, når spejdere ret ofte ringede på for at kigge indenfor.

På femte sal, oppe under taget, i Hans Schourupsgade nr. 5 fandt jeg blivende sted. Her var der et udmærket værelse med egen indgang og tilhørende pulterkammer, samt bad og toilet. Kaffe og te måtte jeg lave på et spritapparat. Alle de steder jeg boede i Århus var der centralvarme. I de to første værelser, jeg havde i Nyborg, var der kakkellovne, dog således, at den pågældende husmor sørgede for, at der var varme på, når jeg kom hjem.

Den Jydske Handelshøjskole

Den Jydske Handelshøjskole, som dengang lå i Hans Brogesgade, var en karakteristisk hvidkalket bygning i tre etager. Et stykke derfra var der rejst en statue af den århusianske storkøbmand Hans Broge, der skabte en stor virksomhed med eksport af smør til England.

På handelshøjskolen tog en stab af dygtige lærere sig omhyggeligt af os. Kvalitetsniveauet var betydeligt højere end ved aftenhandelsskolen i Sønderborg, og her skulle der bestilles noget. Med særlig glæde erin-

drer jeg Nottelmann Hansen, der indgående og interessant underviste os i bogføring m.v. og professor Torsten Dahl, der tog sig af engelsk. Han var et beskedent, lidt pudsigt menneske, men jeg fik i hvert fald frisket mit engelske mærkbart op. »Sofus«, hvis borgerlige navn jeg lykkeligt har glemt, havde en særlig sarkastisk facon at undervise på, men dygtig det var han. Hr. Rosenlund glemmer man ikke så nemt, når man én gang er blevet undervist af ham i skrivning. Han forlangte, at vi skulle ryste højre hånd godt, så den blev helt afslappet, inden vi begyndte at skrive. Det lo vi meget af, unge som vi var, men Rosenlund havde da ret. Det er både nyttigt og vigtigt, især når man skriver meget.

Den mest farverige lærer var Gustav Albeck, der som Torsten Dahl også underviste på universitetet. Hans fag var erhvervsgeografi, og det var ikke et af de tungeste fag. Vi var nok heller ikke særlig interesserede i at vide, hvor meget hvede, USA producerede hvert år, og hvor meget bomuld Egypten kunne eksportere, men Gustav Albeck var en morsom og levende underviser. Erhvervsgeografi var næppe hans favoritfag, og ikke noget vigtigt fag for nogen af os, så det var helt fint, de ret mange timer, vi fik Gustav Albeck til at kommentere den igangværende krig. Hans store interesse var at følge, hvordan Montgomery kunne slå og fange den tyske general Rommel og hans tropper. De timer var ikke alene spændende. De var også opmuntrende, fordi Gustav Albeck var så aldeles overbevist om, at de allierede ville vinde en stor sejr til sidst. Gustav Albeck arrangerede også et talerkursus på skolen. Det deltog jeg med stor glæde i. Det var ganske sjovt at prøve kræfter med talerstolen. Han redigerede i det år en digtsamling »Digting i Danmark«. Jeg læste korrektur for ham. Mit honorar, et eksemplar af bogen, står stadig på min boghylde.

Første november 1941 fik jeg min handelseksamen. Til min egen forundring lykkedes det mig at opnå næsten ug- i gennemsnit. Lidt ærgerligt, at jeg ikke nåede at få de sidste par points med, men jeg havde haft meget andet at se til.

Det var igen spejderarbejdet, der fangede min interesse. Et par dage efter min ankomst til Århus aflagde jeg visit hos divisionschefen for Det Danske Spejderkorps' Midtjyske Division, Harald Borges, almindeligvis blot kaldet Borges. Han boede sammen med sin kone Annie,

De voksne spejdere i 9. Århus Trop slapper af ved en rotur på Aarhus Å. Fra venstre er det Erik Boll (fabrikant, Herning), Axel Munk (frisørmester, Aarhus), Jørgen Tømler, (overlæge, Horsens), Svend Lindberg Jensen (skoledirektor, Ebeltoft), Helge Holle (boghandlermedhjælper, Aarhus og Skive), Gunnar Tulstrup (statsautoriseret revisor, Aarhus). Fot. Rudolph Iversen, Aarhus 1943.

der også var aktiv spejderleder, og to børn Kirsten og Keld på Knud Rasmussensvej. Jeg havde mødt Borges et par gange tidligere i spejderanliggender, og han havde straks et job til mig, idet 9. Århus Trop stod overfor at skulle skifte tropleder. Her var det en stor og velfungerende trop med fire patruljer og en skovmandspatrulje, jeg overtog efter Bernth Andersson, der skulle op til den afsluttende eksamen i cand. oecon. studiet. Senere mødte jeg ham mange gange, idet han blev kontorchef i Vejdirektoratet i København.

Mere afgørende for mig personligt blev det, at floklederen for ulvene i 9. Århus Flok var en sød 19-årig pige, der hed Lissen Nielsen. Vi fik naturligt et nært samarbejde og traf ofte hinanden, fattede sympati for hinanden og forlovede os i 1943 og har for få år siden fejret vort guldbryllup.

Lissen boede hos sine forældre i en moderne lejlighed i Sdr. Ringgade 35. Hendes far havde gjort karriere inden for Post og Telegrafvæsenet og var blevet stationsleder for Telegrafvæsenets forstærkerstation i Århus. Han var ud af en jysk familie, var stolt over at have været elev på Ribe Katedralskole, men havde tilbragt de fleste af sine år i Århus. Lissens mor, Dagmar Nielsen, stammede fra Slagelse og var hjemmearbejdende husmor, der havde haft nok at se til med tre børn

og en begrænset tjenestemandssindtægt. Lissens far, Aage Nielsen, havde da også i mange år aftenarbejde som korrekturlæser på Jyllands-Posten.

Magasin du Nord

Da jeg var glad både for at have truffet Lissen og for spejderarbejdet i Århus, lagde jeg billet ind på en stilling som ekspedient i Magasins afdeling for kjolestoffer. Den fik jeg med virkning fra 1. december 1941.

Magasin i Århus, der hørte til Magasin Du Nord koncernen (Wessel og Vett) var da ved at udvikle sig til et egentligt stormagasin, omend forholdene var meget præget af besættelsen. Det var lidt trist, måned efter måned at se varerne forsvinde og hylder og skuffer blive tomme. Det var heller ikke særligt interessant for en ung mand ikke at have nok at rive i. At sælge varer blev efterhånden mere et fordelingsproblemmål, og her var det helt naturligt, at det især var afdelingschefen, hr. Kruhøffer, der foretog denne fordeling. Han, der var en rar og venlig mand, havde været mange år i Magasin og kendte kunderne godt. Det, der blev tilovers til os andre, var så resten, og det var ofte meget lidt.

I forhold til de to andre steder, jeg havde været, føltes Magasin i Aarhus som en lidt kølig forretning. Den var præget af en vis omend afdæmpet fornemhed, en slags stilighed, kan man vel kalde det. Omgangstonen personalet imellem var mere formel, og det kammerateri, der ellers kendes i mange forretninger, hvor man arbejder nært sammen, kendtes ikke. Min slutløn i Aarhus blev på 205 kr. månedlig. Det kunne man klare sig igennem med.

Et særligt problem under besættelsen var salg af varer til tyske soldater, som vi efter bestemmelserne ikke blot kunne afvise, men måtte søge at undgå at sælge varer til. Det var nemt nok, når varerne lå gemt væk og ikke kunne ses, men de varer, der lå åbent på hylder og borde, kunne de købe på lige fod med andre kunder. Jeg fornemmer, at der kom mange højtstående tyske officerer og prøvede på at købe varer hos Magasin. Det var ofte en vanskelig balancekunst at undgå at sælge til dem. Firmaets ledelse var dog yderst afvisende over for salg til tyske soldater.

Jeg blev hos Magasin i godt et års tid, så fandt jeg, det var for kedeligt,

sagde min stilling op og rejste hjem til Aabenraa den 1. februar 1943, hvor far i sin forretning kunne tilbyde mig noget mere at rive i.

Spejderliv

Det meste af min fritid brugte jeg på spejderarbejdet. 9. Århus var en god stor og velfungerende trop, som jeg drev helt i overensstemmelse med de principper for spejderarbejde, som Baden-Powell havde nedskrevet. Det betød, at vi anvendte patruljesystemet fuldt ud. Patruljesystemet er ikke kun en praktisk inddelingsform, men rigtigt anvendt også et system der giver den enkelte spejder rige muligheder for stadig at gøre personlige fremskridt. Jeg var meget optaget af at bruge det fuldt ud og mener også, at vi i 9. Århus nåede meget positive resultater dermed.

Hvert år afholdt troppe, som de øvrige Århus-tropper, en tropsfest med efterfølgende bal i Håndværkerforeningen. Disse tropsfester afholdtes for at styrke forældrekontakten og for at vise omverdenen, hvad troppe formåede på det underholdningsmæssige område. Første del var da også en revyagtig underholdning på scenen. Her var vi så heldige i 9. Århus at have en lille spejder med særligt talent, Mogens Brix Pedersen, der senere fik en smuk skuespillerkarriere. Formålet med tropsfesten var også at sikre troppens økonomi gennem entré og lotterier. Dengang var offentlige tilskud til spejderarbejdet ukendte. Man var henvist til at klare sig selv. Det kunne sommetider være lidt besværligt, men det var en opgave i sig selv. Dengang var der ingen af os, der tænkte, at det kunne være anderledes. Jeg føler mig heller ikke så sikker på, at det frivillige ungdomsarbejde som helhed har nået et højere kvalitetsniveau, fordi man nu om stunder i høj grad nyder godt af store offentlige tilskud.

Trods besættelsen gennemførte vi i 9. Århus sommerlejr både i 1941 og i 1942. Den sidste lejr var en standlejr ved Juelsminde, medens den første var en vandreljr med kærre på Mols. 9. Århus var også ude at høste brændenælder. Tekstilindustrien var begyndt at savne råvarer og havde opfordret til høst og indsamling af bl.a. brændenælder. En søndag drog troppe afsted iført handsker og lange bukser. Høsten blev forbavsende stor, men trods det næppe af særlig betydning for tekstilindustrien. Det vigtigste for os var dog, at vi havde gjort vort bedste.

Mange år efter vore Aarhusdage sendte Annie og Harald Borges os dette foto, hvor de hviler sig under en travetur i 1970. Det er godt at have gode og trofaste venner.

Som nævnt var Harald Borges chef for korpsets Midtjyske Division. På den post havde han i en længere årrække gjort et meget stort og for-tjenstfuldt arbejde og skabt en vældig interesse for spejderarbejdet i om-rådet. Borges, der var tegner, var uhyre aktiv. Jeg var flere gange med ham ude på instruktionsrejser i divisionen. Borges og hans kone Annie åbnede med stor gæstfrihed deres hjem for os spejderledere. Hver fredag aften var der åbent hus, hvor vi fik en kop kaffe men selv havde »brød« med. Det blev for mange af os ugens gode oplevelse, hvor vi mødtes un-der frie og afslappede former, snakkede sammen, drøftede de mange problemer, besættelsen skabte og sang sammen. Både Borges og Annie var musiske mennesker, der begge mestrede deres dejlige sorte flygel. Det store rykind sled meget på deres hjem, på tæpper og møbler, men det agtede de ikke på. For dem var livet andet og mere end blot »pæne ting«. De gjorde en stor gerning i en mørk tid.

Som tegner arbejdede Borges for et reklamebureau og for Århus Amtstidende. Han var ikke alene en dygtig tegner, men udviklede sig

til at blive en fin bogillustrator, og kombinerede ofte sine tegninger med akvarelfarver. Han var meget optaget af at fastholde det gamle Århus i sine akvareller, og Århus Kommune ejer i dag en stor samling af disse akvareller, der viser et Århus, der nu stort set er forsvundet. Som reklamemand blev hans navn især kendt igennem hans arbejde for turistsagen og for enkelte byers image. Nævnes skal blot Vejen og Svendborg. Annie havde også kunstneriske evner. Hun tegnede og malede naturens blomster og skabte sig sit eget navn som kunstner. Borges og Annie kom til at betyde meget for mig ikke alene i mine Århus-år, men også i de efterfølgende mange år, hvor Lissen og jeg opretholdt forbindelsen med dem og med deres tre børn. Familien Borges holdt således ofte en lille sommerferie enten hos mine forældre på Bramsbjerg, hos os i Forstallé eller i sommerhuset i Vejers. Samværet med dem var hver gang en inspirerende oplevelse.

Divisionen var opdelt i kolonner. Århus Kolonne havde den kommunale brandchef, civilingeniør Harald Møller, populært kaldet Brand-Harald, som chef. Både han og hans kone, Lom, var aktive spejderledere, men Harald Møller havde på grund af besættelsen fået mange ekstra opgaver. Hans tid var derfor knap. Jeg blev opfordret til at være hans assistent, en opgave, som jeg gerne tog på mig. Min første opgave blev at søge at oprette nye troppe i forstæderne. I løbet af et årstid lykkedes det at starte fem nye troppe, der alle fik god tilslutning. Basis for denne udvikling blev 9. Århus Trop. Her havde vi en god og stabil lederstab, og mange dygtige skovmænd (de 16 til 18-årige).

I Risskov blev min bedste ven i Århustiden, boghandlermedhjælper Helge Holle, tropleder. Også i Åby-Hasle, Højbjerg-Skåde og Viby lykkedes det at finde ledere. De to var helt nye og uprøvede, lærer Svend Lindbjerg Jensen og L. P. Helmer Jørgensen, der begge siden kom til at gøre et godt arbejde i korpset.

I Brabrand, der dengang var en lille beskeden by, der lå helt for sig selv ved Brabrand Sø, havde vi slet ingen kontakter. Vi besluttede os derfor til en aften at cykle ud for at prøve, om vi kunne skabe kontakt. På en boldplads sad der en flok drenge i den rigtige alder og kiggede på andre drenge, der spillede fodbold. Vi blandede os med dem, og inden vi cyklede hjem, havde vi en aftale med en otte – ti drenge om, at de ville komme til et møde en af de følgende aftener. De kom til at dannede grundlaget for 1. Brabrand Trop.

Som nævnt deltog jeg med stor glæde i det primitive spejderførerkursus på Storedam i 1938. Disse kursus var blevet udformet af Jens Hvass og fik hurtigt så stor tilslutning, at det blev besluttet også at lave dem andre steder. I 1941 blev Borges opfordret til at lede et kursus ved godset Langesø på Nordfyn. Han tog nogle af sine nærmeste medarbejdere med sig. Også jeg fik opfordringen til at tage med og gjorde det med glæde. Kursus fik et godt forløb. Vi var et godt lederteam, og der var mange deltagere.

Spirende modstand

Mine godt to år i Århus faldt sammen med første halvdel af besættelsen. De begyndte forholdsvis afslappet. For samarbejdspolitikerne har de første par år sikkert givet håb om, at den lagte samarbejdslinie kunne holde besættelsen igennem. Måned for måned skærpedes situationen imidlertid. Unge mennesker fik fængselsstraffe for at have generet tyske soldater, og Vilhelm la Cour og Arne Sørensen blev idømt flere måneders hæftestraf for udgivelse af antityske pjecer. Det groveste, vi oplevede, var dog, at dansk politi med politisk velsignelse i 1941 arresterede flere end 200 kommunister. Det skete på tysk forlangende. Det var et hårdt angreb på dansk retsfølelse. Stærk modvilje vakte det også, da regering og folketing efter tilskyndelse fra Erik Scavenius lod Danmark tilslutte sig antikominternpagten. Opmuntrende var det derimod, at Christmas Møller rejste til England, mindre opløftende at dansk politi arresterede faldskærmsfolk og udleverede dem til det tyske Gestapo.

En stor by som Aarhus var naturligvis en del præget af besættelsen. Tyske soldater sås overalt og ret store styrker var formentlig indkvarteret på de tidligere danske kaserner. Trods det syntes byen ikke så stærkt belastet som jeg senere fandt at Aalborg med den nærliggende lufthavn var. Jeg erindrer i den henseende mine godt to år i Aarhus som venlige og gode år. Jeg mærkede mest til besættelsen som medlem af Spejdernes Hjelpekorps, hvor jeg ved luftalarmer gjorde tjeneste i civilforsvarets kommandocentral, hvortil alle meldinger indgik, og hvorfra også alle ordrer til civilforsvaret udgik. Noget var mere morsomt end andet. Engang fik vi melding om en snarlig barnefødsel på Skernvej 12. Det regnede vi med måtte være hos den kendte spejderleder Aage Hansen, der endog i samme nat blev far til et tvillingepar.

Modstanden mod besættelsesmagten og mod den danske samarbejdspolitik groede langsomt frem. De første illegale blade dukkede op. Den gryende modstand fandt en mere fast form efterhånden som månederne gik, men det endelige gennembrud kom først, da de allierede begyndte at sende faldskærmsfolk hertil og efterfølgende var i stand til at levere våben.

I påsken 1943, kort efter at jeg var flyttet til Aabenraa, forlovede Lissen og jeg os ved en lille familiesammenkomst i Århus. I sommerhalvåret tog Lissen plads som husassistent hos grosserer Kruuse Ager-schou på Aabenraavej i Haderslev. I vinterhalvåret 1943-44 var Lissen elev på Gråsten Husholdningsskole. Dengang hørte det sig jo til, at unge piger skulle forberede sig godt til den kommende husmoderger-ning. Afstanden både til Haderslev og til Gråsten var til at overse for en cyklende, forelsket ungersvend.

Aabenraa 1943-44

Forretningsliv

Fars forretning så ikke anderledes ud end alle andre manufakturfor-retninger i 1943. Mange hylder var tomme, skuffer og stativer ligeledes. Dog kom der af og til nogle varer hjem. Hovedproblemet var, at forde-le dem rimeligt godt blandt forretningens kunder. Far havde oparbejdet en engrosafdeling, som han havde udskilt i et særligt aktieselskab Aabenraa Manufaktur-lager A/S. Vareudvalget her omfattede især trikotage. For at stimulere omsætningen købte far i 1943 en mindre strik-varefabrik i Køl-kær ved Herning. Den producerede strikvarer til da-mer og piger og flyttede nogle år senere til Aabenraa.

Personalemæssigt var der sket den forandring, at fars mangeårige høj-re hånd, prokurist Johannes Andresen, havde sagt sin stilling op. Han var tysksindet og kom i klemme, fordi han havde fastholdt sit tyske stats-borgerskab og derfor risikerede at blive indkaldt til en eller anden form for tjeneste. Han klarede sig dog udenom ved at etablere en konfektions-fabrik, hvor han bl.a. syede tyske uniformer. Den mangeårige medar-bejder, Mathias Frost, der også var tysksindet, forlod efter eget ønske forretningen. Min ældre bror Johan var kommet hjem efter uddannel-sesår i Jylland og i Wien og var aktivt gået ind i firmaets ledelse.

Også på anden måde var der sket forandringer. Benzinrationering og forbud mod privat bilkørsel medførte, at far måtte anskaffe sig en cykel og klodse sin Ford V8 op i garagen. I det hele var samfundet præget af rationeringer og varemangel og en stadig stigende uvilje imod den tyske besættelsesmagt og mod samarbejdspolitikken.

Det strammer til

I august 1943 slog tyskerne til mod den danske hær og marine og satte begge ud af spillet. Begivenhederne den 29. august kunne marinens folk med større tilfredshed se tilbage på end hærens folk.

I de dage havde jeg besøg af min gode ven, Helge Holle, fra Århus, der havde et par fridage. Da Helge Holle igen skulle hjem, måtte vi ned på det tyske Ortskommandantur og få en passérseddel. Vi fulgtes ad, og jeg blev ikke så lidt forbavset over at se kendte hjemmetyske Aabenraaborgere medvirke ved ekspeditionen af disse passérsedler. De havde i et uforsigtigt øjeblik skrevet under på, at de i givet fald ville assistere værnemagten men næppe forestillet sig, at det skulle bestå i, at de også skulle ekspedere sager for deres danske medborgere. Det forekom mig, at de så noget slukørede ud. Situationen passede dem bestemt ikke.

I min Århustid havde jeg haft lidt kontakt med kredse inden for Dansk Samling, deltaget i flere dagligstuemøder og fordelt Arne Sørensens og Vilhelm la Cours pjecer men i øvrigt i mine ferier vedligeholdte forbindelsen med Aabenraa Kredsen. Nu kunne jeg igen deltage i de regelmæssige møder. For kredsen var der, mens jeg var i Århus, sket det ekstraordinære, at en ung norsk student, Per Jepsen, under en fangetransport til Tyskland var sprunget af toget syd for Rødekro. Per vandrede rundt det meste af et døgn men måtte nødvendigvis have kontakt med en eller anden og var så heldig, at han valgte at banke på døren til Rise præstegård, hvor han blev modtaget af pastor Sigfred Rishøjgård, der var medlem af kredsen. Mørup og andre blev tilkaldt, og man skønnede, at Per var god nok. Han deltog i et møde i kredsen, der pudsigt nok fandt sted på toårs dagen for Danmarks besættelse den 9. april. Pers ønske var at komme til England. Efter at han i nogle måneder havde boet hos gode folk på Aabenraeagnen, kørte han i tog ledsaget af købmand Kaj Jensen, der var medlem af kredsen, til

København, hvor han fik kontakt til Dansk Samling. Efter længere tids ophold i København lykkedes det ham via Sverige at nå til England. Efter uddannelse dér landede han i september 1944 i faldskærm i nærheden af Aalestrup. Derfra førte hans vej ham igen til det syd- og sønderjyske område, men på det tidspunkt var Aabenraa Kredsen blevet splittet for alle vinde. Jeg lærte først Per at kende efter befrielsen.

Da jeg kom hjem i februar 1943, stod folketingsvalget den 23. marts for døren, og kredsen, der bestod af folk med tilknytning til Dansk Samling, organiserede opstillingen i Sønderjylland. Blandt kandidaterne var farvermester Jacob Jacobsen og Sigfred Rishøjgaard, der var opstillet i henholdsvis Aabenraa og Sønderborg, samt ungdomskonsulent Tage Albertsen, Store Jyndeved, der arbejdede i nær tilknytning til kredsen og blev opstillet i Løgumklosterkredsen. Adskillige medlemmer af kredsen var stillere. Det kunne jeg desværre ikke være. Jeg var for ung. Da Danmarks Kommunistiske Parti var forbudt, var det kun Dansk Samling, der stillede op i opposition imod samarbejdspolitikken og de gamle partier. Disse havde indgået en fælles valgftale, og ved en massiv agitation vandt de en stor sejr. Dansk Samling fik på landsplan 42.367 stemmer. Det rakte til tre mandater i Folketinget. Ingen af vore sønderjyske kandidater blev valgt, og det blev et dyrt valg for os. Vi regnede bagefter ud, at hver Dansk Samlingsstemme i Sønderjylland havde kostet os fem kroner. Det var en formidabel høj pris på den tid, men vi havde handlet helt i overensstemmelse med vores samvittighed.

Opstillingen til valget fik et ubehageligt efterspil, idet Tage Albertsen, der var ansat som ungdomskonsulent ved Det Unge Grænseværn, blev afskediget. Der var ingen tvivl om, at afskedigelsen udelukkende skyldtes, at han var opstillet for Dansk Samling. Havde Tage Albertsen i stedet valgt et af samarbejdspartierne havde han sikkert kunnet fortsætte arbejdet i Det Unge Grænseværn. Det rystede os stærkt i kredsen, hvoraf mange havde været optaget af arbejdet i Det Unge Grænseværn, at man midt i en trang tid disponerede ud fra partitaktiske hensyn. Det var en stor skuffelse, og ingen af os genvandt siden tilliden til Det Unge Grænseværns ledelse. I øvrigt blomstrede det terrænsportsarbejde, som folk fra kredsen havde sat i værk, og der eksisterede nu en række grupper i store dele af Aabenraa, Sønderborg og

Tønder Amter. De fleste kom senere til at indgå som aktive modstandsgrupper eller som ventegrupper. Jeg deltog ikke i dette arbejde. Jeg foretrak stadig at lægge mine kræfter i spejderarbejdet.

Alt imens strammede situationen til. Vi hørte om stadig flere og større sabotager, især i de større byer, og vi læste om strenge straffe afsagt af danske eller tyske domstole. De kunne dog ikke standse den modstandskamp, der var sat igang. På det tidspunkt begyndte vi i Aabenraa Kredsen at duplikere illegale blade. Det var Niels Jydes Breve, der var skrevet af Arne Sørensen, som vi udsendte.

Jacob Jacobsen fandt en meget brugt duplikator. Skrivningen og trykningen foregik på kontoret i fars forretning. Vi var en fem, seks mand om det og arbejdede meget forsigtigt, mødte først når det var mørkt, var forsigtige med mørklægningen og endda så forsigtige, at vi arbejdede med handsker på. Duplikatoren var af den slags, der skulle drejes med håndkraft, så det tog temmelig lang tid. De færdige breve pakkede vi med 20-25 stk. i hver sin kuvert og postede dem endnu samme nat i forskellige postkasser adresseret til folk på egnen, som vi regnede med ville sørge for, at de blev omdelt. Pudsigt nok fik min far, der slet ikke kendte noget til vort natlige arbejde, en af disse kuverter udleveret af en kendt konservativ lokalpolitiker, der hurtigst muligt ville af med hele stakken på én gang. Han var bange for at have dem liggende hjemme og turde heller ikke fordele dem blandt venner og bekendte. Som afsender stemplede vi alle kuverter »Kaninavlterforeningen For Aabenraa Og Omegn«. Vi havde sikret os, at der ikke fandtes en sådan.

1944 fik en dramatisk start, da det blev kendt, at tyskerne havde myrdet Kaj Munk en nat i nærheden af Silkeborg. Mordet gjorde et uudsletteligt indtryk på os, og harmen var overalt meget stor. Det er næsten ikke til at forstå, at besættelsesmagten kunne tro, at en sådan handling ville medvirke til at kue danskerne. Det modsatte blev da også tilfældet.

I januar 1944 fik Jacob Jacobsen besøg af godsejer Flemming Junker, der på det tidspunkt var leder af modstandsarbejdet i Jylland. Han opfordrede Jacob Jacobsen til at danne modstandsbevægelsens Region 3 omfattende Syd- og Sønderjylland. Jacob Jacobsen sagde straks ja og knyttede Hans Mørup til regionsledelsen. Hertil knyttedes også flere af kredsens og terrænspørgsmåls folk, hvoraf blot skal nævnes

Fra 1941 til 1944 udviklede terrænsporten i Sønderjylland sig fint og blev et stærkt led i den voksende modstand. Her ses tre af de aktive ledere, alle fra Aabenraa Kredsen. Fra venstre landbrugskandidat Jørgen Poulsen, disponent Hans Mørup og vejingenior Søren Møller Christensen udenfor Karl Hansens stuehus i Dyvig på Løjt Land. Det ses tydeligt af påklædningen, at terrænsporten havde et militært sigte. Fot. nov. 1942.

landbrugskandidat Jørgen Poulsen, bankassistent Sven Hoffmann og handelsmedhjælper Svend Lyck. Alt det vidste vi andre i kredsen ikke noget om. Det var vigtigt at fastholde sikre skotter imellem de forskellige former for illegalt arbejde, som kredsen efterhånden have engageret sig i.

I forbindelse med regionsledelsens dannelse blev det mit job at virke som postbud, idet breve fra Jyllandsledelsen og andre overordnede organer blev sendt til en ikke eksisterende adresse i Aabenraa. Det var altid en adresse på Gl. Kongevej og et husnummer, der ikke fandtes. Ydermere var forbogstaverne til det tilfældigt valgte almindelige danske efternavn, altid tre bogstaver i alfabetisk rækkefølge. Det var således ikke svært for postbud Werner Nørgaard, der bragte post ud i det pågældende område, at sortere sådanne breve fra og efter aftale med Hans Mørup, at aflevere dem til mig, der strategisk var godt placeret, fordi jeg ofte opholdt mig i den forreste del af forretningslokalet

ud mod Storegade. Jeg skulle så blot videregive de små beskedne breve til Hans Mørup.

Regionsledelsens dannelse betød, at både aktive grupper og ventegrupper nu blev organiseret på basis af eksisterende terrænsporgrupper, grupper og delinger fra Sct. Georgsgildet, forsvarsbrødrene og andre. Heller ikke det kendte vi andre noget til, men jeg fik en opfordring fra købmand Johannes M. Petersen, kendt som spejderleder under navnet Muggi, om at etablere en ventegruppe. Jeg fik da også samlet en gruppe på en syv, otte medlemmer, hvis navne jeg ikke alle erindrer, men blandt dem var isenkræmmer Jens Peter Hansen, bygmester Jørgen Viereck og fotohandler Theodor Lawaetz. Jeg erindrer ikke, at gruppen nogensinde blev samlet. Det var der heller ingen grund til. Instruktion i våbenbrug fik vi af sparekasseassistent Holger Petersen i Sparekassens boksanlæg på Storegade. Helt sjovt føltes det, at formanden for Sparekassen, amtmand Refslund Thomsen var kendt for at fremhæve kongens ord om at opretholde ro og orden, og således næppe ville have brudt sig om, at der blev givet instruktion i illegal våbenbrug i Sparekassens lokaler. Holger Petersen måtte i øvrigt tilbringe et antal måneder i tysk koncentrationslejr, og Muggi et antal måneder i Frøsløvlejren.

Gestapo bliver nærgående

Det må have været omkring den tid, at jeg blev opsøgt af en tysk Gestapomand i forretningen. Han bad mig om at møde til en samtale i den tyske afdeling af fængslet i Aabenraa. Jeg mente ikke, at jeg var så belastet, at jeg ikke skulle møde op, hvilket jeg da også gjorde. Det drejede sig da også om en sag, som slet ikke vedrørte mig men tre 17-18 årige spejdere fra min trop i Rødekro. De havde, sagde Gestapomanden, lovet en tysk soldat at hjælpe ham med at flygte til Sverige. Jeg kunne jo ikke sige andet, end at jeg måtte opfatte noget sådant som drengestreger. De tre, udmærkede unge mennesker, blev da også løsladt dagen efter.

Den 5. februar 1944 blev der forsøgt en større sabotage i Aabenraa. Det gjaldt maskinfabrikken Hamag i Lavgade, der blev sat ud af drift for en lang periode, hvorimod et samtidigt sabotageforsøg mod Callesens Motorfabrik i Svinget af forskellige grunde gik i fisk. Initiativet

til disse sabotager var udgået fra overretssagfører Boeck, der havde fået Holger Danske folk til at påtage sig opgaven. Ved de efterfølgende arrestationer fik Gestapo indgang til store dele af Holger Danske gruppen, samt folk i Varde og Horsens. Mange blev arresteret og adskillige måtte en tur i tyske koncentrationslejre. Det blev således en meget kostbar affære for modstandsbevægelsen. I betragtning af at de to virksomheder set i det store perspektiv trods alt var små, var der efterfølgende nok mange, der følte, at man gerne havde været disse to sabotageforsøg foruden. Aabenraa Kredsen som sådan var ikke engageret i sabotagen, men enkelte medlemmer af kredsen deltog på forskellig vis som lokale kontaktfolk. Det lykkedes overretssagfører Boeck at flygte til Sverige.

Kort tid efter sabotagen foranstaltede Gestapo en større husundersøgelse hos os på Bramsbjerg. Det skete i en middagspause, hvor både far og jeg var hjemme. Fire Gestapobiler rullede op i gården, og i løbet af et øjeblik var huset omringet af maskinpistolbevæbnede folk. Mens mor og jeg blev bevogtet i en af stuerne, måtte far gå med Gestapofolkene rundt i huset. Det blev da hurtigt klart for ham, at det var Boeck, de søgte efter. Han var dog ikke hos os, og Gestapo måtte tage afsted med uforrettet sag. Bagefter kan man så spekulere på, hvem den venlige sjæl var, der havde fortalt Gestapo, at Boeck nok var at finde hos os. Overretssagfører Boeck hørte til de stærkt nationale folk, der havde svært ved ikke at lade sin harme over besættelsen komme åbent til udtryk. Det var derfor almindeligt kendt, at Boeck »var god nok«, og at man i givet fald trygt kunne henvende sig til ham. Det var måske årsagen til, at venlige mennesker engang henviste en ung mandlig flygtning fra Tyskland til Boeck. Hans Mørup og jeg skaffede ham nyt tøj fra forretningen, så han kunne fortsætte sin flugt til Sverige, klædt på som en gentleman.

En anden Aabenraaborger, den tidligere præst i Rise, Kallenbach Pedersen, var også kendt som ivrig modstander af tyskerne. Det bør ikke glemmes, at han, da nedskudte allierede flyvere blev begravet på Aabenraa Kirkegård under tysk militær honnør, samlede et antal danske umiddelbart udenfor kirkegården, hvor han modigt afholdt en mindre andagt for at sikre, at disse allierede piloter også fik en dansk hilsen med på deres sidste rejse.

Efter dannelsen af regionen, kom der nogle sendinger våben og

sprængstof til Aabenraa. Det var heller ikke noget, jeg kendte noget til, men en gang i foråret 1944 blev Svend Lyck og jeg bedt om at tage ud til jernbanelinien syd for Rødekro og observere, hvor og hvornår de tyske vagter gik, skiftede vagt o.s.v. Lyck og jeg lå derude det meste af en nat og kunne aflevere ret præcise iagttagelser.

Gestapos store arrestationsbølge den 26. maj 1944, der er blevet kaldt politimesteraktionen, fordi en række ledende politifolk var blandt de arresterede, fik store følger for Aabenraa Kredsen. Om morgenen den 26. maj ringede Gestapo på hos farverfamilien Jacobsen for at arrestere Thorkild Jacobsen, Jacob Jacobsens far. Jacob Jacobsen lukkede selv op. Mens Gestapo kørte afsted med faderen, forsvandt Jacob Jacobsen ud af byen. Via gårdejer Karl Hansen i Dyvig kom han ikke alene til København og Sverige, men på grund af sine gode kontakter videre til London, hvor han blev knyttet til den danske afdeling af SOE, hvis opgave var at styrke den danske modstandsbevægelse. Faderen slap fri efter få dages arrest. Også Svend Lyck flygtede. Han opholdt sig først nogle dage hos venner i Randers, men efter en kort afskedsvisit i Aabenraa tog han til Sverige. Han kom også til England, hvor han blev uddannet som faldskærmsmand. Planen var, at han og andre, når tiden var inde, skulle sættes ned syd for grænsen foran Montgomerys fremrykkende hære. Det blev dog aldrig til noget, idet kapitulationen kom hurtigere end ventet.

Arresteret

Den 31. maj ved 11-tiden om formiddagen blev jeg arresteret af to dansktalende Gestapomedhjælpere, da jeg stod i forretningens dør og talte med ejendomsmægler Wive. Uventet stod de på hver sin side af mig og sagde, at jeg var anholdt og skulle følge med. Anden mulighed havde jeg da heller ikke. Jeg fulgte med de to ned ad Storegade, forbi rådhuset til Storetorv med en Gestapomand på hver side. Man har senere fortalt mig, at anholdelsen var sikret af yderligere fire gestapofolk, hvoraf de to stod 50 meter nord for forretningen og andre to 50 meter syd for forretningen. Gestapo har åbenbart regnet med, at det var en stor fangst, de her var ude efter. Heri tog de dog gruelig fejl.

På Storetorv holdt en lille tysk indregistreret folkevogn, en af de typiske »Gestapobiler«. I den kørte vi tre til gestapokontoret i den

tidligere børnehave på Tøndervej. Her mødte jeg til min overraskelse to medlemmer af kredsen, landbrugskandidat Jørgen Poulsen og orgelbygger Johannes Rasmussen. Vi nikkede høfligt til hinanden men gav os ellers ikke til kende. Lidt senere dukkede meget overraskende også min far og min bror Johan op. De var begge blevet arresteret lige efter mig. Senere på eftermiddagen kom også min bror Peter. Han, der var i lære i Sønderborg, var blevet arresteret der. Det var lidt svært at forstå, hvad Gestapo ville med alle os, men det efterfølgende forhør, hvor jeg blev forhørt af den tyske kriminalkommissær Naujocks fra det sydjyske Gestapohovedkvarter på Staldgården i Kolding, viste hurtigt, at man var på jagt efter en eller flere våbentransporter. Jeg blev da også konfronteret med vognmand Eriksen fra Styrtom med forespørgsel, om jeg havde mødt ham hos farver Jacobsen. Det havde jeg nu ingen erindring om, og Eriksen blev hurtigt sat på fri fod. Man mistænkte ham åbenbart for at have transporteret de eftersøgte våben. På bordet foran Naujocks lå en lille pjece, som kredsen havde udgivet om Dansk Samling til valget i 1943. Pjecen indeholdt, foruden kandidat- og stillernavne, en fortegnelse over en lang række anbefalere. Det var måske ikke så fikst, omend nødvendigt i en tryksag at orientere Gestapo om, hvem der arbejdede for Dansk Samling. Jeg blev da også udspurgt om, hvem der havde været til stede valgaftenen i det Jacobsenske hjem. Det var intet problem at nævne en række af de navne, der stod i den pågældende tryksag, som jeg selv havde et medansvar for.

At jeg blev arresteret foran forretningen, blev bl.a. bemærket af fru Ida Agersted, gift med den netop under politimesteraktionen arresterede tidligere politimester i Aabenraa, chef for ordenspolitiet i Jylland med sæde i Århus, Aage Agersted. På trods af at hendes mand var under tysk arrest, cyklede Ida Agersted straks over til min bror Johans hjem, Lindsnakkevej 7, og fortalte ham, at jeg var blevet arresteret, Johan ønskede imidlertid ikke at flygte. Heldigvis for Ida Agersted traf hun ikke på Lindsnakkevej repræsentanter for Gestapo, men det var i den givne situation, en modig handling at være budbringer.

En times tid før min anholdelse havde Werner Nørgaard været inde i forretningen og afleveret et af de illegale breve til mig. Det havde jeg stadig i lommen, da jeg blev arresteret og under forhøret på Tøndervej. Da der blev en pause i forhørene, bad jeg om tilladelse til at gå på

En fængselsgang kan vel kun se trist og kedelig ud, som her den gang i Aabenraa Arrest, hvor vi sad arresteret nogle dage i 1944. Fot. Th. Lawaetz, Aabenraa 1945.

toilettet, hvilket jeg fik. Det skete uden nogen særlig form for bevogtning, og det lykkedes mig da at rive brevet med indhold i stykker og lade det forsvinde i toilettet.

Hen mod aften blev vi alle ført til den tyske afdeling i Aabenraa arrest og indsat i hver sin celle. Aftensmaden bestod af nudelsuppe, men allerede fra næste dag forbedredes madsituationen væsentligt, idet en behjertet sjæl uden for fængslet havde sørget for, at Hotel Danmark sendte mad op til os. Johan og jeg blev under kørslen til fængslet ledsaget af to danske Gestapomedhjælpere. Da de afleverede os, sagde den ene af dem, Hammeken, at vi vel efter krigen kunne række hinanden hånden og sige tak for en ærlig kamp. Det svarede vi ikke på.

I fængslet var der ret så fredeligt. Vi havde ingen kontakt med hinanden eller med andre. Jeg var så heldig på en eller anden måde at have fået fat i et dameblad, hvis navn jeg ikke mere erindrer. Et sådant blad kan man læse mange gange i løbet af tre dage. Stod jeg op på et lille bord i cellen, kunne jeg få et lille kig ned til Jernbanegade i nærheden af banegården. Der så alt fredeligt ud, som det plejede. Efter tre døgn forløb blev vi noget uventet sat på fri fod, og med vore pakkenelliker begyndte vi ubarberede, som vi var, at gå ned efter byen til for at få fat på en taxa hos vognmand Beck i Nørreport. Han kom os dog i forkøbet, idet han tilfældigt kom kørende forbi. Det var en behagelig fornemmelse igen at være hjemme på Bramsbjerg, hvor også Lissen havde opholdt i sig disse begivenhedsrige dage. Min søster, Inge, var

rejst hjem fra Spejderskolen for at være hjemme under vort, heldigvis korte fængselsophold. Som nævnt var den ene danske gestapohjælper, der arresterede mig, Hammeken. Den anden var Jan Møller, der bar det ikke særligt smigrende øgenavn, Snogen. De hørte begge til de Gestapohjælpere, der efter krigen blev dømt til døden og henrettet.

Når Gestapo slog så stærkt og bredt til overfor os, kan det skyldes, at man havde stærke indicier for, at vi kendte til våbentransporter. Gestapos spor var ikke helt forkert, idet oplysninger pegede på fars forretning, hvor det dog var Hans Mørup, de skulle have haft fat på. Hans Mørup var som bekendt med i regionsledelsen og medvirkede til modtagelsen af og opbevaring af de våben, der var blevet sendt til Aabenraa fra Viborgeggen. Nogle oplysninger kan have peget på forretningen, men det kan have været en medvirkende årsag, at Hans Mørup som sit illegale navn havde valgt »Jens Jessen«, navnet på den berømte redaktør for Flensborg Avis. På samme måde gik Jacob Jacobsen under navnet Frederik Fischer efter den kendte danske leder i Aabenraa.

To dage efter vores løsladelse kom min bror Olaf hjem fra Århus. Han kunne berette, at han var blevet arresteret på sit værelse i Hans Brogesgade 5 og efter et kort forhør på universitetet indsat i fængslet i Vestre Allé. Her sad han i enecelle, indtil han næste dags aften blev transporteret til Kolding og kort forhørt af Gestapo på Staldgården. Han blev spurgt om både hans forhold til farver Jacobsen og orgelbygger Rasmussen, som han dårligt nok kendte. Da han blev løsladt, fik han påbud om ikke at tage til Aabenraa men direkte tilbage til Århus. Det gjorde han da også, men få dage efter dukkede han op i Aabenraa. For Olaf kom disse fængselsdage yderst ubelejligt, idet han netop da skulle til en årsprøve, hvilket han altså ikke nåede. Olaf kendte i øvrigt intet til kredsens arbejde eller vore øvrige meritter i Aabenraa, og hans arrestation må nok tages som udtryk for, at Gestapo af sikkerhedsmæssige grunde ofte slog til i en meget bred kreds, vel sagtens i håb om at nogle af de fisk, der gik i nettet, havde en vis betydning.

Dagen efter vor arrestation, mens vi endnu sad fængslet, blev Hans Mørup arresteret i forretningen. En herre og dame kom ind for at se på en damefrakke. Det var just Hans Mørups afdeling. Mens Hans Mørup fremviste forskellige frakker dukkede endnu en herre op, og Hans Mørup blev holdt op af de to mænd, fik håndjern på og ført ud

af forretningen. Han måtte til forhør på Staldgården i Kolding og kom senere via Horserød og Frøslev til koncentrationslejren Neuengamme. Herfra blev han sendt en del måneder til koncentrationslejren Schwesing ved Husum. Hans Mørup nåede lykkeligt hjem med Bernadottes hvide busser. Han havde efter vores arrestation haft rige muligheder for at gå under jorden. Han var da også helt klar over den fare, han svævede i, men han valgte at blive, formentlig fordi han ikke ønskede at medvirke til, at min far skulle udsættes for et måske længerevarende ophold i Horserød eller Frøslev.

Begivenhederne sidst i maj gik hårdt ud over Aabenraa Kredsen. Adskillige blev taget af Gestapo, andre gik under jorden, og andre igen flygtede til Sverige. Kredsens regelmæssige møder ophørte derfor. Under vores arrestation foretog Gestapo igen en husundersøgelse på Bramsbjerg og denne gang også i forretningens mange lokaler. Herunder fandt man frem til den duplikator, vi havde brugt til at mangfoldiggøre Niels Jydes breve. Vi havde dog været så fornuftige at placere den umiddelbart ved en større adresseringsmaskine, som forretningen anvendte til udsendelse af små dupliserede tilbud. Da Hans Mørup, der viste Gestapo rundt, klargjorde, at det var firmaets duplikator, og at den blev anvendt til reklameformål, tabte de interessen. De var da også ude efter større vildt.

En uges tid efter Hans Mørups arrestation blev jeg ringet op af det radikale landstingsmedlem, fru Ingeborg Thomsen, der var gift med amtmand Kresten Refslund Thomsen. Hun bad mig aflægge visit på Brundlund Slot. Der kunne hun fortælle mig, hvor de forskellige arresterede Aabenraa-folk opholdt sig. De var alle på Staldgården i Kolding og havde det efter omstændighederne godt.

Den 23. juni 1944 slog Gestapo igen til. Op på formiddagen fik jeg en meddelelse om, at købmand Johannes M. Petersen, »Muggi«, var blevet arresteret tidligt om morgenen, og kriminalbetjent Nørholt kiggede indenfor i forretningen og fortalte, at Werner Nørgaard var blevet hentet til forhør. Gestapo var således tæt på igen. Muggi var min delingsfører, Werner mit postbud. Jeg besluttede derfor at tage væk et par dage. Jeg pakkede min cykel på bedste spejdermanér og cyklede vestpå. Jeg havde hørt, at Sigfred Rishøjgård kort tid forinden var blevet arresteret på Fredericia banegård, og jeg ville undgå trafikknudepunkterne.

En time efter at jeg var kørt, ringede telefonen hjemme. Det var Franz Wingender fra Flensborg, der gerne ville tale med mig om at opnå kontakt til modstandsbevægelsen nord for grænsen. Franz Wingender var vendt hjem fra tysk krigstjeneste på Østfronten, hvorved han mistede det ene ben. Trods dette svære handicap lykkedes det ham og andre danske spejdere i Flensborg under yderst vanskelige forhold at etablere et modstandsarbejde. Da han fik at vide, at jeg var gået under jorden, kontaktede han i stedet tidligere spejdere i Sønderborg, der etablerede den fornødne kontakt. Det havde ellers været en udmærket opgave for Aabenraa Kredsen, der derved ville have fået et yderligere perspektiv i arbejdet.

Under jorden 1944-45

Mit første mål var at fortælle Lissen, at jeg var gået under jorden. Der kunne være mange ting at tale om. Vi havde netop købt en byggegrund og sat Lissens bror, arkitekten Jørn Nielsen i gang med at tegne et lille hus til os. Det var svært at finde en god lejlighed, men det var også svært at føre et byggeri igennem, fordi der var udbredt mangel på materialer. En samtale med vore bygmestre, Brdr. Jensen, gav os håb om, at det godt kunne lade sig gennemføre. Grunden lå endnu grøn og ubenyttet ude i Forstalle, da jeg tog afsted.

Lissen opholdt sig hos sin morbror, malermester Herman Rasmussen og hans kone, tante Diner, i Silkeborg. Jeg cyklede tværs over Sønderjylland til Bredebro, hvor jeg tog toget nordpå for via Bramminge sidst på dagen at nå til Silkeborg, hvor jeg indlogerede mig på et lille hotel. Det viste sig, at familien opholdt sig i et sommerhus ved en af Silkeborgsøerne. Der cyklede jeg hen og fik ordnet det fornødne. Derfra gik cykelturen videre til Århus, hvor jeg havde mange kontakter at vælge imellem. Jeg valgte at tage imod et tilbud fra min morbror, ingeniør Niels Hansen og hans kone Helga om at bo en tid hos dem i deres villa i Rosenvangs Allé i Kongsvang.

Sommeren 1944 var en ret optimistisk tid. Den allierede invasion i Frankrig var begyndt den 6. juni, og selvom det kneb med den hurtige fremmarch, forventede mange, at krigen ville være forbi sidst på året. Sådan gik det ikke, Hitler havde mere styr på tingene, end vi regnede med og holdt ud det meste af et års tid efter invasionen.

Onkel Niels var specialist i centralvarme og fjernvarme og havde som sådan været ansat i en lang årrække hos firmaet Bruhn & Sørensen. Han var en stor havemand, og jeg har sjældent været i en have, hvor alt var så velordnet og så fri for ukrudt.

En dag, jeg sad i en liggestol i haven og læste, løftede begge mine ben sig uventet fra jorden men faldt hurtigt igen på plads. Jeg spekulerede noget på, hvad det vel kunne være, men da jeg ikke havde hørt noget brag, slog jeg mig til tåls med, at det var en eller anden form for jordrystelse. Da Niels og Helga nogle timer senere ret forpjuskede og forkomne kom hjem, blev jeg imidlertid klogere. Det var den 4. juli, og der var sket en stor eksplosion på Århus havn i et skib lastet med ammunition. Bruhn & Sørensen havde kontor tæt ved, og både onkel Niels og Helga havde fået en del skrammer i hovedet, men var ellers uskadede. Jeg kan stadig undre mig over, rystelsen kunne være så stor så mange kilometer borte.

Senere på sommeren tilbragte jeg en uges tid sammen med nogle af de store spejdere fra 9. Århus i et sommerhus syd for Fløjstrup Strand, hvorefter jeg cyklede til Nørresundby, hvor jeg aflagde visit hos onkel Wagn og moster Bodil, der boede i en stor og udmærket lejlighed øverst oppe i ejendommen Solgården på Nørrebrogade. Jeg blev som ventet også godt modtaget. Det var her som hos onkel Niels ikke det, man ikke ville gøre for mig, men i Nørresundby havde lejligheden den fordel, at der hørte et ekstra værelse med eget toilet og bad til, et slags gæsteværelse med egen indgang. Det fik jeg tilbudt, og der følte jeg mig sikker ved at bo. Der kendte jeg ikke ret mange folk, og selvom onkel Wagn og moster Bodil var temperamentsfulde mennesker, så fandt vi i fællesskab ud af en rytme, der passede begge parter godt. Jeg fik en »familier stilling« og deltog i samtlige måltider, og hvad der ellers sådan foregik.

Aalborg/Nørresundby var meget præget af besættelsen. Den nærliggende flyveplads var et vigtigt springbræt på vejen videre til Norge, og der var mange tyske soldater. Også Gestapo havde placeret sig stærkt i byen ved at overtage Højskolehjemmet på Boulevarden og skærmet det af med omfattende pigtrådsspæringer. Det nybyggede fængsel i den gamle bys udkant blev stærkt benyttet af Gestapo. Atmosfæren i Aalborg forekom umiddelbart mere spændt end mange andre steder.

Fast logi på »Knasten«

Solgården var taget i brug umiddelbart før besættelsen, og et antal ledige lejligheder var da blevet overtaget af ansatte hos den tyske besættelsesmagt. I vores opgang boede der således to døtre af kendte hjemmetyske borgere i Aabenraa. De havde begge et eller andet sekretærjob på et tysk kontor. Moster Bodil kendte dem, men jeg følte mig ikke på noget tidspunkt usikker overfor dem. Jeg gik ud fra, at pæne borgerdøtre, der ikke var kendte som nazister, heller ikke ville optræde som stikkere. Måske vidste de slet ikke, hvem den unge mand deroppe på fjerde sal var. Jeg tror, at de fleste, der har levet et stykke tid under jorden, selv har en fornemmelse af, hvor han eller hun føler sig sikker, eller hvor der kan være fare på færde. I Nørresundby følte jeg mig, trods eller måske netop på grund af tilstedeværelsen af mange repræsentanter for den tyske besættelsesmagt, forbavsende sikker. Det finansielle havde jeg ingen problemer med. Jeg havde et tilgodehavende hjemme i familiefirmaet, hvoraf far via onkel Wagn hver måned sendte et beløb.

Lejligheden havde en prægtig udsigt over havnen og Limfjorden, så vi let kunne følge lyskasternes fejen hen over himlen og af og til også opleve skyderier i det fjerne. Foran Solgården langs med havnekajen havde tyskerne bygget forskellige skydestande. De blev af og til bemandet med maskinpistolbevæbnede soldater. Jeg husker ikke, at vi gik ned i beskyttelseskælderen under luftalarm. Vi satte os i særlige tilfælde ind i lejlighedens store entré, der havde værelser på alle sider. Også luftalarmer kan blive en vanesag.

I midten af september hørte vi i engelsk radio, at adskillige danske fanger fra Frøslevlejren var blevet ført til lejre i Tyskland. Det gjorde et stærkt indtryk på os, især da mange af Aabenraaerne blev nævnt. I dag har alle hørt om de modbydelige tyske lejre, men på det tidspunkt vidste vi i Danmark intet om, hvor umenneskeligt der var i disse lejre, hvorfra mange ikke vendte hjem.

Lidt illegal aktivitet

I Aalborg fornyede jeg bekendtskabet med to spejdiver. Den ene var boghandlermedhjælper Christian Flensted, der havde været spej-

Aktive modstandsfolk foran Solgården i Norresundby maj 1945. Helt foran ses Christian Flensted og bagest min bror, Peter. Flere har taget spejderuniformen på. Vore grupper bestod stort set udelukkende af voksne spejdere.

derleder i nogle år i Aabenraa. Den anden var købmand Børge Thuen, der sammen med faderen drev en betydelig boligudstyersforretning i Bispensgade. Børge Thuen var kolonnechef for spejderne i Aalborg, og jeg havde mødt ham adskillige gange i spejdersammenhænge.

Jeg forstod ret hurtigt på Flensted, at han var involveret i illegalt arbejde og blev senere klar over, at det samme gjaldt Børge Thuen. Flensted skaffede mig via Børge Thuen kontakt til modstandsbevægelsen, en kontakt der resulterede i, at jeg mødte hos den jyske nedkastningschef, Jens Toldstrup, der havde brug for sådan én som mig i forbindelse med opbygningen af den såkaldte eureka-tjeneste. Jeg fik besked om at møde den 19. september 1944 i et lille værtshus bag Bispensgade, bestille en Urban Pilsner og sætte mig til at læse Jyllands-Posten. Lidt efter dukkede en yngre mand op og spurgte, om jeg var Hans Jørgensen. Det var mit illegale dæknavn. Vi fulgtes derpå op ad Vesterbro. Undervejs så vi en politibetjent blive ført væk med en tysk soldat på hver side. Da vi kom op til Toldstrups hovedkvarter, der på det tidspunkt var etableret i en lejlighed på fjerde sal et par opgange ned ad Jernbanegade, kunne han fortælle os, at politiet netop var ble-

vet taget, og at jeg skulle skynde mig ud af byen, inden den blev spærret af. Jeg fik et lynkursus i at bruge en eureka og blev sendt afsted med besked om at henvende mig hos dyrlæge Winther i Hauerslev, en lille landsby lidt vest for Rold Skov. Jeg valgte at tage rutebilen og at tage min cykel med. Der var ingen problemer med at komme ud af byen. Hos dyrlæge Winther blev jeg meget venligt modtaget. De havde haft én boende af samme slags før mig, og jeg fik mit eget udmærkede værelse på første sal i dyrlægeboligen og skulle gå for at være dyrlægens sekretær, hvis nogen spurgte. Toldstrup, som jeg så hurtigt sagde goddag og farvel til, traf jeg et par gange senere. Der kunne ikke være tvivl om, at det var ham, der var chefen. Han var kontant, klar, myndig og præcis, og som jeg senere skulle erfare, en af de mest fremtrædende ledere i den aktive modstandskamp i det jyske område.

Hos dyrlæge Winther holdt jeg til i godt et par måneder men var kun i aktivitet en fem – seks gange. Eurekaen var et slags radio-pejleapparat, der fyldte så meget som en almindelig håndkuffert. Dens opgave var at lede de allierede fly hurtigt og nøjagtigt til det sted, hvorfra eurekaen sendte. Derfra var der kun kort afstand til en eller flere nedkastningspladser, hvor flyene skulle nedkaste deres containere med våben og sprængstof. Når eurekaen var i brug, kunne flyene registrere den, når de passerede den jyske vestkyst og havde da ikke andet at gøre end at flyve efter signalet. Jeg kunne da også hver gang høre mindst et fly passere. Når kodeordet »Rasmus« blev sendt i den engelske radio, skulle jeg indtage min plads og uafbrudt telegrafere morsebogstavet A gennem flere nattetimer. Det foregik oppe under taget på en nærliggende hølade. Det var alt såre nemt. Toldstrup havde sagt, at eurekaen ikke kunne spores af tyskerne, og det stolede jeg på. Lidt betænkelig var jeg dog en nat, da nogle motorcykler og lastvogne passerede på vejen udenfor min lade, men de kørte forbi.

Kun en gang i dette efterår stødte jeg på tyskerne. Det var, da en kammerat og jeg havde fået til opgave at transportere en eureka fra Randers til Asferg, hvor den skulle bruges af en modstandsgruppe. Transporten foregik på cykel. Jeg kørte en kilometer foran, og min makker fulgte efter med eurekaen. Jeg skulle altså være en slags sikkerhed. Vi fulgte hovedlandevejen og på et stykke, hvor oversigten var meget fin, observerede jeg foran mig med retning imod mig en tysk militærpatrulje. Jeg havde ikke andet valg end blot at fortsætte med at

cykle, efter at jeg havde set, at min makker forsvandt ad en sidevej. Jeg blev da også standset af patruljen, der bestod af en ældre feltgendarm og fire-fem 16-17 års soldater på cykel og bevæbnet med almindelige karabiner. Den dag havde jeg mit originale identitetskort på mig. Der var min titel anført som handelsmedhjælper, og jeg forklarede gendarmen, at jeg var handelsmand og ude for at købe kartofler. Det var netop i kartoffelhøstens tid. Det lod han sig affinde med formentligt også, fordi jeg talte så godt tysk. Jeg fortalte ham, at jeg ikke boede så langt fra Flensborg og Slesvig-Holsten, og glad var jeg, da jeg fik lov til at fortsætte min cykeltur og kort efter kunne mødes med min makker, der også var sluppet godt fra det. I øvrigt fandt vi ud af, at patruljen var sendt ud, fordi der nogle timer forinden var blevet øvet sabotage imod den nærliggende banestrækning mellem Randers og Hobro.

Bryllup

Som nævnt havde det været meningen, at Lissen og jeg ville holde bryllup sidst i 1944, og det besluttede vi nu at fastholde, også selvom jeg var under jorden. Under korte besøg i Århus fik vi en aftale med pastor Mortil i Sct. Johannes Kirke om at vie os. Han ville også undlade at lyse for os. For at undgå offentlig bekendtgørelse af vielsen op-søgte jeg stiftamtmand Hvidt og bad ham om under de særlige omstændigheder at udfærdige et kongebrev. Det ville stiftamtmanden imidlertid ikke. Han kiggede længe forskende på mig og sluttede med at indskærpe mig kongens bud om opretholdelse af ro og orden, hvorefter jeg stille listede ud af amtsgården. Vi løb dog risikoen. Den borgerlige lysning bestod alene i, at der blev hængt en meddelelse op på en tavle i dommerkontoret. Senere erfarede vi, at vores ven brandchef Harald Møller tilfældigt havde set den. Han troede, at vi ventede barn, men det var nu ikke tilfældet. Møster Bodil havde tilbudt, at Lissen også måtte bo på »Knasten«, som hun kaldte den udmærkede lejlighed øverst oppe i Solgården.

Sammen med mine svigerforældre og Lissens søster, Gudrun, tog vi om formiddagen sporvognen op til Johanneskirken. Brudebuketten, en buket fresiaer havde jeg med, og ved kirken mødte vi de øvrige indbudte, nemlig Annie og Harald Borges og spejderægteparret Grethe

Lissen i sin lilla brudekjole på bryllupsdagen 1944 i forældrenes hjem i Århus.

og Hans Henri Christjansen foruden min bror Peter, der kort forinden også var gået under jorden på grund af illegalt arbejde i Sønderborg. Vi var ikke flere i den store kirke, men alt forløb smukt og godt. Da Lissen og jeg sammen gik ud af kirkedøren, stod der en nydelig herre og stak mig et stykke papir. Jeg troede, at det var en depeche eller sådan noget, men det viste sig at være en regning for »kor i kirken«. Det kostede 15 kr. Pengene var godt givet ud, for de sang smukt, og vi var jo ikke så mange til at synge med. Efterfølgende bød mine svigerforældre på en frokost på Hotel Ritz, en meget behagelig frokost, der varede til hen på eftermiddagen. Det var mørkt, da hele selskabet gik ad Frederiksallé til Sdr. Ringgade nr. 35. Kalenderen viste, at det var den 16. december.

I Sdr. Ringgade hyggede vi os videre bag mørklægningsgardinerne. Borges, der altid var forudseende, havde undervejs købt et par Ludospil. Dem fik vi nogle timer til at gå med. Min svigerfar, der var chef for telegrafvæsenets forstærkerstation i Århus, der formidlede radio-transmissionerne videre til det jyske område, havde overtalt radioledelsen til om muligt at spille brudevalsen. Det lykkedes da også, idet der

indtraf en pause kort før kl. 22, hvor man »på opfordring« spillede brudevalsen. Under samværet følte Borges sig foranlediget til at genopfriske en historie, der oprindeligt stammede fra Sverige. Det unge par, der gerne vil giftes, opsøger den stedlige præst og får aftalt, hvordan det hele skal foregå. Til sidst spørger præsten, om bruden ønsker at komme i hvid kjole eller i lilla kjole. Det spørgsmål forstår bruden ikke, og præsten forklarer da, at en brud kommer i hvid kjole, når hun er jomfru, og i lilla når hun ikke er det. Da tænkte den vordende brud sig lidt om og sagde: Så tror jeg, at min kjole skal være hvid med nogle stænk af lilla hist og her. Det lo vi meget af den aften, idet Lissen tilfældigt havde en dyblilla ulden kjole på med to hvide clips i halsudskæringen.

Mellem jul og nytår rejste vi til Nørresundby. Men inden da skulle jeg den 20. december se journalist Morten Sørensen blive skudt ud for posthuset i Frederiksallé. Jeg var på vej mod Harald Jensens Plads og passerede netop posthuset, der ligger i en hjørneejendom, da en lille grå folkevogn, af den slags vi kaldte Gestapobiler, rundede hjørnet fra Frederiksallé, standsede, munden af en maskinpistol kom til syne i vinduet og sendte en salve skud tæt forbi mig, hvorpå bilen fortsatte sin hurtige kørsel. Skråt bag mig lå en mand på fortovet præcist skudt gennem halsen. Da folk på posthuset havde alarmeret Falck, fortsatte jeg min vandring, men kunne næste dag læse, at den dræbte var en mand, som jeg kendte godt, idet Morten Sørensens søn, Morten Åmand Sørensen var spejder i 9. Århus Trop. Mordet var både tragisk og urimeligt. Morten blev senere uddannet som arkæolog og virkede i mange år på Nationalmuseet.

Den sidste nytårsaften under besættelsen kunne Lissen og jeg herefter fejre sammen med min bror Peter hos familien Loehr på »Knasten« i Nørresundby. Det blev en stilfærdig aften, men vi følte os nu helt sikre på, at der kun kunne gå få måneder, før Hitler måtte overgive sig.

Peter, der da var 19 år, havde som nævnt været nødt til at gå under jorden efter illegalt arbejde i Sønderborg. Moster Bodil skaffede ham et værelse hos en ældre kvindelig bekendt, der sad alene i et ret stort hus i Hasseris. Far havde samtidigt ordnet det sådan, at Peter kunne fortsætte den afbrudte læretid fra Sønderborg hos det store firma Skjødt & Mouritzen på Bispensgade i Aalborg.

Jeg selv søgte igen kontakt til Christian Flensted, der bad mig om at blive leder af en gruppe i hans deling, et tilbud jeg gerne tog imod. Peter indtrådte også som gruppeleder. Min gruppe fik ikke opgaver af en art, der er værd at nævne, hvorimod Peters gruppe tre gange gennemførte jernbanesabotage syd for Aalborg ligesom den sprængte et mindre værksted i Aalborg i luften. Efter opfordring fra Flensted foretog jeg en række observationer, der blev nedfældet på et stort bykort, visende eksistensen af tyske organisationer og faciliteter. Det var et ret stort og tidkrævende arbejde. Jeg er ikke klar over, om kortet blev til nytte for nogen.

Min 5. maj

I slutningen af april 1945 stod det klart for alle, at krigen gik mod sin afslutning. Både fra vest og øst var allierede og russiske tropper nået langt ind i Tyskland, og det kunne kun være et spørgsmål om kort tid, før der også ville komme en afslutning. Omkring den 1. maj havde Flensted sikret delingen et tilholdssted, et kolonihavehus ved Hadsundvejen. Den 4. maj om formiddagen fik vi ordre til at hente en del trækasser med våben i en villa i Hasseris. Vi transporterede kasserne åbenlyst gennem byen på trehjulede cykler med lad uden at nogen interesserede sig for den transport. I kolonihavehuset pakkede vi ud. Blandt de mange maskinpistoler og geværer fandtes også et ret kraftigt maskingevær. Da jeg var den eneste i delingen, der havde været soldat, blev maskingeværet overdraget min gruppe. Vi fik det da også sat sammen og smurt, men fandt at det var nødvendigt at prøve, om det nu også virkede. Vi cyklede derfor et stykke ud ad Hadsundvejen og fandt en mark med lidt skov, hvor der stod nogle frønnede hegnspæle. Efter at have spærret området af, så ingen kunne komme til skade, sendte vi en salve afsted mod en af hegnspælene. Det virkede enormt effektivt, for den forsvandt som dug for solen.

På det tidspunkt var det uklart for os, hvordan det hele skulle ende. Vi forestillede os vel nærmest, at der kunne blive tale om små kampe, men lykkeligvis gik det ganske anderledes. Der var landet over opbygget et net af grupper af forskellig slags, faktisk var der tale om en ikke ubetydelig »hær«. Problemet var, at det helt overvejende drejede sig

om ganske unge mænd, hvoraf kun få havde en soldatertid bag sig. Men kampgejsten og ivrigheden savnedes ikke. Modet næppe heller.

Da befrielsesbudskabet kom i den engelske radio den 4. maj om aftenen, mødte delingen straks igen i kolonihavehuset for at afvente nærmere ordre. Vi blev imidlertid sendt hjem med besked om at møde næste morgen kl. 7. Kapitulationen var fastlagt til kl. 8. Jeg cyklede tilbage til »Knasten« gennem et jublende hav af glade mennesker, der havde smidt mørklægningsgardinerne ud og nu samledes i gaderne og jublede og sang og skreg.

På »Knasten« havde onkel Wagn trukket en flaske vin op, og sammen med enkelte beboere fra opgangen, folk som vi ellers ikke kendte så meget til, drak vi en stilfærdig skål. Glæden var overvældende. Overalt dukkede der levende lys op i vinduerne, således også hos os. Moster Bodil stillede også et lys på bogreolen ved siden af et fotografi af den unge Leif Bruhn Petersen. Leif var en bror til Loehrs svigersøn, læge Fritz Bruhn Petersen. Leif havde forsøgt at skyde sig fri under en anholdelse på Rådhuspladsen i København, men dræbtes under skudvekslingen.

4. maj om aftenen blev en lykkelig stund for os alle ikke mindst for Lissen og mig, der nu kunne se frem til snart at vende hjem til Aabenraa.

Næste morgen mødte vi som aftalt alle mand i kolonihavehuset, hvor vi fik ordre til at »tage os af gestapohovedkvarteret« på Højskolehotellet. Min gruppe blev placeret i en nærliggende trappeskakt, hvorfra vi med maskingeværet kontrollerede hovedindgangen. Der var i tusindvis af mennesker på gaden. Ingen regnede øjensynlig med, der ville blive tale om skudveksling endsige kampe. Det gjorde der da heller ikke. I Gestapos hovedkvarter var alle fugle fløjet.

Op af formiddagen blev vores deling anmodet om at overtage bevogtningen af Toldstrups hovedkvarter. Han var nu rykket fra det sidste af de mange midlertidige lokaler rundt omkring i Nordjylland ind på det gamle Hotel Phønix midt på Vesterbro. Tyskerne havde anvendt det i nogle år. Jens Toldstrup og hans nærmeste medarbejdere var folk, der havde ydet en ekstraordinær indsats i modstandsarbejdet. I de forskellige ledende job, han påtog sig, lykkedes det ham at skabe en velorganiseret modstandsbevægelse med direkte forbindelser til England og skibsforbindelse til Sverige. I store dele af Jylland var der etableret

modtagepladser, hvor allierede fly nedkastede våben og sprængstof.

Et par dage efter befrielsen lagde moster Bodil og jeg en buket blomster på det sted på fortovet i Vesterbrogade, hvor den unge Henning Røge fra Randers blev dræbt under et forsøg på at likvidere en af Aalborgs mest kendte stikkere, Hans Meister. Det føltes så fattigt at stå der på fortovet og ikke kunne andet. Desværre mislykkedes det. Meister var for hurtig med sin pistol, men blev så hårdt såret, at han måtte tilbringe mange måneder på hospital. Tilfældigt og lidt på afstand kunne vi følge den tragiske begivenhed, der fandt sted i oktober 1944, en begivenhed som pastor Harald Sandbæk nærmere har skildret. Han deltog også i den mislykkede aktion. Hvor vi hadede stikkernes, disse folk der for egen vindings skyld gik i fjendens tjeneste og blev årsag til, at mange modstandsfolk blev dræbt eller måtte henslæbe måneder i tyske koncentrationslejre. Jeg har aldrig været i tvivl om, at det var fuldt retfærdigt, når sådanne folk blev likvideret. Toldstrup kunne da også med god samvittighed se tilbage på denne del af modstandskampen, idet de likvideringer, der blev foretaget af hans folk, ved vurderingen efter krigen alle blev anset for fuldt berettigede.

Jeg kan ikke andet end nære den største beundring for folk af Toldstrups karat, en mand, der var villig til kampen og villig til at drage konsekvensen af den. Havde han levet i Chr. IV's tid, ville han til evig arv og eje sikkert have fået overdraget et stort gods som tak. Det skete naturligvis ikke i Christian X's tid. Derimod blev Toldstrup hædret af udlandet med høje hædersbevisninger. Danske ordener ønskede modstandsbevægelsens folk ikke at tage imod. Man ønskede ikke at modtage noget fra politikere, der havde vist samarbejdsvilje over for besættelsesmagten. Det var i øvrigt særdeles fornuftigt, at man undlod uddelinger af den slags, og at man heller ikke indstiftede særlige ordener som tak for et arbejde i modstandsbevægelsen. Det ville have været en helt umulig opgave blot på nogenlunde retfærdig vis at foretage en uddeling af sådanne udmærkelsestegn.

Vi følger tyskerne hjemefter

Endnu i en del dage stod jeg vagt hos Toldstrup og hans stab. Så begyndte det at blive trivielt. Da der var folk nok, og politiet igen var kommet på gaden, bad min bror Peter og jeg om tilladelse til at afmøn-

stre. Det var der ingen problemer i, og vi gjorde os klar til afskeden med onkel Wagn og moster Bodil og til hjemturen. Vi var tre med en hel del bagage, så vi fik det ordnet sådan, at taxavognmand Nicolajsen fra Aabenraa kørte til Aalborg og hentede os hjem. Midt i maj kunne vi således sige farvel til Aalborg og Nørresundby og begynde hjemturen i Nicolajsens generatordrevne taxa.

Vi kom derved til at følge den samme vej, som mange hjemaddragende tyske soldater fulgte hjem til ruinerne af Det Tredje Rige. Ved udkørslen fra Aalborg kørte vi udenom taktfast marcherende kompagnier af tyske soldater under fornøden kommando, men efterhånden som vi kom længere sydpå blev landevejen præget af små grupper af vandrende tyske soldater. Et sted undervejs købte jeg hos en enlig vandrende tysk officer hans pistol med tilhørende ammunition. Officeren var sikkert klar over, at han ville blive tvunget til at aflevere den et eller andet sted. Pistolen gemte jeg i adskillige år i firmaets penge-kasse og fik aldrig brug for den. Den endte i hjemmeværnets depot. På hjemturen spiste vi frokost hos Lissens forældre i Århus, og hen på eftermiddagen nåede vi frem til Bramsbjerg i Aabenraa, hvor mor havde arrangeret en fin middag til glæde for os alle.

På turen hjem til Sønderjylland erindrede jeg den historie, der i de første besættelsesdage blev fortalt fra grænsen ved Krusaa. Den 9. april 1940 om eftermiddagen havde folk samlet sig ved landevejen, for at se den store kolonne af tyske soldater køre nordpå. De danske havde samlet sig et sted og hjemmetyskere et andet. Hos de sidste var humøret højt. Det var jo deres »befriere«, de hilste velkommen, og en af hjemmetyskerne råbte da også over til sin nabo, der stod i den danske gruppe: »Nå, hva' sajer do no, Asmus?« Asmus klæde sig lidt i nakken. Han havde ingen grund til begejstring, men råbte tilbage: »Det ska' æ saje dæ, Heinrich, nå di igen er å vej u', så vil æ stå her igen og sparke hver jenest jen af dem i hans røv«.

Nu var det så vidt, at vi kunne sparke dem ud disse tyske soldater, men det var der ingen af os, der havde lyst til. Man sparker jo ikke en mand, der ligger ned.

For min »underjordiske« tilværelse var det en meget stor fordel og behagelighed, at jeg kunne bo så længe og så godt hos moster Bodil og onkel Wagn i Nørresundby. Onkel Wagn var særdeles tempera-

Som nævnt fik Lissen og jeg en god og spændende tid hos moster Bodil og onkel Wagn i Nørresundby. Her ses de to karakterfulde mennesker på vandretur i skoven. Fot. 1952.

mentsfuld, men moster havde en velgørende indflydelse på ham, og jeg må beundre ham, fordi han også under besættelsen hver uge drog afsted ofte på sin cykel for at holde kontakten vedlige med de mange købmænd, der udgjorde grundstammen i hans kundekreds.

Moster Bodil, der livet igennem måtte kæmpe mod megen sygdom, befandt sig godt på »Knasten«. Hun elskede at sidde med en kop kornkaffe og nyde en cerut eller en cigar, ja selv pibe røg hun.

Beundringsværdigt var det, at de to lukkede deres hjem op for os og for andre modstandsfolk. Den slags folk var der heldigvis mange af under besættelsen. Ufarligt for dem var det ikke, men de dannede et nødvendigt underlag for modstandsarbejdet.

Moster Bodil fik en mærkelig skæbne. Hun overlevede både sin mand og alle tre børn. Sønnen Bjørn døde som »skipper Ensom« om bord i en kutter i den Biscayiske Bugt. Hun selv opholdt sig blind på et plejehjem i sine sidste tre år. Vi besøgte hende ofte med en flaske champagne, hendes yndlingsdrik.

Hjemme på Bramsbjerg fandt vi alt i bedste orden og far og mor ved godt mod. Far havde i den politiløse tid været udsat for et forsøg på pengeafpresning. En socialt dårligt stillet mand fra Aabenraa forlang-

Forretningen markerede befrielsen i 1945 med stilfulde dekorationer i de fem store vinduer. Her ses de to af dem. De få varer, der var, var der ingen grund til at udstille. Fot. Th. La-waetz, Aabenraa.

te, at han skulle lægge 10.000 kr. pakket ind i en avis et bestemt sted ikke langt fra Bramsbjerg. Det gjorde far efter aftale med Falck og med arrestforvarer Carlsen. Min bror Johan lagde pengene ud på det fastsatte tidspunkt, og lidt efter dukkede manden op og blev grebet på fersk gerning af de folk, Falck og Carlsen havde fået til at hjælpe. Han blev stillet for retten og idømt en mindre fængselsstraf. I den sidste fase af besættelsestiden havde far hjulpet den lokale modstandsbevægelse med at sikre arbejdets økonomi ved en aftale med Den Nordslesvigske Folkebank. I efteråret 1944 tog mine forældre imod fars niece Anita, der var gift i Hamborg. Hun boede et stykke tid på Bramsbjerg sammen med sine to små børn men måtte rejse tilbage til Hamborg igen. Mine forældre hørte hver aften danske nyheder fra engelsk radio. Da gik Anita altid ind i en anden stue. I Tyskland var det forbudt at høre sådanne udsendelser. Da mine forældre fortalte hende, hvordan det egentligt stod til med krigen, undrede det hende meget, og hun sagde: »Jamen, så har Hitler jo bedraget os«. Mine forældre hørte siden aldrig noget fra hende. Formentlig er familien gået til under de store bombardementer i den afsluttende fase af krigen.

Da grev Folke Bernadotte iværksatte sin del af redningsaktionen for de danske og norske koncentrationslejr-fanger, etablerede Svensk Røde Kors sig med et hovedkvarter på vandrerhjemmet i Aabenraa. Det var under ret beskedne forhold, hvorfor mine forældre indbød de kvindelige ledere til at bo på Bramsbjerg. Det tilbud tog de med glæde imod, og mine forældre havde tilsvarende stor glæde af at huse de travle og energiske svenske kvinder.

Min bror Olaf kunne berette, at han i foråret 1945 var blevet anholdt af en dansktalende Gestapomand under en razzia på en lille spisestaurant i Århus og ført til politistationen til forhør. Den danske Gestapohåndlanger spurgte ham ud om, hvor Peter og jeg var, hvilket Olaf ikke kunne svare på. Sagen blev derefter overgivet til en tysk Gestapomand, der åbenbart ikke rigtigt vidste, hvad sagen drejede sig om. Olaf kom samme nat løs efter nogle timers ophold i en fængsels-celle sammen med en mand, han antog for at være en cellestikker. I et kort forhør af en tysk Gestapomand, der telefonisk konsulterede Gestapo i Aabenraa og Kolding, blev han løsladt. Der havde man ikke noget på Olaf, men det var hårdt for Olaf to gange under besættelsen at komme i nærkontakt med Gestapo. Olaf havde et følsomt og lidt nervøst sind.

Lissen og jeg blev på Bramsbjerg indtil den 5. juli. Da kunne vi flytte ind i vort nybyggede hus Forstalle nr. 61.

Efterkrigsår

Forstallé og Troldhøj

Vort nybyggede hjem var ikke noget stort hus. Det bebyggede areal udgjorde 84 m², men hertil kom en fuldt udbygget tagetage. Vi regnede med, at huspriserne efter krigens ophør ville falde, således som det skete efter den 1. verdenskrig. Det skete nu ikke, tværtom steg priserne jævnt. Det var et godt hus med et par stuer og køkkenen i stueetagen og soveværelse og et par kamre på 1. sal. Det vakte en vis opmærksomhed, at huset vendte »ryggen til gaden«. I Aabenraa var det en tradition, at stuevinduerne vendte mod gaden også i de tilfælde, hvor gaden lå nord for huset. De store vinduer stod med hvide skodder. Også andet træværk var malet hvidt, så huset fremstod, som et smukt lille hus i Dannebrogfarver. Det hus kunne Lissens bror, arkitekt Jørn Nielsen, også være meget glad for.

Det samme gjaldt vores ven, havearkitekt Junggreen Have, der anlagde haven for os. Det var i hans »runde« periode, og rosenbedene i græsplænen var derfor naturligvis runde.

Den første sommer havde vi mange besøg af gamle venner og modstandsfolk rundt omkring fra. De ville alle se, hvordan vi havde fået os indrettet. Befrielsessommeren var en bevæget tid, hvor vi deltog i modstandsbevægelsens storslåede møde på Skamlingsbanken, hvor over 100.000 deltog. Vi var også med, da befrielsen markeredes på Dybbøl den 11. juli og hørte til de ganske mange, der råbte nej, nej, nej, da statsminister Vilhelm Buhl meddelte, at regeringen ville fastholde den nuværende grænse. Vi oplevede det bevægende syn, da de mange hvide kister med de døde danske koncentrationslejr-fanger førtes over grænsen. Blandt dem var min klassekammerat fra statsskolen, møbelsnedker Jes Peter Asmussen fra Hellevad. I mange måneder ventede vi spændt på nyt om lederen af spejderarbejdet i Tønder, bankassistent Erik Svendsen, hvis lig dog aldrig blev fundet. Han forsvandt under en af de såkaldte dødsmarker i Østeuropa.

I Aabenraa Kredsen kunne vi efter 1945 slikke sårene fra besættelsen. Syv af kredsens medlemmer havde tilbragt måneder i tyske koncentrationslejre. De slap alle hjem med livet i behold, flere dog tydeligt

Jørn Nielsen tegnede et stilrent hus til os på Forstellé og Jungreen Have anlagde en have, der passede til. Fot. Jørn Nielsen 1946.

mærkede af de strabadser og den sult, de dér havde været udsat for. Kun fire var blevet tilbage i Aabenraa, medens resten valgte at gå under jorden. Deraf lykkedes det Jacob Jacobsen og Svend Lyck at nå til England. Bankassistent Sven Hoffmann, der havde arbejdet i nær tilknytning til kredsen, gik under jorden, men fortsatte arbejdet i det syd- og sønderjyske område, hvor han var meget aktivt med i regionsledelsen helt frem til befrielsen. Der fik han nær kontakt til den norske student Per Jebsen, som kredsen i sin tid havde hjulpet. Sankthansaften 1945 samledes vi til en selskabelig sammenkomst med vore ægtefæller og afbrændte et sankthansbål på Højholt. Heksen forestillede Hitler i tysk soldateruniform. Den brændte udmærket.

Nogle år senere drøftedes spørgsmålet om at rejse et mindesmærke for Grev Folke Bernadotte ved Kruså grænsen. Det gav anledning til en splid, hvis årsag jeg ikke kender, men resultatet blev, at der blev rejst to mindesmærker. Et officielt, en fornem statue af Folke Bernadotte på den ene side af vejen og en mere enkel mindesten på den anden side. Den sidste blev rejst af en gruppe modstandsfolk. Jeg havde ikke noget

at gøre hverken med det ene eller det andet, men blev sent om aftenen dagen før indvielsen ringet op af »sheriffen i Tinglev«, politibetjent Peder Andersen, der her i sidste øjeblik savnede et Dannebrog, der skulle veje på en af flagstængerne bag mindstenen. Jeg kørte til Kruså med et flag fra forretningen, således at Dannebrog også kunne vaje på den side af vejen.

Den 11. februar 1946 fødtes vores første søn, der fik navnet Peter Henning. Peter var jo familienavnet. Henning fandt vi selv på. Barsedåben blev fejret i vort nye hus. Blandt gæsterne var vore illegale værter fra Århus og Aalborg. Vi havde meget at sige disse fire tak for.

Blandt gæsterne var også Lissens mormor, Vilhelmine Rasmussen fra Slagelse. Hun var et meget sødt og fornuftigt menneske, der havde været gift med en herregårdskusk og levet et nøjsomt liv. Da hun var på en rundgang i huset, spurgte hun med en kritisk understregning, hvorfor vi dog havde to toiletter. Da vi var ude at se haven, kiggede hun hen over det lave hegn ind til naboen, fuldmægtig Heine Trumpf, og sagde, idet hun så på den græsplæne, der dækkede det meste af vores have: Nej se da, sikken en masse dejlig kål og kartofler, der står derinde. Første gang, jeg traf Lissens mormor, var engang, vi med toget gjorde ophold på Slagelse station, og hun var mødt op for at hilse på. Hun ville godt høre, hvad det var for en by dernede i Sønderjylland og spurgte: »Hvor mange bor der da der i Aabenraa?« Da jeg svarede, at vi var godt og vel 13.000, sagde hun blot disse ord: »Sikke da en bette by«. Jeg går ud fra, at Slagelse da var en del større.

En gang Lissen og jeg besøgte mormor i hendes aldersrentebolig i Slagelse, fortalte hun, at man havde forhøjet hendes aldersrente med femten kroner. »Dem har jeg slet ikke brug for, så jeg gik hen på rådhuset for at aflevere dem igen. Men tænk jer, de ville slet ikke have dem«. Lissens mormor kunne ikke få ind i sit hoved, at verden var sådan indrettet. Hvad skulle hun med pengene?

I august 1948 fødte Lissen vores dreng nummer to. Han blev ganske enkelt kaldt Hans. Vi foretrækker begge enkle navne, så børnene ikke livet igennem skal have besvær med komplicerede navne.

Lissen, de to drenge og jeg fik en god og lykkelig tid i Forstallé nr. 61. Vi kunne godt se, at det ville knibe en del med pladsen, hvis vi fik flere børn. Da ejendommen Troldhøj, Jørgensgård 54, blev til salg, var

Familihyggetime på Troldhøj. Lissen broderer korssting og jeg læser højt for Peter, Hans og Jørgen. Anders er endnu ikke født. Fot. Th. Lawaetz, Aabenraa. 1954.

vi enige om, at det lige var et hus for os, så vi solgte Forstallé. Det blev købt af pastor Quistgaard fra Vedsted. Han skulle nu gå på pension og foretrak, som mange andre, at flytte til Aabenraa, fordi han der havde let adgang til Landsarkivets samlinger. Vort »nye« hus lå i en atten-hundrede kvadratmeter stor have på bakken op mod Jørgensgård Skov med en fin udsigt over Aabenraa. Huset var tegnet af arkitekt Jep Fink i 1922 og ret stort og i stil, typisk for den tid, én etage med fuld kælder og udbygget tagetage. Her kunne vi få plads nok til vore aktiviteter og gode lege- og beskæftigelsesmuligheder for børnene.

På Troldhøj boede Lissen, børnene og jeg i ni år. Der kom to nye drenge til. Jørgen blev født i 1951 og Anders i 1956. Den ønskede pige udeblev, men vi var glade og lykkelige for de fire drenge, der også her fik nogle gode drengeår nær skov og mark.

På Troldhøj fik vi af og til besøg af statsskovrider Jens Hvass. Han var tilknyttet et udvalg, der forestod udryddelsen af vilde kaniner i Sønderjylland. Under de regelmæssige udvalgsrejser i landsdelen boede Jens Hvass ofte hos os. Vi var hver gang glade for at kunne byde Jens velkommen. Han bragte et frisk pust ind i vores hverdag, og drengene

var lykkelige, når han dukkede op. På sin egen drengede facon satte han straks dem alle i gang. Du gør et varmt bad parat til mig! Du pudser mine støvler, så de bliver rigtig blanke! O.s.v., o.s.v. Drengene gjorde det gerne, for der var fest i huset, når Jens kom. Om aftenen bød vi ofte venner og bekendte til en lille middag, så Jens også kunne møde andre.

En aften var vi sammen med Jens inviteret til at spise hos min bror Johan, der også var stærkt engageret i spejderarbejdet. Her serverede hans kone, Ruth, Eisbein mit Sauerkraut. Det er en fed ret med meget fedt og flæsk fremstillet af bl.a. grisetæer, der kræver en snaps eller to for at glide ned. Da vi den aften kom hjem og satte os foran pejsen for at snakke lidt, inden vi skulle i seng, meddelte Jens, at Lissen og jeg burde vide, at vi var i selskab med en gentleman. Han forklarede, at han den dag var blevet beværtet over al måde rundt omkring i Sønderjylland. Først stort morgenbord i Skærbæk, så formiddagskaffe i Løgumkloster og ved frokosttid Eisbein mit Sauerkraut i Tinglev. Om eftermiddagen sønderjysk kaffebord med mange slags kager og nu afsluttende om aftenen igen Eisbein mit Sauerkraut hos min bror. Jens nævnte det end ikke overfor værtinden, at det var anden gang den dag, han fik Eisbein mit Sauerkraut foruden en masse andet godt.

Med Jens Hvass og hans kone Gitten vedligeholdte vi venskabet indtil han døde i 1996, 97 år gammel. Da boede de to i et lille hus i Hasseris. Jens var i sine sidste år henvist til at bruge kørestol. Det kunne han, energisk som han alle dage var, også gøre i sin have, hvor man havde indrettet nogle kørebaner, så det var let for Jens at komme rundt. Gitten har vi stadig kontakt med.

Forretningsliv og rejser

Straks efter hjemkomsten i 1945 begyndte jeg i forretningen. Billedet her var det samme som i alle andre manufakturforretninger. Der var næsten ingen varer, og de der var, var mindreværdige og af ringe kvalitet. Hans Mørup vendte hjem efter det lange ophold i tyske koncentrationslejre og begyndte igen, efterhånden som kræfterne var dertil. Kaj Grønfelt, der var ekspedient i herreafdelingen, havde været arresteret af Gestapo og havde døjet mange måneders ophold i Frøslevlejren.

Hovedopgaven for os var nu hurtigst muligt at skaffe varer hjem. Min far, Johan og jeg rejste derfor regelmæssigt til København, Århus, Silkeborg, Herning og andre tekstilbyer for at holde leverandørerne til. Tyskland var naturligvis ude af stand til at levere noget som helst, hvorimod Johan og jeg i 1946 rejste til London og Manchester, for at orientere os om markedet.

London 1946

Det blev en oplevelse ud over det almindelige at komme til England et år efter, at den store krig var afsluttet. Vi fløj derover via København. Ved ankomsten til Norholt lufthavn fornemmede vi, at der var noget særligt på færde. Manden, der tog sig af vores bagage, i øvrigt en krigsveteran med to rækker ordener på brystet, pegede da også ivrigt op efter et fly, der var ved at lande. Mister Churchill! Mister Churchill! forklarede han begejstret og pegede. Ganske rigtigt, Winston Churchill vendte den dag tilbage fra en hyldestrejse i Frankrig. Vi fik nu ikke hilst på mister Churchill, desværre. Vi skulle jo passe vort. Vi havde ellers meget at sige tak for.

Det var et ødelagt London, vi kom til. På det kort, vi købte, var et stort område bag Sct. Pauls Cathedral helt hvidt og erstattet med ordene Destroyed by Enemy Action 1940-41. Det har været en barsk omgang. 57 nætter i træk sendte tyskerne bomber ned over London. 30.000 mennesker blev dræbt og et stort antal ejendomme ødelagt. Ruinerne var nu ved at være så gamle, at gederamsen, denne nøjsomme plante, blomstrede overalt. Hist og her var lavet små grønne anlæg med mindeplader og bænke, hvor de efterladte kunne sidde og mindes deres døde. I Regent Street stod en skare invalide mænd og sang og spillede med hatten i hånden. En blind mand sang mørkt og uhyggeligt med en hæs basstemme. I Oxford Street lå en mand på fortovet. Han lænede sig op ad husmuren og spillede violin, en uendelig skærende tone. Hans ben var kun korte stumper.

Trafikken var enorm, men folk tog hensyn, og vi så ikke et eneste færdselsuheld. Færdselskulturen var i orden, og det var køkulturen sandelig også. Adskillige krigsårs træning i at stå i kø havde skabt en køkultur, uskrevede love, som sjældent blev overtrådt, og som alle så ud til at udstå med engleblid tålmodighed. På hotellet måtte vi vente

i tyve min. for at få plads ved morgenbordet og en halv times tid til aftensmad eller frokost, men det vænnede man sig utroligt hurtigt til. Her observerede vi en dag den undtagelse, der bekræfter regelen. En lille fed mand og hans trivelige kone stod en overgang langt tilbage i køen bag os, men da vi satte os hen ved de anviste pladser, sad de nok så fornøjede på deres pladser og var i fuld gang med at spise. Et par drikkeskillinger har vel klaret det.

Johan og jeg lærer hurtigt at stå i kø og at væbne os med en tålmodighed, som vi ellers ikke er besjælede af. Vi står i kø alle steder. I Zoo for at se en elefant, og foran en kiosk for at købe et par postkort. I Madame Tussauds Vokskabinet er køen uendelig, og vi kommer kun meget, meget langsomt frem, men vi får da set de nys udstillede generaler Eisenhower, Montgomery og nogle russere, som vi ikke kender navne på.

Vi tog et smut til Manchester, den store tekstilby oppe nordpå og syntes, at vi fik lidt ud af det. Da vi skulle derfra til London for at nå vort fly til København, var køen ved toget uendelig lang. Vort problem løstes dog af sig selv, da vi viste vore billetter frem. Fine udenlandske billetter. Værsgod d'herrer at gå længere frem! Der er oven i købet siddepladser i en ikke overfyldt kupé.

Det er ikke nemt at finde de rigtige varer. På den ene side skal det være varer, som England er villig til at udføre, og på den anden side skal det være varer, som Danmark er villig til at lade indføre. Typisk er det, at varerne ikke findes i de gamle velrenommerede firmaer, som far har handlet med siden 1920, men hos små agenter i snavsede kontorer på tredje og fjerde sal. Ofte får vi tilbudt italiensk fremstillede varer, men de må ikke videreeksporteres til Danmark, så det hjælper os ikke noget. Alt i alt må vi konstatere, at det samlede resultat af rejsen var ret så pauvert. Vi afgav en del ordrer og søgte indførelstilladelse til dem men fik afslag af Varedirektoratet. I de engelske detailbutikker var der tilsyneladende varer nok, og der var tale om varer af høj kvalitet, men der gjaldt meget strenge rationeringsordninger. Selv et slips kunne man ikke købe uden at skulle aflevere tekstilmærker.

Vi blev overalt overordentligt vel modtaget på tekstilfabrikker, hos grossister og agenter, og altid blev der hurtigt serveret »a nice cup of tea«, denne mystiske engelske drik, hvor halvdelen er mælk og den

anden halvdel stærk te. Alle var meget interesserede i at høre, hvordan det nu var ovre i Europa, i Danmark, i Tyskland, i Frankrig o.s.v., og vi berettede naturligvis gerne om det, vi vidste besked om.

En af dagene under vort Manchester ophold øsregnede det, da vi skulle forlade en agent. Han kunne ikke forstå, at vi ingen paraply havde med. Enhver ordentlig brite har naturligvis en paraply. Det havde vi nu ikke tænkt på. Han fulgte os troligt et stykke hen ad gaden beskyttende os med sin paraply. Da vi ikke løb på nogen taxa undervejs, fulgte han os helt hen til vort hotel. Det kunne vi næppe have oplevet i København.

I London blev vi inviteret til frokost af den britiske captain Strutt, der havde opholdt sig en del i Aabenraa umiddelbart efter befrielsen, idet han var blevet uddannet som faldskærmsofficer på samme hold som Svend Lyck. Nu var han på hjemmebane, og fint skulle det være. Det foregik på Hotel Savoy, et af de fornemste i London City. Vi tre satte os ved bordet med den hvide dug og fik straks serveret store glas portvin, mens captain Strutt bestilte frokosten. Vi sad længe uden, at der skete noget, og captain Strutts tålmodighed brast. Han hidkaldte den trivelige servitrice og fortalte hende, at han havde været en trofast kunde her på Hotel Savoy igennem ti år, og at han aldrig nogensinde havde oplevet så langsommelig betjening som i dag. Hun kiggede lidt moderligt på ham og svarede, at hun havde været ansat her på Hotel Savoy i 25 år, og at hun heller aldrig nogensinde før havde oplevet en så langsommelig betjening fra køkkenet, men at hun straks ville tage sig af det. Så drejede hun rundt og gik hen imod køkkenet. Sådan klarer man den situation, og vi fortsatte med at vente. Maden var der ikke noget i vejen med. Selv om de britiske husmødre led meget under en streng rationering, kunne man på de fleste hoteller vælge blandt flere forskellige, udmærkede retter.

Resultatet af denne første rejse til England var ikke gunstig på grund af de restriktioner, der eksisterede, men rejsen gav os et billede af situationen. Det følgende år rejste far og Johan og senere også jeg samme tur. Situationen var nu blevet noget lettere, og resultatet derfor også bedre. Far havde aldrig lært engelsk. Da vi spurgte ham, hvordan han havde klaret det problem, svarede han, at det var meget nemt, fordi det var tilstrækkeligt, at han kunne sige *how much? too much, yes eller no*, når de forhandlede priser.

I det første år efter krigen var det forholdsvist nemt i forretningen, idet alle de varer, vi fik hjem, almindeligvis blev solgt hurtigt. Hylderne forblev tomme, og vi brugte megen tid på at støve varer op. Far havde en god stab af dygtige og solide medarbejdere, og det hele kørte godt. Johan overtog ledelsen af engrosvirksomheden Aabenraa Manufaktur-lager med den tilhørende strikvarefabrik, medens jeg koncentrerede mig om at gøre nytte i detailforretningen. Det var ikke så svært, for jeg gled naturligt ind i den i forvejen velfungerende forretning. Far deltog stadig aktivt i forretningens drift, især for så vidt angik indkøb, og han, jeg og andre foretog hyppige indkøbsrejser til København, hvor varesituationen nu pø om pø forbedrede sig. Far havde i årenes løb sikret sig forbindelse til en række af de mest anerkendte danske leverandører, især inden for damekonfektion og kjoler. Efter krigen søgte vi igen kontakter til udenlandske leverandører især i England og Tyskland.

Europa i ruiner

I eftersommeren 1947 kørte Lissen og jeg i bil gennem Tyskland til Holland, Belgien og Luxemburg og tilbage igen. Vi fulgte ruten Hamborg, Bremen, langs den hollandske kyst gennem Belgien, via Luxemburg til Achen og Köln i Tyskland. I mange henseender var rejsen deprimerende, fordi vi fik et stærkt indtryk af de kolossale ødelæggelser, byer som Hamborg og Bremen havde været ude for. Der bestod mange bykvarterer kun af store stakke murbrokker. Folk var i fuld gang med at rydde op. Os forekom opgaven at være nærmest uoverskuelig, og vi gættede på, at der kunne gå flere årtier, før man havde ryddet det hele. Det gik imidlertid anderledes. Hjulpet af Marshallplanens mange milliarder og tvunget af nødvendigheden, fik tyskerne forbavsende hurtigt sat tingene på plads igen og kunne begynde at investere og producere. Det var også klart, at den tyske okkupation af Holland havde tæret hårdt på befolkningen.

Vi kørte turen i min søsters lille Vauxhall fra 1937. Da vi nåede til Leverkusen nord for Köln sprang kardanakslen, heldigt nok lige udenfor et autoværksted. Da indehaveren blev klar over, at vi var danske, mødte han os med et stort smil: Ach ja, schöne Insel Bornholm, sagde han, og så lykkelig ud ved tanken om de gode måneder han havde

tilbragt der under besættelsen. Han havde aldrig set en Vauxhall som vores men ville gerne prøve på, om han kunne reparere den. Det var imidlertid blevet fredag eftermiddag, og den kunne ikke være færdig før mandag. Vi måtte derfor forlænge vort ophold i Tyskland og tog med en sporvogn ind til Køln, hvor det lykkedes os at finde et udmærket værelse i et nyopført lille hotel. Hotelejereren var af den slags mennesker, der så ud til altid at svømme ovenpå, uanset hvor sølle det hele end var. Elegant og moderigtigt påklædt for penge var der åbenbart nok af. Køln var fuldstændig ødelagt, kun den dominerende domkirke rejste sig midt i ruinerne. Alt var et trøstesløst syn af murbrokker og elendighed, men vi nåede da en sejltur med en af turistbådene, inden vi returnerede til Leverkusen for at hente bilen. Mekanikeren kunne imidlertid kun gøre den nødtørftigt istand og anbefalede os at lade et større værksted i Køln se på den, inden vi kørte. Det gjorde vi, men de kunne heller ikke reparere den, og næsten morgen forlod vi Køln og kørte nordpå ad den ret medtagne motorvej bevæbnet med et par kæmpetuber fedt, hvis indhold vi med kortere og kortere mellemrum pumpede ned i gearkassen. Klokkerne to den følgende nat nåede vi til Hamborg, hvor alle hoteller viste sig at være optaget. En venlig natportier henviste os dog til et privat logi. Det tog vi imod. Vi var godt trætte og trængte til at sove, men sengetøjet var så snavset og fedtet, at vi undlod at bruge det. Men lidt søvn fik vi da. Næste morgen fortsatte vi mod Aabenraa, og vi var ganske glade, da vi passerede grænsen ved Kruså, og bilen stadigvæk kunne køre. Fra turen bevarede vi et uudsletteligt indtryk af efterkrigstidens elendighed i Europa.

Tysk industri var dog begyndt at røre på sig og i et af de første efterkrigsår afholdtes en industrimesse i den tomme marinestation i Mørvig ved Flensborg Fjord. Far, Hans Mørup og jeg tog derned, nysgerrige som vi var, for at se, om Tyskland nu virkelig skulle være i stand til at begynde at levere varer igen. Det var nu ikke tilfældet, men det var første gang, jeg kom til Flensborg efter krigen, og den bar et stærkt præg af misligholdelse. Husene var grå og triste, og gaderne fyldt med flygtninge fra Østtyskland. Ved messen i Mørvig traf vi fars mangeårige højre hånd og prokurist, Johannes Andresen, der som tysk statsborger var blevet udvist ved kapitulationen og nu forsøgte at skabe sig en tilværelse i Sydslesvig. Han var, omstændighederne taget i betragtning, i godt humør, og vi delte vore madpakker og øl med ham.

Johannes Andresen skabte sig selv et stort problem ved stædigt at fastholde sit tyske statsborgerskab. Den endelige konsekvens blev en udvisning. Far var senere med til at anbefale, at han igen fik opholdstilladelse i Danmark, hvilket da også lykkedes. Andresen blev dog ikke genansat i fars forretning. Dertil var afstanden blevet for stor.

På den tid havde min far og mor gennem Red Barnet taget imod to hollandske drenge, Weynand og Theo, der boede på Bramsbjerg et årstid. Weynand hørte vi aldrig siden fra, hvorimod vi stadig har kontakt med Theo. Da han kom til Danmark, var han en stille bleg dreng. I dag driver han en sportsskole i Holland og var i øvrigt den, der under en campingtur til Danmark introducerede kampsporten Taekwon-Do for danske sportsfolk.

Gang i importen

I såvel detailforretningen som engrosafdelingen lykkedes det os i årene efter krigen at deltage i en række ret store varebytteforretninger. Det var stort set den eneste måde, en tekstilforretning i de år kunne skaffe sig tilførsel af større varepartier. Det var en handel, der blev varetaget af enkelte agenturfirmaer, der magtede at kombinere foreliggende muligheder. En sådan kunne f.eks. bestå i, at et parti fisk fra Færøerne blev byttet med en sending tekstilhvidevarer fra Spanien eller kjolestoffer fra Italien. Vi var ret heldige som deltagere i disse forretninger, der forudsatte, at de købte varer betaltes før afsendelsen fra det pågældende land og derfor indebar en vis risiko. Vi kom dog igennem en lang række store forretninger uden at notere tab. De store tilførsler af metervarer i bomuld fra Spanien og Portugal, kjolestoffer fra Italien, herresokker fra Australien og oilskinsfrakker fra England, påvirkede omsætningen meget gunstigt. Disse varer blev, også selvom de ikke alle var typiske for det danske marked, solgt meget hurtigt. Der herskede mangel på mange ting i næsten alle danske hjem.

Omkring 1950 ebbede varebytteforretningerne ud, og markedet begyndte at normalisere sig, omend der fortsat var generende importrestriktioner af hensyn til landets valuta. Normaliseringen betød også, at de mere modeprægede leverandører igen blev leveringsdygtige i »det sidste nye«. De aktuelle modevarer i kjoler og frakker i høj kvalitet var det mest spændende at beskæftige sig med. Vi var da også i stand

til fortsat at udvide kontakten til sådanne leverandører, enten det nu var i København eller i England. Det var en nydelse hvert halve år at se den nye kollektion, f.eks. fra Louis A. Melchior, der leverede meget smukke frakker, dragter og kjoler. Spændende var det også, når hr. Simshäuser og hans unge assistent hr. Freifelt kom med den nye kollektion. Her var der mere spræl i moden, og variationen var stor. I England fik vi kontakt med det kendte stilrene modefirma Jaeger, som vi i en årrække plejede forbindelse med. Men det store salg lå naturligvis i de mere standardiserede ting, som vi overvejende købte i Herning, Silkeborg, Århus og København. Endnu i disse år kom de rejsende repræsentanter jævnligt til byen og indlogerede sig på Grand Hotel, hvor deres kollektioner blev fremvist. Det er en salgsform, som siden næsten er forsvundet. Der var en egen hygge over disse daglange besøg.

Såvel detail- som engrosforretningen kunne præstere meget fine resultater. Mine to yngre brødre, Olaf og Peter kom også hjem i forretningen, hvor Olaf efter en del år i herre- og drengeafdelingen fandte interesse for det bogholderimæssige og blev leder af detailforretningens bogholderi, økonomi og statistik. Peter overtog i stigende omfang indkøbs- og salgsfunktionen.

I 1953 sluttede den så stærkt omtalte Koreakrig. En af konsekvenserne var, at råvareprisen på uld og bomuld faldt med en 25 til 30 procent. Et sådan prisfald mærkes kun langsomt i en detailforretning med et varieret udvalg. Anderledes gik det i engrosafdelingen, hvor et prisfald straks slår igennem. Med et alt for stort varelager måtte vi konstatere et betydeligt tab i engrosafdelingen, et tab der tog den samlede »koncern« adskillige år helt at overvinde.

USA 1955

Da jeg i 1955 fik tilbud om at deltage i en studierejse til USA, slog jeg til. Formålet var at studere driften af stormagasiner. Det var for mit vedkommende nok at slå lidt for stort brød op, men jeg tog alligevel chancen og hoppede med på turen.

Vi var seks deltagere. Jeg var den eneste fra provinsen. De forretninger, der var repræsenterede, var Holbech på hjørnet af Købmandsgade og Østergade, Messen og Crome & Goldschmidt. Fra Illum deltog indendørsarkitekt fru Bertha Jensen, og arkitekt Kay Kør-

bing, der var arkitekt for forskellige forretningsbyggerier i hovedstadsområdet.

Turen gennemførtes delvist finansieret af penge fra Marshallhjælpen, dog betalte vi selv samtlige rejseomkostninger. Turen foregik helt overvejende med fly. Vi fløj i alt 22.000 km. Det var før jetmaskinens tid. Vi fløj med SAS fra København over Hamborg til Prestwick i Skotland, hvorfra turen gik over Nordatlanten til Gander på det iskolde New Foundland og derfra direkte til New York. Her blev vi modtaget af mr. Stovall, der af det amerikanske handelsministerium var udpeget til at lede turen. Han viste sig at være en energisk og aktiv rejseleder, som med stor omhu også sikrede, at vi fik andet at se end ene butikker.

I USA fløj vi videre fra New York til Boston, Chicago, San Francisco og Los Angeles. Derfra gik det til Dallas og Houston i Texas og videre til Washington med afslutning i New York. I Californien kørte vi rundt i en lille bus i en uges tid, og det samme gentog sig i Texas. Hele turen varede fem uger.

At rejse til USA i 1955 var som at rejse til en helt anden verden. Hjemme bar detailhandelen endnu præg af 1930'erne og de fem års tyske besættelse og var kun langsomt ved at komme igang igen. De fleste ønskede vel at genoplive de gode gamle dage fra før krigen, men vi behøvede ikke at være længe i USA for at blive klar over, at den mulighed ikke forelå. Mens vi havde været spærret inde af krig og besættelse, havde man i USA fundet nye veje frem. Det gjorde et overvældende indtryk at se den aktivitet, der udfoldede sig overalt, og den optimisme, der gjorde sig gældende. Vi faldt i staver over de utroligt mange biler, der kørte på gaderne og holdt på de store parkeringspladser, og havde svært ved at forstå, at gamle anerkendte stormagasiner midt i New York var blevet tvunget til at lukke, fordi kunderne ikke kunne nå frem til dem i deres biler. Nåede de endelig frem, var der ingen steder, de kunne parkere. Et stort tomt stormagasin var ikke nogen opmuntrende start på vores USA-rejse men viste med al klarhed de problemer, der sandsynligvis også ville blive mærkbare i Vesteuropas store byer.

Vi så, hvordan detailforretninger flyttede ud fra bymidten og placerede sig i butiks- og shoppingcentre udenfor byerne på steder, hvortil det var nemt at køre, og hvor der var gode parkeringsmuligheder. Vi undrede os over, at man byggede store stormagasiner næsten helt uden

I Handelsministeriet i Washington D.C. fortalte Sam Stovall (til højre) studiegruppen om den statistiske udvikling i USA. 1955.

vinduer, og at vinduesudstillingerne var så små, som frimærker på et postkort. Herhjemme bød traditionen stadigvæk, at man havde en facade med mange udstillingsvinduer, og der fandtes bestemmelse om et vist minimum af dagslys. Vi lagde mærke til, at butikkerne havde lys i såvel lokaler som udstillingsvinduer i hele forretningens åbningstid, også midt på dagen. Herhjemme tændte de fleste forretninger kun belysningen, når det var mørkt.

Vi besøgte mange stormagasiner undervejs og aflagde besøg i butikcentre af mange slags. Vi undrede os over den åbenhed, hvormed vi blev modtaget i de enkelte forretninger. Det første vi fik at vide var, hvor stor omsætningen var, og hvor mange ansatte der var. Det første opfattede vi herhjemme som en hemmelighed, man vogtede meget over. Vi fik også mange andre oplysninger af intern art og forstod, at man i USA lagde megen vægt på stadig løbende kontrol med varelageret og dets omsætningshastighed. Der fandtes omfattende statistiske systemer, der dagen igennem registrerede, hvilke varer der blev solgt. Man havde afdelinger, hvor kunden kunne få de købte varer pakket

smukt ind. De skulle blot betale for det. I det hele taget var det almindeligt, at kunden måtte betale for den service, hun fik.

Vi så forretninger på alle prisniveauer. De fornemste fandt vi i Houston og Dallas i Texas, hvor et imponerende udbud af minnkåber og parisiske modelkjoler nok kunne friste de meget rige kvinder. Her var velstand til stede. Her fandtes kunder, der gerne kørte 100 eller 200 km for at nå frem til den foretrukne forretning. De mest afslappede dage under vort USA-ophold var de dage, da vi kørte rundt i en lille bus i Californien og Texas. Det skete med Sam Stovall som chauffør, en opgave han også klarede på fortræffelig vis.

Da vi i Californien, hvor vi i øvrigt også besøgte Hollywood, en dag nærmede os frokosttid, meddelte mr. Stovall os, at han havde bestilt et bord til os i en restaurant, der var indrettet i en tidligere missionsstation, at vi der ville få en meget særpræget egnsret, som vi næppe havde smagt før. Det var dejligt varmt sommervejr, og vi satte os forventningsfulde ved et bord i det fri op ad restaurantens swimmingpool. Her spiste vi så Eisbein mit Sauerkraut, en ret som jeg tidligere har beskrevet. Det var ikke nogen nyhed for mig. Det nye var at skulle spise denne fede vinterret under Californiens varmende sol. Formentligt har restauranten haft en tyskfødt kok.

I San Francisco »at the end of the road« var vi nede at kigge på Stillehavet og spiste derefter middag sammen på en fornem restaurant, hvor et stort orkester spillede. Vi bad orkestret om at spille noget dansk. Det var svært at finde noget, de kendte, men det lykkedes, da vi nævnte Jacob Gades Tango Jalousi.

I Californien overnattede vi første gang på et rigtigt motel, hvor vi i bil kunne køre direkte til vort værelse. I San Francisco tog jeg initiativ til at møde Lissens morbror, Ejnar Rasmussen, der var udvandret så tidligt som først i tyverne. Ingen i familien havde mødt ham siden, og korrespondancen var taget stærkt af efterhånden, som årene var gået. Jeg opsøgte ham på hans bopæl i China Town, det kinesiske kvarter, hvor han boede i et stort værelse i et beskedent pensionat. Om aftenen spiste vi middag sammen på et hotel og fik en udmærket samtale. Han var synlig glad for at møde en hjemme fra »gamle Danmark«. Han lignede meget broderen, malermester Herman Rasmussen i Silkeborg men havde ikke haft samme forretningsmæssige succes som denne. Han havde i mange år ernæret sig af at opkøbe æg på landet og sælge

dem videre til købmænd og mindre supermarkeder. Onkel Ejnar var en hyggelig og rar mand, som jeg var glad for at møde. Vandt han ingen formue i USA, fandt han der vist alligevel tilfredshed med tilværelsen.

Vi besøgte et enormt stort postordrefirma, der løbende udsendte kataloger på flere tusinde sider, og hvor man kunne købe næsten alt, hvad man kunne tænke sig fra børnesokker til hele dagligstuemøbler og levende grise. Det var imponerende at følge den organisation, der fik dette vældige firma til at fungere.

At der var fjernsyn på alle hotelværelser, havde vi ladet os fortælle. Alligevel var det lidt overvældende ved selvsyn at konstatere, at der kunne man ligge i sin seng og se mange forskellige programmer hele natten igennem. Hvis man da havde lyst til det. Det bliver man i øvrigt hurtigt træt af. Vi vænnede os til, at morgenmaden i mange hoteller blev serveret i cafeteriaer med udstrakt selvbetjening. Heller ikke det havde vi set før.

Ved en sådan lejlighed blev jeg for nogle irske mænd dagens mand i skysovs. Dagen før havde jeg under et besøg i en forretning købt et ensfarvet, lysegrønt slips. Jeg fandt, at det passede godt til det forår, vi oplevede der i marts måned. Jeg tog det på næste morgen og gik glad ned til morgenkaffen, hvor jeg straks blev hilst velkommen af en fem-seks mænd alle med det samme grønne slips. De var samlet for at fejre en irsk festdag og troede, at jeg var en af deres egne, men de blev endnu gladere, da de hørte, at jeg var en dansker, der gerne ville gå med deres grønne festslips.

Flere steder mødte vi i forbindelse med frokost repræsentanter for lokale handelsstandsforeninger eller den slags. Under en sådan frokost i Brooklyn i New York borede de tilstedeværende amerikanere en del i, hvad det kunne være for en slags by, jeg kom fra, når der blot var 15.000 indbyggere og et kundeunderlag i øvrigt på omkring 50.000. Det var små tal for dem, og jeg forklarede så godt som muligt, hvor lille vores forretning var i forhold til dem, vi så i USA. Herunder nævnte jeg, at Aabenraa lå tæt ved den tyske grænse. Da jeg på forespørgsel oplyste, at der kun var et par hundrede kilometer til den nærmeste østtyske grænse, rejste en af deltagerne sig og sagde: »Mr. Jessen, hvis jeg var Dem, ville jeg hurtigst muligt flytte langt væk derfra«. Det var i den kolde krigs tid, og i mange amerikanere sad der en sand

skræk for den russiske kommunisme. Vi, der boede tæt på, tog det til gengæld måske lidt for afslappet.

Under vores rejse så vi naturligvis helt overvejende kun de lyse sider af livet i USA. Men Sam Stovall syntes, at vi også skulle have indtryk af den almindelige amerikaners levestandard. Derfor aflagde vi et besøg hos hans søster, der boede i et lille hus sammen med sin familie. Hun havde, før vi kom, været i supermarkedet for at hente noget saft og nogle kiks til de ventede gæster. Dagligstuen var, som i mange andre amerikanske hjem, præget af, at fjernsynet indtog en stor plads. Her så jeg også første gang børn spille basketball. På mange huse hang disse kurve, således at børn og voksne havde rig mulighed for at øve sig, når de havde lidt tid tilovers.

Vi var også selv nysgerrige. I Chicago kørte vi i et par taxaer en tur igennem det triste og øjensynligt endeløse slumkvarter, hvor megen elendighed var udstillet.

Undervejs havde vi også kontakt med danske. I New York fik vi således ved ankomsten megen god hjælp af den danske turistchef, Axel Dessau og hans medarbejdere. Her besøgte vi også Museum of Modern Art, en imponerende samling af helt moderne kunst og kunsthåndværk. I Dallas deltog vi i en festlig aften i den danske forening, hvor vi spændt ventede på den danske kunstner, der skulle underholde. Det var såmænd Holger Fællessanger, så det blev en meget jævn og hyggelig dansk aften. Blandt de dansk-amerikanske deltagere var der en, der fortalte, at han som ung havde været med på en tur gennem Danmark, hvor han havde optrådt som indianer i et eller andet show. Det havde moret ham meget at udgive sig som indianer, selvom han var født i Jylland. Verden vil jo nogen gange gerne bedrages. I Washington havde vi afsluttende samtaler i den danske ambassade, hvor under ambassadesekretæren og hans kone var så venlige at invitere os til et lille party i deres lejlighed. Vi var afslappede og glade over, at alt var gået godt, så det blev en livlig festlighed. Blandt deltagerne var senere udenrigsminister K. B. Andersen, der da opholdt sig i Washington og nok var den mest stilfærdige af deltagerne.

USA-rejsen gav mig ikke alene inspiration på det forretningsmæssige område, men fik også betydning for mig, da jeg senere som borgmester var med til at forny Aabenraas indre by og dens trafikforhold. USA-rejsen efterlod også et stærkt billede af det kæmpestore land og

det amerikanske folks brogede flok. Dette mærkelige folk, der er sammenstykket af folk fra hele jordkloden, af alle racer og som på forunderlig vis, trods alle vanskeligheder, har formået at skabe The Americans, det folk der nu i mange årtier har haft en afgørende indflydelse på udviklingen overalt i verden. Jeg kan ikke andet end at beundre dette sammensatte folk, hvoraf de fleste søgte til USA for at finde friheden, og som siden da har haft kræfter til også at påvirke eller tvinge andre nationer til at følge demokratiets og fredens veje.

Vel hjemme i Aabenraa igen holdt jeg forskellige steder i Sønderjylland en del foredrag om alt det nye, jeg havde set i USA. Jeg følte mig meget overbevist om, at den udvikling inden for trafikken og detailhandelen, som jeg havde set i USA, også inden længe ville vise sig i Vesteuropa og i Danmark. Mine vurderinger blev mødt med en vis forståelig skepsis. En ældre direktør sagde, at han ikke kunne forestille sig, at vi i Danmark skulle nå så vidt, at arbejdere og håndværkssvende fik råd til selv at holde bil. Den midaldrende købmand, der i disse år stadig trofast stod bag sin disk og vejede sukker og mel af i kvantum efter den enkelte kundes ønske, udtalte, at han ikke kunne forestille sig, at hans kunder ville finde sig i selv at skulle tage varerne frem og selv transportere dem til et kasseapparat. Han mente også, at den enkelte kunde satte pris på den daglige snak over disken med sin købmand. Det lød alt sammen meget smukt, men jeg følte, at jeg under min Amerikatur havde fået en forsmag på en udvikling, som sikkert også ville komme til at præge Danmark. Fem år senere grundlagde købmand Herman Salling i Århus sin store detailhandelsorganisation, som senere udviklede sig til Føtex, Bilka, Netto og A-Z. Den blev bygget op efter principper, som vi så i USA, og som medførte en total omlægning af også danskerne indkøbsvaner.

Jeg var meget optaget af alt det nye, jeg havde set og lært i USA, men måtte på den anden side også erkende, at det var begrænset, hvor meget af det, vi umiddelbart kunne bruge i vores egen detailforretning. Den var på det tidspunkt en stor blandet manufakturforretning med en 30 til 40 ansatte. Vi indførte dog en langt større kontrol med køb og salg og med varelageret. Vi tog også straks initiativet til, at flest mulige varer kom ud af skuffer og skabe og blev frit tilgængelige for kunderne, således at de, i den udstrækning de havde lyst, selv kunne

Gennem en længere årrække (50erne og 60erne) afholdt forretningen hvert år modeopvisninger. Her ses de medvirkende ved jubilæumsopvisningen i Sønderjyllandshallen i 1961. Den blev en meget stor succes. Fot. Th. Lawaetz.

søge ud. Det betød, at butikken med det gamle fine egetræsinventar med skuffer og hylder og glasdiske ret hurtigt forvandlede sig til en meget åben butik, hvor kunden havde direkte adgang til næsten alle varer. I nogle år drev vi i den ene kælderetage en discountafdeling, hvor vi solgte en del dagligvarer til små priser. Afdelingen blev dog ikke den store succes. Formentlig anså kunderne firmaet Peter Jessen for at være en så kvalitetsbetonet forretning, at vi burde holde os fra den slags dagligvarer.

Vores filosofi i disse år var at søge at udbygge den blandede manufakturforretning til et egentligt stormagasin i lille format. Baggrunden herfor var, at vi i forvejen førte alle former for tekstilvarer, og at vi havde rigelig plads. Vi supplerede derfor over en årrække de eksisterende afdelinger med småmøbler, campingudstyr, legetøj m.v. Desværre viste denne udvidelse af forretningsområdet sig at være mindre lønnende, idet de nye afdelinger havde svært ved at opnå det nødvendige salg.

I 1948 fejrede vi mor på hendes 60 års dag ved en familiesammenkomst på Bramsbjerg. Her ses far og mor efter middagen. Far med sine uundværlige cigarer. Fot. Olaf Jessen 1948.

Far dør

I sommeren 1953 døde far. Far havde helt siden han var ung lidt en del af bronchitis og havde flere gange været på kurophold i Tyskland. Far havde alle dage holdt meget af at ryge en god cigar, og det fortsatte han med, også selv om han vidste, at det ikke var godt for hans bronchitis. Ved nytårstide 1952/53 følte far sig træt og en undersøgelse viste, at han havde kræft i den ene lunge. Han blev ved påsketid opereret på Horsens Sygehus, hvor overlægen var specialist. Han blev assisteret af familiens unge ven, reservelæge Henning Skjoldborg, der senere blev overlæge i Århus. Efter operationen fik far nogle gode måneder på hans elskede Bramsbjerg, men fra juni gik det hurtigt tilbage. Far døde

den 19. juli og blev begravet under stor opmærksomhed fra mange sider.

Far var et arbejdsomt og flittigt menneske, der med stor dygtighed byggede sin forretning op til at blive en af Sønderjyllands største i branchen. Han elskede sin butik og færdedes der dagligt, gerne rygende på en af sine store gode cigarer, hvilket kunderne ingen bemærkninger havde til. Det var, som om det hørte sig til. Vi børn havde altid haft et godt forhold til vores far. Han fulgte os interesseret livet igennem og hjalp ofte og gerne, når der var et eller andet, han kunne hjælpe med. Hans hjælpsomhed og gavmildhed gjaldt også andre, der bankede på hans dør og bad om hjælp, en hjælp der ofte var af økonomisk art. Dertil kom, at han var levende optaget af tidens mange spørgsmål, hvor især politik interesserede ham. Han var en storartet fortæller og morede sig i afslappede stunder med at klæde sig ud og optræde for familien. Far blev kun 67 år og kunne have fortjent nogle flere år på Bramsbjerg. Sådant skulle det ikke være, men far havde livet igennem meget at glæde sig over. Det lagde han da heller aldrig skjul på.

Fars virksomheder blev drevet videre som de aktieselskaber, han selv havde skabt, udelukkende med mor og os børn som aktionærer. Johan, der var direktør for Aabenraa Manufaktur- og strikvarfabrikken Acorn, ønskede i 1959 selv at overtage disse firmaer, hvilket han fik mulighed for ved salg af sine aktier i detailforretningen til familiemedlemmer. Johan fortsatte driften af disse to virksomheder i godt og vel ti år, hvorefter han måtte lukke. Det lykkedes ikke at oparbejde dem til tilstrækkelig store og konkurrencedygtige virksomheder. I detailforretningen Peter Jessen Aabenraa A/S overtog jeg ansvaret for ledelsen, et arbejde jeg delte med mine to brødre Olaf og Peter og andre ledende medarbejdere.

Far (og mor) havde i mange år været stærkt interesseret i arbejdet i Dansk Provins Tekstilhandlerforening og deltog næsten altid i de årlige generalforsamlinger. Far sad i en årrække i bestyrelsen, og det var naturligt, at Lissen og jeg også deltog i de årlige sammenkomster, der fandt sted i en eller anden provinsby. Mønsteret var hvert år det samme. Vi begyndte med den faglige generalforsamling den første dag. Om aftenen var der festmiddag med dans, og det kunne være meget festlige aftener i glade kollegers kreds. Næste dag var der fælles ud-

flugt, inden vi der sidst på dagen kunne vende næsen hjemefter. Da far døde, afløste jeg ham i bestyrelsen og sad der i en del år, hvor jeg også samtidigt var medlem af Dansk Tekstil Unions repræsentantskab. De, der prægede dansk tekstilhandel organisationsmæssigt i disse år, var manufakturhandlerfamilien Müller, Roskilde, hvor senior, Aage Müller i mange år var formand, for senere at blive afløst af sønnen Henrik Müller. En anden søn Axel Müller var i adskillige år formand for hovedstadens tekstilhandlere. I en del år var direktør Marcussen, Århus, formand for foreningen, medens borgmester Ove Weikop, København var formand for Dansk Tekstil Union. De var alle dygtige folk, der havde stor flair for og indsigt i branchens vilkår og problemer. Jeg er glad for, at jeg også mødte disse folk undervejs, men jeg havde imidlertid også fået andre interesser, idet jeg hjemme i Aabenraa involverede mig i kommunalpolitik.

Ugeavisen Slesvigeren

Efter befrielsen begyndte Aabenraa-Kredsen igen at holde regelmæssige møder. Et af de første større initiativer var at starte en ugeavis, der skulle viderebringe synspunkter, der gjorde sig gældende i modstandskredse samt at støtte »Sydslesvig hjem til Danmark-bevægelsen«, enten dette nu skulle ske ved Sydslesvigs indlemmelse i Danmark eller ved oprettelsen af en midlertidig lilleputstat (kanalstat) eller på anden måde.

I Sydslesvig opstod der i de sidste krigsår og efter krigsophøret en meget stærk bevægelse i befolkningen hen imod det danske. Sydslesvigerne strømmede til danske foreninger, og deres børn søgte i stort tal optagelse i danske skoler, der ganske sprængte de hidtidige rammer og nødtørftigt måtte hjælpe sig igennem i primitive barakker og overfyldte klasseværelser. Selvom flere har ment, at denne stærke danske bevægelse var betinget af ønsket om at få del i den danske fødevarerhjælp til Sydslesvig, skal den efter min opfattelse snarere ses som en afstandtagen fra de tyske storstatsdrømme og et stærkt ønske om i fremtiden at få mulighed for at leve et friere liv, præget af nordisk kultur og adfærd. Hertil kommer, at den sydslesvigske jordbund i mangt og meget stadig var præget af det danske. Kun hundrede år tidligere havde store dele

af Sydslesvig haft dansk som dagligsprog. Disse strømninger mente vi ikke, at Danmark burde overhøre.

Befrielsesregeringen, der var en blanding af partipolitikere og repræsentanter fra modstandsbevægelsens organisationer, var meget negativ og havde, på trods af Dansk Samling, den holdning, at grænsen lå fast.

Til at finansiere den planlagte ugeavis tegnede kredsens medlemmer m.fl. en aktiekapital på 25.000 kr. Beløbet overførtes senere som grundkapital i en uafhængig fond, Aabenraafonden, der bl.a. skulle stå for udgivelsen af den nye avis, der fik navnet Slesvigeren. Det var Hans Mørup, der havde udkastet ideen, og der var almindelig tilfredshed med, at han påtog sig at være avisens politiske redaktør. Til posten som den ansvarshavende redaktør fandt vi frem til journalist Kjeld Hjorth Christiansen, der havde en fortid som aktiv modstandsmand på Sydbyn. De første årgange blev trykt hos bogtrykker Laursen i Tønder, der havde haft den sorg at miste en ung søn under modstandskampen i Svendborgområdet. Laursen var helt på kredsens linie, og avisen havde stor gavn af hans personlige engagement.

Det var en ugeavis i det lille magasinformat. Det første nummer blev udsendt med fire sider, men det skete også, at det blev til otte eller tolv. Boghandler Johannes Nielsen, Haderslev, knyttedes til bladet som tegner og præsterede nogle udmærkede satiriske tegninger.

Pengene var små, så der måtte spares på alle områder, Hjorth Christiansen måtte således til at begynde med på skift bo hos de af kredsens medlemmer, der havde plads. Til at begynde med måtte vi klare det praktiske kontorarbejde og bogholderiet ved frivillig arbejdskraft, indtil avisen fik en fast forretningsfører, Børge Lambertsen, der i adskillige år med stor flid, dygtighed og sparsommelighed klarede den opgave. Først Hjorth Christiansen og siden Børge Lambertsen boede begge i nogle måneder hos os i Forstallé. Hjorth Christiansen var meget aktivt optaget af sin journalistgerning. Vi mærkede ikke meget til ham, hvorimod Børge Lambertsen viste sig at være en meget nem »pensionær«, der også flittigt hjalp med både havearbejdet og med at bringe tørv ned i fyrkælderens.

Når man ser bladet i dag, ligner det ikke ret meget et kampblad. Aviserne har siden da også i høj grad ændret karakter. Brugen af de

store typer har bredt sig. Men et kampblad det var Slesvigeren. Hjorth Christiansen viste sig at blive en meget effektiv og morsom redaktør. Han skaffede sig lynhurtigt de fornødne kontakter også i Sydslesvig, hvor bladet i øvrigt i adskillige måneder var forbudt af de britiske besættelsesmyndigheder. Det anfægtede os imidlertid ikke, og det lykkedes næsten altid at få et antal eksemplarer bragt illegalt over grænsen. Til finansiering heraf foranstaltede vi en løbende særskilt indsamling. Hjorth Christiansen havde i øvrigt sin egen lille private grænseovergang et sted sydvest for Tinglev, hvor han flere gange illegalt kom både frem og tilbage uden at blive antastet.

Hjorth Christiansen søgte også direkte kontakt til statsminister Knud Kristensen. Det blev ikke til nogen officiel kontakt, men Hjorth Christiansen traf ham et par gange alene hjemme på gården i Nordsjælland og drøftede sydslesvigske problemer med ham. Om disse samtaler har haft en betydning for den stillingtagen Knud Kristensen tog i hele Sydslesvigsagen, skal jeg ikke dømme om, men det kan vel ikke helt afvises.

Mens samtalerne med Knud Kristensen fandt sted på Hjorth Christiansens initiativ, var det udenrigsminister Gustav Rasmussens initiativ, som førte til samtaler mellem ham og Hjorth Christiansen. Hjorth Christiansen blev nemlig et par gange anmodet om at give møde hos udenrigsministeren. Efter Hjorth Christiansens mundtlige referat at dømme var Gustav Rasmussen meget opbragt over Slesvigerens aktivitet og henstillede, at avisen ændrede kurs. Det skete naturligvis ikke.

Hjorth Christiansen spiste, bortset fra morgenmaden, sine måltider på Hotel Danmark. En aften hilste han her på journalisten Henrik Ringsted, der sad der og spiste sammen med nogle amerikanske officerer. Siden ærgrede det Hjorth Christiansen uhyre meget, at han ikke ved den lejlighed fandt ud af, at Ringsted havde Istedløven holdende på en transportvogn udenfor på H. P. Hanssens Gade. I så fald havde han kunnet bringe nyheden, før det blev almindeligt kendt, da den dagen efter nåede frem til Politikens Hus på Rådhuspladsen i København.

I begyndelsen af 1946 indtrådte pastor Sigfred Rishøjgård i redaktionen. Rishøjgård havde længe vist stor interesse for avisen. I 1946 lykkedes det kredsen at få finansieret en rejse for Rishøjgård til USA. Formålet med denne rejse var i dansk-amerikanske kredse at virke for

Sydslesvig. I denne periode skrev jeg to små artikler i Slesvigeren under pseudonymet Jens Løjtbo. Pastor Hans Magle, Tønder, skrev en række udmærkede artikler under pseudonymet Pater Indignus. En del af dem udgav Slesvigeren samlet i en lille bog.

Blandt vore medarbejdere var der to unge Dansk Samlingfolk, der senere blev kendte personer på den yderste politiske venstrefløj. Den ene var arbejderdigteren Carl Scharnberg og den anden Mads Nissen Styrk. Scharnberg og jeg vedligeholdt trods store meningsforskelle forbindelsen med hinanden helt indtil hans uventede død for få år siden. Mens han lavede antiatomkraftkampagnen og gik i spidsen for de mange protestdemonstrationer, skaffede jeg plads til ham og hans store følge til en overnatning på Brundlundskolen i Aabenraa. At man er uenig bør ikke føre til, at offentlige myndigheder hindrer befolkningen i inden for givne rammer at demonstrere for det, de synes er ret og rigtigt. Mads Nissen Styrk fortæller i sin erindringsbog »En sønderjysk bondedreng« om opholdet hos Slesvigeren. Her faldt han bl.a. over, at skibsreder A. P. Møller engang sendte et beløb »nok til at dække Slesvigerens lønomkostninger«. Det var ham meget imod, og måske var det en medvirkende årsag til, at han forlod bladet, men hans oplysning er nu ikke rigtig. Skibsreder A. P. Møller sendte af og til et beløb, men alene beregnet til betaling af de blade, som vi vederlagsfrit sendte til Sydslesvig.

Hjorth Christiansen forlod bladet efter knapt et år og blev afløst af journalist Herman Hunger, der var redaktør i et par års tid for da at blive afløst af Dalhoff Nielsen. Omtrent samtidigt hermed ønskede Hans Mørup at holde op, og et halvt års tid efter flyttede han til Fåborg, hvor han åbnede egen manufakturforretning. Også forfatteren Gustaf Bengtson var en overgang medlem af redaktionen.

Til Slesvigeren og Slesvigerens kontor knyttedes efterhånden også andre aktiviteter, således drev Slesvigeren en overgang en talercentral, hvor foreninger kunne rekvirere talere, der især beskæftigede sig med sydslesvigske forhold. Til Slesvigeren knyttedes også det ellers i Toftlund hjemmehørende bogforlag Danskerens Forlag. Også Sydslesvigsk Frihedsfond fik hjemsted der. Fonden var blevet dannet kort efter befrielsen af kredse i Randers og København. Formålet var at støtte det danske arbejde i Sydslesvig. Det arbejde blev, omend midlerne var små, fortsat fra Slesvigerens kontor. I en del år måtte jeg være formand for denne fond såvel som Aabenraafonden. Blandt dem jeg erindrer,

der modtog midler fra Frihedsfonden, var skoledirektør Bernhard Hansen, sekretær Hans Ronald Jørgensen og Franz Wingender, der alle tre havde gode formål at bruge pengene til. Til Hans Ronald Jørgensen fik vi i øvrigt en gang transporteret en duplikator illegalt over grænsen. Franz Wingender havde igangsat et illegalt dansk modstandsarbejde i Flensborg. Efter krigens afslutning vendte dette illegale arbejde sig imod det britiske militærstyre i Sydslesvig.

Slesvigeren nåede aldrig det store oplag. Jeg tror, at avisen toppede omkring de 5.000 betalende abonnenter, hvortil kom et antal eksemplarer, der hver uge sendtes til Sydslesvig. Efter at Hans Mørup i januar 1949 var rejst til Fåborg, overtog Sigfred Rishøjgård bladet for egen regning og var i stand til at udgive det i endnu en årrække.

Sigfred Rishøjgård lærte jeg at kende allerede, da han var ung præst i Sønderborg, den præst vi i ungdomsorganisationerne fortrak at anvende. Efter at være flyttet til Rise ved Rødekro fik han nær tilknytning til Aabenraa og hørte som nævnt til Aabenraa Kredsen. Rishøjgård fik en hård tid i tyske koncentrationslejre. Han forsøgte to gange at flygte under transport, men blev pågrebet og mishandlet på det groveste. Hans stærke karakter, tro og store menneskelige styrke hjalp ham igennem, levende optaget som han var af tidens aktuelle og brændende spørgsmål. Sigfred Rishøjgård var ikke nogen kompromisets mand. Efter svære overvejelser forlod han i 1957 sin gerning i folkekirken og konverterede til katolicismen. Han måtte derefter klare sig igennem ved at undervise på en katolsk ungdomsskole i Gravenshoved og mere vedvarende ved civilundervisningen på Haderslev Kaserne. Han flyttede til Hejlsminde, men i Aabenraa bevarede vi kontakt med ham til hans død i 1972.

Ved Hans Mørups bortrejse fra Aabenraa holdt kredsens aktivitet op. Modstandsbevægelsens opgave: at vise verdenen, at Danmark hørte til hos de allierede, var løst, men slaget om Sydslesvig tabt. Danmark ville ikke medvirke til en ordening, der før eller senere kunne have givet Sydslesvig frihed. Det danske mindretal var henvist til at begynde forfra, dog med en betydelig større tilslutning end tidligere set. Formanden for Sydslesvigsk Forening, skoleleder Heinrich Schultz, Garding, havde ret, da han på det store friluftsmøde i Flensborg i 1995 gjorde det klart, at det danske mindretal i dag er et andet mindretal, end det

man kendte i 1920'erne. Dengang var der tale om forholdsvis få trofaste hjemmehørende danske familier, medens der i dag er tale om en langt bredere kreds af folk, der slutter op omkring det danske arbejde, hvilket også er bekræftet i de seneste meget gunstige valg. I de første efterkrigsår var det en klar motivation blandt medlemmer af Aabenraa Kredsen, og for dem der stod bag Slesvigeren, at vi burde fortsætte »frihedskampen med en stor dansk indsats i Sydslesvig«. Vi måtte dog slutte med at konstatere, at sådan gik det ikke, men kan i dag glæde os meget over, at den danske bevægelse i Sydslesvig også nu 50 år senere er meget stærk og har langt større betydning i Sydslesvig.

I de første år efter befrielsen deltog jeg stadigt i Dansk Samlings arbejde. Desværre blev folketingsvalget i 1947 et katastrofevalg for partiet, der mistede alle fire mandater, måske fordi Venstre med Knud Kristensen i spidsen havde taget hånd om Sydslesvig. Vore folk havde meget svært ved at gøre sig gældende politisk på Christiansborg. Arne Sørensen, der havde skabt Dansk Samling og været Dansk Samlings »åndelige bannerfører«, havde ikke flair for praktisk politik. Dertil var hans idérigdom og hans frodige sind for viltert. Nogle år senere fandt jeg det korrekt at melde mig ud af partiet, men jeg bevarede et personligt godt forhold til Arne Sørensen, et forhold der styrkedes, da Arne Sørensen senere bosatte sig i Haderslev.

Tilbage står, at mine unge år i Dansk Samling blev en fortsat inspiration for mig i det efterfølgende politiske arbejde. Det tror jeg også gælder for mange andre fra dengang. Ad den vej har Arne Sørensens virke haft blivende værdi for mange.

Ved folketingsvalget i 1947 skete der det overraskende, at den kendte konservative politiker Christmas Møller lod sig opstille som løsgænger i Sønderjylland. Han havde kort tid forinden brudt med Det Konservative Folkeparti i al væsentlighed på grund af uenighed om Sydslesvig spørgsmålet og har sikkert ment, at han i Sønderjylland ville finde bred tilslutning til denne holdning. Det har de sønderjyder, der tog initiativet til hans opstilling, sikkert også ment, men de har næppe vidst, hvad der rørte sig i den sønderjyske befolkning. Min far deltog ikke ved denne opstilling, han havde allerede før da taget afstand for Christmas Møllers Sydslesvig-politik og hans holdninger til de sønderjyske skoleordninger.

Spejderliv

Aabenraa Kolonne og 1. Trop

De tyve år fra 1946 til 1966 blev ret så aktive spejderår for mig. Min interesse for arbejdet i Det Danske Spejderkorps var usvækket. I 1946 afløste jeg bankprokurist Christian Wive som kolonnechef for Aabenraa Kolonne. Opgaven bestod i at koordinere og inspirere arbejdet inden for et område, som omfattede Aabenraa, Gråsten, Rødekro, Hellevad og Løgumkloster. I dette område var der omkring 400 spejdere fordelt på syv troppe med tilhørende ulveflokke.

Wive, der havde haft opgaven siden 1932, var ikke typen på den friske, glade spejderdreng. Han var lille, spinkel af bygning og stor-ryger, men han havde meget store lederegenskaber. Det lykkedes ham at styrke spejderarbejdet stærkt. Forud for Wives tid havde spejderarbejdet nærmest haft karakter af et nationalt ungdomsarbejde. Dette ændredes under Wives ledelse, og Aabenraa spejderne, der tidligere havde været kendt for deres velspillende hornorkester, deres velorganiserede parader og store muskelkraft ved de mange terrænlege, blev nu respekteret for deres spejdermæssige holdning og dygtighed.

Et spejderarbejde er helt afhængigt af, at der findes et tilstrækkeligt antal ledere, der aktivt vil deltage i spejderlivet. Wive havde samlet en kreds af sådanne ledere omkring sig. Dem kunne jeg fortsat regne med. Arbejdet udgik fra Aabenraa, hvor der fandtes tre velfungerende troppe. Den ene af dem var en orkestertrop, der foruden spejderarbejdet også drev et udmærket hornorkester. Et orkester var på den tid en stor sjældenhed i korpset, men i Aabenraa var det en stærk tradition, der gik helt tilbage til Genforeningen i 1920, hvor man havde fundet, at der til et dansk spejderarbejde også hørte et rigtigt hornorkester. Orkestret blev i en meget lang år-række ledet af postassistent P. A. Tegewaldt, der før Genforeningen var blevet uddannet som musiker i den tyske hær. Han var af sind og skind dansk og gjorde et fortræffeligt arbejde. I dag, hvor alt næsten skal honoreres med kontanter, er det værd at erindre, at Tegewaldt gjorde sit omfattende arbejde med orkestret uden nogensinde at få honorar for det. Pengene var små. Han måtte selv udskrive

moderne til det enkelte instrument. Der var ikke råd til at købe et samlet sæt. Da Tegewaldt sidst i tyverne kunne fejre en rund fødselsdag, var det hans ønske af spejderne at få foræret en flagstang med tilhørende Dannebrog. Det fik han da også, og flaget blev ved en lille ceremoni på fødselsdagen hejst på den nye flagstang ved hans villa på Karpedam. Den nationalpolitiske spænding var stor dengang. Den lokale tyske avis fandt det »provokerende, at danske spejdere forærede en tidligere tysk militærmusiker et Dannebrog«.

At lede spejderarbejdet i sådan en musiktrop er en vanskelig opgave, men den løstes på udmærket vis af de to erfarne spejderledere, gresserer Anders Borregaard Nielsen og isenkræmmer Jens Peter Hansen. Af andre, der var ledere i Aabenraa i mine kolonnechefår, kan nævnes skibsmægler Harald Cleemann, bankfuldmægtig Hans Iwersen, civilingeniør Sivert Damgaard, disponent Henry Jensen og halinspektør Frands Gregersen.

Dengang var der ikke tale om, at spejderarbejdet kunne opnå tilskud fra stat og kommune. Vi måtte klare os selv. Da det ikke kunne lade sig gøre gennem det beskedne kontingent, spejderne betalte, måtte vi fra tid til anden arrangere indtægtsgivende foranstaltninger. Vi gennemførte således flere basarer til egen fordel og afholdt med succes nogle julemesser, ligesom vi af og til måtte foranstalte et mindre lotteri. Alt i alt fik vi pengene til at nå sammen. At holde orkestret vedlige krævede sit. Dertil kom, at vi også havde en hytte, Aabækhytten, ved fjorden. Også den skulle vedligeholdes. De enkelte troppe havde sikret sig mødelokaler under ret primitive, men spejdermæssige forhold, f.eks. i kældrene under amtshuset og politistationen og i en tom lagerbygning i en baggård i hovedgaden. I dag vil mange nok rynke på næsen af sådanne lokaleforhold, men der kan næppe føres bevis for, at spejderarbejdet er blevet bedre, fordi man nu generelt, landet over, har fået langt bedre ydre forhold. På et tidspunkt følte vi behov for selv at bygge nogle lokaler. Vi overtog en barak, som den tyske værne-magt havde efterladt og genopstillede den på en mark ved Forstallé, hvor den i en årrække gjorde god nytte som lokaler for to troppe. Ledere og spejdere foretog selv genopbygningen med hjælp fra tidligere spejdere.

I Aabenraa havde vi som nævnt tre store troppe. Da arbejdet gik godt, fik vi lyst til at prøve, om det ikke kunne gå også med en fjerde

trop. Den fik vi da også startet med fabrikant Hans Poulsen som trop-leder, og det blev hurtigt en velfungerende trop med tre til fire patruljer. Derefter opstod ønsket om, at den gamle søfartsby også skulle have en søspejdetrop. Her fik vi tilsagn fra havnefoged Adolf Matthiesen om, at han ville påtage sig at være tropleder, hvorefter troppen blev en realitet. Adolf Matthiesen havde i mange år sejlet, senest som styrmand og kaptajn, så han var helbefaren til søs. Alligevel var det en spændende dag, da de første syv søspejdere og Adolf Matthiesen stod ud af Sydhavn i deres Aalborgjolle. Mange havde samlet sig langs kajen, og alle, men især søfolk og fiskere, var spændte på, hvordan deres havnefoged ville klare »pynten«, men der var ingen problemer. Adolf Matthiesen blev en fortræffelig leder af søspejderarbejdet gennem en årrække, indtil han under en spejderøvelse var så uheldig at falde ned fra et træ og pådrage sig en rygskaide, der blev til megen gene for ham.

Som nærmeste assistent i kolonnearbejdet havde jeg først lærer Boubjerg Hansen, der ofte smuttede forbi på Troldhøj for at få en snak foran pejsen. En anden assistent var Aage Brodersen, der senere engagerede sig stærkt i Civilforsvaret og som kørte motorcykel, hvor jeg en enkelt gang fik lov til at sidde bagpå.

Indtil 1946 hørte Aabenraa Kolonne til Kongeådivisionen, der strakte sig fra Varde-Vejle til grænsen. Det var en stor og aktiv division, der i mange år blev ledet af landsretssagfører P. A. Madvig i Toftlund. Han blev afløst en kort periode af William Horsten, der senere blev kendt for sit store arbejde for Civilforsvaret og Friluftsrådet. William Horsten fornyede jeg kontakten med, da jeg blev borgmester og amtsborgmester. Han var levende optaget af friluftslivet og naturfredningen og skrev adskillige breve til mig om disse forhold. Horsten blev, da han flyttede til København, afløst af lektor Kai Krebs i Ribe, der med stor energi ledede divisionen i en tiårs periode. Krebs fik jeg et nært samarbejde med. Han tog ofte ud i divisionen for »at tilse« spejderarbejdet. Under besættelsen foregik det på cykel, hvor han var ledsaget af sin hustru. På disse ture boede de ofte et par dage hos mine forældre på Bramsbjerg. Det nød de meget, tror jeg. I 1946 blev der foretaget en nyinddeling af divisionerne, vi fik en sydlig division, der fik navnet Grænsedivisionen, hvor min bror Johan blev divisionschef.

I Gråsten var Otto Rasmussen i en menneskealder leder af spejder-troppen. O. R., som han kaldtes, var en særpræget, men meget dygtig spejderleder. Når jeg møder nogle af hans tidligere spejdere, kommer der glans i deres øjne, når de taler om de gode drengeår, som O. R. skaffede dem. O. R. var uddannet som lærer, men ernærede sig som væver. Sammen med Henriette Reppien drev han Gråsten Vævestue, der også var tilknyttet Gråsten Husholdningsskole. O. R., der var ungkarl, var en teknisk meget dygtig spejder, som jeg også trak på inden for førertræningen. Han var en fortræffelig instruktør og besøgte os ofte i Aabenraa. I er godt tossede, sagde han engang, sådan som I farer rundt for at tjene penge. Jeg arbejder da kun, når jeg savner penge.

1. Aabenraa Trop

I 1952, mens jeg endnu var kolonnechef i Aabenraa, stod 1. Aabenraa Trop ret uventet en dag uden leder. Jeg påtog mig da også dette job og troede, at det kun blev for en kort tid, men det kom til at vare i adskillige år, også fordi jeg gerne ville beholde det samtidig med, at jeg var leder af førertræningen. Jeg fandt, at det var vigtigt, at en leder af en lederuddannelse sikrer sig fornøden jordforbindelse. Det kunne bedst ske ved, at jeg samtidig var leder af en spejdertrop.

1. Aabenraa Trop var en velfungerende trop. Der var mange store spejdere, så det var aldrig noget problem, hvis jeg måtte svigte et møde eller en tur. Vi tog hvert år i sommerlejr. Den jeg husker bedst var en vandretur med kærre, hvor vi startede i Struer og vandrede via Hjerl Hede og de store jyske heder for at slutte i Silkeborg. Her gik vi ombord i det gode skib Hjejlen dog først efter at have afleveret en spejder på Silkeborg Sygehus, hvor han blev underkastet en blindtarmsoperation. Der var ikke ret mange passagerer ombord, men da vi gik i land ved foden af Himmelbjerget henvendte to ældre damer sig meget venligt til mig og fortalte mig, at de ofte sejlede den tur, men at de aldrig før havde mødt så høflige og stilfærdige spejdere som i dag. Jeg undlod at røbe for de to damer, at det kunne hænge sammen med, at vi i de sidste fem dage havde gået 120 km.

Dette arbejde i 1. trop blev efterhånden overtaget af andre, især af disponent Carlo Daus-Petersen.

Spejdernes Magasin

I 1951 fik jeg et brev fra spejderchefen, civilingeniør Ove Holm, der bad mig om at overtage redaktionen af korpsets drengeblad, Spejdernes Magasin. Når korpsets ledelsen havde fundet frem til mig, skyldes det nok, at jeg havde skrevet en række artikler om spejderarbejde i korpsets lederblad, Spejdersport. Der var helt overvejende tale om praktiske anvisninger og gode råd til lederne. Mange af artiklerne var nærmest et katalog over idéer til øvelser og lege. En del af disse samlede jeg til en bog *Idéer for Tropsførere*. Den blev på 136 sider og udgivet af korpset. Den blev hurtigt solgt og afløst af en ny idébog skrevet af Svend Ranvig. Harald Borges gjorde mig den glæde at illustrere bogen, så det blev en helt behagelig tryksag.

Jeg svarede Ove Holm, at jeg godt ville påtage mig at redigere Spejdernes Magasin. Da beslutningen blev forelagt på et divisionschefsmøde, hvor jeg ikke var til stede, spurgte en af divisionscheferne meget fornuftigt om, hvilke forudsætninger jeg havde for at løse den opgave. Jeg var jo hverken journalist eller lærer endsige forfatter, men Ove svarede, at det skulle jeg nok finde ud af. Han havde i øvrigt selv tidligere i mange år været redaktør af Spejdernes Magasin. Jeg afløste zoologen, cand. mag. Torben Wolff, der holdt op med redaktørjobbet, fordi han skulle med på Galathea-ekspeditionen.

Spejdernes Magasin udkom ti gange om året, hver gang med seksten sider. Man kunne ikke måle interessen gennem antallet af abonnenter, for Spejdernes Magasin var korpsets medlemsblad for spejdere og ulve. I min redaktørtid var oplaget ca. 22.000 eksemplarer. Det blev trykt hos den mangeårige spejder, bogtrykker Frode Palm Greisen i København. Med de mange kilometers afstand imellem redaktion og trykkeri var der overvejende tale om skriftlig og telefonisk kontakt, men når lejlighed bød sig, aflagde jeg besøg på trykkeriet for at drøfte bladet og dets opsætning. Det var nemlig også redaktørens opgave at bryde bladet om, d.v.s. sortere stof og billeder ud på de enkelte sider. Det er lidt af et pillearbejde, men er man først vant til det, er det ganske sjovt.

Mod forventning viste det sig svært at få andre til at skrive i bladet. Midlerne var små, og vi var ikke i stand til at betale honorar. Alligevel troede jeg, at spejderledere ivrigt ville medvirke, men det var ikke til-

fældet. Det hjalp mig meget, at Torben Wolff regelmæssigt sendte beretninger fra Galathea-ekspeditionen. Spejdernes Magasin kunne således bringe en meget fyldig og levende reportage om ekspeditionens forløb.

Mange artikler måtte jeg skrive selv, hvorfor jeg benyttede forskellige pseudonymer, bl.a. Flyvende Pil og Gamle Vildsvin. Jeg skrev også Falkepatruljens krønike, en slags gengivelse af en patruljedagbog med ideer til patruljearbejdet. Den unge lovende maler, Günther Hansen, Aabenraa, viste gode evner for de bevidst primitive tegninger, der hørte til. Jeg udvidede i øvrigt samarbejdet med Gotfred Mortensen, der var KFUM-spejder og en fortræffelig tegner, når det gjaldt instruktive, forklarende tegninger.

Det var en stor hjælp, at der eksisterede en slags gentleman-agreement mellem alle spejderblade verden over, således at vi frit kunne »låne« stof hos hinanden. Mange fortællinger blev således oversat fra det engelske »The Scout«, og ikke så få tegninger lånte jeg i et fransk spejderblad, hvor tegneren markerede sig med en meget moderne streg.

At der var mange spejdere, der interesserede sig for bladet, ses af de temmelig mange breve, der indgik til redaktionen. Derimod var der ingen synderlig interesse for de små konkurrencer, jeg af og til bragte i bladet, hvorfor de blev droppet.

I alt nåede jeg at redigere 33 numre af Spejdernes Magasin, før jeg holdt op som redaktør med januarnummeret 1954. Opgaven blev derefter overdraget til skoleinspektør Jørgen Skotte Hansen, København.

Camp Chief

I 1956 bad korpsledelsen mig om at afløse Thorkild Glad som leder af førertræningen. Samtidig overlod jeg ledelsen af Aabenraa Kolonne til min mangeårige nære medarbejder, disponent Henry Jensen, der havde gjort et stort og samvittighedsfuldt arbejde for spejderne i Aabenraa igennem mange år. Thorkild havde været leder af førertræningen i tretten år og havde med sine fremragende pædagogiske evner og dybe indlevning i spejderarbejdets principper skabt en fast sammentømret lederuddannelse, der stærkt prægede korpsets arbejde. Alt i naturlig fortsættelse af det pionérarbejde Jens Hvass havde været initiativtager til i 1927.

Siden 1941 havde jeg været tilknyttet førertræningen som instruktør og kursusleder på det primitive spejderkursus. I 1955 flyttede jeg efter Thorkild Glads opfordring til Hylkedam for der at overtage det primitive spejderførerkursus. Hylkedam ligger ved stationsbyen Gelsted på Østfyn. Her havde fynske spejderledere med sparekassefuldmægtig Svend Buhl, apoteker Erik Duck og statsautoriseret revisor Bent Hejlesen i spidsen købt et prægtigt areal, let bakket og bevokset med fyr, gyvel, gran og græs. Da DSB byggede dobbeltsporet over Fyn, havde man her hentet betydelige mængder grus. Siden havde arealet henligget som et rent naturområde. De fynske spejderledere havde ved frivilligt arbejde selv opført en prægtig bjælkehytte med stråtag. Bjælkerne var telefonpæle, som den tyske værnemagt havde efterladt ved befrielsen i 1945. Her var der ideelle forhold for alle tænkelige spejderaktiviteter. Også det følgende år var jeg leder af de primitive spejderførerkursus der, men valgte, efter at jeg var blevet leder af førertræningen, hver påske at rejse landet tyndt for at besøge de forskellige kursus og danne mig et indtryk af, hvorledes de fungerede.

Min opgave som leder af førertræningen var ikke at bringe nogen egentlig fornyelse ind i arbejdet. Det var fast og grundfæstet og havde ikke behov for store fornyelser. Hovedopgaven var snarere at fastholde spejderarbejdets grundlæggende idéer og tanker. Det er da også dem, der kom til at præge Det Danske Spejderkorps i årene helt frem til omkring 1970. De var baggrunden for den betydelige fremgang, som korpset da kunne notere både i medlemstal og i arbejdets kvalitet. Samtidig eksperimenterede vi dog med nye former for spejderaktiviteter, og der blev da også i min tid tale om en vis evaluering af arbejdet, ikke »for at følge med tiden« men for stadig at gøre arbejdet mere spændende og tillokkende.

Som leder af førertræningen var man formelt leder af den samlede førertræning, men træningen var naturligt opbygget i tre dele. En for ulveledere, en for spejderledere og en for roverledere. De havde hver deres egen ansvarlige leder. Lederen af ulvetræningen var i de første af »mine år« Ruth Olsen, der lød spejdernavnet Fox, og for roverne landsretssagfører Johan Kromann. Fox blev et par år før, jeg holdt op, afløst af Inger Nørgaard fra Holstebro.

Hvert år blev der gennemført det nødvendige antal primitive kursus. Disse afholdtes almindeligvis i påsken og tilslutningen var så god, at

Instruktorerne på Gilwellkursus på Hylkedam. Bagest står fra venstre læge Preben Ollendorff, civilingeniør Poul Erik Jensen og lektor Svend Ranvig. Foran sidder fra venstre lektor Mogens Jensen, fuglærer Tommy Leth Larsen (senere autoforhandler i Holbæk), jeg og direktør Peter Viggo Mørck. Mogens og Tommy var i hele min camp chief-tid de faste instruktører på alle Gilwellkursus. Vi tre udgjorde »den faste stok« de år. Fot. 1957.

vi løbende måtte øge antallet af kursus. Heldigvis havde vi mange gode folk at vælge iblandt, når vi skulle finde nye kursusledere og instruktører. De spejderkursusledere, jeg længst arbejdede sammen med, var lektor Mogens Jensen, Herlufsholm, lektor Sven Ranvig, Sorø, direktør Jørgen Christoffersen og skoleinspektør Jørgen Skotte Hansen, begge København, direktørerne Peter Viggo Mørck, Fredericia, og Mogens Kring, Esbjerg, civilingeniørerne Ole Berner, København og Poul Erik Jensen, Næstved. Mange andre ledere og instruktører kunne nævnes. Jeg havde en god og dygtig stab af folk at trække på.

Særligt inspirerende for mig var det at lede de årlige spejdergilwellkursus. Gilwellkursus, der også gennemførtes for ulve- og roverledere, var korpsets fornemste lederuddannelse. Det praktiske kursus, otte dage under lejrforhold, havde i mange år fundet sted på Storedam i

Nordsjælland, men året før jeg overtog ledelsen, blev kursus flyttet til Hylkedam på Fyn, hvor forholdene var ideelle. Forud for det praktiske kursus havde deltagerne bestået et skriftligt kursus, der strakte sig over en vintersæson. Efter det praktiske kursus skulle de bevise deres duelighed ved at lede en trop i mindst fire måneder. Jeg fulgte dette kursus og kursisterne ret så nøje. Det var her de ledere, der skulle bære korpset videre, fik inspiration til det fortsatte arbejde. Jeg var altid leder af de praktiske spejdergilwellkursus. Det påhvilede os, der havde ansvaret for disse kursus, et særligt ansvar, fordi det samlede kursus skulle bestå. Ud fra en samlet vurdering af kursisten og hans arbejde tog vi stilling til, om han kunne være egnet som leder i et korps som vort. Det var dog yderst sjældent, at en kursist ikke bestod. Spejderarbejdet er jo ingen videnskab. Man skulle blot være et fornuftigt menneske, som forældre trygt kunne overlade deres drenge til. Hvert år passede 30-60 spejderledere kurset. Min internationale betegnelse var Camp Chief. Det betyder som bekendt lejrchef, og er en udmærket betegnelse for det job jeg havde på praktisk kursus, nemlig ansvarlig for at lejren forløb så godt som muligt.

Under kursus demonstrerede vi i praksis patruljesystemet med dets mangesidede muligheder. Hver patrulje havde sin egen lejrplads, lavede selv mad, og hver enkelt spejder havde hver dag sin særlige opgave at varetage. I nogle år var vi så mange deltagere, at vi også holdt et kursus i efterårsferien. Filosofien var, at kursisterne skulle leve et praktisk lejrlev, som man gør det i en almindelig trop og patrulje, samtidigt med at de gennem instruktioner, aktiviteter og foredrag fik tingene sat i det rette perspektiv.

I slutningen af kursus gennemføres en to-mands hike, en vandring med overnatning ude. Kursisterne vandrer afsted to og to med rygsæk og nødvendigt grej og finder oplevelser undervejs. Alle mødes i Orelund Skov ved Lillebælt. Spredt i skoven bygger hvert hold sin egen bivouak og tilbereder den primitive mad, f.eks. kød på spid og brød bagt i en billycan. Dagen efter mødes alle patruljer ved Lillebælts kyst medbringende en coracle (en primitiv sejldugsbåd bygget af grene fra Orelund Skov og et teltunderlag). Med rygsækkene på coraclen vader man derefter tværs over Emtekær Nor til kysten syd for Wedellsborg. Derfra videre til Wedellsborg og hjem gennem Østfyns smukke og interessante landskab. Som leder af troppen deltog jeg i hiken, næsten

Vi gør klar til at vade over Emtækær Nor til Wedellsborg. Børnene er nysgerrige sommerhusbeboere. Fot. 1959.

altid sammen med Mogens Jensen. Det var hver gang en oplevelse, også selvom vejret ikke altid var med os. Faktisk er det sundt og godt at vandre ud sådan i en 24 timers tid og lægge alt andet til side og blot have dette ene for øje at klare sig selv undervejs. Den elskelige fru Marie Buch på gården Orelund stillede altid beredvilligt sin skov til vores rådighed. Det er rart at møde et menneske, der viser så stor forståelse for voksne mænds mærkelige gøremål.

Gilwell Park

Det var en tradition i korpset, at mange af førertræningens instruktører også deltog som kursister på et kursus på Gilwell Park, det internationale førertræningscenter nord for London. I et sådant kursus deltog jeg i 1952. Det blev ledet af John Thurmann, der var chef for den internationale førertræning. Det blev en meget afslappende og behagelig oplevelse at være med der som almindelig kursist sammen med fyrrer andre spejderledere, hvoraf halvdelen var fra andre lande end England. Principperne i kursus var de samme, som vi anvendte hjemme på Hylkedam. Jeg lagde mærke til, at man der var endog meget gode til at praktisere patruljesystemet. Patruljesystemet er jo ikke alene en praktisk inddelingsform. Det indebærer også, at hver enkelt spejder har sin egen opgave at varetage, enten patruljen er på lejr eller er hjemme. Vi

skiftede job hver dag således at alle fik prøvet både at være patruljeleder og at være den spejder, der skulle sørge for, at der altid var vand og brænde nok ved kogeålet. En dag råbte patruljens kok efter denne »wood and waterman«, men han var ikke til at få øje på. I stedet greb jeg et par gryder for at løbe efter vand men blev standset af patruljelederen. Det var ikke min opgave. I stedet for blev jeg sendt ud for at finde vand- og brændemanden, således at han kunne komme tilbage og udføre sit job. Det skete da også, og det er en god måde at lære systemet at kende på.

I min patrulje blev vi også en dag lidt til grin, da vi skulle bygge en svingbro over en å. Vi fik bygget en rigtig flot bro, men den viste sig at være for kort, da vi svingede broen ud over åen. Vi havde regnet med, at de udleverede stammer netop passede til bredden af åen, men det var ikke tilfældet. Vi måtte begynde forfra og forlænge stammerne med endnu en stamme.

Der var lejrball hver aften, og en aften skulle de deltagende nationaliteter hver komme med sin underholdning. Det var lidt svært for mig, for jeg var den eneste danske deltager, og lejrballunderholdning har aldrig været min stærke side. Jeg tyede til min spejdersangbog og fandt ud af, at det udmærket kan lade sig gøre at dramatisere Roselil og hendes Moder, hvilket mine patruljekammerater hjalp mig med, mens hele holdet sang de kendte strofer.

I 1957 lykkedes det os at formå lederen af Gilwell Park, John Thurmann, til at lede et kursus på Hylkedam for vore instruktører. Kursus blev gennemført i samarbejde med KFUM-spejderne som et fællesforetagende med 50 deltagere og forløb i enhver henseende udmærket. Det varede fire dage og medvirkede til, at grønne og gule spejderledere lærte hinanden bedre at kende. Jeg havde gerne set, at et samarbejde var fortsat under en eller anden form. En idé om af og til at invitere en KFUM-spejderleder med som instruktør på vore kursus og lade vore instruktører deltage på KFUM-spejderkursus blev aldrig nogen tradition. Et forsøg på i fællesskab at udgive en serie små instruktionsbøger med praktiske anvisninger blev heller ikke til noget men endte med, at hvert korps udgav sine egne. For vort vedkommende blev det en serie instruktionsbøger, som vi kaldte Hylkedamserien. Roverne udgav tilsvarende en række instruktionshæfter om forskellige sider af roverarbejdet.

Af og til dukkede også tanken om en sammenlægning af de to drengekors op. De to korps holdt i 1960 sammen med de to pigespejderkorps et fælles lederstævne på Hotel Nyborg Strand. Stævnet fik et godt forløb, men det var min holdning, at vi ikke skulle sigte efter en sammenlægning af de to korps men søge frem til et bredere samarbejde. Begge korps fungerede hver for sig godt ud fra hver sine forudsætninger og holdninger. Jeg kunne ikke se, hvilke fordele man ville opnå ved en sammenlægning.

Da jeg i 1956 blev leder af førertræningen, inviterede skibsreder Knud Lauritzen Lissen og mig til et ophold på Kogtved Søfartsskole ved Svendborg. Det gjorde et stærkt indtryk at se, hvor målbevidst man der opøvede store drenge til gerningen som sømænd m.v. Ove Holm var direktør for flere selskaber i Lauritzen-koncernen, og Knud Lauritzen meget optaget af spejderbevægelsen. Hans daværende svigerfar, rektor Hartvig-Møller kunne vi møde på Storedam i efterkrigsårene sammen med børnebørn og de islandske heste, der var en af hans mange hobbies.

Korpsledelsen

At være leder af førertræningen betød også, at man var medlem af korpsledelsen. Korpsledelsen var en gruppe på omkring ti ledere, der stod for korpsets daglige ledelse med spejderchefen som formand. Vi mødtes en gang om måneden, almindeligvis i private hjem for at tage stilling til de mange spørgsmål, der løbende dukkede op. Da jeg blev medlem i 1956 var civilingeniør Ove Holm spejderchef. Ove Holm var en glimrende leder. Han mestrede at lede og præge både små og store forsamlinger. Han var altid den samme stabile leder, som man vidste, hvor man havde. Han var stille og beskeden, men ingen var i tvivl om, at det var ham, der var chefen. Ove havde været med fra spejderarbejdets beskedne begyndelse i 1909, hvor han hørte til den flok drenge, der på Gammel Hellerup Gymnasium, inspireret af rektor Hartvig-Møller, dannede Danmarks første spejderpatrulje. Det har sikkert været helt naturligt at udpege Ove til patruljefører. Kun 28 år gammel greb Ove Holm i 1923 i fællesskab med sin nære ven, den nogle år yngre Jens Hvass, afgørende ind i korpsets udvikling, idet de to unge

Forstander Thorkild Glad (t.h.) og jeg fotografere under en sammenkomst på KFUM spejdernes ledertræningscenter Houens Odde ved Kolding. 1963.

ledere overbeviste ritmester Cay Lembcke om, at han burde gå af som spejderchef.

Fra midten af tyverne var Ove reelt korpsets egentlige leder, men først i 1946 blev han benævnt spejderchef, den betegnelse der var almindelig i alle spejderlande. Efter min opfattelse nåede Det Danske Spejderkorps i 1950'erne en meget høj standard. Æren herfor må i første række tilskrives Ove. Han havde gennem en meget lang årrække stærkt præget korpsets ledere. Ove lagde afgørende vægt på arbejdets kvalitet og mindre på, om korpset var større eller mindre. Måske netop på grund af kravet om en høj standard i alle korpsets afdelinger, voksede korpset støt og solidt i næsten alle de år, Ove stod i spidsen for det.

I 1960, da Ove var 66 år, ønskede han at blive afløst, Thorkild Glad påtog sig opgaven. Thorkild havde en lang og solid spejdererfaring bag sig og havde løst mange forskellige opgaver. Hans mesterstykke var ledelsen af førertræningen igennem hele tretten år. Thorkild besad rige pædagogiske evner. Deri lå hans styrke. Han befandt sig aldrig bedre, end når han på Storedam eller Hylkedam færdedes blandt sine kursister, vejledte og opmuntrede dem. Som leder af førertræningen samlede han omkring sig en stor kreds af dygtige ledere.

I korpsets ledelse sad også direktør Erik Østergaard, der var ansvarlig for korpsets administration og økonomi. Vi to fandt sammen i et godt samarbejde, der strakte sig videre ud. Således sad vi begge i bestyrelsen for korpsets depot Spejdersport A/S. Den første opgave blev for mig at være med til at finde en ny direktør efter Frithjof Sørensen, der på

grund af alder ønskede at holde op. Vort valg faldt på den mangeårige spejderleder, Jørgen Christoffersen, der var uddannet isenkræmmer, og som det lykkedes at mangedoble omsætningen og hvert år at aflevere en pæn sum til korpsets kasse derfra.

Da formanden for Danmarks frivillige Bloddonorer, den kendte spejder, landsretssagfører Tage Carstensen, ønskede at holde op der, trådte jeg til som formand, vel vidende at donorarbejdet fungerede meget fint under dygtig ledelse af Erik Østergaard. Tage Carstensen havde påbegyndt arbejdet i 1932, men Erik Østergaard opbyggede en meget enkel decentral organisation, der lokalt i provinsen arbejdede i nær tilknytning til de lokale sygehuse. Kun i hovedstadsområdet var der tale om en større organisation, ellers hvilede arbejdet i mange år lokalt på de enkelte særligt interesserede, ofte tidligere spejdere, der påtog sig det ret omfattende arbejde at holde styr på de lokale donorer. Jeg var formand i tretten år. I den periode havde vi omkring 300.000 donorer landet over og leverede omkring 400.000 portioner blod hvert år. Det skete alt uden de store armbevægelser, takket være Erik Østergaard, de lokale ledere og med assistance fra sygehusene.

Gennem mit mangeårige samarbejde med Thorkild fik jeg nær tilknytning til ham. Han var en mand, jeg gerne lyttede til, og hvis gode råd jeg gerne tog imod. Da jeg afløste ham, deltog vi begge to som henholdsvis leder og instruktør på årets Gilwellkursus på Hylkedam. På den afsluttende hike til Orelund Skov fulgtes vi ad. I skoven byggede jeg bivuakken, medens Thorkild lavede den primitive mad. Efter at have fundet alle kursister på deres små bivuakpladser spredt i skoven, lavede vi os en kop kaffe og sad det meste af den lyse sommernat ved et lille bål og talte sammen om spejderarbejdet, dets fremtidige muligheder og mange andre spørgsmål af fælles interesse.

Jeg tror ikke, at Thorkild blev helt så glad og tilfreds for sin gerning som spejderchef i årene fra 1960-1968. Thorkild var den praktiske pædagog med klart øje for spejderbevægelsens principper. Han interessede sig mindre for det organisatoriske, der vel nærmest forekom ham at være overflødig.

I 1961 afholdtes en verdensspejderkonference i Lissabon i Portugal. Til konferencen var knyttet en førertræningskonference, og det var derfor naturligt, at jeg deltog. De to andre deltagere fra korpset var Thorkild Glad og korpsets internationale sekretær, stadskonduktør Kay

Lauritzen. Også Lissen fik mulighed for at deltage (for egen regning). KFUM-spejderne var repræsenteret med kontorchef Niels Engberg og seminarirektor Tage Kampmann. På konferencen faldt vi naturligt i hak med repræsentanterne fra Norge, Sverige og Finland. Selvom førertræningskonferencen ikke bragte meget nyt, men snarere var en opsummering af de gældende internationale regler, blev konferencen alligevel en betydelig oplevelse på grund af samværet med de mange spejderledere fra næsten alle verdens lande. Konferencen sluttede med et meget festlig samvær, der endte med, at de mange deltagere samlede sig ved monumentet for den store opdagelsesrejsende, Henrik Søfareren. I den lyse nat sluttede vi med at synge: Skuld gammel venskab rejn forgo, på mange forskellige sprog. Det var en betagende oplevelse, der sent bliver glemt.

Mit spejderarbejde tog efterhånden et sådant omfang, at jeg blev nødt til at overveje min arbejdsmæssige situation set i relation til, at jeg blev borgmester i 1958 og stadig havde forpligtigelser overfor forretningen.

I 1966 bad jeg derfor Thorkild Glad, om at måtte blive fri for at lede førertræningen. Det var der ikke særlige problemer i, for Thorkilds og min mangeårige medarbejder lektor Mogens Jensen stod til rådighed som afløser. Det samme var også min mangeårige medarbejder på primitivt kursus, direktør Peter Viggo Mørch. Men det var med beklagelse, jeg måtte forlade førertræningen, hvor jeg havde været med i mange år, de sidste ti år som den ansvarlige leder. Det havde været en lykkelig tid og en opgave, som optog mig meget.

Da Ove Holm hørte om min beslutning, skrev han og hans kone, Strix, et meget venligt brev til mig, hvori de opfordrede mig til at nøjes med at tage et par sabbatar, idet det måtte være mit job at afløse Thorkild som spejderchef. Jeg var ked af at måtte svare Ove, at en sådan mulighed ikke forelå. Da Thorkild Glad i 1968 meddelte, at han ønskede at holde op og pegede på mig som sin efterfølger, måtte jeg, selv om det gjorde ondt, sige nej tak. Det var ellers en opgave, jeg gerne havde påtaget mig, men jeg var nu så stærkt engageret i mit arbejde som borgmester, at det ville blive meget svært at kombinere begge opgaver. Hertil kom, at kommunalreformen var under udvikling, og at jeg godt kunne tænke mig at prøve at løse en mere bred sønderjysk opgave.

Ny Hedeby Lejren 1969

Dermed regnede jeg med, at min tid som aktiv spejderleder var slut, men sådan skulle det ikke være. I 1967 blev jeg kontaktet af Thorkild Glad, der bad mig om at overtage ledelsen af den korpsslejr, der var planlagt at skulle finde sted i Sønderjylland i 1969. Jeg ville ikke svigte min gamle ven, Thorkild Glad, og sagde derfor ja. På en måde var det mærkeligt, at jeg skulle være chef for en stor korpsslejr, for jeg havde aldrig interesseret mig særligt for disse store lejre, som jeg fandt ofte var for store til at give spejderne et dybtgående udbytte.

Heldigvis kendte jeg en del til de forberedelser, der var truffet allerede. Det hele var begyndt med, at spejderne i Kolding, Gram og Haderslev området foreslog, at der i 1969 afholdtes en stor sønderjysk lejr for at markere 50 året for Genforeningen. Da disse planer kom korpsets ledelse for øre, bad man om, at lejren blev ændret til en egentlig korpsslejr, idet korpset gerne så sådanne afholdt med fem års mellemrum. Dette ønske bøjede de sønderjyske spejdere sig naturligvis for, fordi det betød, at korpsslejren ville finde sted i Sønderjylland. Den kendte spejderleder, lærer Hartvig Nielsen, Gram, havde udkastet tanken om, at lejren skulle gennemføres som en slags vikingelejr, hvor spejderne i stort omfang skulle bo i landnamshytter i stedet for i telte. Hartvig Nielsen var idemanden bag en del vikingeskibe, bygget af spejdere landet over i disse år og foreslog allerede tidligt, at lejren blev placeret ved Hostrup Sø mellem Aabenraa og Flensborg. Her forestillede han sig, at man kunne lade spejderne bygge en kopi af vikingebyen Hedeby ved Slesvig. Af den grund besigtigede Thorkild, Hartvig og jeg allerede i 1966 arealerne omkring Hostrup Sø.

Det var en besigtigelse, der endte med, at sønderjyske spejdere købte Stevninggård, hvis jorder ligger ned til den vestlige side af søen. Jeg var stærkt interesseret i en sådan arealerhvervelse, idet jeg i mange år havde gået med en idé om, at der i Sønderjylland burde skabes et spejder- og lederuddannelsescenter, et slags sønderjysk spejder-samlingssted i lighed med Hylkedam og Ryekol. Jeg foreslog da også, at det nye center blev døbt Stevninghus, som pendant til det sjællandske spejdercenter Kolleruphus. Erik Østergaard, korpsets økonomi- mand, kom ned, og sammen med divisionscheferne for de sønderjyske divisioner købte vi Stevninggård og ydermere et areal fra gården

Ny Hedebylejren under opbygning. Til højre i midten af billedet ses det nye Hedebycenter. Udenom er de 400 landnamhytter under opbygning. Bag i billedet findes rovernes og skovmændenes lejrpladser. Iøvrigt er teltene ved at blive rejst på lejrpladserne. Fot. 1969.

Holmgaard, således at vi i alt disponerede over 30 hektar, et areal vi skønnede var tilstrækkelig stort til korpselejren. Området er senere blevet udvidet med resten af Holmgaard og været anvendt til flere korpselejre. Senest er Stevninghus blevet anerkendt som et internationalt spejdercenter, hvilket forudsætter, at der bor en fast lejrinspektør på stedet, og at alle internationalt anerkendte spejdere har adgang til at benytte området. En sønderjysk komité af interesserede samlede de første nødvendige beløb sammen. Siden er det korpsets og den af korpset ejede Spejderfonden, der har finansieret udbygningen af bl.a. overnatnings- og opholdsrum.

Tilbage til lejren. Knap to år er ikke lang tid til at planlægge og forberede en lejr med et forventet deltagerantal på op til 9.000 spejdere. For at være sikker på, at jeg kunne gennemføre lejren på en god

måde, sikrede jeg mig, at min mangeårige medarbejder inden for førertræningen, direktør Mogens Kring, Esbjerg var villig til at påtage sig mange af de administrative opgaver. Det blev som ventet et meget positivt samarbejde.

Lejren var særegen derved, at vi skulle kombinere almindeligt spejderliv med de påtænkte vikingeaktiviteter. Det førte til et meget tæt og ofte ret kompliceret samarbejde med Hartvig Nielsen, hvis styrke var hans idérigdom og stærke engagement, medens det ofte kneb med de mere praktiske, administrative ting. Hvorom alting er så forløb også dette samarbejde, trods mange diskussioner, brevvekslinger og telefon-samtaler så godt, at lejren kan betegnes som en succes.

Hartvig havde godt styr på sine folk i Hedeby og lancerede op til lejren bl.a. følgende sentens af blivende værdi:

»Spejderarbejde er at overvinde de vanskeligheder, man selv har skabt«.

I øvrigt knyttede jeg til organisationen en række sønderjyske spejderledere, der hver for sig eller i fællesskab løste en række opgaver.

Til at udforme lejrens »byplan« fik jeg en aftale med arkitekt Ejvind Draiby, Ringkøbing. Han havde lavet adskillige planer for større lejre. Opgaven var denne gang ret kompliceret, fordi lejrens centrum skulle bygges som en kopi af det gamle Hedeby. Udenom dette bycenter kunne de patruljer, der havde mod til det, bygge deres landnamshytter, primitive hytter der er delvist gravet ned i jorden. Hartvig havde gerne set, at alle patruljer blev forpligtet til at bygge en sådan hytte og lade teltene blive hjemme. Det fandt jeg ikke forsvarligt, men alle de patruljer, der meldte sig som interesserede i at bygge landnamshytter, fik mulighed for det. Det blev til fire hundrede placeret omkring Ny Hedeby Centret. Udenom disse lå de enkelte lejr-distrikter, hvor troppe fra forskellige landsdele blev blandet imellem hinanden. Disse lejre blev ledet af mine faste medarbejdere fra førertræningen.

Det var ganske betagende at stå og betragte de godt 9.000 spejdere, da de kom vandrende for at tage lejrpladsen i besiddelse. Jeg var ikke nervøs, for jeg følte mig sikker på, at det organisatoriske var på plads og vidste, at hver enkelt patrulje selv ville indrette sin egen lille lejrplads.

Blandt lejrdelegerne var der omkring 1.500 udenlandske spejdere, de fleste fra Norge, Sverige, England, Tyskland og Holland. Det Dan-

ske Spejderkorps var dengang et korps udelukkende for drenge. De eneste »piger«, der var med i lejren, var de ulveledere, der havde tilmeldt sig som hjælpere. Det vakte derfor en vis opsigt, da det viste sig, at omkring halvdelen af de ca. 300 svenske spejdere var piger. I Sverige havde man nogle år forinden slået drenge- og pigespejderkorpsene sammen til et korps. Vores egen ulveledning, der havde ansvaret for alle piger i lejren, var yderst betænkelig, men jeg så ikke noget større problem i, at det svenske kontingent også omfattede 150 piger. Det fik vi da heller ingen problemer med. Man kan vist godt sige, at de svenske piger i Ny Hedeby Lejren var med til at bane vejen for den sammenlægning af Det Danske Spejderkorps og Det Danske Pigespejderkorps, der fandt sted fire år senere.

Fra Grønland kom Poul Madsen med en stor trop grønlandske spejdere, der blev et særligt inspirerende indslag i lejren. Også en polsk spejdertrop dukkede op. I Polen herskede på den tid endnu et kommunistisk diktatur, og spejderarbejdet der var ikke officielt anerkendt, men havde dog visse udfoldelsesmuligheder.

Danske søspejdere havde taget deres Ålborgjoller med og placeret dem i Hostrup Sø. Her lå også fem vikingeskibe, alle bygget af spejdere. Det var Hartvig Nielsens fortjeneste, at der blev bygget så mange vikingeskibe, alle nøjagtige kopier af kendte vikingeskibe. Det var også Hartvigs fortjeneste, at det lykkedes at få disse fem store skibe transporteret til Hostrup Sø, hvor de udgjorde et helt særligt islæt i lejren.

Vi havde valgt at gøre den officielle indvielse så enkel som mulig. Flagene fra alle deltagende nationer gled til tops samtidig i den kreds af flagstænger, der udgjorde flagborgen. Samtidig dermed stod alle spejdere hver på deres plads i lejren ret og hilste flagene. Ved denne ceremoni skete der en dum fejl, der endnu en gang viser, at man ikke kan være omhyggelig nok. Det viste sig nemlig, at der blev hejst to islandske flag i stedet for et islandsk og et norsk. Det var korpsets flag, vi havde fået tilsendt og den spejder, der senest havde pakket dem, havde taget fejl. Det varede noget, før lederen af det norske hold, min gode ven Odd Hopp blev beroliget og fejlen rettet.

For at takke alle civile, der havde hjulpet ved erhvervelsen af Stevninghus og ved etableringen af lejren, blev disse inviteret til en sammenkomst. Denne opgave var overdraget til Zoo-direktør Svend Andersen, København, der i spejderkredse gik under navnet Tykke.

Den kongelige familie viste Ny Hedebylejren stor bevågenhed. Blandt de kongelige gæster var også kongen og dronningen. Kong Frederik viste særlig interesse for vikingeskibene i Hostrup sø. Her ses kongeparret i samtale med idémænden bag det hele, lærer Hartvig Nielsen, Gram.

Tykke gjorde meget ud af arrangementet, og medbragte fra København en hel godsvogn fuld af rafter og delvis færdigbyggede overdækkede siddepladser til gæsterne. I sikker forvisning om, at der den pågældende dag, som de fleste dage i Danmark, ville være vestenvind, blev disse placeret med ryggen mod vest, og der udspandt sig foran gæsterne et malerisk skue, hvor spejdere opførte forskellige »vikingelege«. Hartvig og hans folk fra Hedeby Centret serverede mjød i kohorn. Det blev alt sammen meget festligt bortset fra, at vinden netop den morgen gik i øst og røgen fra bålene derfor blæste ind over vore mange gæster. Da vi den pågældende morgen blev klar over, at vinden var østlig, var det for sent at flytte det store bygningsværk, så vore gæster måtte affinde sig med at blive røget godt til.

Prins Henrik havde gjort os den ære og glæde at være protektor for lejren, og Kronprinsesse Margrethe og Prins Henrik aflagde et besøg. Vi havde også den glæde at Kong Frederik og Dronning Ingrid besøgte

te os en dag. Det samme gjorde Prinsesse Benedikte. Hun er som bekendt dybt engageret i pigespejdernes arbejde. Lejren fandt således sted under stor bevågenhed fra kongefamiliens side, men også kendte udenlandske spejderledere aflagde besøg.

Det var først og fremmest den mangeårige leder af Gilwell Park, John Wilson, der ofte viste dansk spejderarbejde interesse. Han kom til lejren sammen med sin gode ven, Jens Hvass. Efter et ophold i lejren drog de sammen med Thorkild Glad og den tidligere leder af søspejderarbejdet, sognepræst Fritz Lerche, ned til de danske sydslesvigske spejderes jubilæumslejr i spejdercentret Tydal i Sydslesvig. Fra USA. kom den danskfødte spejderleder, William Hillcourt, der var internationalt kendt på grund af de meget instruktive spejderbøger, han har skrevet. Bill, som han kaldtes i daglig tale, var i begyndelsen af tyverne under navnet Vilhelm Bjerregaard taget på cykeltur i USA. Her fik han kontakt med den gryende amerikanske spejderbevægelse og blev der siden. Hans spejderbøger er udkommet i mere end femten millioner eksemplarer. Bill har ofte aflagt besøg hos spejdere i Danmark. Denne gang var det hans opgave at skrive nogle artikler om dansk spejderarbejde og Ny Hedeby Lejren til det store amerikanske drengeblad »Boy's Life«.

Alt i alt fik den store lejr et godt forløb. Vi havde denne gang valgt ikke at lave nogen stor terrænøvelse som i tidligere korpsolejre, men åbnede mulighed for at patruljerne kunne tage på hike (vandring) ud i det sønderjyske.

Et par dage før lejrens afslutning skete der det yderst beklagelige, at Hartvig Nielsen til mig afleverede den sølvvulv, korpsets højeste udmærkelsestegn, som han nogle dage før lejren havde fået tildelt ved en officiel højtidelighed. Hartvig meldte sig samtidig ud af korpset, og selvom jeg forsøgte at overtale ham til at tage den lidt med ro og tænke sig om, lykkedes det ikke. Jeg er ikke klar over, hvad der var den umiddelbare årsag til hans uventede handling, men vil tilskrive den det forhold, at han ikke alene i måneder før lejren men også i selve lejren og flere år forud havde brugt mange kræfter og hele sin fritid på at få dette projekt op at stå, og at han nu var kørt træt. Han havde været igangsætter ved byggeriet af vikingskibene og gik med begejstring foran, da man på hans initiativ besluttede, som et center i lejren, at opføre en nøjagtig kopi af bycentret fra det gamle Hedeby. Projektet blev da

også gennemført og høstede ikke alene anerkendelse hos spejdere, men også hos arkæologer og historikere.

Der var næppe noget at sige til, at Hartvig var træt. Mine senere forsøg på at overtale ham til igen at tage et spejderarbejde op, var forgæves. Hvis Hartvig Nielsen var blevet knyttet til Det Danske Spejderkorps med den særlige opgave at inspirere til vikingeskibsbyggeri og lignende, kunne dette være blevet en meget nyttig og krævende beskæftigelse for store spejdere landet over. Jeg ved heller ikke, om den nye korpsledelse var interesseret i at fortsætte samarbejdet med Hartvig. Det var derimod Kulturministeriet, idet Hartvig Nielsen her var med til at inspirere kulturminister K. Helveg Petersen og ministeriet i arbejdet med at etablere de såkaldte Ø-lejre, der vel en overgang fik en vis betydning for dem, der deltog.

For mig var det tilfredsstillende efter korpslejrens afslutning at kunne pakke mit telt sammen og rejse hjem og få et varmt bad. Ny Hedeby Lejren blev min sidste store opgave som aktiv spejder.

Nye tider på vej

Mens vi var i gang med forberedelserne til korpslejren fik korpset ny spejderchef, der i 1968 afløste Thorkild Glad.

Thorkild var forenklingens mand. Det viste han stærkest, da han i 1956 var lejrchef for korpslejren i Ebeltoft. Hans enkle plan var, at troppe og patruljer blot skulle komme, slå lejr og i fællesskab leve deres spejderliv. Det skete alt uden de store armbevægelser og uden de store samlende arrangementer bortset fra lejråle. Thorkild ville vise korpsets ledere, at spejdersport er en enkel sag, når man bygger videre på grundlag af et veludbygget patruljesystem. Lejren blev en stor succes, også selvom den ikke indeholdt så mange store begivenheder og havde så mange farver, som da Jens Hvass fem år tidligere var chef for Grenålejren.

Samtidig med valget af John Grevy til ny spejderchef nyvalgte landsretssagfører Johan Kromann som formand for korpset bestyrelse. Johan Kromann var den første, der som leder af korpsets roverarbejde havde formået at skabe et delvist nyt, men også bæredygtigt arbejdsgrundlag for disse 18-23 årige voksne spejdere. John Grevy havde ar-

bejdet tæt sammen med Johan Kromann i dette arbejde og været leder af flere af de store udlandsarrangementer, roverne gennemførte.

Der var næppe nogen i korpset, der var i tvivl om, at korpset nu stod overfor en ny epoke. De to nye topledere lagde ikke skjul på, at de havde reformer med i deres rygsække. Det fremgik da også klart af den tiltrædelsesartikel, Johan Kromann skrev i korpsets lederblad. Disse reformønsker havde sikkert deres udspring i et ønske om at modernisere og demokratisere korpset, og der er næppe tvivl om, at de to ledere og andre med dem var stærkt påvirkede af den reformiver, der var undervejs i vort samfund som følge af »1968-oprøret«.

I de følgende år oplevede korpset da også en lang række reformer. Dem skal jeg ikke fordybe mig i her, men kun konstatere, at medlemsmæssigt var disse reformer ikke nogen succes. I det korte åremål fra 1968 til 1973 tabte korpset ikke færre end 6.500 medlemmer, svarende til 23 pct. af den samlede styrke. Det var en voldsom tilbagegang, der næppe kan vurderes anderledes end, at der i korpset var mange ledere, der så med stor skepsis på de nye signaler. Reformerne kulminerede, da korpset i 1973 besluttede sig til en sammenlægning med Det Danske Pigespejderkorps til et nyt Det Danske Spejderkorps. At denne beslutning medførte et yderligere tab af medlemmer kan næppe undre. Det var i mange henseender »en helt ny fornemmelse«, at drenge og piger nu skulle arbejde så tæt sammen, at man også kunne være medlem af samme trop og samme patrulje. Sammenlægningen af de to korps understreger endnu engang, at man kun sjældent kan løse interne problemer eksternt. Ens egne fejl må man selv rette. Som medlem af korpsets 30 mand store bestyrelse stemte jeg for denne sammenlægning, fordi jeg af meldinger fra Sverige forstod, at en tilsvarende sammenlægning der havde været en stor succes. Mange af de øvrige reformer var jeg meget lidt begejstret for, især fordi korpset derved mere og mere fjernede sig fra Baden-Powells spejderarbejde, der er karakterdannende og ikke bare en fritidsbeskæftigelse.

Ved dannelsen af det nye korps trak jeg mig ud af bestyrelsen, men deltog som dirigent i det ret så livlige første korpssrådsmøde i det nye korps på Hotel Nyborg Strand. I de følgende år, indtil mit handicap forhindrede mig deri, var jeg dirigent på korpssrådsmøderne. Det var både en sjov og krævende opgave, fordi der var mange nye tiltag til forhandling og altid en meget livlig debat. Selvom udviklingen kunne

bekymre, var det ikke uinteressant som neutral dirigent at følge debatten og udviklingen.

I en protest imod udviklingen i korpset opstod der i 1985 et nyt korps, De Gule Spejdere, der blev dannet af otte afdelinger, der i samlet flok meldte sig ud og dannede det nye korps, der i de første år havde skovfoged Erik Sennels, Skørping som spejderchef. Dette korps eksisterer forsat men har ikke fået nogen større udbredelse. Det reformerede Det Danske Spejderkorps har efter tilbagegangen fra 1968 nu i en årrække stabiliseret sig med et medlemstal på omkring 34-35.000, et antal der dog stadig ligger betydeligt under medlemstallet i de to korps i årene før 1967.

Korpset synes at have svært ved at finde vejen tilbage til bevægelsens grundlæggende idéer. Det betyder ikke, at det ikke kan være morsomt og spændende at være spejder også i dag, men det betyder at mange af bevægelsens pædagogiske værdier er reduceret. Jeg må trøste mig med, at der nok en dag dukker nogle folk op, der igen vil læse Baden-Powells Scouting for Boys og hans Aids to Scoutmastership, og vende tilbage til de gamle levedygtige idéer og dyder. Følger man disse, hviler spejderbevægelsen i sig selv uafhængigt af de udviklinger, det omgivende samfund er ude for. I den henseende er spejderarbejdet ikke egnet til forandringer. Arbejdet kan hurtigt ændre sig til blot at blive en fritidsbeskæftigelse for børn og unge, og det er efter min opfattelse ikke nok til at bære bevægelsen igennem i de år, der kommer.

Borgmester i Aabenraa

Da det første byrådsvalg i Aabenraa efter besættelsen fandt sted i marts 1946, var det ni år siden, der sidst havde været byrådsvalg. Det hang sammen med, at de ordinære kommunale valg i 1941 ikke blev gennemført i Sønderjylland. Det skyldtes et pres fra de tyske besættelsesmyndigheder, der fulgte stærke henstillinger fra det tyske mindretal om at udsætte valgene. Mindretallets officielle begrundelse herfor var, at mange af dets medlemmer enten gjorde krigstjeneste eller opholdt sig i udlandet. Det var naturligvis en realitet, men man må også antage, at mindretallet var meget uinteresseret i at få talt egne vælgere netop her i det andet besættelsesår, hvor man endnu ikke havde opgivet drømmen om at få Sønderjylland indlemmet i Tyskland. Det tyske mindretal udgjorde jo kun en lille del af den sønderjyske befolkning, måske omkring femten procent.

I foråret 1945 var det udelukket, at de kommunale valg kunne gennemføres. Krigen gik med stærke skridt mod sin afslutning, og valgene blev da også overalt i Danmark udsat til 1946.

I Aabenraa blev der livlig debat omkring opstillingen til byrådet. Det blev ret hurtigt klart, at socialdemokraterne ville møde med deres nye, unge energiske spidskandidat, rektor Georg Buchreitz, men også at Venstre på en borgerliste, ville genopstille byens mangeårige borgmester, købmand Holger Fink. Han havde siddet i borgmesterstolen siden 1920.

Det tyske mindretal, Slesvigsk Parti, var tydeligt svækket efter den antidanske holdning, som hovedparten af mindretallet havde demonstreret under besættelsen. Hertil kom, at ret så mange tyske nordslesvigere endnu i 1946 var internerede for landsskadelig virksomhed.

Dansk Liste udenfor Partierne

Tilliden til de gamle danske partier, der havde stået for samarbejdspolitikken under besættelsen, var i mange kredse kun lille. Det var derfor naturligt, at man her og der drøftede muligheden af at foretage opstil-

linger uden for de kendte partirammer. Sådanne drøftelser fandt sted bl.a. i den tidligere illegale Aabenraa Kredsen. Her var der enighed om, at nogle af medlemmerne skulle arbejde videre med tanken. De, der særligt interesserede sig herfor, var foruden min bror Johan, vejningeniør Søren Møller Christensen, købmand Kaj Jensen og farver Jacob Jacobsen. Hertil kom fru Elisabeth Rasmussen, der var gift med orgelbygger Johannes Rasmussen. De sonderinger, de foretog, bragte dem i kontakt med andre interesserede borgere, deriblandt skibsmægler, kaptajn Peter F. Cleemann, gartner Peter Jacobsen og teglværksejer Føste. Sonderingerne resulterede i, at der indkaldtes til et borgermøde, hvor man agtede at opstille en kommunal liste udenfor partierne. I Aabenraa havde man i mellemkrigsårene haft en kommunal vælgerforening med borgerlig observans, hvis opgave var til hvert byrådsvalg at sikre opstillingen af en dansk borgerlig liste. Dette var især vendt imod det tyske mindretal, der i tyverne var så stærkt, at det var i stand til at indvælge et større antal medlemmer i byrådet. Formanden for den kommunale forening, gårdejer Jacob Michelsen, Kolstrup, mente imidlertid, at tiden var løbet fra foreningen og dens formål, og de nye initiativtagere var herefter frit stillet.

Ved et velbesøgt borgermøde opstilledes herefter kandidater til Dansk Liste udenfor Partierne. Topkandidater blev amtskontorchef Jes P. Caspersen og amtsvejjinspektør Knud Strømning, der begge var udadvendte og kendte borgere i byen. Blandt deltagerne i opstillingsmødet sås mange af modstandsbevægelsens folk, deraf mange af Dansk Samlings medlemmer. Det var dog ikke tanken, at den nye liste skulle være en udpræget modstandsliste endsiges en Dansk Samlingsliste. Det anså vi for at være for snævert. Blandt deltagerne bemærkede jeg min fars mangeårige gode ven, overlæge Niels Hammer, der efter besættelsen engagerede sig stærkt i Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvig. Opmærksomhed vakte det også, da tandlæge fru Anna Rosenstand, der var gift med formanden for den konservative vælgerforening, mødte frem, foruden andre som vi almindeligvis anså for at være konservative bl.a. fru øjenlæge Beyer og skovrider Palle Jessen. Jeg blev opstillet som nr. 7. Det var jeg meget tilfreds med, for jeg havde ikke noget ønske om at opnå valg.

Resultatet blev, at vor liste fik valgt de to første kandidater, Caspersen og Strømning. Borgmestervalget blev problemløst, idet Socialde-

mokratiet buldrede frem og kom ind med ni mandater, der udgjorde et flertal, og valgte Georg Buchreitz. Holger Fink valgte derefter at forlade byrådet. Han havde jo også gjort sin pligt igennem 26 år og havde i mange henseender været byen en god borgmester, der udførte et fornuftigt og sagligt arbejde til gavn for by og befolkning.

Op til byrådsvalget i 1950 blev det besluttet at stifte en kommunal vælgerforening uden for partierne til støtte for listen. Kaptajn Peter F. Cleemann blev valgt som formand. Ved opstillingsmødet blev Caspersen igen opstillet som nr. 1, medens chefen for vort frivillige brandværn, grosserer Peter Petersen blev opstillet som nr. 2. Knud Strømning var uventet afgået ved døden midt i perioden. Jeg blev opstillet som nr. 5. En placering, jeg var udmærket tilfreds med, da jeg følte, at jeg havde mere end nok at se til i forretningen og med spejderarbejdet. Socialdemokraterne led ved valget i 1950 et stort nederlag, idet man tabte ikke færre end tre mandater.

Det var vælgernes reaktion på en hektisk byrådsperiode, hvor Georg Buchreitz med stor energi havde søgt at sætte mere skub i byen. Mange af hans dispositioner og forslag bør man da i øvrigt ikke i dag kritisere. De var i mange henseender gode nok, men de fremkom på et tidspunkt, hvor deres gennemførelse var urealistisk, idet økonomien i disse første år efter besættelsen ikke tillod mange svinkeærinder. Mange følte nok, at Georg Buchreitz fór for stærkt frem. Andre fandt, at flere af hans ideer var mærkelige, som f.eks. da han lod opstille store urtepotter med blomster på byens fortove eller en stor julebuk foran rådhuset i december. Den var ganske flot til at begynde med, men vejr og vind fik den efterhånden til at ligne en gravid buk med en stor mave. I øvrigt var julebukke ikke nogen kendt foreteelse i det sønderjyske på den tid. Buchreitz måtte lide et svært nederlag på grund af sin for store aktivitet og måske også, fordi han ikke sørgede for at få sine folk med sig.

I stedet for Georg Buchreitz valgtes venstremanden, direktør Jens Gjelstrup til borgmester. Jens Gjelstrup viste sig at blive en solid og fornuftig borgmester, men han byggede nok i for høj grad sin borgmestertilværelse på en filosofi om, at borgmester og byråd skal holde sig i baggrunden og overlade mest muligt til borgerne selv. De otte år, Gjelstrup var borgmester, blev derfor i udviklingsmæssig henseende en stilfærdig tid, der var præget af kommunal tilbageholdenhed.

I 1954 blev jeg opstillet som nr. 2 på listen efter Jes Caspersen. Vi

fik ikke noget godt valg, idet kun Caspersen blev valgt. Det hang sammen med, at valgdeltagelsen blev meget høj, nemlig 88% mod normalt omkring 76%. Socialdemokraterne satte alle sejl til for at genvinde borgmesterposten. Det lykkedes ikke, men de generobrede dog to mandater, et ganske flot resultat. Vores liste gik tilbage fra 703 til 535 stemmer. Min entré på den kommunale scene blev således ingen succes. To år senere blev Jes Caspersen udnævnt til ministeriets tilsynsførende med de lokale almennyttige boligselskaber, hvorfor han ikke fortsat kunne være medlem af Aabenraa Byråd. Den 1. januar 1956 blev jeg således medlem af byrådet og overtog straks de mange poster, som Jes Caspersen havde røgtet. Han havde været god til at skaffe sig indflydelse og havde bl.a. været formand for ejendomsudvalget, en opgave som jeg overtog efter ham. I ejendomsudvalget behandlede vi især en række boligspørgsmål, herunder de almennyttige boligselskabers byggerier. I de to år jeg var formand, indførte vi nogle forholdsvis små, men nyttige låneordninger for folk, der ville bygge eget hus eller flytte ind i en almennyttig bolig. Det var glædeligt flere år senere at kunne konstatere, at denne udlånsvirksomhed ingen tab havde givet. Som sekretær i ejendomsudvalget havde jeg den dygtige og omhyggelige fuldmægtig, Svend Aage Faaborg, men også stadsingeniør Svend E. Gundestrup deltog næsten altid i udvalgets møder. Svend Aage Faaborg markerede sig senere stærkt i byens billede, da han samlede og fik udgivet flere end 30 bøger udelukkende om Aabenraas gader og huse og de folk, der havde boet der eller stadig boede der. Det blev til en helt enestående samling af oplysninger, Faaborg her fik samlet, oplysninger der kan blive af stor værdi for fremtidens historikere.

Caspersen havde valgt at udgøre sin egen gruppe og ikke indgå i gruppefællesskab med andre. Den samme linie fulgte jeg. Nogle vil måske tro, at en enmandsgruppe er helt uden for indflydelse, men det er nu ikke min erfaring. I mange relationer kan man blive en udmærket samarbejdspartner. Det afgørende for indflydelsen er, at man er villig til at bruge den tid, der nu engang kræves, når man skal kende de enkelte sager helt. I denne periode var det fortsat Jens Gjelstrup, der var borgmester, og jeg fik med ham et positivt samarbejde, også selvom jeg, som den noget yngre, godt kunne have ønsket mig en noget større aktivitet. Gjelstrup lyttede altid med interesse til de tanker, jeg gjorde mig og de forslag, jeg kunne tænke mig at stille.

Byrådsvalget 1958

Ved valget i 1958 ønskede Jens Gjelstrup ikke at genopstille, og derefter var det helt åbent, hvem der skulle være borgmester. Vores vælgerforening, hvor Jes Caspersen, med hvem jeg fik et nært og positivt samarbejde, nu var blevet formand, drøftede dette forhold og kunne af tidligere valg se, at det ville være nødvendigt for os at finde en samarbejdspartner, hvis vi skulle sikre os større indflydelse. Forhandlinger førte herefter til, at vi besluttede at opstille på en fællesliste sammen med Venstre og Det Radikale Venstre. De konservative ønskede ikke at være med og foretrak at gå alene. Vores liste blev kaldt Fælleslisten, af mange forvekslet med navnet Borgerlige Fællesliste. Det var en fejltagelse, for vi ønskede ikke at optræde som borgerlige. Vi ønskede at placere os i midten, som en slags socialliberal gruppe.

Valget gik godt. Vi kom ind med fire mandater. Det var foruden mig, der var opstillet som nr. et, overlærer Andreas Philippsen, begge fra vælgerforeningen, og vandinspektør Nicolaj Jespersen og Ellen Bjørn Hanssen fra Venstre. De radikale opnåede ikke valg i denne omgang. Konstitutionsforhandlingerne blev langvarige og komplicerede. Mandatfordelingen var otte til socialdemokraterne, fire til os, tre til de konservative og to til Slesvigsk Parti. Buchreitz opstillede som tidligere på socialdemokraternes liste, og de konservative havde fundet en ny førstemand i farver Jacob Jacobsen, som jeg kendte særdeles godt bl.a. fra vort nære samarbejde i Aabenraa Kredsen. Jacob Jacobsen havde været med til at stifte Dansk Kommunal Vælgerforening udenfor Partierne, men han og Svend Lyck valgte nu Det Konservative Folkeparti, formentlig fordi de ikke fandt, at Dansk Liste udenfor Partierne havde nogen fremtid i sig. Jacob og jeg skulle således sammen med Georg Buchreitz konkurrere om borgmesterposten. Som det ses af tallene var tyskerne (Slesvigsk Parti) tungen på vægtskålen, idet alle parter forlods gik ud fra, at man fra dansk side ikke kunne enes om en fælles kandidat. De sad inde med, som de selv så kraftigt fremførte, »nøglen til rådhuset«. Jacob og jeg indledte forhandlingerne med de to tyske medlemmer, chefredaktør Jes Schmidt og arkitekt Hans J. Thiellesen ved at indbyde dem til en spisning en aften på Trolldhøj, hvor vi skulle føle hinanden lidt på tænderne for at se, hvor langt et samarbejde kunne bære. Alle parter var den aften meget forbeholdne,

og der kom ikke noget ud af den drøftelse. I de efterfølgende forhandlinger med de konservative viste det sig, at de holdt meget hårdt på at få valgt Jacob Jacobsen som borgmester. De konservative overså i disse drøftelser helt, at det var Fælleslisten, der sad med det ekstra mandat, der sammen med Slesvigsk Partis to, blev til de tre, der netop ville give valg af et medlem i et normalt udvalg. Vi så derfor ingen grund til at forære de konservative dette mandat. Det tilhørte naturligvis os, og det måtte være os, der skulle have gavn af det. Situationen blev så tilspidset, at vi på et tidspunkt valgte at skrive til den konservative vælgerforenings formand, landsretssagfører Mandrup Andersen og meddele ham og partiet, at vi måtte fastholde, at jeg skulle vælges som borgmester. Kunne dette ikke lade sig gøre, ville vi overveje at indgå en aftale med socialdemokraterne om valg af Georg Buchreitz.

At en sådan mulighed forelå, vidste vi, idet Georg Buchreitz allerede dagen efter valget opsøgte mig og foreslog, at Fælleslisten og socialdemokraterne indgik en aftale, hvorved han blev valgt til borgmester, og vi til gengæld kunne få de formandsposter m.v., som vi kunne overkomme. Det måtte jeg den dag naturligvis straks afvise. På den anden side ville en rimelig udgang af valgresultatet heller ikke være at vælge Jacob Jacobsen, også uanset hvor megen sympati, jeg kunne have for ham og hans personlighed.

Også Slesvigsk Parti pegede primært på Jacob Jacobsen. Det gjorde de ved en separat forhandling med Fælleslisten på rådhuset, hvor de pegede på Jacob som den lidt ældre og mere erfarne. De har sikkert også haft i baghovedet, at Jacob Jacobsen, trods sit stærke engagement i modstandsbevægelsen, altid havde opretholdt en vis kontakt med det tyske mindretal, bl.a. i byens ældgamle, men dengang tyskprægede skyttelaug. Når Slesvigsk Parti siden af og til har fremhævet, at det var det, der placerede mig i borgmesterstolen, er det en sandhed med modifikationer. Det var ikke deres inderste ønske at vælge mig. De blev tvunget dertil. Slesvigsk Partis to byrådsmedlemmer har næppe forestillet sig at kunne stemme på Georg Buchreitz. Buchreitz var en markant personlighed, der ofte kastede sig stærkt ind i den offentlige debat. Herunder havde han i årene efter besættelsen ofte rejst stærk kritik af mindretallets holdninger under besættelsen. Det var udtalelser, som mindretallet sikkert stadig erindrede.

Disse vanskelige forhandlinger om borgmesterposten interesserede

*Borgmester Jens Gjelstrup
hyder mig velkommen som
sin afloser 1958.*

naturligt nok mange andre i byen. Blandt dem var bankdirektør Nis Erichsen, der indbød Jacob Jacobsen og mig til et »forsoningsmøde« i bankens direktionslokale. Nis Erichsen, der i en årrække havde været konservativt medlem af byrådet, var vel bange for, at uenigheden kunne ende med, at Buchreitz blev valgt, hvorfor han meget henstillede til Jacob og mig, om at blive enige. Heller ikke dette initiativ kunne røkke os i Fælleslisten. Vi fandt, at mandatet helt klart var vort.

Jeg er meget taknemmelig for, at disse vanskelige forhandlinger i 1958 ikke bragte noget skår i Jacob Jacobsens og mit venskab. Både han og jeg, såvel som Georg Buchreitz og Jes Schmidt, kendte det politiske livs vilkår, og ingen af os gjorde os forestillinger om, at vi kunne handle anderledes, end vi gjorde i den givne situation.

Borgmestervalget fandt herefter sted, således at der var opstillet tre

kandidater, nemlig Buchreitz, Jacobsen og mig. I første afstemning delte Slesvigsk Parti deres stemmer med en stemme til Jacobsen og en stemme til mig. Ved anden afstemning, hvor der kun var to kandidater, nemlig Buchreitz og mig, kastede Slesvigsk Parti begge deres stemmer på mig, hvilket også de konservative gjorde. Herefter var flertallet på de ni stemmer sikret, og jeg kunne begynde mit arbejde som borgmester.

Ved de forhandlinger, vi havde med Slesvigsk Parti og med de konservative om fordelingen af de forskellige poster og opgaver, lagde vi fra vores side vægt på, at der skete en rimelig fordeling imellem alle byrådets grupper, således at også socialdemokraterne i passende omfang blev tilgodeset med f.eks. formandsposter. Dette hovedsynspunkt var der da heller ingen uenighed om. Som et kuriosum kan nævnes, at Slesvigsk Parti noget uventet lagde megen vægt på at blive repræsenteret på rejser ved venskabsbesøg hos byens nordiske venskabsbyer. Det accepterede vi, dog med et gentleman-agreement om, at dette ikke gjaldt for Norge. Vi fandt, at det så kort tid efter den tyske besættelse kunne virke provokerende, at vi havde en tysk repræsentant i vor delegation. Særligt uheldigt ville det have været, om Jes Schmidt blev udpeget til en sådan rejse. Han, der fra barn af var gangbesværet, havde i nogen tid under besættelsen været ansat ved den tyske pressetjeneste i Oslo.

Af forhandlingerne fremgik det, at Slesvigsk Parti ikke agtede at blande sig i de danske (kommunale) skoleforhold. Man havde jo sit eget private tyske skolevæsen. Det var dog en holdning, som man siden forlod, idet man en del år senere hjalp Socialdemokratiet med at få valgt det socialdemokratiske byrådsmedlem, Peter Petersen, til leder af det sønderjyske center for handicappede børn, der administrativt hørte under Aabenraa Skolevæsen. Noget efter gentog Slesvigsk Parti den manøvre, idet man da hjalp Socialdemokratiet med at få Peter Petersen valgt til skoledirektør i Aabenraa.

Ved overtagelsen af borgmesterjobbet følte jeg ingen problemer i forhold til forretningen. Ganske vist vidste jeg, at et borgmesterjob kunne blive meget tidkrævende omend jeg til at begynde med vel kun anvendte halvdelen af normal arbejdstid derpå. Efterhånden som der kom skub i udviklingen blev det vel nærmest til et heldagsjob, der gjorde, at den tid, jeg anvendte på forretningen blev mindre og mindre. Deri så jeg heller intet problem, idet mine brødre jo var ledende medar-

bejdere i firmaet, hvortil kom, at der også fandtes en solid og loyal medarbejderstab foruden. Men til byrådet:

Efter de vanskelige konstitutionsforhandlinger i 1958 kom det daglige arbejde i byrådet meget hurtigt i gang, og det blev heldigvis meget snart præget af samarbejde mellem alle grupper. Min nærmeste medarbejder og højre hånd var den mangeårige kommunaldirektør Jørgen Christensen, der var vokset op i den kommunale administration, og som var betydeligt ældre end jeg. Den første dag ledsagede han mig rundt på rådhuset og præsenterede mig for alle medarbejderne. Vi var jo ikke flere, end dette let lod sig gøre. Vi sluttede rundgangen i borgmesterens kontor, et smukt og velindrettet kontor umiddelbart ved byrådsalen, og med den centrale forvaltning placeret bag. Rådhuset er en smuk gammel bygning, tegnet af den kendte arkitekt C.F. Hansen. Selvom der i årenes løb er sket en del ombygninger og moderniseringer, bærer huset stadig præg af C.F. Hansens enkle streg.

I borgmesterkontoret stod der under den ene vindueskarm et smalt aflangt bord med en buket blomster på. Jørgen Christensen viste mig, at dette bord kunne drejes rundt og blive til et spillebord. I tyverne og trediverne var det nemlig en tradition, at magistratens (økonomiudvalgets) medlemmer efter det ugentlige møde fik sig et spil skat. Det var den opgave, bordet var anskaffet til. Til sidst overrakte Jørgen Christensen mig en lille messingnøgle og understregede, at det var nøglen til det skab, hvor kommunens cigarer blev opbevaret. Da jeg foreslog, at vi undlod at aflåse skabet, så jeg kunne blive fri for at løbe rundt med den lille nøgle, mente han, at det ville være uforsvarligt, idet hans erfaring var, at cigarerne da ville forsvinde, langsomt men sikkert.

Jørgen Christensen var en embedsmand af den gamle skole. Han var opdraget til sparsommelighed og omhyggelighed. Han var i besiddelse af en udpræget ordenssans, hvilket bl.a. sås på den måde, hvorpå han havde organiseret kommunens arkiv, hvor alle papirer og dokumenter blev syet ind i store mapper, en tradition fra tysk tid. Der sad de godt fast, og ingen kunne, som i det moderne løbbladssystem, let fjerne enkelte af dem.

Det varede ikke ret længe, før kommunaldirektøren og jeg skulle til København for at finde ud af, hvor vi bedst og billigt kunne optage et lån på vistnok fire mio. kroner. Den gang foregik rejser til København

Flere af de af byen ejede legater ejede jord i Tønder Marsken, hvorfor magistraten regelmæssigt besøgte dem. Her er magistraten m.fl. samlet uden for Rudbøl kro. Fra venstre: Autoforhandler Poul Jensen, kommunaldirektor Erik Haugbølle, rektor Georg Buchreitz, fhv. kommunaldirektor Jørgen Christensen, digegreve Dethlefsen, Erik Jessen, forretningsfører Georg Johansen og (lidt bag) ekspeditionssekretær Jørgen Schlesinger. Fot. 1964.

med tog. Aftenen før vi skulle afsted, kom Jørgen Christensen ind på mit kontor med togbilletterne, og vi sad lidt og talte om, hvordan vi bedst greb forhandlingerne an. Til slut sagde han til sin unge borgmester: »Når vi nu i morgen skal ud at låne penge, må vi have vort pæne tøj på«. Næste dag mødte jeg på banegården i Rødekro iklædt mit pæne mørke tøj. Mit tøj skulle ikke være årsag til, at kommunen ikke fik det påtænkte lån. I øvrigt lagde jeg mærke til, at de direktører, vi forhandlede med, sad i ganske almindeligt jakkesæt. Så det med det mørke tøj var nok blevet lidt gammeldags. Blandt dem, vi forhandlede med, var sparekassedirektør Erik Hoffmeyer, Bikuben. Han var allerede da ved at forberede sig på sin kommende opgave som nationalbankdirektør, idet han gjorde os opmærksom på, at det var regeringens opfattelse, at kommunerne ikke måtte øge deres aktivitet for stærkt og slet ikke for lånte penge. Den formaning, besluttede jeg mig til at overhøre, idet Aabenraa meget trængte til ret så store investeringer, hvis der da skulle sættes lidt gang i byens liv.

Jørgen Christensen holdt op som kommunaldirektør i 1962. Jeg var glad for samarbejdet med ham. Han virkede nærmest som en faderlig ven og rådgiver, en holdning jeg var taknemmelig for.

Byrådsvalget 1962

Også ved byrådsvalget i 1962 opstillede vores vælgerforening igen på en liste sammen med Venstre og de radikale, og valget blev en stor opmuntring, idet vi vandt to mandater. Det ene tog vi fra socialdemokraterne og det andet fra de konservative. Vore fire hidtidige medlemmer blev genvalgt. De to nye blev erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun (V) og arkitekt Christian Surlyk. Sidstnævnte tilhørte Det Radikale Venstre, der således nu fik en mand indvalgt.

Vi havde nu seks mandater ud af sytten. Konstitutionen burde ikke have været noget problem. Det blev den imidlertid, idet vi, da vi mødte op til en aftalt forhandling med Slesvigsk Parti, fandt, at også Georg Buchreitz sad med ved bordet. Han og de to tyske, chefredaktør Jes Schmidt og direktør Curt Jertrum, var i en forudgående samtale blevet enige om en plan for fordelingen af udvalgsposter m.v. Der var ikke tvivl om, at Slesvigsk Parti ville stemme på mig som borgmester, men de stillede visse krav med hensyn til udvalgsbesættelserne. Disse krav var ikke uoverkommelige, tværtimod passede de meget godt til det mønster, vi selv forestillede os. Forhandlingen gik forholdsvis let, men jeg kunne jo ikke andet end betragte aftalen mellem Slesvigsk Parti og Socialdemokratiet som en stærk uvenlighed fra tysk side, idet vi de første fire år loyalt havde overholdt alle indgåede aftaler og i flere tilfælde havde fået gennemført planer til fordel for mindretallet. Det gjaldt eksempelvis placeringen af den nye tyske pressebygning og den meget fine placering, som det tyske bibliotek og sekretariatet fik ved Dr. Margrethes Vej/Vestergade. Også arrangementet ved det dansk/tyske møde i 1960 var til åbenlys fordel for mindretallet. Alt i alt havde vi haft et positivt samarbejde med Slesvigsk Parti i den forløbne byrådsperiode. Årsagen til den forudgående socialdemokratiske/tyske kontakt skal da næppe heller søges i dette forhold. Den er snarere kommet i stand på grund af Fælleslistens gode valgresultat, hvor de to grupper efterfølgende ønskede at demonstrere, at de stadig sad inde med en vis indflydelse.

Socialdemokraterne erkendte sikkert også nu, at borgmesterposten i hvert fald indtil videre ville afhænge af Slesvigsk Partis holdning. Socialdemokraterne havde op til byrådsvalget gjort nar af de kjoleklædte mænd i Aabenraa Skyttelaug. Der hørte nu både Jacob Jacobsen samt Jes Schmidt, Jertrum og jeg til, men den taktik gav bagslag. Socialdemokraterne overså den betydning, Aabenraas Skyttelaug, trods dets omtumlede tilværelse, havde for mange Aabenraa-familier. Socialdemokraterne havde nu en klar interesse i at styrke kontakten til og samarbejdet med Slesvigsk Parti, og Slesvigsk Parti havde en interesse i udadtil at demonstrere, at man ikke ensidigt støttede »den borgerlige fløj«. Denne holdning skal nok også ses landspolitisk, hvor det tyske mindretal havde en naturlig interesse i at skabe sig en goodwill hos landets største parti, Socialdemokratiet.

Uanset disse politiske perspektiver, må jeg dog se den forudgående socialdemokratiske/tyske kontakt som en stærk uvenlighed. Slesvigsk Parti burde tidligt have orienteret mig om, at en sådan kontakt var undervejs. At dette ikke skete er jo nu engang det politiske livs vilkår, men tilfreds med Slesvigsk Partis handlemåde kunne jeg naturligvis ikke være.

Byrådsvalget 1966

Ved byrådsvalget i 1966 stillede vi igen op på en fællesliste med Venstre og Det Radikale Venstre. Da stemmerne om aftenen blev talt op, viste det sig, at de konservative havde erobret et mandat fra os. Denne sejr fejrede partiets top ved en festlighed samme aften, men næste dag var det hverdag igen. Ved fintællingen viste det sig, at ikke så få af Fælleslistens stemmer ved en fejltagelse var blevet optalt som konservative. Slutresultatet blev herefter, at Fælleslisten alligevel kunne fastholde alle sine mandater. Vandinspektør Jespersen og arkitekt Surlyk havde ikke ønsket genopstilling, men de radikale opnåede igen valg, denne gang af lærer Jakob Gormsen. Venstre tabte derimod ikke færre end to mandater, idet Ellen Bjørn Hanssen, der ellers havde gjort et stort og sagligt arbejde i en række udvalg, beklageligvis ikke blev genvalgt. Vores vælgerforening havde herefter fire mandater, nemlig foruden Philippsen og mig også brødfabrikant Hans Poulsen og bestyrer Aksel

Larsen, Ungdomsborgen. Den efterfølgende konstitution, hvor alle partier mødtes til en fælles drøftelse, gav ikke anledning til særlige problemer. Alle grupper havde vænnet sig til det samarbejdsklima, der nu prægede byrådet. I valgkampen fremførte Socialdemokratiet med stor styrke, at »Erik Jessen førte vor politik«, altså socialdemokratisk politik. Det var den kendte taktik at prøve at høste modpartens laurbær. Der var i hvert fald intet socialistisk i min politik.

Aktiv jordpolitik

Aabenraa var dengang en mellemstor købstad med knap 14.000 indbyggere, der stort set alle boede bymæssigt. Byen var i højere grad præget af handel og service end af industri. Den velbeliggende dybe havn var et vigtigt fundament for byens hidtidige udvikling. Så man lidt tilbage kunne man konstatere, at byen havde fået et stærkt knæk i udviklingen i den tyske tid fra 1864 til 1920. I samtlige 56 år havde byen kun en vækst i befolkningstallet på i alt 10%. Heroverfor stod det faktum, at de fleste købstæder i Danmark i samme periode mere end fordoblede deres indbyggertal. De fleste byer var vokset forbi Aabenraa, der ved Genforeningen måtte se sig reduceret til at være en mindre købstad. I 1958 var byen præget af det forhold, at nabobyen Sønderborg var inde i en stærk vækst på grund af den store udvikling, Danfoss-koncernen undergik i disse år.

Jeg så det ved min tiltræden som min fornemste opgave at sætte skub i byens udvikling. Det var også klart for mig, at jeg ville prøve på at blive hele byens borgmester, bl.a. gennem et bredt samarbejde i byrådet. Dette sidste lykkedes ganske godt, tror jeg nok.

Min første og væsentligste opgave blev at skabe mulighed for en øget erhvervsudvikling og at fremme boligbyggeriet. Dette sidste ikke alene for at tiltrække nye indbyggere, men også for at gennemføre en sanering af den ældre boligmasse i de gamle bydele.

At købe jord, der lå tæt ind til de bebyggede områder, var imidlertid ikke nogen nem opgave. Ejerne betragter med rette sådanne jorder som en meget værdifast opsparing, som man kun nødig skiller sig af med. Det første køb, jeg var med til at gennemføre, var da også kun et mindre areal, men det åbnede mulighed for at anlægge vejen Lang-

løkke og der udstykke 24 parcelhusgrunde. De blev hurtigt solgt, og det gav blod på tanden. Det egentlige store gennembrud kom i 1959, da vi efter nogle forhandlinger med proprietær Parelus købte den del af Kolstrupgård, der lå i tilknytning til byen. Kolstrupgårds jorder, der blev drevet landbrugsmæssigt, havde i mange år spærret for byens naturlige udvikling og dermed fremmet en knap så ønskværdig udvikling i Tøndervejs-området. Så tidligt som i 1937 drøftede Aabenraa byråd en mulig erhvervelse af Kolstrupgård, men et flertal i byrådet afviste tanken. Formentlig fandt man dengang et sådant projekt alt for belastende for kommunens økonomi. Trediverne var i udviklingsmæssig henseende en stillestående tid. Senere forsøge Georg Buchreitz at købe en mindre del af Kolstrupgård. Selvom han gav et forholdsvis højt pristilbud, var proprietær Parelus uvillig til at sælge. I 1959 var muligheden der dog, og et næsten enigt byråd tilsluttede sig da også

Jeg er en simpel bondemand...

Aabenraa Kommune erhvervede i sommer »Kolstrupgaard« og agter at drive den videre som landbrugsjendom. (Til brug for de ikke-landbrugskyndige byrådsmedlemmer har tegneren anbragt skilte ved de forskellige ting i bedriften).

Kommunens køb af Kolstrupgård i 1959 med omfattende jordarealer gav samme år anledning til denne tegning i »Rummelpot«. Den piberygende bondemand er borgmester Erik Jessen, mens Georg Buchreitz kører afsted med Thora Hammerich i trillebøren. Camma Larsen-Ledet malter og Jes Schmidt kaster møg.

mit forslag om at købe de for byens videre udvikling meget velbeliggende arealer. I aftalen indgik, at proprietær Parelius beholdt ret store arealer på Høje Kolstrup, hvor han for at opfylde landbrugslovens forpligtigelser, opførte ejendommen Vrødinggård. Den gældende stive landbrugslovgivning tog ikke hensyn til, at de fleste danske købstæder var på vej ind i en stærk bymæssig vækst. Erhvervelsen af Kolstrupgård skabte nye muligheder for byens udvikling.

Blandt dem, der besigtigede Kolstrupgård, var også socialudvalgets formand, forretningsfører Georg Johansen. Ved den lejlighed viste han os det yderst beskedne og meget primitive værelse, som han flyttede ind i, da han som ganske ung kom til Aabenraa og blev landbrugsmedhjælper på Kolstrupgård. I en meget ung alder kom han ind i Arbejdsmandsforbundets organisatoriske arbejde og endte som forretningsfører for forbundets Aabenraa afdeling. Georg Johansen, der var vokset op i en landarbejderfamilie, havde kun fået en ringe skoleuddannelse, men hans sunde fornuft og hans begavelse hjalp ham igennem. Hvad han kunne være blevet til, hvis han havde fået en god uddannelse, tør jeg ikke spå om. Han var særdeles dygtig til at regne. Han regnede ofte mere komplicerede regneopgaver hurtigere i hovedet end ingeniørerne med deres regnestokke. Georg Johansen havde megen flair for praktisk politik. Nok var han overbevist socialist, men han var også en realistisk mand og kendte i enhver situation de foreliggende muligheder og begrænsninger. Han var, når han forhandlede på sine arbejdsmænds vegne, en meget hård ja ofte næsten brutal, men samtidig også reel forhandler, fordi han også afviste urimelige fordringer fra sine medlemmer. Bølgerne kunne gå højt, når vi havde en sådan forhandling. I det daglige havde Georg Johansen og jeg et fortræffeligt samarbejde, sikkert nok fordi vi begge var enige om, at Aabenraa havde et efterslæb at indhente også på det sociale område, enten det nu gjaldt en bedre boligstandard, bedre forhold for de ældre eller værkstedsmuligheder for handicappede. Han sagde tingene helt ligeud. Som socialdemokrat holdt han sig til Stjerneøl, øl fra det fagforeningsejede bryggeri Stjernen. En gang vi var til et større kommunalt møde i København, hvori der også var indlagt en frokost, bad Georg Johansen, tro mod sit partis idealer, om en Stjerneøl. Det havde den fine restaurant beklageligvis ikke, heller ikke da Georg Johansen bad tjeneren om at skaffe en. Standhaftig var Georg Johansen, for han gennemlevede frokosten

uden at drikke noget, også selvom han gerne nød en øl. Kapitalistøl var ikke noget for ham.

Da byrådet første gang skulle tage stilling til regnskabet for Sønderjyllands Symfoniorkester, benyttede byrådsmedlem arkitekt Ingvar Callesen lejligheden til at opfordre byrådsmedlemmerne til også at møde op til koncerterne. Denne opfordring faldt Georg Johansen for brystet. Han rejste sig op og sagde, at én ting var, at han var blevet overbevist om, at han burde stemme for tilskuddet til Sønderjyllands Symfoniorkester, men hvis man også forlangte, at han skulle gå ned og høre »det der musik«, så var han ikke sikker på, at han fortsat ville støtte orkestret. Georg Johansen var en farverig personlighed, og hans arbejde i byrådet anerkendtes fra alle sider med stor respekt.

På vejen hjem efter købet af Kolstrupgård sagde jeg til stadsingeniør Gundestrup, at jeg meget håbede, at vi havde solgt én stor grund inden det næste valg. Det gik anderledes, i løbet af forholdsvis kort tid havde vi solgt store arealer til Callesens Motorfabrik, der ønskede at flytte ud fra den indre by, og til direktør Knud Skifter Andersen, Aabenraa Automobilhandel, der også trængte til mere plads. Gårdens bygninger blev solgt til firmaet Andresen og Top, der her fik ideelle forhold til sin mangesidede virksomhed.

Senere købte vi andre større arealer, således Lille Kolstrupgård, der skabte mulighed for bebyggelsen ved Løgumklostervej. Inden vi så os om, viste det sig nødvendigt også at inddrage Høje Kolstrup, et højt beliggende areal i kommunens nordvestlige del, i vort udbygningsområde. Her erhvervedes igen hos proprietær Parelius den nyopførte Vrødinggård med tilliggende Damms Teglgård samt Skovgård og lidt senere gården Egelund, hvoraf en del lå i Rise (Rødekro) Kommune. Mod syd erhvervede vi de arealer, der hørte til Skelbækgård.

Der var i de fleste tilfælde tale om jordkøb, der inden for en overskuelig tid kunne forventes inddraget til byformål. Set i forhold til den senere skete prisudvikling har det vist sig at være særdeles fordelagtige køb, som kommunen siden har haft stor gavn af.

Under en af disse mange forhandlinger, som jeg alle deltog aktivt i, støttet af medlemmer af magistraten, af kommunaldirektør og stadsingeniør, købte vi også Straagård, uanset at denne gård lå i Løjt Kommune. Baggrunden for denne disposition var et tip, vi havde fået om, at gården i en bestemt relation kunne blive aktuel i et mageskiftet med

nogle mere nærliggende arealer. Dette mageskifte blev imidlertid aldrig gennemført, men ejendommen blev indrettet til Aabæk Efterskole, en efterskole for læsehandicappede børn, der her får nyt livsmod gennem praktiske opgaver, som de fuldt ud magter. Initiativet til etableringen af efterskolen var lærer Mogens Thyge, der med stor energi gik til opgaven og løste den på fortræffelig vis. Skolen lever stadig i bedste velgående.

Byggerier

De store jordkøb og de efterfølgende investeringer i byggemodning åbnede også mulighed for en forøgelse af boligbyggeriet. I de første fem år af min borgmestertid blev der bygget fra 53 til 84 boliger om året. Det var ikke noget stort tal, når der til sanering af den gamle boligmasse hvert år medgik et antal boliger. Fra 1965 lykkedes det at øge antallet af nye boliger til mellem 133 og 158 hvert år. Der var ikke alene tale om en betydelig forøgelse af antallet af parcelhuse, men også om en stærk udvikling i almennyttige boliger. Vi var nu rykket op i »de glade tressere«, hvor investeringslysten overalt i landet var stor.

Det største projekt blev byens andel i den såkaldte Sydjyllandsplan, der efter nye, rationelle metoder opførte flere tusind ensartede lejligheder i treetages blokke i mange byer i Syd- og Sønderjylland. Heraf opnåede Aabenraa en kvote på 240, der opførtes i fællesskab af Aabenraa Andelsboligforening og Kolstrup Boligforening. Det var disse to foreninger, der dominerede det almennyttige byggeri i byen. Med dem etablerede jeg et meget positivt samarbejde. Jeg tror også, at de følte sig godt behandlet, idet de nu kunne regne med først at købe jord, umiddelbart før den skulle tages i brug, medens de ellers havde været henvist til selv at opkøbe jord lang tid forud.

Vi gennemførte også en række betydelige udstykninger af grunde til parcelhuse. Den største af dem blev Skovridergårdens område, hvor vi også gennemførte et nyt princip i udstykningen, således at der for hver fire grunde etableredes et fælles parkeringsareal. Samtidig pålagde vi grundejerne at etablere høje grønne hegn omkring den enkelte grund, således at haven kom til at virke som en slags grøn gårdhave. Disse hække, der skulle være 180 cm høje, skabte et meget spændende bolig-

område med en særegen ro. Et senere byråd besluttede beklageligvis at give tilladelse til individuelt at klippe hækkene lavere. Ser vi på området i dag, viser det sig, at denne dispensation var aldeles unødvendig, idet kun nogle ganske få grundejere har udnyttet denne mulighed.

Et andet interessant udstykningsområde var Højholtområdet bag Lindsnakkevej. På dette højtbeliggende areal fastlagde vi ikke andre byggerestriktioner end, at det enkelte parcelhus skulle bygges indenfor et bestemt byggefelt. Det blev nøje regnet ud, således at alle huse derved fik den størst mulige andel i den fine udsigt.

Alt i alt fortæller mine erfaringer fra de mange parcelhusudstyknings-er mig, at det er meget vigtigt, at kommuner ikke blot udstykker de nødvendige grunde, men også bestræber sig på i detaljer at tilrettelægge disse, således at de samlet udgør et smukt hele.

En helt særlig planlægningsopgave blev den meget omfattende investering på Høje Kolstrup, hvor der ikke alene skulle bygges boligveje, men også en gennemgående vej fra Haderslevvej til Ribevej. Den samlede plan kom til at omfatte et betydeligt antal treetagers ejendomme og rækkehuse med almennyttige boliger og meget store parcelhusområder. Vi forsøgte at etablere kontakt til erhvervsvirksomheder, men det lykkedes kun at få etableret en enkelt tekstilfabrik i boligområdet. Ideen var, at der skulle være kort afstand imellem bolig og arbejdssted, men det viste sig i praksis at være uhyre svært, for ikke at sige umuligt at få noget reelt ud af det. De folk, der boede i nærheden af fabrikken, havde ikke lyst til at arbejde der, og folk, der havde lyst til at arbejde på fabrikken, boede ofte langt væk. Et er teori, et andet praksis.

Syd for Løgumklostervej havde vi en plan om at indrette et stort lastbilcenter med servicestation og andre servicefaciliteter for chauffører. Planen blev dog ikke til noget. I stedet opførtes en række mindre industrivirksomheder, herunder en tekstilfabrik, som kommunen opførte i overensstemmelse med egnsudviklingslovens bestemmelser og udlejede til en fabrikant. I dette tilfælde blev det fabrikant Knud Herlem, København, der drev en meget anerkendt virksomhed, hvor han fremstillede herrebenklæder af en meget høj kvalitet. Senere flyttede fabrikant Herlem til udlandet og ophørte med fabrikation, og kommunen måtte sælge fabrikken til anden side.

Til arealet nord for Løgumklostervej og vest for Petersborg udarbejdede vore byplanmedarbejdere en storartet plan om et tæt lavt

boligbyggeri, der mindede om det kendte boligområde i Albertslund. Dette meget spændende projekt faldt imidlertid ikke i god jord hos de almennyttige boligselskaber, der foretrak at etablere nogle forholdsvis store boligenheder. Det ønske måtte vi, omend med beklagelse, indrette os efter.

I den sydlige bydel gennemførte vi en mere traditionel parceludstyknings syd for Kallemosen. Nord for Kallemosen fik vi ved forhandlinger med De Vanføres Boligselskab i København gennemført et etagebyggeri, hvor der er fortrinsret for pensionister og handicappede, dog således at en tredjedel af boligerne udlejes til andre. Dette boligbyggeri kom i stand på initiativ af den lokale vanføreforening og dens ihærdige formand, frimærkehandler Alfred Weiss, der selv er kørestolsbruger. Jeg påtog mig at være formand for bestyrelsen. Vi gennemførte byggeriet som et traditionelt murstensbyggeri med Chr. Surlyk som arkitekt og med assistance af eksperter fra Vanføreforeningen. Dette arbejde førte mig ind i arbejdet for vanføresagen.

I en årrække var jeg medlem af Vanførefondens hovedbestyrelse og deltog af og til i fondens møder i København. På det tidspunkt var Viggo Kampmann formand. Han var en energisk og indflydelsesrig formand, der blev stærkt bakket op af den uhyre energiske leder, bogtrykker Frederik Knudsen, der efter en opvækst under trange kår i Nyborg på trods af et handicap blev en af de ledende i bestræbelserne for bedre forhold for de vanføre. Han og andre inden for vanførebevægelsen har skabt respekt omkring opgaven og opnået mange goder for handicappede. Vigtigst har det været, at de også fik handicappede til at forstå, at de bør søge at leve et liv så nær det normale som muligt.

I øvrigt glædede det mig at kunne fastslå, at De Vanføres Boligselskab var i stand til på helt traditionel vis at opføre et boligkompleks i en standard og til en pris, der let kunne konkurrere med de store ensartede byggerier, som boligbevægelsen gennemførte i de samme år.

Også i den sydvestlige del gennemførte vi en meget stor udstykning af parcelhusgrunde, nemlig på Farverhus' jorder, som vi erhvervede af Statsskovvæsenet ved et mageskifte. Det blev en meget vanskelig byggemodningsopgave på det stærkt skrånende terræn, men slutresultatet blev fint, idet de fleste grunde opnåede en meget imponerende udsigt over fjord og by.

Efter købet af Kolstrupgård viste det sig, at de områder, der blev

udlagt til erhvervsformål, hurtigt blev solgt. Det samme gjaldt en del arealer ved Tøndervej. Aabenraa var inden for sine daværende grænser ikke i stand til at fremskaffe yderligere store arealer til erhverv, og det blev derfor min og kommunens politik at henvise interesserede til nabokommunen Rise (Rødekre). Her lod flere Aabenraa-firmaer da også i de følgende år opføre erhvervsejendomme på de flade og let bebyggelige arealer. Her var det ikke alene billigt at bygge, men placeringen i trafikal henseende var også særdeles udmærket. Efterfølgende er denne politik blevet stærkt kritiseret bl.a. af min efterfølger, borgmester Camma Larsen-Ledet, men jeg føler mig i dag stadig sikker på, at det vi anbefalede den gang, var det mest fornuftige for alle parter. Jeg skal dog gerne føje til, at denne politik fra min side også indebar en forventning om, at Rise og Aabenraa Kommuner ved den kommende kommunalreform ville blive sammenlagt til en kommune. Det blev imidlertid ikke tilfældet.

Planlægning og nye veje

For at holde styr på udviklingen besluttede vi allerede i 1958 at foretage en revision af den dispositionsplan og bygningsvedtægt, der var gældende for kommunen. Da vi ikke selv kunne afse personale, indgik vi en samarbejdsaftale med en af landets mest kendte byplanarkitekter, professor Peter Bredsdorff og hans tegnestue. Peter Bredsdorff kendte i forvejen Aabenraa, idet han som medarbejder hos arkitekt Dan Fink havde været med til at udarbejde den plan, der blev færdig i 1949. I 1958 var det klart, at denne plan ikke mere var tilstrækkelig, og det var derfor naturligt at begynde forfra og betragte byen og dens muligheder med friske øjne. Det blev grundlaget for et meget omfattende og ofte ret detaljeret byplanarbejde. Den første nye dispositionsplan kom i 1962. Siden blev den revideret flere gange. Planen betød bl.a. en nyvurdering af trafikforholdene og en gennemgribende sanering af de gamle bydele.

Helt tilbage fra 30'erne forudsatte man, at der engang ville blive bygget en ny vestlig vej fra den sydlige del af Flensborgvej vest om byen til Løgumklostervej. Senere blev projektet udvidet. Bemærkelsesværdigt er det især, at man da regnede med at føre Vestvejen over

Løgumklostervej til Fladsten nord for byen. Fra jernbanen og til Hjarupvej ville vejen blive en kæmpemæssig bro, der næppe ville have pyn- tet i landskabet. I 1960'erne arbejdede vi med et endnu mere vidtgående forslag. Vejen udgik her fra Lundsbjerg og fulgte skovkanten hele vejen uden om byen og endte syd for Bodum. Vi kan godt prise os lykkelige over, at ingen af disse meget store vejanlæg blev gennemført. Det skyldes, at vi i 1960'erne begyndte at drøfte bygningen af en jysk motorvej.

Vejdirektoratet havde udarbejdet et forslag, der stort set følger den nuværende linieføring for motorvejen i Aabenraa/Rødekro kommuner. Der rejste sig stærke kræfter for at flytte vejen længere mod vest. Mange foretrak en placering mellem Rødekro og Hellevad og andre, at den kom endnu længere mod vest. Aabenraa var naturligvis stærkt interesseret i, at man valgte den nu kendte linieføring.

En af de ivrige deltagere i debatten om den jyske motorvej og om landsplanlægning i det hele taget var professor Johannes Humlum, Århus. Han gik ind for en linieføring midt op igennem Jylland stort set følgende de gamle hævejsstrøg. I Sønderjylland afveg hans forslag ikke meget fra Vejdirektoratets, men svagheden i Humlums forslag var, at han forudsatte, at det danske samfund ville gennemføre en politik, der nærmest tvang virksomheder til at placere sig i udpegede områder bl.a. i det område, hvor hans motorvej ville skære hovedvejen fra Esbjerg til Kolding. Der ventede han, at der ville opstå en helt ny by. Det fandt jeg var urealistisk, idet vi danske godt nok vil planlægge, men ikke gennem planlægning lægge større bånd på borgere og erhverv end strengt nødvendigt. Hvorom alting er, Vejdirektoratet fik gennemført sit forslag, og det har Aabenraa god grund til at være tilfreds med.

Mens den offentlige debat om motorvejen fandt sted, førte vi flere forhandlinger med Vejdirektoratet om, hvordan det skulle gå med byens vejplaner, når motorvejen blev gennemført. Vi blev enige med Vejdirektoratet om at droppe idéen om den helt store omfartsvej og det store brobyggeri mod nord. Ved en afgørende forhandling, hvori vejdirektør Bang deltog, besluttedes det i stedet at gennemføre en udbygning og modernisering af hovedvej A10 gennem byen. Samtidig godkendte vejdirektøren meget betydelige statstilskud til de store vej- og parkeringsanlæg, vi havde planlagt fra hovedvejen og op mod bybak-

ken. Også til bagtilkørselsgaden til Storegade/Ramsherred opnåede vi at få et pænt statstilskud. Det var en af de helt gode dage i min borgmestertid.

Udvidelsen og moderniseringen af hovedvejen igennem byen blev en betydelig gevinst. Forlægningen ud i fjorden ved Kystvejen betød en stærk forbedring af de trafikale forhold. Udvidelsen af vejen ved Nørreport, hvor alle ejendomme i den østlige side blev fjernet, var stærkt påkrævet. Der var her tale om meget komplicerede ekspropriationer, hvorfor jeg selv deltog i alle forhandlinger. Det gjorde et stort indtryk på mig at lægge mærke til den store omsorg, som et par af byens store virksomhedsledere viste for nogle karakteristiske træer, som vi ikke kunne undgå at fjerne. Det var med tårer i øjnene, de to herrer måtte tage afsked med de smukke træer, der hvert forår viste stor blomsterpragt.

Moderniseringen af hovedvejen betød også, at den gamle rutebilstation, der en gang havde været amtsbanegård, skulle nedrives. På grund af vejudvidelsen ville rutebilstationens areal blive en del indskrænket. Byrådet fandt, at det var naturligt at benytte denne gunstige lejlighed til at give rutebilstationen en bedre placering i forhold til byens centrale dele, dens detailhandel og nye skoler. Vi foreslog derfor, at rutebilstationen blev flyttet til de gamle haver ved Madevej, et forslag der også hidkaldte et forslag om en nordligere placering ved Madevej. Et tredje forslag kom fra stationsforstander Morten Poulsen, der foretrak en placering, hvor nu posthuset ligger med en tunnel til Kirkepladsen! Imidlertid viste det sig, at rutebilselskabets bestyrelse stærkt modsatte sig en flytning. Det var en holdning der medførte en betydelig offentlig debat, hvori også jeg måtte blande mig. Situationen gik helt op i en spids, da den generalforsamling, hvor spørgsmålet skulle drøftes, fandt sted. Kommunen var storaktionær i selskabet og havde efter en aftale fra 1926 adgang til at vælge tre personer til at deltage i de årlige generalforsamlinger. Jeg havde ikke haft noget ønske om at deltage og var derfor ikke blevet udpeget som en af disse repræsentanter. I den særlige anledning følte jeg, at det ville være naturligt, at også byens borgmester kunne være til stede under generalforsamlingen og redegøre for byrådets synspunkter. Det kunne selskabets bestyrelse imidlertid ikke tiltræde, og da jeg ikke ønskede at møde i stedet for en af de tre kommunale repræsentanter, måtte jeg renoncere. Generalforsamlingen fik et

meget livligt forløb, måske især fordi formanden, den magtfulde korn-grosserer Mathies Mortensen, meddelte pressens repræsentanter, at disse kun havde adgang under forudsætning af, at bestyrelsen godkendte deres referater. Det kunne pressen naturligvis ikke affinde sig med, hvorfor generalforsamlingen blev gennemført uden deltagelse af pressefolk.

Byrådet kunne muligvis have fremmet den ønskede flytning ved et diktat og en ekspropriation af hele rutebilstationen, men jeg følte mig ikke sikker på, at en sådan kunne gennemføres og undlod at stille forslag herom. I stedet accepterede vi vejudvidelsen og opførelsen af en ny stationsbygning på det gamle areal.

Efterfølgende er der sket det ikke uinteressante, at bybusserne, der ikke drives af rutebilselskabet, har etableret deres faste centrale holdeplads netop på Madevej. Det ville have været uhyre hensigtsmæssigt, om der var sket en koordinering af holdepladserne for bybusser og rutebiler. Det kunne man have opnået ved den placering, som byrådet ønskede. I dag er det for sent. De fornødne arealer er ikke mere til disposition.

Alt i alt en lidt trist sag, der inderst inde måske også var udtryk for forskellig holdning til byens udviklingsmuligheder.

Revisionen af byens dispositionsplan medførte en gennemgribende nyskabelse af trafik- og parkeringsforhold i den indre by, samt en præcis gennemgang af hver enkelt karré med henblik på at tilpasse forholdene til fremtidens krav. Planen blev gennemført for alle karréer i den indre by kombineret med restriktioner om bevaring af særligt værdifuldt gadestrøg, som f.eks. Slotsgade. Det skete med nænsom hånd, således at alt, der rimeligt kunne bevares, blev bevaret. Aabenraa undgik derved de meget store gadegennembrud, der ellers prægede mange danske købstæder i disse år. Aabenraa udviklede sig fortsat i harmoni med sig selv og under hensyntagen til det eksisterende miljø.

Den grundlæggende filosofi var at styrke detailhandelen, der hvor den i forvejen havde placeret sig, i byens centrale dele og i størst muligt omfang undgå etablering af store butikcentre i byens udkantsområder. En sådan plan forudsatte, at personbiler kunne køre ind til velbeliggende parkeringspladser, og at lastbiler fik nem adgang til at aflevere varerne. Det største af disse anlæg blev de store parkeringspladser øst for hovedgaden og etableringen af en gennemgående bagtilkørselsgade.

I Rugkobbekvarteret, i Skovridergårdsområdet, ved Guldbjergparken og på Høje Kolstrup etableredes mindre butiksområder. Det største udviklede sig i Rugkobbekområdet, hvor befolkningsunderlaget var særlig stort. I Skovridergårdskvarteret var der kun en enkelt købmand, der etablerede sig med et lille supermarked. Det viste sig dog i det lange løb ikke at være levedygtigt. Det var derimod det mindre supermarked, som købmand Leif Nielsen etablerede ved Guldbjergparken ved den stærkt trafikerede vej mod Rødekro. Det udviklede sig til et af byens største supermarkeder og lever den dag i dag i bedste velgående i øvrigt suppleret med forsamlingslokale for boligforeningens medlemmer og en større møbelforretning. Leif Nielsen havde i en årrække med megen stor dygtighed drevet en meget lille købmandsforretning i Storegade 23. Det var formentlig den købmandsforretning i byen, der havde langt den største omsætning pr. kvadratmeter. Det var glædeligt at se, at Leif Nielsen havde stof i sig til at udvikle det store supermarked ved Guldbjergparken.

Noget senere kom butikscentret Nyløkke på Høje Kolstrup til. Her udkastede vi tanken om at etablere en agorabebyggelse af en type, der blandt andet kendtes i Holland. Filosofien er, at flest mulige butikker og institutioner etableres under samme tag, således at folk kan gå tørskoet rundt også i dårligt vejr. Jeg var meget optaget af tanken. Da den blev udført i min efterfølgers tid, blev den imidlertid splittet op, således at man i stedet etablerede en agorabygning, en hal hvori også indgik mødelokaler og børneinstitutioner m.v., medens butiksområdet blev placeret for sig selv. Man nåede herved ikke den optimale løsning, og slutresultatet blev da også, at butikkerne i selve Nyløkkecentret havde svært ved at klare sig, og at der derfor skete en betydelig udskiftning igennem de første år.

Byens tredje kommuneskole blev i øvrigt bygget i nær tilknytning til agorabygningen. Jeg synes stadig, at det kunne have været sjovt, om Aabenraa havde bygget et virkeligt agoraprojekt, en kombination af butikker, pengeinstitutter, vuggestue, børnehaver og sportslokaler m.v.

Byplanarbejdet i den indre by fik en fin afslutning, da byrådet efter forslag fra Peter Bredsdorff og stærkt støttet af Handelsstandsforeningens energiske formand, direktør Tage Fink, besluttede at omdanne hovedbutiksstrøget fra Nørreport til rådhuset til en gågade. Vi var ude at se, hvordan man gjorde andre steder f.eks. i Randers og Holstebro.

Jeg var meget optaget af idéen og kunne stadigt huske, hvor stort et indtryk netop disse problemer, omend i en meget større målestok, havde gjort på mig under min rejse i USA. For mig stod det klart, at det naturlige for en by af Aabenraas størrelse var, at vi, som man sagde det i Sverige, skulle »rädda Storgatan«. Det gjorde vi med de store parkeringsanlæg og tilkørselsgader, der fik en fin afslutning, da vi kunne indvie en af landets længste og måske også mest særprægede gågader. Gågaden er ikke en lang lige gade. Den bugter sig både op og ned men også til højre og venstre, således at det billede, den gående ser, hele tiden forandrer sig.

Vi havde ikke fantasi til at forestille os, at gågadens belægning skulle være anderledes end den, vi havde set i andre byer, og sådan blev det da også. Den blev belagt med sorte og hvide fliser i et mere eller mindre tilfældigt mønster. Den løsning man nu senest har fundet frem til i 1990'erne, en belægning med mindre, overvejende grå sten, er langt at foretrække. Da gågaden netop var blevet færdig, traf jeg byens berømte malerinde Franciska Clausen på gågaden. Hun var meget kritisk indstillet og sagde til mig, mens hun betragtede de sorte og hvide fliser: »Borgmester, det her det kunne jeg have gjort bedre«. Først da gik det op for mig, at det havde været en meget fin ide, om vi havde fået Franciska Clausen til at lave et udkast. Havde det været egnet, ville det i dag have været en fornem ting for Aabenraa at eje: en gågade designet af Franciska Clausen.

En anden Aabenraakunstner kunne været taget med i betragtning, nemlig landskabsarkitekten J. P. Junggreen Have. Junggreen Have planlagde de fleste af byens grønne områder nøje i kontakt med Peter Bredsdorff og stadsingeniørens kontor. Junggreen Have er en mangesidet kunstner. Han er ikke alene en fremragende landskabs- og havearkitekt, han er også en fornem billedhugger. Han lavede f.eks. den tunge vægter på Vægterpladsen og den sjove vandkunst på den plads, man siden noget fejlagtigt har døbt Mutter Stahlboms Plads. Junggreen Have gennemførte også den store beplantningsopgave ved amtsgården, udkastede idéen til den meget markante allé af popler langs Mølleåen vest for Dr. Margrethesvej og tegnede i samarbejde med havearkitekt C. Th. Sørensen den interessante buksbomlabyrint ud for Sønderjyllandshallen. Junggreen Have er en stor, men yderst beskeden kunstner. Jeg var meget glad, da jeg i 1996 kunne medvirke til, at der

I en del år var det in, at udenlandske landes ambassadører i Danmark aflagde besøg i provinsen. I Aabenraa havde vi mange sådanne besøg. Her er det den livfulde Val Peterson (USA), der drofter verdenssituationen med Junggreen Haves vægter og mig. Fot. 1965.

blev lavet en udstilling med flere af hans ting. Da viste det sig, at han også var en flittig tegner, maler og litograf. Desværre var det ikke muligt at udstille blot nogle få af hans møbler. Han er nemlig også en fremragende møbelarkitekt.

Storetorv med tilliggende gade indgik ikke i vore planer om en gågade. Så meget mere glædeligt er det at se, at et senere byråd har fundet frem til en god løsning af de noget komplicerede trafikforhold. Jeg havde dog nok valgt på en eller anden måde at dele torvet op i to mindre torve uden de mange trapper.

Vi gennemførte en udvidelse af Rådhusgade, foranlediget af Andelsbankens ønske om at bygge på hjørnet af Rådhusgade og Storegade. Rådhusgade kunne derved bliver en del bredere og der skabtes mulighed for et betydeligt nybyggeri mod syd, hvor bl.a. supermarkedskæden Rita placerede sig men senere igen ophørte. Mod nord var der tale om et mere begrænset nybyggeri med enkelte forretninger og et lægehus. Alt i alt blev gaden en ganske statelig gade.

Byplanarbejdet gennemførtes som nævnt i et nært samarbejde med professor Peter Bredsdorff og hans folk, samt trafikeksperten Anders Nyvig og hans medarbejdere. Alle engagerede sig stærkt i byens forhold og mulige løsninger. Når hele forløbet blev så vellykket, skyldes dette dog ikke alene Peter Bredsdorff og hans virke, men også det samarbejde der etableredes med stadsingeniør Svend E. Gundestrup og hans medarbejdere, i dette tilfælde især arkitekt Karl A. Flade, der var den lokale ankermand. Flade var født og opvokset i Aabenraa og havde en meget fin fornemmelse for byens fortid og mulige fremtid. Flade besad meget gode evner til at tale med folk og var ofte den, der kunne løse op for de problemer af adgangsmæssig og bygningsmæssig art, der opstod som følge af de omfattende omlægninger.

Også jeg fik et nært personligt samarbejdsforhold med Peter Bredsdorff. Vi var gode til at drøfte problemerne med hinanden. Selvom han var meget optaget af, hvordan man bedst kunne styre samfundet, og jeg var mere liberal, fandt vi hinanden i et fortræffeligt samarbejde. Det kom ikke alene til at omfatte byplanarbejdet i Aabenraa, men også det efterfølgende regionplanarbejde i amtsrådets regi, hvortil også Peter Bredsdorff og hans medarbejdere blev knyttet. Byplanlægningen i Aabenraa førte til, at jeg holdt et foredrag for eleverne i Peter Bredsdorffs afdeling på Kunstakademiet. Jeg havde regnet med at skulle tale

i en slags foredragssal med stolerader, men det blev ingeniørlunde tilfældet. I et ret stort lokale med kun få møbler sad 50 til 70 unge arkitektstuderende og hørte på. En del på gulvet, andre i vindueskarme. Det virkede alt sammen meget tiltalende. Det var noget lignende, jeg var vant til fra spejderarbejdet. Levende interesseret i problemerne var de. Da jeg, inspireret af min flyvetur til Kastrup, indledte med at foreslå, at København sikrede sig alt det grønne, der endnu var tilbage på Amager, til et kæmpemæssigt fritidsområde for københavnere, fik jeg stort bifald. Den skønne tanke er siden gået tabt i kæmpemæssige trafikplanlægning og store bebyggelsesplaner. Vores gamle hovedstad har nu aldrig rigtig forstået, hvad en samlet langtidspanlægning for hele området kunne betyde i kvalitetsmæssig henseende. Man sidder med det indtryk, at hovedstaden først foretrækker at løse problemerne, når de er blevet for store.

Mit samarbejde med Peter Bredsdorff førte også til, at jeg holdt flere foredrag på de store landsomfattende byplanmøder, som Dansk Byplanlaboratorium arrangerede, et foredrag for landets tekstilhandlere om detailhandel og byplanlægning og endelig førte samarbejdet med Bredsdorff til, at jeg holdt adskillige foredrag på Den Kommunale Højskole i Grenaa. Det blev også til en række artikler i tidsskriftet *Byplan*. Derudover deltog jeg en gang i en konference i Grenaa, hvor vi skulle prøve at finde ud af, i hvor høj grad EDB kunne bruges som et redskab i byplanlægningen. Problemerne omfattede bl.a. trafikplanlægning, og her husker jeg, at vores gruppe, der var stærke tilhængere af den kollektive trafik, kom i den besynderlige situation, at vi noget uventet fik melding om, at nu sad der omkring 300 passagerer i hver af de busser, der var beregnet til 50! Det var i øvrigt nogle udmærkede eksperimenterende dage, der blev ledet af professor Printz fra Aarhus.

Alt i alt fandt jeg, at planlægning var en morsom og interessant opgave, også selvom jeg godt kunne se de begrænsninger, moderne samfundsplanlægning har. Tiden løber hurtigt, som man siger, og synspunkter omformes undervejs, hvorfor den naturlige konsekvens må være at foretrække en kontinuerlig fremadskridende planlægning. Jeg ser med en vis bekymring på de mange små lokalplaner, der er gennemført i de senere år. Jeg synes, at man derved udstykker planlægningen i alt for små enheder og let kommer til at savne de overordnede visioner.

Jeg er glad for, at det i min borgmestertid lykkedes at omsætte planlægningen i praksis. Vi fik taget hul på de vigtigste problemer, og principperne blev da også videreført af efterfølgende byråd. I borgmester Camma Larsen-Ledets seksten år dog i betydeligt nedsat tempo.

Planlægning er ikke noget, der kan låses fast ret længe, men der skulle alligevel gå seksten år, inden bystyret tænkte nye tanker om Aabenraas udvikling. Det skete da borgmester Jens Terp-Nielsen udkastede tanken om at gøre hele området imellem bybakken og Gasværksvej til et center med centrale egnsfunktioner. En sådan mulighed foreligger stadigvæk. Vi får se, hvad kommende byråd vil beslutte sig til.

Byplanarbejdet viste, at kommunen havde betydelige interesser at varetage i de tilstødende omegnskommuner, især mod vest i Rise (Rødekro) og mod syd i Ensted. I 1950 blev der oprettet et samordningsudvalg for Aabenraa og en række tilknyttede kommuner. Dette samarbejde forstærkedes, da udvalget i 1960 blev ændret til et egentligt byudviklingsudvalg, der skulle godkende dispositions- og udbygningsplaner. Udvalget havde stiftamtmand Cai Vagn-Hansen som formand og amtsvejsinspektør Peer Holm som teknisk rådgiver. Opgaven bestod i at sikre Aabenraaegnen den mest hensigtsmæssige byudvikling. Dette var dog nemmere sagt end gjort, og i udvalget, hvor jeg repræsenterede Aabenraa Kommune, stødte interesserne ofte sammen og dokumenterede med al tydelighed, at det var nødvendigt, at især Aabenraa Kommune fik større råderum til byudviklingen. Alt i alt kom vi dog rimeligt godt igennem.

Alle kommuner havde naturligvis en interesse i en udvikling, således også den typiske landkommune Løjt, der noget uventet fremlagde et projekt til udstykning af en række særligt attraktive parcelhusgrunde ved Dyrhave på nordsiden af Aabenraa Fjord. Det var en lidt prækar sag, idet hovedparten af de pågældende arealer tilhørte sognerådsformanden, gårdejer Christian Skovmand. Planen blev dog gennemført. Skulle der bygges i denne del af kommunen, var det naturligt at vælge netop dette område. Tilladelse til udstykning af en 30 – 40 meget store parcelhusgrunde blev givet. Under drøftelserne fremlagde amtsvejsinspektør Peer Holm et forslag om en lang større udbygning med helt op til 300 parcelhusgrunde placeret fra Dyrhave i retning mod restaurant

Knappen. Peer Holm var bange for, at den påtænkte udstykning ville blive mindre attraktiv, idet den ikke var stor nok til at bære f.eks. en dagligvarebutik og en børnehave. Beboerne i disse prægtigt beliggende huse er i dag stadig henvist til at skulle køre til Løjt Kirkeby eller til Aabenraa, enten det nu drejer sig om børnehave, skole eller indkøb. Peer Holm havde nok ret i, at det burde have været et enten eller.

I den overordnede planlægning for Aabenraa Kommune lagde vi megen vægt på at bevare flest muligt af de grønne områder, hvoraf nogle nærmest kiler sig ind i byen som f.eks. ved Dronning Margrethesvej. Disse arealer, der er gammel fjordbund, er i øvrigt ret kostbare at bygge på, idet der skal pilotes i stor dybde. Byen er omgivet af store skove, der har betydning som fritidsområde. I planlægningen lagde vi vægt på, at der ikke blev bygget tæt op ad skovbrynene, men at der holdtes en bred bræmme fri for byggeri. Dette princip er stort set siden også blevet fastholdt.

Uddannelsesinstitutioner

Et område, der interesserede mig stærkt, var moderniseringen af kommunens skolevæsen og videreudviklingen af forskellige uddannelsesinstitutioner.

Den allerførste sag, der dukkede op i 1958, fik jeg ikke noget at gøre med. Det drejede sig om et forslag om at købe min mors villa, Bramsbjerg, til anvendelse som eksternatskole for psykisk handicappede børn. Sådanne skoler opførtes på den tid over hele landet. I Aabenraa tog Georg Buchreitz, som viceborgmester, hånd om sagen. Da far døde i 1953, var det mors ønske at blive boende på Bramsbjerg, men efter nogle år erkendte hun, at hus og have var for stort til hende alene. Hun besluttede sig til at sælge ejendommen og købe et mindre hus nærmere byen. Den første interesserede køber var en gruppe højskoleinteresserede folk, der ønskede at erhverve Bramsbjerg for at omdanne det til en nordisk folkehøjskole. Det var højskoleforstander Poul Engberg, der stod i spidsen for dette initiativ suppleret med en del interesserede sønderjyder. Det ville blive et fornemt sted at placere en højskole, og salget blev da også hurtigt forhandlet på plads. Da den blev forelagt for Undervisningsministeriet, henviste ministeriet initiativta-

gerne til i stedet at overtage Snoghøj Gymnastikhøjskole, der havde stået tom et års tid. Det blev da også slutresultatet.

I stedet købte kommunen Bramsbjerg til anvendelse som eksternat-skole. Det var huset, trods det store haveanlæg, meget velegnet til. For at opfylde pladsbehovet måtte der bygges en fløj af klasseværelser i haven. Staten, der var byherre, anvendte her som andre steder et forholdsvis let pavillonbyggeri. Man ville gerne demonstrere, at »en ny tid« var undervejs, og at det var rigtigt at bygge let og billigt. Det viste sig imidlertid ikke at være nogen god idé. Overalt i landet, hvor disse grønne skoler blev opført efter dette princip, fulgte enormt store vedligeholdelses- og reparationsudgifter. Mit synspunkt har altid været, at det offentlige straks bør bygge solidt og godt, idet erfaringen viser, at man sjældent er indstillet på at anvende de fornødne midler til den nødvendige løbende vedligeholdelse. Det burde samtidig være en pligt for det offentlige altid at bygge smukt. De fleste huse skal folk jo se på i mere end hundrede år.

Børnehaver og kommuneskoler

Med børnehaver havde vi ingen problemer i min borgmestertid. Kommunen var faktisk flot kørende, idet man i almindelighed havde plads til alle de børn, der ønskedes anbragt i børnehaver. Dette skyldtes især et mangeårigt dygtigt og energisk arbejde udført af De Danske Børneinstitutioner, hvis ledende kraft i mange år var Jes P. Caspersen. Man sørgede for en løbende udbygning og modernisering af byens børnehaver, et arbejde, der fandt sted i stadig kappestrid med det tilsvarende tyske børnehavarbejde. I min tid opførtes en ny vuggestue og en enkelt børnehave foruden en tysk børnehave.

Vore kommuneskoler krævede en fortsat løbende modernisering og udbygning. Vi gennemførte en planlægning, der byggede på et princip om, at den enkelte skole ikke måtte huse flere end 750 elever. Selv fandt jeg også dette tal for højt. Jeg har altid instinktivt været imod store institutioner, især for børn. Ud fra denne tese og ud fra en filosofi om, at den indre by efterhånden ville blive affolket og kun komme til at omfatte butiks- og serviceerhverv, planlagde vi med udgangspunkt i den forholdsvis nybyggede skole, Rugkobbelskolen, snarest at opføre en midterskole ved Forstallé til afløsning af den gamle Nygadeskole i

midtbyen og senere at bygge en ny skole i den nordvestlige del enten ved Løgumklostervej, eller hvis udviklingen gik hurtigt da på Høje Kolstrup.

Vi gik straks igang med at planlægge opførelsen af midterskolen, der blev placeret på engene syd for Forstallé. Her måtte vi beklageligvis fjerne en samling kolonihaver. De var kun få år gamle. På grund af udviklingen på havnen var de blevet flyttet fra Lindsnakkevej. De var endnu ikke vokset rigtigt til. Der var dog ingen vej udenom, men vi fandt et godt sted til dem, en udvidelse af de gamle haver ved Hjelm Skov, hvor de stadig ligger. Det var ikke første gang, vi flyttede kolonihaver, og jeg blev da også i nogle år kaldt »Kolonihavedræberen«. Det var jeg ikke særligt glad for, for jeg finder, at kolonihaver kan være til stor gavn og glæde for mange.

I de år, vi opførte midterskolen, der fik navnet Brundlundskolen, var der megen tale om »rationelt skolebyggeri«, flere byggefirmaer og arkitektfirmaer specialiserede sig i denne form for byggeri. Skoleudvalget og jeg m.fl. tog da også på en rundrejse for at se, hvilke muligheder sådanne firmaer kunne tilbyde. Da vi kom hjem, foreslog vi byrådet, at vi indbød tre af disse firmaer til en slags konkurrence, der indbefattede både planforslag og pris på den skitserede skole. Da dette blev kendt i byen, fik vi en henvendelse fra et lokalt byggekonsortium, der var dannet til lejligheden og ledet af det kendte byggefirma Brdr. Jensen. Også dette lokale konsortium blev inddraget i tilbudsgivningen, og det interessante skete, at netop dette konsortium vandt konkurrencen. Skolen blev derefter hurtigt opført, og der er ingen tvivl om, at denne skole blev langt den billigste af alle de skoler, der på den tid blev opført landet over. At det samtidigt var en skole af god kvalitet, har vi siden kunnet konstatere og glæde os over. Æren, for at dette byggeri gennemførtes så fint, som tilfældet var, kan i høj grad tilskrives bygmester, ingeniør Tage Jensen fra firmaet Brdr. Jensen. Brundlundskolen var beregnet til 750 elever, men er senere blevet udvidet med et særligt center til stærkt handicappede børn, et center hvortil børn fra hele Sønderjylland dagligt kommer.

Den sidste del af vores skoleplan, Høje Kolstrup Skole er også blevet bygget, og alle tre skoler ligger stadigt godt placeret i byen. En af vore forudsætninger holdt ikke stik. Vi gik ud fra, at byens centrale dele efterhånden ville blive affolket og kun omfatte erhverv, men det er

nærmest gået modsat. I de sidste tyve år er det blevet ikke alene acceptabelt, men også mondænt, at slå sig ned i de gamle bydele, hvor en familie i dag ofte anvender det boligareal, hvor der for 50 år siden boede både tre og fire familier. Heldigvis er standarden derved blevet væsentligt forbedret, og den gamle Nygadeskole er nu blevet omdannet til forskellige undervisningsformål samt aktivitetshus. Da det blev aktuelt, foreslog jeg, at man nedrev disse gamle bygninger og gennemførte et attraktiv boligbyggeri på dette velbeliggende område midt i den gamle by, men den idé vandt ikke genklang. I gode arkitekters hænder kunne det ellers være blevet en meget smuk og harmonisk bebyggelse.

Teknisk Skole og handelskolen

Der var også grøde og vækst i byens tekniske skole og handelsaftenskolen. Teknisk Skole sprængte helt rammerne i den ret nye bygning i Nygade. Her var der ingen udvidelsesmuligheder, og det blev derfor besluttet at flytte skolen ud til Stegholt i den sydlige bydel. Her fortsatte skolen sin store vækst med undervisning i endnu flere fag, og det varede ikke mange år, før skolen igen måtte udvide. Skolen var blevet til på initiativ af lokale håndværkere. I mange år var bygmester Nicolaj Jensen skolens solide formand. Han efterfulgtes af den dynamiske snedkermester Højbjerg Larsen, der også engagerede sig stærkt i det landsomfattende organisationsarbejde. Ved hans alt for tidlige død afløstes han af bygmester Tage Jensen. De tre var alle fremsynede folk, der brugte mange kræfter og megen tid på at fremme Teknisk Skoles udvikling.

Byens handelsskole eksisterede i mange år som en aftenskole, især beregnet for lærlinge, men udviklingen krævede også her dagundervisning og specialisering. På initiativ af handelsstandsforeningens formand, direktør Tage Fink og skolens bestyrelsesformand, direktør Jens Thomsen samt direktør Knud Skifter Andersen besluttedes det at bygge en ny handelsskole. Ved forhandling med kommunen anviste vi flere byggermuligheder, dog med en stærk understregning af, at vi fandt beliggenheden ved den netop anlagte Dr. Margrethesvej mest hensigtsmæssig. Der ville Købmandsskolen få en central beliggenhed og mulighed for en yderligere udbygning. Skolen blev tegnet af arkitekt Arne

Paulsen og indviet under festlige former. Senere er den blevet udvidet i flere etaper. Vi havde store tanker om skolens fremtid og døbte den derfor Sønderjyllands Handelshøjskole, men den betegnelse ville ministeriet ikke godkende, hvorefter man valgte det mere enkle navn Købmandsskolen.

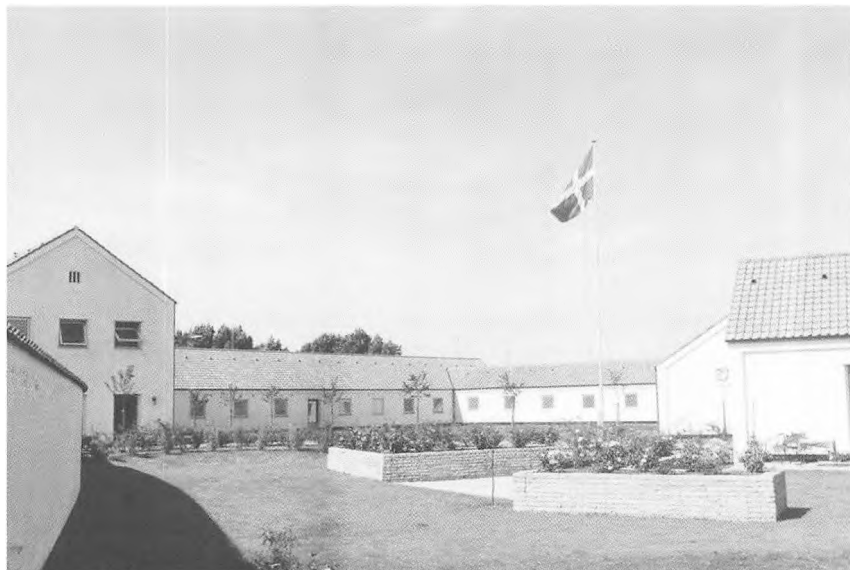
Betegnelsen handelshøjskole skulle være en slags konkurrence til den betydelige udvikling, som Sønderborg Handelsskole var inde i disse år. Jeg skal gerne indrømme, at vi med denne navngivning havde slået for stort brød op. Det var mere rimeligt, at navnet blev forbeholdt den langt mere udviklede skole i Sønderborg.

4. Maj Kollegiet

Initiativet til opførelsen af 4. Maj Kollegiet blev taget af assurandør Nis Enemark, der var medlem af Aabenraa Kredsen og Frihedsfondens bestyrelse og havde drøftet spørgsmålet med et andet medlem, kontorchef Frederik Rothe. Det blev Rothe der første gang officielt rejste spørgsmålet overfor Frihedsfondens bestyrelse. Ungdommens Fællesråd i Aabenraa havde allerede i 1952 ansøgt Frihedsfonden om et tilskud til opførelse af et kollegium men fået afslag. Rothes forslag blev i Frihedsfondens bestyrelse ikke alene bakket op af Nis Enemark, men også aktivt af farver Jacob Jacobsen. Resultatet blev, at repræsentanter for Frihedsfonden aflagde et besøg, hvor vi præsenterede dem for forskellige placeringsmuligheder.

Slutresultatet blev, at man samlede sig omkring grunden på hjørnet af Dr. Margrethesvej og Mølleærsk, hvorefter der blev nedsat et byggeudvalg, hvori bl.a. Georg Buchreitz, Jacob Jacobsen og Nis Enemark blev medlemmer. Som formand valgtes overlæge Jens Wollesen, der i en periode havde været modstandsbevægelsens byleder i Aabenraa. Frihedsfondens bestyrelse udpegede chefredaktør, arkitekt Hakon Stephensen, som dens repræsentant i byggeudvalget. Stephensen havde deltaget i opførelsen af alle tidligere 4. Maj Kollegier og således samlet sig stor erfaring.

Byggeriet af 4. Maj Kollegiet blev en sag, der optog mig meget. Jeg fulgte arbejdet nøje og deltog ofte i byggeudvalgets møder. Som arkitekt udpegedes arkitekt Per Christiansen, Espergærde, der netop til fondens tilfredshed havde tegnet kollegiet i Marstal. Det økonomiske

4. maj kollegiet blev en meget smuk bygning.

grundlag blev skabt af tilskud fra Frihedsfonden på 500.000 kr. og Aabenraa Kommune på 530.000 kr. Det manglende beløb blev indsamlet ved fonde og institutioner. Da vi den 4. maj 1966 foretog den officielle indvielse af kollegiet, kunne vi se tilbage på mange livlige debatter i udvalget, hvor flere stærke personligheder var samlet, men også glæde os over et smukt resultat, der ikke mindst skyldes arkitektens heldige hånd og den ildhu, hvormed chefredaktør Hakon Stephensen gik ind i opgaven.

I den sidste fase gjorde Hakon Stephensen et stort personligt arbejde for at sikre kollegiets udsmykning. Han forstod at få mange til, uden vederlag, at forære kollegiet både gardiner, smukke møbler, antikviteter og billeder. Alt sammen noget der er af stor betydning for kollegiets standard. Ved en fejltagelse var der i et tilfælde ingen tilstede, der kunne tage imod et sæt møbler fremstillet af den kendte københavnske snedkermester Willy Beck, der var født i Slotsgade få hundrede meter fra 4. Maj Kollegiet. Da jeg blev klar over denne fadæse, kontaktede jeg Willy Beck. Ved hans næste besøg i Aabenraa spiste vi frokost sammen på Grand Hotel i øvrigt sammen med direktør Tage Fink, som han kendte. Willy Beck var en fremtrædende mand blandt køben-

havnske møbelsnedkere. Han var et utroligt beskedent menneske, som jeg var glad for at lære at kende, Stephensen og han havde i mange år arbejdet sammen om de årlige Snedkernes Møbeludstillinger. Også tegneren Bo Bojesen havde Stephensen nær kontakt til. Det var Stephensen, der i sin tid var blevet opmærksom på Bo Bojesens rige evner og havde knyttet ham til Politiken. Johannes Bo Bojesen, der var født i Aabenraa, måtte af med en serie tegninger til kollegiet. På Aabenraa Museum lånte vi en del billeder malet af danske malere, billeder som kollegiet med stor glæde opbevarede i en årrække. Blandt de øvrige billeder vil jeg blot nævne en serie portrætter af deltagere, især officerer i de slesvigske krige fra 1848-1851. Pudsigt var det, at både Stephensen og Per Christiansen blandt disse kunne udpege folk fra deres slægt. I Stephensens tilfælde var det oberst Læssøe, der faldt ved Isted i 1850 men forinden med succes havde deltaget i kampene ved Bov og Slesvig i 1848.

Hakon Stephensen var en særpræget og meget inspirerende personlighed. Foruden samarbejdet omkring af 4. Maj Kollegiet fik vi mange gode drøftelser også om andre forhold. Som chefredaktør på Politiken sad han inde med en stor viden om samfundsforhold, og det var spændende at drøfte disse forhold med ham. Også efter at byggeriet var afsluttet, mødtes vi af og til til en samtale ofte ved en frokost på et stilfærdigt og beskedent værtshus i København. Jeg havde megen glæde af disse samtaler og var meget ked af, at Hakon Stephensen ikke var tilstede, da Dronning Ingrid i december 1966 aflagde kollegiet et besøg.

Som ung arkitekt havde Stephensen været ansat hos Poul Henningsen, hvor han medvirkede til at tegne dele af PH-lampen. Da han søgte stillingen og præsenterede sig, sagde PH, at han så nok stavede sit navn med to »f'er«. Nej, svarede Stephensen, det er med ph. Poul Henningsens lakoniske svar lød: De er antaget.

Forholdet mellem Jens Wollesen og Hakon Stephensen var ikke det bedste. De var begge to stærke personligheder, ofte med afvigende meninger. Jens Wollesen sikrede med stor ihærdighed og gennem mange rejser langt den største del af de indsamlede midler. Vi kunne ikke have undværet nogen af de to »kamphaner«.

Formanden for Frihedsfonden var i de år grosserer P. M. Daell, København. Han var en høj og statelig mand, som jeg gerne forhandlede

med. Jeg kunne dog ikke undlade at tænke på med hvilken interesse, ja nervøsitet, far modtog de kataloger med meget billige pristilbud, som grosserer Daell sendte ud til sine kunder landet over som et led i sin virksomhed, landets største forsendelsesforretning, Daells Varehus, på Nørregade i København. Katalogerne blev nøje gennemgået for at se, om far var konkurrencedygtig. Var han ikke det, måtte han trøste sig med, at der nok var forskel på kvaliteten. Nu da jeg mødte grosserer Daell, må jeg sige, at han ikke virkede som nogen ivrig og hård konkurrent, men som en dygtig og behagelig samarbejdspartner, der i øvrigt viste stor interesse for sønderjyske forhold.

Specialarbejderskole

I 1965 fik jeg en henvendelse fra arbejdsformidlingens chef, Frederik Hansen, i Haderslev, der havde ansvaret for arbejdsanvisningen i den største del af Sønderjylland. Han pegede på, at tiden nu var inde til, at der oprettedes en specialarbejderskole til uddannelse af ufaglærte i Sønderjylland. Den skulle afløse de forskellige korte kursus, som de arbejdstekniske skoler afholdte. Jeg var naturligvis straks interesseret i at søge en sådan skole placeret i Aabenraa, der har den fordel, at den ligger centralt i landsdelen. Blandt dem, der særligt havde interesseret sig for disse uddannelser, var amtmand Tyge Haarløv, Tønder, og vi tre satte os sammen for at finde ud af, hvordan opgaven burde løses. I forhandlingerne tilbød jeg, at Aabenraa Kommune opførte en skolebygning og udlejede den til specialarbejderskolen. Det blev der da også almindelig tilslutning til bl.a. hos de sønderjyske amtmænd og købstadsborgmestre.

Skolen opførtes på kort tid af ingeniørfirmaet Günther Oesten og blev indviet af arbejdsminister Lauge Dahlgaard ved en festlighed på skolen. Jeg påtog mig at være formand for bestyrelsen. Det blev en forholdsvis nem opgave, for skolen fik hurtigt mange elever og den første forstander, Falk Jørgensen, som vi hentede i Sønderborg, fik hurtigt form over skolen. I dag eksisterer den som det meget større AMU-center med stor aktivitet mange steder i landsdelen. Skolen blev placeret tæt ved Aabenraa Tekniske Skole, idet vi regnede med, at der kunne blive tale om et vist samarbejde disse skoler imellem. Det er da siden også sket i ret stort omfang.

Forstander J. Th. Arnfred og min ven fra Aarhustiden, tegneren Harald Borges lærte også hinanden at kende. Her ses Arnfred i Harald Borges' streg ca. 1980.

Folkehjem

En dag i 1964 fik jeg på rådhuset besøg af forstander J.Th. Arnfred fra Askov. Selvom han var en kendt personlighed også i Syd- og Sønderjylland, havde jeg ikke før truffet Arnfred. Han kom til mig som formand for Sprogforeningen, der nogle år forinden havde overtaget ledelsen af det sønderjyske forsamlingshus Folkehjem i Aabenraa. Folkehjem, der i 1901 var blevet købt af Sprogforeningen (Foreningen til Bevarelse af Det Danske Sprog i Nordslesvig), var i alle årene siden da blevet ledet af en af Sprogforeningen uafhængig bestyrelse.

I nogle år i 1950'erne var jeg medlem af den. Dengang var fhv. borgmester Holger Fink formand for bestyrelsen og hans bror arkitekt Jep Fink, gårdejer Hans Skau, Lillehave, redaktør Morten Kamphøve-ner og Nis Nissen, medlemmer af bestyrelsen. Sidstnævnte havde i den tyske tid i nogle år været medlem af den prøjsiske landdag i Berlin. For mig var det en interessant oplevelse sammen med disse markante folk at være med til at løse den vanskelige opgave, at få Folkehjem til at fungere. I de år var Folkehjem bortforpagtet til restauratør Hinrich-

sen, der sammen med sin familie sled hårdt i det for at holde stedet gående. Det lykkedes vel også, men der blev ingen penge tilovers til den nødvendige vedligeholdelse eller til stærkt tiltrængte restaureringer.

Efter at Arnfred var blevet formand for Sprogforeningen, havde man lavet om på systemet. Nu var det folk fra Sprogforeningens bestyrelse, der indgik i bestyrelsen. Arnfred kunne fortælle, at man igenem Folketingets sønderjyske udvalg havde søgt staten om et rente- og afdragsfrit lån på 900.000 kr. til den nødtørftige restaurering. Udvalget ville nu gerne høre, hvad man lokalt ville yde, et spørgsmål der i udvalget blev rejst af den sønderjyske folketingsmand Johan Philipsen, der således fik problemet til også at blive et problem for Aabenraa Byråd. Arnfred og jeg drøftede i den følgende tid hvilke muligheder, der forelå. Jeg gav udtryk for, at enten burde man rive Folkehjem ned og sætte en mindesten op, eller gennemgribende føre det op til en standard, der svarede til nutidens krav. Dette synspunkt faldt i god jord hos Arnfred, der vel også følte sig lettet over, at Aabenraa Kommune var villig til at gå ind i sagen. I byrådet skabte tanken ikke de store problemer. Den blev meget varmt bakket op af Georg Buchreitz, men meget forbeholdent modtaget af de to repræsentanter for Slesvigsk Parti. Der blev dog et solidt flertal bag tanken om at gå videre, og der blev nedsat et fællesudvalg med repræsentanter fra Sprogforeningen, byrådet og andre interesserede. Tanken var at omdanne det gamle Folkehjem til et nyt moderne, folkeligt kulturhus og dertil knytte Det Sønderjyske Landsbibliotek. Dette sidste var et forslag fra Georg Buchreitz, der ofte havde fremhævet det nødvendige i, at byen fik et nyt og moderne bibliotek.

Jeg var noget betænkelig ved placeringen af biblioteket der. Det ville komme til at ligge i den nordlige del af byen med lang afstand til det folkerige Rugkobelkvarter, men det problem løstes ved, at vi oprettede en biblioteksfilial der. Når vi talte om kulturhus, skyldtes det, at kulturminister Julius Bømholt i årene forinden udkastede den tanke, at alle byer i Danmark burde bygge et kulturhus eller kulturcenter til styrkelse af det kulturelle arbejde. Arne Sørensen pegede meget rigtigt i en kronik i Jyllands-Posten på, at udtrykket kulturhus var for fint et udtryk. Det burde være mere folkeligt. Netop i Aabenraa havde man det rigtige navn: Folkehjem, skrev Arne Sørensen.

Det økonomiske grundlag blev skabt ved, at Sprogforeningen og kommunen dannede den selvejende institution Folkehjem, hvori begge parter indskød de ejendomme, der gik med til projektet. Som arkitekt arbejdede Folkehjem i forvejen sammen med arkitekt Jens Dall, og han fik overdraget også den nye og større opgave. Kommunaldirektør Erik Haugbølle knyttedes til projektet som sekretær. Det blev således Haugbølle, der skulle holde styr både på den vanskelige byggesag og den komplicerede økonomi. Derudover trak vi en del på arkitekt Flade på stadsingeniørens kontor. Blandt de særligt aktive udvalgsmedlemmer kan jeg foruden Arnfred også nævne Georg Buchreitz og general-konsul Troels Fink, som vi havde opfordret til at indtræde i udvalget. I det hele taget var udvalget meget arbejdsomt.

Tanken var, at kommunen skulle betale en leje, der svarede til de bibliotekslokaler, man disponerede over, medens resten helst skulle hvile i sig selv. Dette sidste forudsatte, at projektet kunne gennemføres med meget store tilskud fra anden side. Vi udvidede derfor Sprogforeningens ansøgning på de 900.000 kr. til et beløb på adskillige millioner kr., et beløb hvis størrelse Arnfred og jeg flere gange drøftede med kulturminister K. Helveg Petersen, og et par gange også med statsminister Hilmar Baunsgaard. De var begge to meget positive men fandt det vanskeligt at gennemføre en bevilling af et rente- og afdragsfrit lån i den størrelsesorden, uden der blev ydet noget fra lokalt side. Til endelig afklaring af sagen besluttede byrådet da at yde en garanti for underskudsdekning. Vi igangsatte samtidig en mere almen indsamling hos fonde og pengeinstitutter og andre, der havde penge at uddele. Det lykkedes overmåde godt, og vi fik indsamlet flere millioner kroner. Selv statsminister Hilmar Baunsgaard engagerede sig i indsamlingen og fremkaldte betydelige bidrag fra landets største banker.

Særlig vil jeg dog fremhæve Arnfreds evner til at samle ind. Han nød stor respekt i vide kredse, og folk havde stor tillid til ham. Han færdedes lige så naturligt på de bonede gulve i direktionskontorerne i København, som han færdedes på Askov Højskole eller i hans barnheds vestjyske enge. Arnfred har en stor del af æren af, at det lykkedes at samle så mange penge ind, og at det endelige statslån blev på ikke mindre end 3 millioner kroner, et efter datidens forhold meget stort beløb til et sådant formål. Også Troels Fink tog forskellige initiativer og overbeviste bl.a. Sønderjyllands Højspændingsværk om, at dette

andelsselskab i anledning af sit 50 års jubilæum burde donere et beløb på 500.000 kr. til den kursusafdeling, som skulle indgå i Folkehjem.

Diskussionen om den endelige udformning var livlig, og arkitekten måtte flere gange fremlægge nye udkast. Den endelige løsning fremkom først, da Erik Haugbølle foreslog at flytte den hidtidige trappe længere mod syd, hvorved man ville få mere »luft« både i stueetagen og på første sal. Jeg holdt meget længe på, at vi burde etablere en fælles indgang til Folkehjem og til biblioteket. Derved ville de to institutioner blive knyttet nærmere til hinanden og biblioteket få direkte adgang til et helt moderne cafeteria. Den tanke stødte imidlertid på stærk modstand hos bibliotekets ledelse, hvor især overbibliotekar Gustav Auring kæmpede for, at biblioteket fik sin egen indgang. Det blev da også slutresultatet, men jeg finder stadig, at vi burde have valgt en stor fælles indgang med hall direkte fra parkeringspladsen.

Til indretningen af bibliotekslokalerne fik vi megen god faglig hjælp af bibliotekskonsulent Plovgaard, København. Midt i det hele dukkede spørgsmålet om placeringen af amtets centralbibliotek op. Det blev til et stilfærdigt slagsmål imellem Sønderborg og Aabenraa, men ikke mindst ved Georg Buchreitz' energiske arbejde lykkedes det at få centralbiblioteket placeret i Aabenraa. Det var ikke blevet tilfældet, hvis vi ikke havde været igang med at bygge det nye bibliotek.

På det gamle Folkehjem var der i årenes løb opbygget en betydelig portrætsamling begyndende med Sprogforeningens formænd, men efterhånden udvidet til at blive til en stor samling portrætter af mange, der havde virket for danskhedens fremme i Sønderjylland. Det var klart for os, at det også måtte være det nye Folkehjems opgave at søge denne billedsamling bevaret under gode forhold. Det skete ved at udvide den såkaldte billedsal til en betydelig størrelse. Endnu i dag er den i stand til at huse de mange portrætter.

Samlingen er ikke fuldkommen. En undersøgelse, vi lod foretage, viser, at der er adskillige huller i den, men vi kunne ikke finde økonomiske muligheder for at »fuldende værket«. Efter min opfattelse burde samlingen have været afsluttet ved besættelsens begyndelse i 1940, således at de, der fik plads der, skulle have ydet deres største arbejde før 1940. Nu er det ret uklart, hvornår man kan standse, og det svækker samlingen, at der ingen afslutning er på den.

Ting tager som bekendt tid, ikke mindst i offentlig regi, men i 1974,

ti år efter Arnfreds besøg hos mig, kunne vi indvie det nye Folkehjem med et stort sønderjysk kaffebord i den store sal med tilhørende foyer. Lokalerne var stopfulde, og mange flere ville gerne have været med. Det glædede os blandt gæsterne at se ikke færre end fire ministre fra Poul Hartlings »smalle« venstregering, der kun bestod af tolv ministre. Det var foruden Poul Hartling selv, undervisningsminister Tove Nielsen og kulturminister Nathalie Lind, samt arbejds- og boligminister Johan Philipsen, som vi havde inviteret med, som vores særlige »sønderjyske« minister.

Det blev en meget festlig aften med rigtig gammeldags sønderjysk stemning. Arnfred holdt hovedtalen i sin sædvanlige høje kvalitet. Skuespilleren Emil Hass Christensen læste op, deriblandt H. P. Hanssens berømte Hygumtale. Underholdningen omfattede bl.a. en kvartet fra Sønderjyllands Symfoniorkester. Blandt gæsterne var også Arne Sørensen, som jeg havde inviteret med på grund af hans kronik i Jyllands-Posten. Da han sagde farvel og tak for i aften, føjede han til : »Kan du forstå, at folk altid ser så alvorlige ud, når de hører klassisk musik?« Arne Sørensen oplevede det hele intenst og fik alting med.

Nogle få år senere rejste Arne Sørensen sydpå for at få ro til at skrive sine erindringer. De kom aldrig. Han døde, inden de blev færdige. Men inden han rejste kom han forbi og sagde farvel og smed en stak notater på bordet. »Her er nogle ideer til Sønderjyllands fremtid«, sagde han. Hans idérigdom var stor og mangfoldig.

Blandt dem, der ikke oplevede Folkehjems genindvielse, var H.P. Hanssens datter, Ingeborg Refslund Thomsen. Hun døde året før men havde glædet sig til at være med, ved jeg. Vi så ikke meget til hinanden, før jeg blev borgmester. Det passede hende nok godt, at det skete på en liste, hvor også hendes parti, de radikale, var med. Kammerherreinden, der i en del år var medlem af landstinget, var en markant skikkelse i sønderjysk politik. Hun lagde aldrig skjul på sine meninger, og hun var altid velorienteret ikke alene i politik men også i folks gøren og laden i hendes Aabenraa. På sine ældre dage yndede hun at sidde på en bænk på Storetorv midt mellem folk og ryge en stor cigar. Ved en af hendes sidste fødselsdage holdt jeg en lille hyldesttale til hende. Hun måtte da sidde i sin stol og høre på. Da jeg var færdig, rejste hun sig i al sin styrke, sagde tak og sluttede med at citere Henrik Ibsens ord: Har jeg end sejlet min skude på grund, så var det dejligt at sejle.

Jeg var ikke altid enig med »fru Thomsen bach æ' møll'«, som vi spøgende også kaldte hende. Hun boede ellers standsmæssigt nok på Brundlund Slot. Aabenraa'er vedblev hun at være og der stod stor respekt omkring hendes person.

Det nye Folkehjem var nu klar til at blive brugt, og det blev det da også. Foruden landsbiblioteket var der indrettet et moderne og veludstyret kursuscenter mod nord, amatørteater i lokaler i kælderetagen, en restaurant og mødelokaler i forskellig størrelse deriblandt den gamle store sal i stort set uændret skikkelse, men nu suppleret med en meget stor foyer, der kan inddrages ved store møder. På første sal er der indrettet kontorlokaler til Sprogforeningen, og på samme etage fik det nye Institut for Grænseregionsforskning også lokaler. Dette institut voksede sig dog hurtigt så stort, at det flyttede til større lokaler i Persillegade.

Som bestyrer ansatte vi restauratør Viltoft Hansen, der havde betydelig erfaring i drift af større restauranter. Det viste sig imidlertid svært at få det nye Folkehjem kørt ind på en økonomisk forsvarlig måde, også selvom huset var velbesøgt. Da det gik op for det nye byråd, at det var forpligtet over for det tidligere byråds vedtagelse om underskudsdekning, opstod der en ret pinlig debat i pressen, der ikke kunne andet end efterlade det indtryk, at borgmester Camma Larsen-Ledet benyttede denne sag til at »føre politik på«. Det lå ellers klart for alle, der dengang medvirkede, at det var en sag, der burde hæves over det partipolitiske spil. At kommunen var forpligtet, kunne der ingen tvivl herske om, og kommunen måtte naturligvis betale. I den situation overså det nye byråd, at byen for meget små penge havde fået et meget stort og moderne forsamlingshus, som andre kommuner normalt betalte den fulde pris for. Et særligt driftsudvalg blev nedsat til at følge udviklingen og hele problemet løstes ved, at Viltoft Hansen overtog driften som forpagter. Efter nogle år lykkedes det at få rimelig økonomi i driften, en udvikling der gunstigt er fortsat under den nye forpagter, den initiativrige Jutta Sennels. Jeg var ked af den efterfølgende kritik fra medlemmer af det nye byråd, men det er jo en gammel sandhed, at det ikke er så morsomt at overtage og videreføre et projekt, som det er selv at igangsætte det.

Da forstander J. Th. Arnfred i 1964 opsøgte mig på rådhuset, var han 82 år og virkede i alle henseender vital og åndsfrisk. Han var en

af dem, der kom til at præge arbejdet og samarbejdet omkring Folkehjem og ofte den, der kunne formulere målsætningen. Visioner savnedes ikke. På sin egen stilfærdige, men indtrængende facon kunne han henvende sig til enhver, der havde indflydelse, og som kunne forventes at ville støtte arbejdet med Folkehjem.

Selvom Arnfred var 37 år ældre end jeg knyttede samarbejdet omkring Folkehjem os tæt til hinanden. Vores synspunkter lå ofte på samme linje og vort samvirke forstærkedes, da jeg i 1970 blev amtsborgmester og fik kontakt med en del af den udvikling, der i 70'erne skete i den gamle munkeby Løgumkloster. En overgang kom jeg ofte til møder og forhandlinger der. Ved en bestemt lejlighed spiste jeg frokost sammen med Arnfred og andre i spiselokalet i stueetagen. Da vi derfra gik op til lokalerne ovenpå, hvor vi skulle drikke kaffe, sagde Arnfred til mig, at jeg, når vi havde fået skænket kaffen, skulle fortælle om amtsrådets kulturpolitik. Han føjede til, at han var så meget højskolemand, at han ikke kunne forestille sig, at man skulle mødes og spise og drikke kaffe sammen uden, at man samtidigt også hørte noget. Jeg var nu ikke i stand til at fortælle om amtsrådets kulturpolitik, idet amtsrådet da slet ikke havde drøftet emnet. I stedet fortalte jeg om de synspunkter, jeg havde på amtsrådets kommende kulturpolitiske arbejde.

Under mine mange besøg i Løgumkloster tror jeg nok, at jeg brugte mest tid på at få klokketårnet op at stå. Sammen med klokkespilinteresserede kredse havde Arnfred udkastet tanken om at bygge et klokketårn. Det skulle danne grundlaget for undervisning i klokkespil. Blandt initiativtagerne var også den navnkundige gøglerpræst Anders Bork Hansen, der ihærdigt virkede for at fremme udviklingen omkring den gamle kirke, og bl.a. havde fostret idéen til bygningen af Refugiet.

Jeg havde ikke spor forstand på, hvordan et klokketårn skulle bygges, Arnfred havde derimod nøje undersøgt det og endog tegnet en skitse til tårnet, der meget lignede en gammel mølle. I sine første højskoleår havde Arnfred gjort et arbejde for at udbrede elektriciteten i Askov og omegn og været med til at etablere en forsøgmølle. Arnfred var meget optaget af møllens funktionelle form og solide konstruktion, og Klokketårnet står da også stadig fast forankret i Løgumklosters jord.

Arnfred hørte til dem, der under universitetsdebatten i 1960'erne

gik ind for placering af et universitet i Ribe-Esbjerg området. Til dette område havde Arnfred sin naturlige tilknytning. Han var født og vokset op på en gård i Aal sogn syd for Oksbøl. I Sønderjylland var mange af den opfattelse, at Haderslev burde være kommende universitetsby. Det lykkedes ikke. Ribe-Esbjerg blev foretrukket, men både Arnfred og forhenværende minister Thorkild Kristensen følte, at de burde gøre noget for Haderslev. Især Arnfreds sønderjyske interesse var stærk. Det blev da til, at Haderslev Statsseminarium fik tilknyttet en afdeling af Danmarks Lærerhøjskole, og til at Arne Sørensen flyttede til Haderslev og etablerede en Højskole for Fremtidsforskning. Denne sidste fik nu kun betydning i de første år. Efter at Arne Sørensen havde forladt Haderslev, sygnede den hen og eksisterer ikke mere.

I den situation ville Arnfred gerne knytte forbindelse mellem Sønderjylland og de initiativer, man i Ribe Amt tog for at sikre, at universitetet nu også blev til noget. Med betydelige midler fra lokal side igangsatte man i Esbjerg et forskningscenter, der stadig eksisterer. Jeg fandt imidlertid ikke, at Sønderjylland kunne være særlig interesseret i at støtte denne udvikling. Der blev i min amtsborgmestertid ført en del samtaler derom med bl.a. borgmester Henning Rasmussen og amtsborgmester Frode Madsen, men et samarbejde kom aldrig til rigtig at folde sig ud. Vi var rent ud sagt bange for, at den store by Esbjerg, og mod øst den anden store by Kolding, ville få en sådan tiltrækningskraft, at etablering af undervisningsinstitutioner dér ville udtynde det ret omfattende net af videregående uddannelser, der var knyttet især til erhvervsskolerne i de sønderjyske byer.

Arnfred gjorde mangt et forsøg på at overbevise mig om, at vi burde ændre synspunkt, men jeg måtte desværre skuffe min gamle ven. Her kunne jeg ikke medvirke, men vil dog gerne føje til, at der heller aldrig fra Ribe Amts side har foreligget noget egentligt program for en eventuel udbygning og et samarbejde.

Møderne med Ribe/Esbjergfolkene førte dog til, at vi i fællesskab med Vejle Amt nedsatte et udvalg, der skulle søge at finde frem til nye former for uddannelser, korte videregående uddannelser. Det blev til et ret langvarigt og noget teoretisk arbejde, der kun førte til meget få nye uddannelser. Siden er der sket det, at Handelshøjskole Syd er blevet dannet. Den har sit virke i en række syd- og sønderjyske byer bl.a. Sønderborg og Esbjerg, der i forvejen havde veludviklede handelshøjskoler.

Arnfred var et beskedent menneske af meget stor menneskelig karat. I hans sidste år kunne jeg godt mærke, at det kneb lidt med kræfterne. En dag efter et møde i Aabenraa ville han tage hjem med bus og tog, som han plejede. Jeg tilbød at køre ham hjem til Askov, men det kunne der overhovedet ikke være tale om. Jeg måtte nøjes med at køre ham til toget. Ved den lejlighed stod han lige overfor en hospitalsindlæggelse. Det var et par år før, han døde, og han var selv bekymret. Jeg tror ikke, at jeg kommer over det denne gang, sagde han med et lille skævt smil. Men Arnfred kom over det og nåede at blive 95 år.

Kollektivhus, alderdomshjem og svømmebad

Henimod slutningen af mine borgmesterår dukkede ønsket om at bygge et kollektivhus op. Overretssagfører Boeck nævnte det flere gange overfor mig. Tandlæge Karen Dirksen var også optaget af sagen, og kommunaldirektør Haugbølle og jeg opsøgte under et besøg i København advokaterne Hvidt og Arup, der havde gennemført flere af den slags byggerier. Over en kop te drøftede vi problemerne igennem. Arup kendte jeg i forvejen. Han havde været med på et Gillwellkursus på Hylkedam. Ved Arups efterfølgende besøg i Aabenraa kunne jeg fortælle ham, at gartner Niels Jacobsen havde besluttet at sælge det smukt beliggende areal, hvor nellikegartneriet gennem mange år havde ligget. Nu var tiden løbet fra de gamle drivhuse på Glasbjerget, og Niels Jacobsen var oppe i årene. Der var ingen, der ville tage over, og det var derfor naturligt, at familien solgte. Arup syntes godt om arealet, og efterfølgende blev det købt. Der blev nedsat en lokal bestyrelse, hvor politimester Niels Schaumburg påtog sig at være formand. Da han blev politimester på Frederiksberg, overtog Cai Vagn-Hansen formandsposten.

Aabenraa Kollektivhus, der blev tegnet af arkitekterne Schmidt fra Aarhus, omfattede et betydeligt antal lejligheder, dels til udlejning, dels som ejerboliger, foruden restaurant, andre fælleslokaler og en stor plejeafdeling. Ejendommen fik dispensation fra vore almindelige højdebestemmelser, idet dele af bygningen blev flere etager højere, end det vi normalt tilsigtede. Bygningen føjer sig dog smukt ind i det kupe-rede landskab, og ingen fornemmer, at det nogle steder er helt op til

syv etager. Aabenraa Kollektivhus, der blev indviet i min efterfølgers tid, blev et kærkomment supplement til det øvrige bolig- og plejehjemsbyggeri i Aabenraa og fungerer fortsat i overensstemmelse med de oprindelige intentioner.

Under hele denne sags forløb var vi vidende om, at kredse i Sønderborg arbejdede med et tilsvarende projekt, placeret hvor Hotel Scandic senere blev opført. Vi var nok lidt hurtigere ude og lidt mere kvikke med hensyn til at sikre grundkøb m.v.

Den første større og mere komplicerede sag, der kom på byrådets bord i 1958, var opførelsen af alderdomshjemmet *Grønnegården*. Det forudgående byråd havde udskrevet en arkitektkonkurrence, der var fuldt afsluttet. Tilbage stod kun at tage stilling til, hvilken arkitekt der skulle have opgaven overdraget. Arkitektkonkurrencen omfattede kun lokale arkitekter. Det var nok dette forhold, der førte til, at der i byrådet ikke kunne opnås flertal for at lade førstepræmievinderen gennemføre projektet. Det var øjensynlig partihensyn til de enkelte arkitekter, der var årsag til det dilemma. Det naturlige ville have været at vælge vinderprojektet. Det gik jeg ind for. Efter mange drøftelser og flere afstemninger var det eneste, der kunne samle flertal et kompromis, hvor opgaven blev overdraget til de tre arkitekter, der havde vundet første, anden og tredjepræmien, nemlig arkitekterne Marius Kragh, Arne Paulsen og Christian Surlyk. Mod min forventning påtog de sig i fællesskab opgaven og resultatet blev, at der kom et udmærket projekt ud af det, i alt væsentligt baseret på den hovedidé, som arkitekt Arne Paulsens forslag byggede på.

Alt i alt blev slutresultatet særdeles udmærket, og jeg har aldrig fortrudt, at jeg meget pressede på for at få gennemført projektet i sin helhed. Ved konkurrencens udskrivning var det forudsat, at projektet kunne deles i to etaper. Det forekom mig at være en dårlig idé, idet alle fællesrum kun kunne opføres under ét. Grønnegården blev derfor opført med plads til 92 beboere. Senere blev hjemmet udvidet til i alt 114 beboere.

Grønnegården blev et meget omtalt byggeri. Det var efter tidens forhold yderst moderne, og kommunalfolk fra syd og nord kom rejsende for at besigtige hjemmet. Som altid ved nye tiltag, var der også her lokale folk, der mente, at byggeriet var alt for luksuriøst til »de gamle«. Flere mente således ikke, at det var nødvendigt, at hver enkelt

beboer havde sit eget toilet. Man kunne godt klare sig med nogle fælles toiletter på hver gang o.s.v. En af de stærkeste kritikere af hjemmet blev dog senere glad for, at hans egen mor kunne bo der under de gode forhold. Mange af de først indflyttede fortalte, at de aldrig før havde boet så godt. Mange kom jo fra små og saneringsmodne lejligheder i byens baggårde.

Men tiden flyver hastigt. Da Grønnegården fejrede 25 års jubilæum, blev hjemmet af en taler karakteriseret som forældet.

Medens den offentlige debat om Grønnegården forløb forholdsvis stilfærdig, var dette ikke tilfældet, da en forældrereds rejste et stærkt krav om, at der blev bygget en svømmesal, hvor børnene kunne lære at svømme. Dette forholdsvis beskedne ønske, der let kunne have været opfyldt, udviklede sig imidlertid til store planer om enten at anlægge et friluftsbad med internationale konkurrencemål eller at etablere en egentlig svømmehal med alt, hvad dertil hører. Det var min indstilling, at vi burde have valgt at bygge et friluftsbad, hvor børnene om sommeren kunne lære at svømme, men sagen udviklede sig derhen, at der i byrådet skabtes et flertal for en svømmehal ved at lade en selvejende institution opføre den. Endnu i dag vil jeg fastholde, at de økonomiske beregninger, som tilhængerne af svømmehallen dengang lagde på bordet, var forkerte. Samler vi de mange offentlige etablerings- og driftstilskud sammen, vil det vise sig, at de beregninger, der var grundlag for byrådets vedtagelse, ikke var holdbare.

Radiohus, landsdelsscene og Å-udstillingen

I 1968 orienterede lederen af den syd- og sønderjyske regionalradio i Aabenraa, redaktør Bjørn Svensson, mig om, at der nu forelå mulighed for, at regionalradioen kunne få sit eget hus. Hidtil havde regionalradioen haft til huse under meget beskedne forhold i nogle få værelser i forbindelse med posthuset på Nørretorv. Bjørn Svensson, mine medarbejdere og jeg fandt hurtigt frem til, at den bedste placering ville være i umiddelbar tilknytning til Sønderjyllandshallen, hvorved man i et vist omfang kunne anvende også den store hal og dens faciliteter. Slutresultatet blev, at regionalradioen etablerede sig i egen bygning i tilknytning til Sønderjyllandshallen.

Det blev et meget moderne anlæg, hvorfra der foruden radio også kunne sendes fjernsyn. Medens radioudsendelserne var en daglig foreteelse, anvendtes fjernsynsstudiet dog kun lejlighedsvis og fik aldrig det omfang, som jeg forestillede mig.

Bjørn Svensson er en markant skikkelse i den sønderjyske medieverden. Han er født og vokset op i grænselandet i en pressefamilie og har indgående kendskab til dets historie og udvikling og forfægter ofte sine synspunkter med stor ihærdighed og en vis stædighed, men hans baggrundsmateriale er altid uangribeligt. Bjørn Svensson var leder af regionalradioen i godt tyve år og blev afløst af en anden markant sønderjyde, nemlig journalisten Frode Kristoffersen.

Langt senere oprettede DR2 en særlig syd- og sønderjysk regional TV-station i Haderslev, der efter få års virke efter lokal beslutning flyttede til Kolding. Det var stik imod de intentioner, vi havde sidst i 60'erne, da der til regionalradioen i Aabenraa knyttedes et TV-studie. Tanken var da, at vægten især blev lagt på grænselandet og dets udvikling. Det er der næppe nogen, der mener, at TV Syd i Kolding i dag dækker på forsvarlig vis. Hjemme hos os kalder vi da også den station »TV Kolding«.

Forslaget om at etablere en *sønderjysk landsdelsscene* i tilknytning til Sønderjyllandshallen blev frembragt af Sønderjysk Teaterforening, især repræsenteret ved amtsrevisor Hans Christensen, Tønder og amtskontorchef Jes P. Caspersen, Aabenraa. Man nedsatte lokalt en sønderjysk teaterkommission til at se på sagen, og i 1964 gik kulturminister Julius Bømholt ind i den og nedsatte et udvalg med kontorchef Jørgen Harder Rasmussen, Kulturministeriet, som formand. De sønderjyske repræsentanter i udvalget var Hans Christensen og Jes Caspersen, foruden amtmand Tyge Haarløv og mig. Efter nogle måneders arbejde kunne vi afgive en betænkning, der detaljeret skildrer, hvorledes sådan en landsdelsscene kan etableres. Der var naturligvis tale om et betydeligt årligt tilskudsbehov, hvor staten ville træde til, men som også forudsatte, at de sønderjyske amter og købstæder medvirkede. Betænkningen fik en ret positiv modtagelse, men man var nu nået så tæt på kommunalreformen, at ingen ønskede at tage stilling til projektet, hvorimod alle kunne enes om at lade sagen overgå til det nye sønderjyske amtsråd, der skulle virke fra 1. april 1970.

Det skete da også, og her fik projektet en meget negativ modtagelse,

idet Venstre, konservative og Slesvigsk Parti samt den radikale arkitekt Svend Ingomar Petersen var imod projektet. Socialdemokraterne fremsatte et forslag om, at projektet gennemførtes ved en gradvis opbygning. Hele den borgerlige gruppe, bortset fra mig selv, var imod, at der skulle oprettes en landsdelsscene. Jeg kom derfor i den situation, at min stemme ville blive afgørende for, om man valgte det socialdemokratiske forslag eller sagde nej tak til landsdelsscenen. Jeg valgte det sidste og stemte imod landsdelsscenen etablering. Den almindelige erfaring på den tid var, at teaterdrift var uhyre kompliceret, kostbart og vanskeligt at styre, og jeg fandt, at en sag af denne art ikke burde gennemføres med en enkelt stemmes flertal. Det ville blive for belastende for samarbejdet i amtsrådet.

De nye teaterordninger, der siden er kommet til, har dog bødet meget på savnet af et egentligt landsdelsteater i Sønderjylland, idet der nu i de fire sønderjyske købstæder og i Toftlund regelmæssigt i sæsonen opføres skuespil, operetter og hvert år en opera eller to ved Den jyske Opera i Århus.

Et særligt islæt i byens liv var den årlige *Å-udstilling*. Det var et initiativ, der var taget i Århus og efterfølgende kom til at omfatte både Aalborg og Aabenraa, hvor Sønderjyllandshallen dannede rammer om den årlige fornemme udstilling af ny dansk kunst. Det var et arbejde, som andre havde sat i gang før mig bl.a. landsretssagsfører Rosenstand, Georg Buchreitz og Julie Fink. Som borgmester gled jeg naturligt ind i arbejdet. Mit væsentlige arbejde var dog at medvirke til finansieringen af opgaven. Da jeg en gang forelagde borgmestrene og amtmænd ønsket om løbende tilskud fra amtsråd og byråd, opstod der en stærk debat. De udstillede værker forekom de fleste af de tilstedeværende at være alt for avancerede og »ikke rigtigt beregnet for os«. Det lykkedes mig dog at gennemføre de nødvendige tilskud med en henstilling fra borgmesterkredsen om, at man gerne så, at man viste mere forståelig kunst. Det var nok et utopisk ønske, idet udstillingens opgave netop var at vise helt ny dansk kunst. Uinteressant er det ikke, at mange af de kunstnere, der den gang gav anledning til borgmestrenes kritiske holdning, meget hurtigt blev anerkendte navne i dansk kunst. Det største arbejde blev gjort af folkene i Århus, og her vil jeg gerne fremhæve det mangeårige arbejde, som kontorchef Hother Dupont og hans trofaste medhjælper fru Funch udførte.

Den store havn og Hotel Hvide Hus

Således som kommunens vedtægter dengang var udformet, sad borgmesteren i en stærk og central stilling. Foruden at være formand for magistraten (økonomiudvalget), var han også formand for både havneudvalget og byplanudvalget og havde således betydelig indflydelse ikke alene på økonomien men også på havnens udvikling. En sådan ordning er et gode for den aktive borgmester. Det passede mig godt, at det var sådan. Dette system synes nu i høj grad forladt, og de vigtige opgaver i mange kommuner er fordelt på flere personer. Reelt betyder det, at borgmestres umiddelbare indflydelse og handlemulighed i dag er væsentligt stækket i forhold til dengang.

En af de første havnesager, der gav anledning til stærk debat i byrådet, var et forslag fra havneudvalget om at give den nye kgl. vejer og måler, Hans Martin Hansen, tilladelse til at bygge en ny vejerbod, lidt syd for den gamle og saneringsmodne.

Forslaget blev især udsat for stærk kritik af Georg Buchreitz, der svang sig op i de helt store højder ved at hævde, at denne forholdsvis beskedne vejerbod ville ødelægge den »europæisk berømte« udsigt fra hovedvejen. I betragtning af, at det drejede sig om en beskedne lav bygning stod jeg uforstående overfor den kritik, men jeg går ud fra, at den kommunalpolitisk erfarne debattør Georg Buchreitz her ville afprøve den nye borgmesters evner som debattør. Jeg valgte den forsigtige vej og udsatte sagen til næste ordinære møde, hvor jeg fik bred opbakning til forslaget.

Omtrent samtidig tog byrådet med glæde imod et forslag om at købe en brugt flydedok i Frederikshavn. Den skulle bruges til fiskernes både, men blev i højere grad brugt af Callesens Motorfabrik, der solgte mange motorer til norske fiskerbåde. Senere overgik den til Aabenraa Skibsværft og Flydedok, som skibsreder Albert Petersen og hans søn, Robert, opbyggede i Nyhavn.

Flydedokken virkede som et signal om, at nu skulle der sættes gang i sagerne. I det hele fulgte jeg havnens udvikling løbende gennem kontakt med havnefoged Adolf Matthiesen og afdelingsingeniør Sivert Damgaard. Havnen havde sine største indtægter fra massegoods, d.v.s. olie og benzin, korn og foderstoffer, kul og koks samt cement. Hertil kom en betydelig eksport af levende kvæg til Tyskland. Også i mine

Prinsesse Benedikte og prins Richard deltog engang i et kongebesøg. Her går vi tur på Storegade før den blev gågade. Fot. 1966.

borgmesterår, var der »eksperter«, der forudsagde, at Danmark i løbet af få år kun ville disponere over nogle ganske få havne af betydning, medens alle små og mellemstore havne langsomt ville blive afviklet. Den spådom troede vi nu ikke på. Vi fandt, at Aabenraas havn, der ligger godt beskyttet for enden af den dybe Aabenraa Fjord og centralt i det sønderjyske område, fortsat måtte have eksistens- og udviklingsmuligheder.

Vi satte mange kræfter ind på løbende at styrke havnen bl.a. ved aktivt at søge at tiltrække nye virksomheder. Det lykkedes da også i et vist omfang, især efter at vi havde byggemodnet betydelige arealer nord og øst for Nyhavn og foretaget en større udbygning af oliehavnen. Her lykkedes det os at få en aftale istand med Veedol, et led i Tidewater-koncernen, der netop da byggede et olieraffinaderi ved Kalundborg. Forhandlingerne om det store projekt tog meget lang tid, og vi førte mange og lange forhandlinger med Veedols folk både i Aabenraa og i København i de midlertidige kontorer på Hotel Tre Falke. Til at færdiggøre den meget komplicerede kontrakt havde vi god gavn af et nært samarbejde med fuldmægtig Poul Andersen i Ministeriet for

I forbindelse med kongebesøget var der reception med gæster i byrådssalen. Foran døren til borgmesterens kontor har en kreds af vore nærmeste venner samlet sig. Det er fra venstre politimester Niels Schaumburg, amtslæge Svend Ostfeld, Xenia Schaumburg, Lissen, Esther Buchreitz, Georg Buchreitz og Marguerite Hahnemann.

Offentlige Arbejder. Poul Andersen der senere blev direktør for Kastrup Lufthavn. Selvom Veedol forholdsvist hurtigt afhændede deres interesser i Danmark, er de store tankanlæg dog stadig i brug og medvirker til at styrke havnens økonomi. Umiddelbart efter var det tæt på, at endnu et stort olieselskab blev placeret i området. Det blev desværre ikke til noget, men så slap vi da også for yderligere kritik fra villaejerne på Lindsnakkevej. Hertil var der nu kun det at sige, at disse villaer stort set alle var opført på et tidspunkt, da området var udlagt til havneformål, og ingen kunne have grund til at antage, at arealerne vedblivende ville henligge som grønne arealer.

Det var en god dag, den dag vi kunne slutte en aftale med Portland Cement Fabrikkerne om etablering af en afdeling på havnen. Det var det også, da de lokale korn- og foderstoffirmaer gennemførte deres udvidelsesplaner. Det var klart for os, at den igangværende eksport af levende kvæg til Vesttyskland ville ophøre, såfremt Danmark blev medlem af EF, idet de tyske veterinærbestemmelser da ville blive æn-

dret. Trods dette var kreatureksporten så god en forretning, at vi foretog en betydelig udbygning af kreaturstaldene og de tilhørende broanlæg, så sent som i 1968.

Tirsdag var den store markedsdag. Fra morgenstunden ankom kreaturerne i lastvogne, og snart var handelen i gang. Særligt spændende var det at følge de store eksportører Boyskov og Lundgaard eller Stauning Jensen, når det gik løs, og når man efterfølgende mødtes til en hurtig frokost, inden de igen forsvandt, ofte til udlandet med tog eller fly. Det var dygtige og flittige folk med international erfaring, og eksportmarkedet trivedes godt under sagkyndig ledelse af eksportør Willy Dethlefsen.

I 1958/59 var havnens samlede indtægter 773.000 kr. og overskuddet 246.000 kr. I 1969/70 var indtægterne 1.450.000 kr. og overskuddet 777.000 kr. Selvom der i disse tal er indbygget visse prisstigninger, er de dog udtryk for, at havnen i de tolv år var inde i en meget gunstig udvikling. Vi kunne således gøre alle spådomme om, at også mellemstore havne ville tabe i konkurrencen med de store, til skamme. Det hjalp os naturligvis, at 1960'erne var præget af stor optimisme og investeringslyst.

Ganske pudsigt er det at tænke på, at jeg straks i 1958 på mit kontor blev opsøgt af flere af havnens arbejdere, der protesterede imod, at vi havde planer om at købe en traktor. En sådan en havde vi aldrig før haft, og nu var arbejderne bange for, at traktoren ville tage så meget arbejde fra dem, at det blev føleligt på deres indtægter. Det var et synspunkt, jeg slet ikke kunne forstå. Der er da heller ikke i dag arbejdere, der vender sig imod moderne tekniske hjælpemidler. På havnen investerede vi da også siden både i flere traktorer og i forskellige slags kraner.

Der er sikkert mange meninger om, hvor en borgmester bør sætte sine kræfter og sin tid ind. Da det var mit bestemte mål at sætte mere gang i Aabenraa, var det naturligt for mig, personligt at tage mig af næsten alle de forhandlinger, der vedrørte erhvervslivets leje af arealer på Aabenraa Havn eller køb af arealer andre steder i kommunen. Disse forhandlinger blev altid ført i tæt samarbejde med stadsingeniøren og/eller kommunaldirektøren og andre administrative eksperter. Jeg tror, at det har haft betydning for disse forhandlinger, at jeg gik ind i dem. I dag er det moderne, at enhver kommune skal have en erhvervschef. Det kan alt efter hans kvalitet, og hvordan han bliver anvendt, være

en god ting, men jeg tror nu meget på, at seriøse forhandlere, enten de nu er små eller store, meget foretrækker også at møde borgmesteren. Jeg valgte i hvert fald at bruge megen af min tid til den opgave, hvilket har givet ganske pæne resultater.

Hotel Hvide Hus

Et eksempel herpå er bygningen af Hotel Hvide Hus på Flensborgvej. Flensborgvej henlå før hotelbyggeriet som en hovedtrafikåre med strand og fjord på den ene side og en række parcelhuse af vidt forskellig størrelse på den anden. Vi fik en henvendelse fra et benzinfirma, der ønskede at opføre en servicestation på hjørnet af Flensborgvej og Kallemosen. Det fandt vi i og for sig var en ganske passende placering, men vi var ikke indstillet på byplanmæssigt at tage hul på dette område og begynde med en servicestation. Det lå i vore tanker, at stedet med dets smukke udsigt over Aabenraa Fjord måtte være egnet til meget andet end netop en servicestation.

Benzinfirmaet havde en vis kontakt med arkitektfirmaet Friis og Moltke i Aarhus, og via dette skabtes der kontakt til tømrermester Aage V. Jensen, der da allerede havde gjort sig kendt som hotelbygger andre steder i landet.

De efterfølgende drøftelser viste, at Aage V. Jensen var interesseret, og det lykkedes os at føre forhandlingerne til ende, idet kommunen i den forbindelse skulle anlægge en offentlig parkeringsplads vest for hotellet, hvor den også ville dække et behov for den voksende tekniske skole og de mange strandgæster. På den anden side af Flensborgvej havde vi længe haft tanker om at udvide strandarealet ved at indpumpe yderligere sand, så byens vandhunde og solbadere kunne få et større areal til rådighed. Det indgik da også i aftalen med Aage V. Jensen, at vi skulle forlænge stranden mod syd og opføre en gangtunnel under Flensborgvej, således at gående kunne komme sikkert under den stærkt trafikerede vej. Det blev til en ret omfattende aftale med Aage V. Jensen, og vi fandt derfor, at vi burde drøfte den med vores tilsynsmyndighed, Indenrigsministeriet, inden den blev godkendt i byrådet. Det skete da også ved en forhandling med kontorchef Børge Rossell, der fandt investeringer og projektet naturligt og rimeligt.

Aage V. Jensen var en interessant person at forhandle med. Han var begyndt som tømrerlærling og havde som svend i kompagniskab med en anden opført et parcelhus eller to og solgt dem igen med en vis fortjeneste. Da hans kollega ikke ville være med til mere byggeri, fortsatte Aage V. Jensen alene. Hver gang han byggede en del lejligheder, beholdt han selv nogle af dem og blev således i årenes løb ejer af et meget betydeligt antal ejendomme især i hovedstadsområdet. Hotelbyggeriet kom han ind på, fordi han på sine rejser ofte havde undret sig over, hvor ringe standard mange hoteller havde. Hans idé var at opbygge en tæt kæde af Hotel Hvide Hus hoteller i Danmark. Så langt nåede han ikke. Problemerne med driften af flere af dem blev ret så store, og det var svært at få god økonomi i dem alle.

Aage V. Jensen var en stilfærdig mand og en dygtig og sikker forhandler, der nøje vidste, hvad han ville og kunne opnå. Vi fik således mangan en god debat omkring bordet og lærte hinanden godt at kende. Jeg har stor respekt for Aage V. Jensens virke, hvis synlige slutresultat var etableringen af den meget store internationale fond Aage V. Jensen Foundation. Denne fond har ofte finansieret større indkøb til sygehuse. Fonden har i Sønderjylland bl.a. finansieret bygningen af det historiske center på Dybbøl.

I 1992 fik fonden en henvendelse fra en kreds af personer, der ønskede at bygge en højskole, der særlig skulle interessere sig for udviklingen i det genforenede Tyskland og i Østersø-området. Fabrikant Johannes Jensen, Herning, der er initiativtager og idémand bag dette projekt, fandt, at Hotel Hvide Hus ville være meget egnet til netop dette formål og købte hotellet. Det var en skuffelse, at Hotel Hvide Hus således måtte ophøre sin hotelvirksomhed, men også jeg har da positivt budt højskolen velkommen til arbejdet i Sønderjylland, hvor skolen under ledelse af forstander Knud Erik Therkelsen er faldet godt til.

Byrådsarbejde og borgmesterjob

Byrådet bestod af sytten medlemmer. Det er så mange, at man ikke kan knytte sig tæt til alle, selvom man gerne ville. Nærmest knyttede jeg mig naturligt nok til de byrådsmedlemmer, der var valgt på Dansk Liste udenfor Partierne. Det blev i alle årene overlærer Andreas Phi-

lippsen, som gjorde et solidt og sagligt stykke arbejde igennem alle tolv år. Philippsen havde sine egne ofte markante synspunkter, men de var kun befrugtende for de samtaler, vi førte, og de beslutninger vi traf. Senere kom også forstander Aksel Larsen og brødfabrikant Hans Poulsen til. Vi fire havde et fortræffeligt samarbejde, der i fællesgruppen omfattede amtsvandinspektør Nicolaj Jespersen, Ellen Bjørn Hanssen, og erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun, alle repræsenterende Venstre. Hertil kom i hver sin fire års periode arkitekt Chr. Surlyk og overlærer Jakob Gormsen fra Det Radikale Venstre. I denne større gruppe var meningerne mere delte, men i al almindelighed nåede vi til enighed i de enkelte sager. Af dem var Jespersen og Surlyk nok af og til lidt forbeholdne til samarbejdet, medens Ellen Bjørn Hanssen og Peter Groth Bruun faldt godt i hak med os. Peter Groth Bruun var et opfriskende moment i vores gruppe og i byrådet. Jakob Gormsen faldt også godt til og kæmpede bravt for sine mærkesager, skole, kultur og kunst, emner der levende optog ham.

Et andet samarbejde omfattede de fire medlemmer af magistraten. Et særligt nært samarbejde fik jeg med den socialdemokratiske førstemand, rektor Georg Buchreitz, idet det hurtigt viste sig, at vi havde en fælles interesse i »at sætte gang i byen«. Vi var derfor meget ofte enige om den vej, vi skulle gå. En undtagelse var, da Georg Buchreitz i 1958 lagde vægt på at fremme et biblioteksbyggeri. Jeg fandt ikke, at et sådant byggeri var det mest presserende. Andre opgaver forekom mig vigtigere. Biblioteket fik først som nævnt sit nybyggeri i forbindelse med udbygningen af Folkehjem omkring 1970. Georg Buchreitz var en stærk politiker, der næsten altid var i stand til at få fuld opbakning fra hele sin gruppe. Det forhold gjorde forhandlingerne med socialdemokraterne forholdsvis lette.

Georg Buchreitz var levende optaget af byrådsarbejdet og kunne være meget impulsiv og skarp. I det daglige arbejde kom vi så godt ud af det med hinanden, at det udviklede sig til et livslangt venskab. Esther og Georg Buchreitz var meget gæstfri og altid opmærksom på, om de kunne gøre noget, der kunne styrke kontakterne til myndigheder og personer, også ved sammenkomster i deres eget hjem.

Med de konservative var samarbejdet ikke altid let. De havde ofte afvigende synspunkter i forhold til fællesgruppen. De konservative, i dette tilfælde anført af fru Thora Hammerich, førte således i flere år

en direkte kamp imod det almennyttige boligbyggeri, et forhold jeg var aldeles uenig i. Uanset hvad man end kunne mene om det almennyttige byggeri og dets vilkår, burde enhver kunne have set, at det var den nødvendige vej at vælge, hvis vi ønskede at fremme byens sanering og at øge antallet af boliger. De konservative var også betænkelige ved de store jordkøb. Dette sidste spørgsmål kom endog op på et internt venstremøde, hvor kritikken blev fremført af tidligere borgmester Jens Gjelstrup og direktør Mathies Mortensen. De to herrer var betænkkelige ved den aktivitet, der nu var sat igang. Det var blevet dem for meget af det gode, men det kunne jeg ikke tage hensyn til.

Den konservative civilingeniør Aage Vilhelmsen var en årrække formand for gade- og vejudvalget. Det kunne forekomme betænkeligt, at han, der var entreprenør, havde fået tildelt denne betydningsfulde post, men den stilfærdige og solide Aage Vilhelmsen var et hæderligt menneske, som aldrig nogensinde brugte sin post til egen fordel. Man kan næsten sige tværtimod.

Da fru Thora Hammerich 1962 blev afløst af fru Marguerite Hahnemann, kom der en ny markant men anderledes konservativ kvinde ind i byrådet. Marguerite Hahnemanns holdning til det almennyttige byggeri var heldigvis mere afslappet. Hendes store interesseområder var skole- og kulturpolitik, et område hun kendte så godt fra sit betydningsfulde arbejde i Folkeligt Samfund (teaterforeningen) og Musikforeningen.

Med det tyske mindretals medlemmer, arkitekt Hans Thiellesen, chefredaktør Jes Schmidt og direktør Curt Jertrum, var det sjældent, vi var uenige i mere vigtige sager.

Med den socialdemokratiske forretningsfører Georg Johansen, der den største del af min borgmestertid var formand for socialudvalget, fik jeg etableret et ret godt samarbejde. Der kom mange henvendelser om det sociale område både til ham og til mig, og vi havde mange sager, som vi tog stilling til i fællesskab. Det gjaldt ikke mindst de mange henvendelser om at få anvist en bolig. Bolignøden var endnu stor, men det lykkedes os dog efterhånden at få bugt med den. Således afskaffede vi de sidste barakker og boligvogne fra krigens tid, og det var en god dag, da den primitive natrenovation fuldstændig ophørte, og alle i byen havde fået træk og slip.

I 1962 dukkede den socialdemokratiske telegrafmontør Dycke Hoff

op i byrådet. Med Dycke Hoff fik jeg både i byrådet og senere i amtsrådet et positivt samarbejde. Dycke Hoff var en behagelig samarbejdspartner, der gennem mange år gjorde et solidt og sagligt arbejde i såvel byråd som amtsråd, et arbejde der burde have medført, at han i 1970 var blevet opstillet som Socialdemokratiets borgmestercandidat i Aabenraa. Det ønskede et flertal i partiforeningen imidlertid ikke. I stedet hentede man den tidligere familieminister Camma Larsen-Ledet hjem fra København og fik hende valgt til borgmester.

Et byråd på sytten medlemmer vil naturligt bestå af mange forskellige slags folk. Nogle er dygtige til at markere sig udadtil, andre fører sig mere stille frem. Af dem gør mange ofte et meget solidt stykke arbejde uden de store armsving. Sådan er der forskel på folk. Bortset fra de helt passive og mere intetsigende, har hver enkelt sin betydning og sin berettigelse i et byrådsarbejde. Det er ikke sikkert, at de, der råber højest, også er de klogeste. Jeg vil foretrække at følge det gamle ord om, at man ikke skal følge den, der råber højest, men den der tænker klarest.

På administrativt niveau havde jeg næsten hver dag kontakt med mine nærmeste medarbejdere, kommunaldirektøren og stadsingeniøren. I de første fire år var som nævnt Jørgen Christensen kommunaldirektør. Da han i 1962 faldt for aldersgrænsen blev han afløst af Erik Haugbølle, der var et årstid yngre end jeg. Vi hentede ham fra en stilling som kæmner i Hundested Kommune, og det blev indledningen til et otteårigt meget nært og yderst positivt samarbejde mellem ham og mig. Det udviklede sig til et venskab, som vi stadig bevarer, og som også omfatter vore koner, Edit Haugbølle og Lissen.

Erik Haugbølle var begyndt som elev i en fynsk kommune og sad altså nu som administrativ leder i Hundested. Da jeg spurgte mig for, for at høre nærmere om ham, fik jeg mange gode udsagn bl.a. fra kontorchef i Indenrigsministeriet, Gudrun Refslund Thomsen, som Haugbølle havde hjulpet med at vurdere visse dele af den kommunallov, hun da arbejdede med. De bedste anbefalinger fik jeg fra sognerådsformanden i Hundested. Hans sagde: »Ham må I skam ikke tage fra os«. Det var netop, hvad vi gjorde. Erik Haugbølle var en yngre moderne forvaltningschef, der til at begynde med brugte meget af sin tid til at nyorganisere sin del af forvaltningen, således at den kom til at fremtræde og fungere som en tidssvarende kommunal administration.

På grund af en øjensygdom blev Erik Haugbølle tvunget til at holde op i sit embede noget før tid. Her er jeg mødt op i byrådssalen for at sige farvel og tak, hvilket sker foran Lorenz Frøhlichs udkast til en gobelin, hvor Uffe hin Spage har kæmpet sin brave kamp nede ved Ejderen. Fot. 1983.

Haugbølle har senere fortalt mig, at han, da han søgte stillingen og sad og ventede på at få foretræde for magistraten, var ved at fortryde, at han havde søgt. Han fandt, at det hele så uhyre gammeldags ud. Det skyldtes nok delvist, at vi genbrugte byrådssalens gamle møbler i venterummet.

Haugbølle var en flittig og dygtig administrator, der hurtigt vandt sig respekt både blandt medarbejdere og politikere. Han havde stor indsigt i kommunal administration og havde flair for også at vurdere en politisk situation. Jeg hørte ikke til de borgmestre, der dagligt gennemser hele den indgående post. Jeg havde den aftale med mine ledende medarbejdere, at de kun skulle forelægge de breve for mig, som de fandt var af interesse for mig som borgmester. De daglige konferencer mellem Erik Haugbølle og mig om aktuelle emner, satte jeg megen pris på. Vi var i mangt og meget på linie med hinanden og forstod hinanden godt. Erik Haugbølle påtog sig også gerne opgaver ud over det rent administrative, og udførte et betydeligt arbejde f.eks.

ved genopbygningen af Folkehjem og etableringen af Aabenraa Kollektivhus. Jeg havde gerne set, at Erik Haugbølle havde fulgt med mig som amtsdirektør i Sønderjyllands Amt, men det lå utvivlsomt sådan, at amtsrådene foretrak, at den nye amtsdirektør blev hentet i et af de gamle amters administration. I sine senere år op til pensionstidspunktet svækkedes Erik Haugbølles syn ret stærkt, selvom man gennem flere operationer søgte at råde bod herpå, blev slutresultatet alligevel, at han for nogle år siden blev fuldstændig blind. Det har imidlertid ikke anfægtet Erik Haugbølles gode humør eller interesse for samfundsforhold.

Stads- og havneingeniør Svend Erik Gundestrup var lidt ældre end jeg. Han blev ansat ved kommunen i Georg Buchreitz' tid. Også med ham fik jeg et tilsvarende positivt samarbejde, som jeg havde med Erik Haugbølle. Gundestrup var en omhyggelig og energisk chef for hele det tekniske område inklusive byens ret store havn. Også med Gundestrup havde jeg næsten daglige møder og drøftelser. Der var meget at se til i disse år, hvor udviklingen gik stærkt, og hvor vi gennemførte de meget store byplanmæssige undersøgelser, der tegnede et billede af et helt nyt Aabenraa. Hertil kom betydelige byggemodningsopgaver og mange vejanlæg, samt ikke at forglemme byens endelige kloakering, som vi også tog fat på. I 1958 havde byen hverken effektive hovedkloakledninger endsige rensningsanlæg, hvorimod en række delområder var fuldt kloakerede. Kloakvandet flød urensset direkte ud i Aabenraa Fjord. Med etableringen af meget store hovedledningsanlæg og rensningsanlægget ved Tøndervej tog vi et meget stort skridt frem imod byens endelige kloakering. Den opgave var ikke særlig populær. Mange forstod ikke nødvendigheden af den, og mange kommunalpolitikere fandt nok, at det var morsommere at investere i noget, som folk kunne se og ikke blot i noget, der blev gravet ned i jorden. Gundestrup døde forholdsvis tidligt nogle år efter, at jeg var holdt op som borgmester. Jeg tror, at vi sled for hårdt på denne samvittighedsfulde mand.

Borgmesterjobbet

Til at begynde med var borgmesterjobbet tidsmæssigt overkommeligt. Bortset fra nødvendige rejser kunne jeg almindeligvis klare mig med at være et par timer hver formiddag på rådhuset samt derudover deltage i

udvalgsmøder, der fandt sted om eftermiddagen. Senere blev arbejdet mere omfattende, og de mange forhandlinger og møder gjorde det til et full-time job, der ofte også medførte forpligtigelse til at deltage i møder, lokale jubilæumsfester eller at holde et foredrag her og der. I samme takt, som borgmesterarbejdet udvidede sig, overgik den daglige ledelse af forretningen til mine brødre, hvor min yngste bror, Peter, efterhånden helt overtog den daglige ledelse hvad angår indkøb og salg.

Det var meget praktisk for mig, at vi i min borgmesterperiode boede så nær rådhuset. Ofte fik jeg materiale m.v. bragt over, så jeg kunne forberede mig om aftenen. En af de medarbejdere på rådhuset, der regelmæssigt transporterede sådanne, var en meget høflig mand, der altid sagde »Tusind tak«, når vi andre ville have klaret os med blot et tak. Han nød derfor den ære af vore børn at blive kaldt »hr. Tusind Tak«.

Til en borgmesters job hører også at skulle foretage borgerlige vielser. De fleste borgmestre overlader disse korte ceremonier til en medarbejder, men jeg blev efter nogen tid opmærksom på, at brudepar ofte regnede med, at det var borgmesteren selv, de ville møde. Derefter tog jeg så mange vielser som muligt. Det er ganske smukt at medvirke der, og jeg har aldrig som kommunaldirektør Jørgen Christensen oplevet, at en vordende brudgom sagde nej og forlod byrådssalen i største hast. Derimod har jeg oplevet, at et yngre par efter vielsen gik ned på en parkeringsplads, stjal en bil og kørte til Rømø, hvor de frejdigt ikke alene indlogerede sig i en andens sommerhus men også stjal et lam, så de fik lammesteg til bryllupsmiddag!

Som byrådets repræsentant var jeg medlem af forretningsudvalget for det meget velfungerende Sønderjyllands Erhvervsråd, hvis daglige leder var erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun, som jeg løbende havde forbindelse med. I mine borgmesterår var borgmester Johan Paulsen, Tønder, formand for rådet. Han blev senere afløst af direktør M. F. Schøler, Danfoss. De sikrede begge sammen med Groth Bruun, at erhvervsrådet fremstod som en velfungerende og saglig samarbejdspartner for både kommuner og erhvervsliv.

Aabenraa Sygehus var dengang et fælleseje, hvor Aabenraa Amt havde den største indflydelse, medens byen var den mindre part. Også her repræsenterede jeg byrådet sammen med et par andre byrådsmed-

lemmer og var endvidere medlem af Samordningsudvalget for det sønderjyske sygehusvæsen, en frivillig overbygning på de fire amters og fire købstæders sygehusvæsen etableret for at sikre, at udbygningen af det sønderjyske sygehusvæsen skete i nøje kontakt med hinanden. Da jeg blev medlem af bestyrelsen for Aabenraa Sygehus i 1958 havde man netop afsluttet et betydeligt nybyggeri, en slags første etape af en fuldstændig fornyelse af sygehuset. Der fulgte dog aldrig nogen anden etape, idet især byrådet ikke fandt, at tiden var inde til et fortsat nybyggeri. Sygehusets ledelse lå i sikre hænder med amtmand Cai Vagn-Hansen som formand og sygehusets inspektør, Paul Jørgensen som den omhyggelige daglige administrator.

Borgmestersamarbejde

Et særligt incitament for mig var det samarbejde, der eksisterede imellem de fire sønderjyske købstadsborgmestre. Det var et samarbejde, der var blevet indledt umiddelbart efter besættelsen, og det blev et samarbejde, som jeg var meget glad for at deltage i. I min tid var de øvrige borgmestre Johan Paulsen, Tønder, Anders Andersen, Sønderborg og Peter Olesen, Haderslev. De var alle tre atten til tyve år ældre end jeg, så jeg var Benjamin i det foretagende. Almindeligvis mødtes de fire borgmestre en gang hvert halve år. Vi var altid ledsaget af vores kommunaldirektører. Johan Paulsen, der i mange henseender var den samlende person, var den naturlige formand og kommunaldirektør Ludvig Nielsen fra Tønder almindeligvis sekretær. I møderne drøftede vi alle tænkelige forhold af fælles interesse. Det kunne være tilskud til foreninger og andre formål. Det kunne være personaleforhold, venskabsbybesøg eller andre forhold, hvor der var interesse for at nå frem til et fælles standpunkt. Størst værdi fik borgmestersamarbejdet dog, da de såkaldte store sønderjyske sager dukkede op på vores bord. Derved udvidedes samarbejdet til også at omfatte de tre sønderjyske amtmænd, Jens Pinholt i Haderslev, Tyge Haarløv i Tønder og Cai Vagn-Hansen, Aabenraa og Sønderborg.

I denne udvidede kreds tog vi stilling til, om vi kunne anbefale gennemførelsen af f.eks. etableringen af Sønderjyllands Symfoniorkester, udarbejdelsen af udviklingsplanen for det sønderjyske område, en

fordelingsplan for de overordnede kulturelle aktiviteter, en sønderjysk landsdelsscene, oprettelse af et undervisningscenter for handicappede børn, etableringen af en fælles sønderjysk specialarbejderskole og en observationskole for vanskeligt stillede børn.

Det var ganske svært at få tilslutning til at oprette symfoniorkestret. Derfor blev kulturminister Julius Bomholt bedt om at komme til et møde med by- og amtsrådsmedlemmerne på Aabenraa Rådhus. Der måtte jeg som vært lede mødet. Det var nu ikke svært, idet Bomholt hurtigt beherskede det hele fra borgmesterstolen. Der stod han og lænede sig frem over det tunge bord med hænderne i jakkelommerne og talte indtrængende uden manuskript. Da han var færdig, var de flestes tvivl forsvundet. Kun det tidligere landstingsmedlem Alfred Kristensen, Bylderup, var skeptisk. Han hævdede, at man på hans egn kun var nået til harmonikastadiet!

Borgmestermøderne og de udvidede borgmestermøder, hvor amt-mændene deltog, blev for mig en meget stor inspirationskilde, og gjorde det senere forholdsvis let for mig at overtage posten som amtsborgmester. Det er min opfattelse, at dette samvirke har haft meget stor betydning for udviklingen i Sønderjylland. Vi opnåede fælles fodslag i alle mere betydende sager. For mig personligt betød det meget, at vi her kom til at samarbejde med disse garvede kommunalfolk.

Jeg går vist ingen for nær ved at fremhæve det betydelige arbejde, borgmester Johan Paulsen gjorde for den sønderjyske udvikling både i dette samarbejde og på andre områder. Johan Paulsen var gårdejer-søn fra Varnæs, cand. polit. og direktør for Tønder Landmandsbank. Johan Paulsen havde visioner og var i stand til at lægge en linie og fastholde den. Han påvirkede ofte debatten og afgørelserne i borgmestersamarbejdet. Tønder-egnen havde på den tid betydelige udviklingsproblemer, men trods dette var Paulsen i stand til at se ud over de rent lokale interesser og sætte kræfterne ind på den samlede sønderjyske udvikling. Folk, der havde svært ved at acceptere hans facon og indflydelse, døbt ham »kloge Johan«. Der ligger dog næppe nogen egentlig kritik i dette øgenavn.

Paulsen var tilmed en hyggelig mand, der var god for mangan en historie, og han elskede et godt glas rødvin. Jeg tror, det var ham, der lærte mig at foretrække rødvin fremfor nogen anden drik. Det skete ved et møde, som indenrigsminister Søren Olesen, der var retsstats-

De fire sønderjyske købstadsborgmestre holder møde på Sønderborg Rådhus i 1969. Fra venstre Peter Olesen, Anders Andersen, Johan Paulsen og mig. Billedet er ikke typisk, idet de fire kommunaldirektører også sad med ved bordet. Fot. P. Clausen.

mand, havde indbudt landets borgmestre til på Hotel Nyborg Strand. Han ønskede at drøfte Civilforsvarets fremtid med os. Det var rent ud sagt et yderst kedeligt møde. Da Paulsen følte, at vi havde kedet os længe nok i den store sal, rejste han sig, slog mig let på skulderen og foreslog, at vi gik udenfor et øjeblik. Det gjorde jeg gerne. I restauranten spurgte han, hvad jeg ville have at drikke. Jeg svarede, hvad jeg normalt ville synes var passende hen på eftermiddagen: Et glas øl. Paulsen kiggede mistroisk på mig. Øl, sagde han, nej ved du nu hvad. Vi skal ikke have øl, nej nu skal vi se, om de har en rimelig god rødvin her. Det havde Hotel Nyborg Strand, og vi fik en flaske af den bedste på bordet. Var vi til borgmestermøde i Tønder, spiste vi altid på Tønderhus, og menuen var altid den samme: Engelsk bøf med hvide kartofler og bløde løg. Efterfølgende blev der oftest serveret ost og til begge dele passede den af Johan Paulsen udsøgte rødvin fortræffeligt.

Anders Andersen og Peter Olesen var også begge mangeårige kommunalpolitikere og begge socialdemokrater. I borgmestersamarbejdet dukkede partipolitik kun op som små muntre bemærkninger og drillerier. Anders Andersen kom til Sønderborg fra Fyn, var trykkeriarbej-

der, men fik hurtigt tillidsposter inden for fagbevægelsen og kom ind i kommunalpolitik. Han blev byen en fremtrædende borgmester. Hans udstrakte forbindelser til ledende folk indenfor det alsiske erhvervsliv var sikkert en inspirationskilde for ham. Han arbejdede stærkt for byens udvikling men lagde også vægt på at holde beskatningsprocenten nede på et lavt niveau. Den mulighed havde Anders Andersen, idet Sønderborg høstede stor økonomisk fordel af den voldsomme fremgang, der da prægede Danfoss på Nordals. Vi andre følte nok af og til, at Anders Andersen var lidt for optaget af at holde beskatningsprocenten nede. Min filosofi var, at det var udmærket med en lav beskatningsprocent, men at man også skal benytte gode perioder til at modernisere skolevæsen og alderdomsforsorg m.v.

Anders Andersen deltog altid i borgmestermøderne men var ofte tilbageholdende i drøftelserne. Jeg kunne ikke undgå at få det indtryk, at han deltog i borgmestersamarbejdet i første række for at varetage Sønderborgs interesser. Vi andre tre var stærkere interesseret i at styrke hele den sønderjyske udvikling. Man kan dog ikke sige, at han var negativ, snarere noget forbeholden og tilbageholdende i samvirket. Anders Andersen kørte ikke selv bil. Ved særlige lejligheder brugte han derfor taxa. Engang vi skulle deltage i et arrangement i forbindelse med et af prinsessebryllupperne, indbød han Lissen og mig til at køre med til København. Det blev en sjov tur, for Anders Andersen havde planlagt, at der skulle ske noget undervejs. Vi gjorde f.eks. ophold i Odense, hvor vi besøgte det nyrestaurerede rådhus. I Roskilde besøgte vi domkirken. Her var Anders Andersen på hjemmebane, for her var han blevet konfirmeret og viste os rundt og fortalte bedre end nogen lokal kustode. Det blev en hyggelig tur for os fire, så hyggelig, at vi var lige ved at komme for sent til aftenarrangementet i Det Kongelige Teater.

Anders Andersen var en fremragende taler. Det skete ofte uden andet manuskript end et par små lapper papir. Hans emneområde var stort. Jeg har en gang hørt ham holde foredrag for en større forsamling af spejderledere, hvor han gav en glimrende beskrivelse af ungdommen i dag.

Da Flensborg Rådhus blev indviet den 10. april 1965, altså 25 år plus én dag efter den tyske invasion i 1940, talte Anders Andersen på de fire købstæders vegne i Bürgerhalle på Flensborg Rådhus. Det blev en morsom og inspirerende tale, hvori han bl.a. henviste til den 9.

april, og alt mens han holdt en advarende pegefinger op, sagde: »Det skal I ikke gøre igen«. Det føltes behageligt, at den 9. april kunne kommenteres på denne lette måde kun 25 år senere.

Anders Andersen kunne også være skarp i debatten. En gang jeg sammen med direktør M. F. Schøler og Peter Groth Bruun på Erhvervsrådets vegne foreslog ham at flytte Sønderborg Lufthavn over på Sundeved i nærheden af den forventede nye højbro, blev vi nærmest fejlet ud af Sønderborg Rådhus. Anders Andersen fastholdt, at flyvepladsen skulle ligge så tæt ved Sønderborg som muligt. Den blev da også kun flyttet en ganske kort afstand, da den gamle plads kom i vejen for byudviklingen.

Anders Andersen havde mange gode bemærkninger undervejs. En gang vi var til en forhandling med bypræsidenten og overborgmesteren på rådhuset i Flensborg, tog han noget uventet dagens udgave af Ekstrabladet frem og slog op på midtersiderne, der den dag bragte en farverig omtale af Samsonstrasse i Flensborg, det stræde hvor byens letlevende damer havde deres kvarter, og spurgte underfundigt: »Undskyld, mine herrer, jeg vil gerne spørge, hvad De har betalt for den annonce?« Det lo vi meget af den sommer.

Peter Olesen var af en mere stilfærdig natur. Han kunne ofte sidde længe uden at blande sig i debatten, rygende på sin trofaste pibe. Peter Olesen var et meget tænksomt menneske, der ofte frembragte meget relevante synspunkter i vore debatter. Det var ham, der meget tidligt foreslog, at vi i fællesskab begyndte at vurdere Sønderjyllands fremtidige udvikling både erhvervsmæssigt og planlægningsmæssigt. Herunder ønskede han også, og det var allerede i 1964, at vi tog fat på at udarbejde en plan for en ny kommunal inddeling. Det var vi andre ikke modne til endnu. Vi vidste godt, at der var noget undervejs, men vi fandt det for tidligt allerede da at diskutere en ny kommunal inddeling.

Et af de borgmestermøder, vi afholdt i Haderslev, foregik til søs, idet Haderslev Havn netop da havde anskaffet en ny motorbåd. I den sejlede vi ud gennem Haderslev Fjord, mens vi spiste vore medbragte madpakker og efter behov fiskede en øl eller en snaps op. Flaskerne hang i snore bag båden og var behageligt kølige.

Peter Olesen satte jeg megen pris på. Han var et fornuftigt og behageligt menneske. Han og jeg talte godt sammen.

Året 1970 – et vendepunkt

Det nye amt

Den sidste halvdel af 1960'erne stod i den kommende kommunale reforms lys. Det blev en nyordning af mange forhold, et lovgivningsarbejde, hvori den i Aabenraa fødte kontorchef Gudrun Refslund Thomsen indtog en central plads.

Da det lå klart, at reformen sigtede efter dannelse af amter på mindst 200.000 indbyggere, var det klart for mig, at jeg ville virke for dannelsen af et sønderjysk amt, stort set svarende til det område, der i 1920 blev genforenet med Danmark. Undervejs dertil måtte vi igennem mangen en god debat. En overgang så det ud til, at folk i det vestlige Sønderjylland foretrak en deling af Sønderjylland, således at der blev tale om et vestligt og et østligt amt, det ene knyttet til Ribe/Esbjerg, og det andet knyttet til Kolding. Jeg har aldrig forstået, at folk i Vestslesvig kunne finde det særligt attraktivt at få Esbjerg som hovedby i et vestligt amt. Der er vel få byer, der har vist så stor centraliseringstrang som Esbjerg. Jeg anser det for en lykke for den sønderjyske vesteregion, at man ikke valgte denne løsning.

Til det sidste kæmpede amtmand Tyge Haarløv delvist støttet fra Tønder Amtsråd en ihærdig kamp for at bevare det lille grænseamt som et selvstændigt amt. Selvom jeg kan føle sympati for de tanker, der lå bag, har jeg altid haft svært ved at forstå, hvorledes man forestillede sig, at dette amt skulle kunne løse opgaver på linie med landets øvrige amter, der alle, bortset fra Bornholm, ville blive mange gange større.

Jeg var ingensinde i tvivl om, at den naturlige løsning var et egentligt sønderjysk amt. Da der fra flere sider blev ytret betænkelighed over, at en sådan ordning ville fremhæve den gamle Kongeågrænse, ordnede indenrigsminister Poul Sørensen dette med på et kort hurtigt at indtegne en ny amtsgrænse, der mod øst lå lidt længere sydpå og mod vest lidt længere nordpå end Kongeågrænsen.

Til at forberede den nye amtssammenlægning blev der nedsat et udvalg med 22 medlemmer, hvor jeg repræsenterede Aabenraa. I bestemmelserne var det fastlagt, at disse udvalg skulle være på 21 medlemmer,

men vi fik i Sønderjylland dispensation for at skaffe plads til en repræsentant for det tyske mindretal. Det blev det mangeårige amtsrådsmedlem fra Tønder Amt, gårdejer Harro Marquardsen. Denne særlige ordning til fordel for det tyske mindretal blev udformet i et møde mellem amtmænd og købstadsborgmestre og var udtryk for, at man ikke fra dansk side ønskede at holde det tyske mindretal uden for indflydelse i denne vigtige sag.

Sammenlægningsudvalget, der var sammensat af repræsentanter for de fire amter og fire købstæder, valgte amtsrådsmedlem og sognerådsformand Børge Diemer fra Bjerndrup Mark til formand. Det var en ret kompliceret opgave, Børge Diemer her påtog sig, men han løste den på fortræffelig vis på sin egen stilfærdige men målbeviste facon.

Navnet på det nye amt voldte en del problemer. Sammen med andre havde jeg mest sympati for at vælge navnet Det Sønderjyske Amt, men det blev forkastet af indenrigsministeren, der ønskede navnet Sønderjyllands Amt eller navnet Aabenraa Amt. Dette sidste fandt jeg ikke relevant. Det ville skabe stor uvilje i de øvrige sønderjyske købstæder. Det tyske mindretal var fremme med forslag, hvori ordet Nordslesvig indgik, men det måtte vi afvise. Vi foretrak navnet Sønderjylland. Dette var næppe helt korrekt, idet det historiske Sønderjylland strækker sig ned til Ejderen. Til sidst blev der stor enighed om at vælge Sønderjyllands Amt.

I bestemmelserne om sammenlægningsudvalgets virke var det fastlagt, at udvalget kunne udpege den administrative leder af det nye amt, en amtsdirektør, såfremt sytten medlemmer af udvalget stemte for en bestemt person. Vi besluttede os til at oplå en sådan stilling, og der fremkom da også nogle, men ikke mange ansøgninger. Efter adskillige drøftelser og flere afstemninger blev der til sidst samlet sytten stemmer til fordel for Vagn Harsberg, der var amtsrådssekretær for Sønderborg Amtsråd. Hans nærmeste »konkurrent« var amtsrådssekretær Johan Nielsen, Haderslev, der efterfølgende påtog sig stillingen som forvaltningschef for Undervisnings- og Kulturforvaltningen. En overgang var vi fire købstadsborgmestre inde på at genopslå stillingen eller at overlade afgørelsen til det nyvalgte amtsråd. Det viste sig dog, at amtsrådenes repræsentanter stærkt gik ind for, at der blev truffet en afgørelse nu. Der er næppe tvivl om, at disse repræsentanter meget ønskede, at valget faldt på en chef, der kom fra en af de daværende amtsadministrationer.

Vagn Harsberg var amtsdirektor i hele min amtsborgmestertid. Her er vi flyttet ind på den nybyggede amtsgård og gennemgår noget skriftligt materiale på mit kontor. Fot. 1977.

Spørgsmålet, om hvor den centrale amtsadministration skulle placeres, henhørte ikke under sammenlægningsudvalget, men var et lovgivningsanliggende. Fra byrådets side satte vi mange kræfter ind på at overbevise alle relevante myndigheder og politikere om, at man burde vælge Aabenraa, der efter sønderjyske forhold var en ganske stor by og havde den styrke, at den lå mest centralt i det nye amt. Under drøftelserne med bl.a. kommunalreformkommissionens folk spurgte man os bl.a. om, hvilke udvidelsesmuligheder eller byggemuligheder, der var i forbindelse med det eksisterende amtshus ved H. P. Hanssens Gade. Det turde være klart, at det ville være en meget stor gevinst for Aabenraa, hvis vi kunne få placeret amtsadministrationen her. Vi kunne derfor pege på adskillige gode placeringsmuligheder for et helt nyt byggeri, men tilbød også om nødvendigt at stille en del af Genforeningshaven og/eller markedspladsen til rådighed for en udvidelse af det eksisterende amtshus. Jeg medgiver gerne, at det var forslag, vi var meget lidt begejstrede for. Vi anså dem da heller ikke for realistiske, bl.a. fordi vi skønnede, at den nye amtsgård ville kræve betydeligt mere

plads, end der var til rådighed umiddelbart ved amtshuset. Folketingets beslutning blev, at man valgte Aabenraa som det kommende center for den nye amtskommunale administration.

Nye kommunegrænser

Havde vi således heldet med os i disse bestræbelser, gik vore forhandlinger om kommunesammenlægningerne omkring Aabenraa mindre gunstigt. Her fremlagde Aabenraa Amtsråd i 1964 en skitse til nogle meget begrænsede sammenlægninger. Problemet ved de sønderjyske amters planer var, at man alene så på det enkelte amt og ikke rørte ved de kommunegrænser, der fulgte amtsgrænsen. Der blev således tale om meget snævre planer uden nogen samlet koordinering. For Aabenraa-egnens vedkommende tog man end ikke stilling til, hvorledes Aabenraa Købstad skulle sikres nødvendige udvidelsesmuligheder, men overlod det til fremtidige forhandlinger at finde en løsning.

Vi havde i mange år arbejdet sammen med vore omegnskommuner, Løjt, Genner, Øster Løgum, Rise, Hjordkær og Ensted, først i det såkaldte samordningsudvalg og siden i et mere konkret byudviklingsudvalg, hvor vi i fællesskab havde søgt at dele sol og vind lige. Det var alt sammen gået ganske godt.

I Aabenraa Byråd var vi ikke i tvivl om, at det ville være i overensstemmelse med de intentioner, der lå bag kommunalreformen, at Aabenraa Kommune i lighed med landets øvrige købstadskommuner burde sikres de fornødne udvidelsesmuligheder for byvækst inden for en længere årrække.

Vi havde set, hvorledes omegnskommunerne især Ensted og Rise (Rødekro) havde haft en betydelig befolkningstilvækst i de senere år helt overvejende affødt af, at Aabenraa trods alle bestræbelser på at opkøbe jord ikke kunne finde tilstrækkelig plads inden for kommunens grænser. Således havde vi ofte henvist erhvervsvirksomheder, også nogle af vore egne, til at søge til Rødekro, der lå inde med nogle meget attraktive og forholdsvis billige industriarealer, der var lige til at gå til. Aabenraa-arealerne var ofte kuperede og svært tilgængelige. Byen ligger i et meget bakket område, og udviklingen var mange steder nået frem til de store skove, der omkranser byen. Aabenraas opfattelse var

derfor, at det bedste for den fortsatte udvikling på Aabenraaegnen ville være en sammenlægning af Aabenraa, Rise (Rødekro), Løjt og Ensted kommuner. Vi vidste godt, at der i kølvandet af en sådan sammenlægning ville følge yderligere arealer med, længere vest- og nordpå. Det var vi også villige til at acceptere, således som så mange andre købstæder gjorde det. Som et eksempel kan jeg blot nævne nabobyen Haderslev, der overtog et meget stort landbrugsområde.

Ved de mange drøftelser og forhandlinger vi førte lokalt om disse forhold, viste det sig hurtigt, at Rise (Rødekro) kommune ikke ville drøfte nogen form for sammenlægning. Den i øvrigt udmærkede sognerådsformand el-installatør Jørgen Møller holdt fast på sit: Ingen sammenlægning. Også den syd for liggende Ensted kommune holdt længe fast på, at den ville forblive selvstændig eventuelt gennem en sammenlægning med andre nabokommuner. Man regnede fortsat med at kunne tiltrække tilflyttere fra Aabenraa. Det havde man indtil da haft held med, og kommunen var i en betydelig udvikling. Her var det sognerådsformand, gårdejer Jørgen Jessen, der førte forhandlingerne. Han holdt meget længe på, at der ingen grænseændring skulle ske i forhold til Aabenraa. I Løjt kommune var gårdejer Chr. Skovmand sognerådsformand. Han kunne godt se, at Løjt kommune med dens beliggenhed på halvøen Løjt Land ville komme i klemme og ikke kunne forvente en udvikling, der ville gøre det muligt for Løjt at bevare sin selvstændighed. Da vi, byudviklingsmæssigt set, kun var interesserede i en del af Løjt kommune, blev hans standpunkt, at vi enten kunne få det hele eller ingenting.

Slutresultatet af disse mange og vanskelige forhandlinger blev, at der i sogneråd og byråd blev enighed om at søge frem til en sammenlægning mellem de tre kommuner Aabenraa, Ensted og Løjt. Vi nedsatte et sammenlægningsudvalg på ni medlemmer og valgte sognerådsformand Jørgen Jessen som formand. Han kunne fra den stol fint varetage de to sognekommuners interesser. Da man først var nået så vidt, gik det hele meget hurtigt. Med Rise Kommune var det ikke muligt at opnå nogen frivillig ordning, hvorfor sagen blev forelagt for kommunalreformkommissionen under dens besøg i Aabenraa, hvor vi meget indgående klargjorde for kommissionen, at i hvert fald hele Rødekro byområde burde indgå i den nye Aabenraa storkommune. Dette synspunkt fik vi imidlertid ikke medhold i, og kommissionen, der havde borgmester Henning

Rasmussen, Esbjerg, som formand og kontorchef Henning Strøm fra Indenrigsministeriet som sekretær, afviste vort ønske, men fastlagde at kommunegrænsen skulle følge den kommende motorvej.

Den begrænsede sammenlægning i dette område var og blev en fejltagelse. Ikke sådan at forstå, at Rødekro kommune ikke kan klare sig selv. Det har den vist, at den godt kan, men det ville af hensyn til en samlet planlægning af udviklingen have været af stor betydning, om de to kommuner var blevet til én. Når jeg over for kommunalreformkommissionen gjorde gældende, at der ikke ville gå ret mange år, før de to bysamfund Aabenraa og Rødekro var vokset sammen til en enhed, fik jeg ret. I dag kan enhver se, at de to bysamfund, der mødes ved motorvejen, reelt udgør et bysamfund. Det ses også af den meget betydelige pendling fra hjem til arbejdssted, der finder sted de to byer imellem. Vigtigt ville det være her at skabe et stærkt bysamfund, der effektivt kunne præge den fremtidige udvikling. De to kommuner har i dag et samlet indbyggerantal på 38.000 og har en ganske stærk position i det sønderjyske område. Det ville blive en stærk kommune, centralt placeret i Sønderjylland og trafikalt begunstiget af den nord-sydgående motorvej, den nord-sydgående jernbane og Sønderjyllands største havn.

Hvis de to kommunalbestyrelser vil virke for områdets bedste, bør de hurtigst muligt træffe beslutning om en sammenlægning af de to kommuner. Den nye, bymæssigt stærke, kommune vil da kunne komme til at gennemgå en stor udvikling. Det kræver nytænkning og vove-mod at gå nye veje. Det har undret mig meget, at reformkommissionen afviste vort ønske. Enhver kunne se, at såvel Aabenraa som Rødekro var inde i en betydelig vækst og udvikling, og jeg kan da heller ikke forestille mig andet, end at kommissionens negative holdning alene skyldes, at den i dagene forud for mødet i Aabenraa, i pressen var udsat for en hård kritik på grund af de store områder, som kommissionen havde tillagt de nye Vejle, Kolding og Haderslev kommuner.

Valgene

Dansk Liste udenfor Partierne

Dannelsen af den nye Aabenraa storkommune førte naturligt nok til, at Dansk Kommunal Vælgerforening uden for Partierne drøftede kon-

sekvenserne. Der kunne ikke være tvivl om, at de politiske partier i de større kommuner ville få større vægt, og at vores liste, der var ukendt i Løjt og Ensted kommuner, måtte sætte energisk ind for at finde frem til folk, der kunne repræsentere disse områder. Om vælgerforeningens problem skriver formanden, Jes Caspersen, i sine erindringer bl.a. følgende: »Det måtte være mere end tvivlsomt, om en liste sammensat efter de samme linier som vor, kunne overleve mere end en enkelt periode«.

Problemerne blev drøftet i flere møder, og på generalforsamlingen i foråret 1969 besluttede en næsten enig forsamling at ophæve foreningen nu, »hvor man kunne gøre det med honnør«, som Caspersen skriver. Jeg undlod at deltage i debatten, fordi det kunne udlægges derhen, at jeg var ude på at varetage personlige interesser. Jeg kunne godt se, at jeg havde en mulighed for, i givet fald at blive valgt til posten som amtsborgmester i det nye sønderjyske amt.

Om sine egne personlige overvejelser skriver Caspersen videre: »Her-til kom for mit personlige vedkommende noget, som jeg ikke sagde og ikke kunne sige. Men som jeg godt kan åbenbare i dag (1990). Den egentlige baggrund for min hensigt var den, at vi i Erik Jessen havde ført en mand frem, der ville kunne hævde sig ikke alene i den fremtidige Aabenraa storkommune, men også hvis han, frigjort af hensynet til vor lille gruppe, ville kunne stille op til amtsrådet på en eller anden politisk liste – formentlig Venstre, som vi havde samarbejdet med i flere byrådsperioder. Det ville være helt forkert praktisk at spærre vejen til større indflydelse ved at binde ham til en så flygtig gruppe, som vor liste sandsynligvis ville være«.

Selv havde jeg, efter de tolv år som borgmester i Aabenraa, vældig lyst til at prøve noget nyt, men det lå også klart, at jeg loyalt ville indrette mig efter vælgerforeningens beslutning, enten man nu valgte at fortsætte eller ej. Formentlig kunne jeg have fortsat som borgmester også i den nye Aabenraa storkommune i nogle perioder endnu, men nu var jeg pludselig stillet helt frit.

Jeg skal ikke skjule, at det berørte mig en del, at vores vælgerforening blev opløst. Vi havde årene igennem haft mange meget positive møder og næsten altid haft stor tilslutning, ofte større end de politiske partier.

Der havde altid hersket en god og positiv ånd og stor grad af redelig-

hed i den kreds. Vælgerforeningen var en aktiv kreds af stærkt interesserede folk, som det ville have været godt at arbejde videre med.

Flere muligheder

Det varede ikke længe, før jeg fik henvendelser om opstilling. Kontorchef Eugene Ibsen, Tønder, der repræsenterede Det Konservative Folkeparti, opsøgte mig på rådhuset og tilbød mig opstilling som nr. 1 på partiets amtsrådsliste. Hurtigt efter kom direktør Jens Terp-Nielsen, Aabenraa, der havde samme tilbud med fra Venstre. Begge foreslog samtidig opstilling til byrådsvalget i Aabenraa. Eugene Ibsen gik endnu videre og pegede på muligheden for engang at blive indvalgt i Folketinget.

Mit valg var ikke svært. Jeg havde haft et udmærket samarbejde med flere venstrefolk i byrådet, og ofte haft svært ved at samarbejde med den konservative gruppe. Jeg valgte Venstre, men der lå mere bag denne beslutning end blot det lokalt gode samarbejde. Jeg havde følt mig ualmindeligt godt tilpas i de år, jeg repræsenterede Dansk Kommunal Vælgerforening uden for Partierne, fordi jeg her alene følte mig forpligtet overfor min egen samvittighed og mine egne holdninger og ikke var bundet af et eller andet parti-program. Hverken bestyrelse eller formand havde nogensinde presset mig til bestemte holdninger. Ved mit valg af Venstre kunne jeg ikke undlade at sende en venlig tanke til gårdejer Mads Gram fra Københoved, der, da han efter Genforeningen i 1920, blev indvalgt i Folketinget, sagde, »at vi har valgt Venstre, fordi vi her har fundet mindst af det, vi er vant til at møde i politik, hvor vi kommer fra, mest af det, som smager af folk, mindst af det der minder om parti«. Det samme følte jeg, da jeg i 1969 valgte Venstre. Jeg ser også i dag Venstre mere som en liberal folkelig bevægelse end som et parti.

Da jeg efterfølgende mødte det radikale amtsrådsmedlem, arkitekt Ingomar Petersen fra Vojens, der var medlem af sammenlægningsudvalget, var hans kommentar, at jeg nu havde begået mit livs største politiske fejltagelse. Jeg følte mig dog helt sikker på, at jeg havde truffet det rigtige valg helt i overensstemmelse med mine egne holdninger. Ingomar Petersen var nok ked af, at jeg ikke havde valgt Det Radikale Venstre, men det lå langt fra min forestillingsverden. Jeg faldt hurtigt

godt til i Venstre, også selvom der nok var en del venstrefolk, der mente, at jeg burde have været medlem af Venstre noget længere, end jeg havde.

Det blev mit personlige problem, at Venstre meget gerne så, at jeg både opstillede som nr. 1 i den nye Aabenraa storkommune og som nr. 1 til amtsrådsvalget. Jeg fandt det forsvarligt at tage imod opstilling begge steder, også selv om det naturlige ville have været, at jeg havde valgt enten det ene eller det andet. I 1970 var situationen ekstraordinær, idet det var første gang, at også købstædernes vælgere havde adgang til at opstille og stemme til amtsrådet.

Amtsrådsvalget

Opstillingen til Aabenraa Byråd var uden problemer. Der følte det sikkert helt naturligt, at jeg blev nr. 1 på Venstres liste, hvor i øvrigt også de to sognerådsformænd fra Ensted og Løjt, Jørgen Jessen og Chr. Skovmand, var med. På amtsplan var der naturligt nok også andre interesserede, ligesom der var lidt »geografi« i opstillingsprocessen. Her blev det af stor betydning, at Venstre i Tønder- og Løgumklosterkredsene straks pegede på mig, der i forvejen fik støtte fra Aabenraa og Sønderborgområdet, hvor der dog nok var nogle, der gerne havde set, at det mangeårige amtsrådsmedlem, Børge Diemer, Bjerndrup Mark, der var formand for sammenlægningsudvalget, var blevet nr. 1. Slutopstillingen blev derefter, at jeg blev sat på førstestpladsen med de mangeårige amtsrådsmedlemmer, Helga Hørlück, Skodborg, gårdejer Marten Refslund Hansen, Skastgård, gårdejer Hans Simonsen, Øsby og landmand Børge Diemer på de efterfølgende pladser. Socialdemokraterne opstillede med det mangeårige amtsrådsmedlem og folketingsmedlem Peter Gorrson, Alnor, som første kandidat, Det Radikale Venstre med arkitekt Ingomar Petersen, Vojens og de konservative med kontorchef Eugene Ibsen, Tønder som førstemand. Det tyske mindretals parti, Slesvigsk Parti, opstillede ligeledes et mangeårigt amtsrådsmedlem, gårdejer Harro Marquardsen, Faurby ved Løgumkloster. Derudover opstillede også Retsforbundet og Socialistisk Folkeparti. Ved valget opnåede Venstre seks mandater. Foruden de førnævnte var det sparekassedirektør Hans Peter Jensen fra Agerskov. De konservative fik fem valgt, socialdemokratiet elleve, de radikale to og Slesvigsk

Parti én. Det lå således klart, at Det Radikale Venstres stemmer var afgørende for, hvem der skulle være amtsborgmester.

Efter at valgbestyrelsen dagen efter valget havde afsluttet den endelige stemmeoptælling, mødtes de seks valgte venstremedlemmer til det forberedende møde sent om aftenen på Grand Hotel i Aabenraa. Her enedes vi om snarest muligt at søge kontakt til de konservative for at skabe grundlag for en samlet henvendelse til de radikale. I vores drøftelser var der endvidere enighed om, at Harro Marquardsen, der var ene mand på skansen, skulle behandles pænt, d.v.s. at han i det videre forløb skulle tilbydes en eller to poster i betydende udvalg. I vort fælles møde med de konservative, der fandt sted på Folkehjem, blev vi kontaktet af Peter Gorrsen, idet socialdemokraterne samtidig holdt møde. Han lagde ikke skjul på, Socialdemokratiet agtede at drøfte et muligt samarbejde med de radikale.

Derefter ringede jeg til Ingomar Petersen og aftalte, at vi skulle mødes på Folkehjem i Aabenraa mandag den 9. marts kl. 16. Til min overraskelse meddelte han, at de radikale og Slesvigsk Parti havde indgået valgforbund ved besættelsen af udvalgsposterne. Som Ingomar forklarede i telefonen, skete dette »som en beskyttelse af tyskerne«. Jeg havde svært ved at forstå, at Harro Marquardsen uden at forhøre sig til anden side havde indgået en sådan aftale. Jeg fandt, at det havde været mere naturligt, at han havde kontaktet mig. Vi kendte hinanden ret godt i forvejen og kunne have talt helt åbent om problemerne. Jeg fortrød, at jeg ikke straks efter valget havde kontaktet Harro Marquardsen. Aftalen med Peter Gorrsen blev, at vore grupper skulle forhandle søndag den 8. marts kl. 15 på Tinglevhus. Gorrsen lagde ikke skjul på, at han havde aftalt en forhandling med Ingomar Petersen samme dag forud for vores forhandling.

Natten til den 8. marts blev det et voldsomt snefald, det fortsatte op ad formiddagen. Det var et spørgsmål, om vi overhovedet var i stand til at give møde i Tinglev samme dag kl. 15. Ydermere gik min telefon i stykker og forbindelsen til omverdenen var lig nul. For en sikkerheds skyld tog jeg en taxa til Tinglev, og til min store glæde var det lykkedes alle Venstres og de konservative amtsrådsmedlemmer at nå frem til mødet. Da vi ankom til Tinglevhus, sad Ingomar Petersen og det andet radikale medlem, Christa Knudsen fra Blans, i restauranten. Der var ingen tvivl om, at de blev stærkt overraskede over at

se os dukke op der. De havde ikke ventet, at der var en direkte kontakt imellem socialdemokraterne og os. De radikale, der var tilsagt til kl. 11, var blevet stærkt forsinkede på grund af snevejret. At vi var der, gav dog de radikale et varsel om, at også vi forhandlede med socialdemokraterne. Om det har haft betydning for Ingomar Petersens overvejelser, ved jeg ikke.

Det kom straks efter til en første kontakt imellem Venstre, konservative og socialdemokrater. Socialdemokraterne sad i det såkaldte H. P. Hanssens værelse, og jeg fornemmede, at det var organiseret på samme måde, som når man får foretræde for et folketingsudvalg. Vi følte hinanden lidt på tænderne. Ibsen og jeg mødte for VK-gruppen. Jeg redegjorde for vore tanker om en bred fordeling af udvalgs- og formandsposter. Amtsborgmesterproblemet nåede vi slet ikke frem til. På det tidspunkt var vi end ikke hos Venstre og konservative nået til enighed om, hvem der skulle være den fælles amtsborgmesterkandidat, Ibsen eller jeg. Vi fandt det lidt underligt, at socialdemokraterne slet ikke var i stand til at ytre sig konkret. Jeg går ud fra, at det skyldes, at de havde regnet med at få en aftale på plads med Ingomar Petersen, inden vi mødte op. Vi trak os undrende tilbage og drøftede situationen men fik dog etableret en forhandling med to radikale, Ingomar Petersen, Christa Knudsen og Harro Marquardsen. Af den forhandling fremgik det, at tremandsgruppens krav for at stemme på en borgerlig amtsborgmester var, at Ingomar Petersen skulle være viceamtsborgmester, medlem af økonomiudvalget og formand for teknisk udvalg. Christa Knudsen havde ikke store krav, og Harro Marquardsen var tilfreds med en plads i økonomiudvalget plus en yderligere udvalgspost. Der kom ikke noget konkret ud af denne drøftelse. Alle var afventende. Vi havde naturligvis noteret os, at Ingomar Petersen i den forløbne uge ofte havde gjort sine synspunkter gældende i pressen. Især i Jyllands-Posten, hvor redaktør Flemming Sejersen gav ham stor omtale. Den ene dag kunne vi læse, at Ingomar var indstillet på at vælge mig, den næste dag, at han ville vælge Peter Gorrssen. Utvivlsomt befandt Ingomar Petersen sig som en fisk i vandet, nu hvor han sad inde med de afgørende stemmer. Vi andre kunne dog ikke vedvarende affinde os med disse avisartikler og blev enige om, at Ibsen og jeg skulle tage en ny forhandling med socialdemokraterne. Vi mødte dem samme eftermiddag i H. P. Hanssens-værelset, hvor vi helt konkret sagde, at vi var

villige til at stemme på Peter Gorrsen som amtsborgmester under forudsætning af, at vi blev sikret flere betydende formandsposter. Vi nåede mærkeligt nok ikke længere i denne drøftelse, for Gorrsen afviste os ret kort og kontant med en bemærkning om, at man ikke havde mandat til at forhandle på det grundlag. Den kontante afvisning har jeg aldrig forstået. Her sad ikke alene den nyvalgte socialdemokratiske amtsrådsgruppe, men også et stort antal repræsentanter for socialdemokratiske organisationer i Sønderjylland. Jeg tror endda, at Gorrsen sagde, at spørgsmålet i givet fald først skulle drøftes med Jens Otto Krag, der da både var statsminister og formand for Socialdemokratiet. Lidt underligt var det også, at socialdemokraterne havde bedt os om at give møde i Tinglev, når de ikke havde mandat til at forhandle. Vi blev rent ud sagt noget sure og utilfredse, men vi aftalte alligevel et nyt møde med socialdemokraterne torsdag den 12. marts om aftenen i Tinglev. Den dag skal vi alligevel forhandle med de radikale, sagde Peter Gorrsen, inden vi gik. Herefter aftalte også vi et møde med de radikale samme dag i Tinglev.

Alt imens fortsatte omtalen i aviserne. Efter Jyllands-Posten at dømme var der ingen tvivl om, at Peter Gorrsen ville blive valgt, ja, den tyske avis *Der Nordschleswiger* bragte endog en leder om »Peter den første«. Chefredaktør Jes Schmidt fortalte mig senere, at Marquardsen gennem sin samarbejdsaftale med de radikale regnede med at kunne få et valgsamarbejde med socialdemokrater og radikale, der skulle strække sig over flere amtsrådsperioder. Det var en tilsvarende aftale, Slesvigsk Parti kort efter opnåede med Camma Larsen-Ledet i Aabenraa. Det var betalingen for, at hun var sikret borgmesterposten i flere byrådsperioder. Personligt føler jeg, at det er at spænde buen for højt at træffe aftaler over flere byrådsperioder. Det demokratisk korrekte må være, at der efter det enkelte valg kan træffes aftaler alene for de fire år, det aktuelt drejer sig om. Træffes der aftale over flere valgperioder tilsidesættes vælgerens indflydelse på de dispositioner, der træffes.

Tirsdag den 10. marts om aftenen blev jeg ringet op af Ingomar Petersen, der foreslog, at det tidligere aftalte møde torsdag fandt sted noget tidligere og i Aabenraa. Han mente: »At tiden nu var inde til, at vi fandt ud af det«.

Derefter mødtes de fire amtsrådsgrupper, Venstre, de konservative, de radikale og Slesvigsk Parti i Grand Hotels selskabslokaler på tredje

sal. Socialdemokraterne har senere bebrejdet mig, at vi holdt dette møde før det aftalte møde med dem i Tinglev. Jeg mener nu ikke, at der forelå nogen aftale om, at vi ikke fortsat måtte forhandle med hvem, vi havde lyst. Socialdemokraterne kan næppe have forestillet sig, at vi blot satte os ned og ventede med hænderne i skødet.

Inden mødet torsdag på Grand Hotel førte jeg et hav af telefonsamtaler, således at alle deltagere var velunderrettede om den aktuelle situation og om de muligheder, der var. Det viste sig på mødet, at det var meget let at nå til en aftale, som alle fire partier kunne tilslutte sig. Vi kendte synspunkterne i forvejen, og aftalen blev skrevet ned og underskrevet af alle tilstedeværende.

Det er nærliggende at efterlyse årsagen til, at tremandsgruppen med Ingomar Petersen i spidsen ændrede holdning i løbet af nogle få dage. Der er ingen tvivl om, at Venstres amtsrådsmedlem, gårdejer Marten Refslund Hansen, havde en finger med i spillet. Han havde i de dage flere samtaler med Ingomar Petersen, hvis inderste ønske var selv at blive amtsborgmester. Marten Hansen var et erfarent amtsrådsmedlem med gode kombinationsevner. Han forstod i meget høj grad at tale med den noget iltre Ingomar Petersen. Marten Hansen havde derudover et venskabeligt forhold til Harro Marquardsen, med hvem han havde siddet i Tønder Amtsråd i en årrække. Der er næppe tvivl om, at en del af æren for, at Venstre fik amtsborgmesterposten, skyldes de samtaler, som Marten Hansen førte i de afgørende dage. Jeg mener også, at Harro Marquardsen her har haft en betydelig indflydelse. Som gårdejer og som eneste repræsentant for det tyske mindretal har han sikkert ikke følt, at det var behageligt for ham at være med til at vælge en socialdemokrat til amtsborgmester, heller ikke selvom det ville blive den yderst moderate Peter Gorrsen. Måske har det også haft betydning, at Ingomar Petersen syntes at falde godt til hos os i de samtaler, vi havde. Endelig kan det tænkes, at Ingomar Petersen også fra parti-medlemmers side har været udsat for et pres, men det kender jeg intet til.

Efter at aftalen var godkendt og underskrevet, havde vi kun en ting at gøre, nemlig at meddele socialdemokraterne resultatet af vore drøftelser. Det skete på det aftalte møde i Tinglev, idet Ingomar Petersen og Harro Marquardsen først meddelte socialdemokraterne resultatet. De kom meget hurtigt ud, hvorefter Ibsen og jeg kunne bekræfte af-

talen. Der var ingen tvivl om, at det kom som et chok for mange af de tilstedeværende socialdemokrater. De havde regnet med, at de havde en endelig aftale med Ingomar Petersen på plads. Deres reaktion var stærk. De ville end ikke drøfte vort forslag om fordelingen af formandsposterne. Det gjorde de dog telefonisk et par dage før det konstituerende amtsrådsmøde.

Vor store fællesgruppe kunne igen mødes den 14. marts på Grand Hotel for endeligt at tage stilling til alle valg. Det konstituerende møde den 16. marts forløb uden problemer. Peter Gorrsen var til stede men undlod at deltage i den efterfølgende spisning. Det har heller ikke været nemt for ham, men siden deltog Peter Gorrsen aktivt og med godt humør i amtsrådets arbejde og kom her til at yde mangt et værdifuldt bidrag. Af de indlæg, der fremkom på det konstituerende møde, lagde jeg især mærke til, at Peter Gorrsen direkte talte om »løftebrud«. Den udtalelse havde adresse til Ingomar Petersen og understreger formodningen om, at Gorrsen mente at have fået et konkret løfte af Ingomar Petersen. Hvorvidt det er tilfældet, ved jeg ikke.

Byrådsvalget

Også i den nye Aabenraa storkommune fik Venstre et godt valg. Vi blev igen den største gruppe på den borgerlige fløj, men også denne gang var Slesvigsk Parti tungen på vægtskålen og kunne afgøre, hvem der skulle være borgmester. Både ved opstillingen og i valgkampen erklærede jeg gentagne gange, at jeg, hvis muligheden forelå, ville foretrække at blive amtsborgmester frem for borgmester i Aabenraa. Ved valget til Aabenraa Byråd opnåede jeg 1.354 personlige stemmer, medens jeg i Aabenraa Kommune til amtsrådet opnåede 2.245 stemmer. Der var altså langt flere, der hellere så mig som amtsborgmester end som borgmester.

Så snart forhandlingerne om amtsborgmesterposten var afsluttet, begyndte drøftelserne om borgmesterposten i Aabenraa. Chefredaktør Jes Schmidt var fortsat leder af den tyske gruppe. Han og jeg havde flere telefonsamtaler om problemstillingen. Forholdet var det, at socialdemokraterne havde opstillet den tidligere familieminister, tidligere byrådsmedlem i Aabenraa, Camma Larsen-Ledet, medens Venstre lokalt havde satset på mig. Beklageligvis havde Venstres organisationer

Som nyvalgt amtsborgmester kunne jeg i sommeren 1970 byde kongeparret velkommen til opholdet på Gråsten Slot, her på kajen i Sønderborg, hvor Lissen rejser for dronning Ingrid. Til venstre står politimester H. P. Christensen og frue og venter på, at det bliver deres tur. Fot. 1970.

i Aabenraa, Ensted og Løjt ikke forlods aftalt, hvem der skulle være partiets borgmestercandidat, såfremt jeg blev amtsborgmester. Disse drøftelser måtte derfor gennemføres i største hast. Venstre endte med at pege på sognerådsformand, gårdejer Jørgen Jessen fra Ensted. Jørgen Jessen havde røgtet sit hverv som sognerådsformand på en god måde og kunne derfor være et emne også som borgmester. Af de samtaler, jeg førte med Jes Schmidt, fremgik det dog klart, at Slesvigsk Parti ikke ville acceptere Jørgen Jessen som borgmester i den nye stor-kommune.

I disse hektiske dage blev jeg en aften ringet op af Jes Schmidt, der bad mig om at komme til en drøftelse. Mødet fandt endnu samme aften sted på det tyske sekretariat i Vestergade. Her viste man mig den tillid at tale helt åbent om problemerne, som Slesvigsk Parti så dem i forbindelse med borgmestervalget. Til stede foruden Jes Schmidt var bl.a. læderhandler Kurt Mahler og eksportør Heinrich Janns, men der var flere.

Da jeg fra mine samtaler med Jes Schmidt vidste, at man ikke ville anerkende Jørgen Jessen, pegede jeg på landsretssagfører Lorenz Tofft, der var en særdeles anerkendt advokat, og som set med mine øjne, havde den styrke for det tyske mindretal, at han ikke alene var en dygtig sønderjyde, men at hans morfar var den kendte danske leder H. P. Hanssen og hans farfar den kendte tyske slagtermester og mangeårige byrådsmedlem, senator Lorenz Tofft. Dette forslag accepterede man dog ikke. Jeg tror at kunne sige, at man denne gang foretrak at vælge en socialdemokratisk borgmester i Aabenraa, således at det tyske mindretal i hvert fald et sted i Sønderjylland viste, at man ikke udelukkende støttede borgerlige borgmestercandidater. Det var dog også mit indtryk, at man var noget betænkelig ved at vælge Camma Larsen-Ledet, formentlig fordi man frygtede, at Camma Larsen-Ledet ville være vanskelig at samarbejde med.

Jeg deltog ikke i flere drøftelser, undtagen interne inden for Venstres gruppe, men slaget var tabt. Man valgte Camma Larsen-Ledet, der derefter kom til at varetage borgmesterposten i Aabenraa i hele seksten år. Hun blev i mange henseender en populær og afholdt borgmester. Hun lagde vægt på at være godt klædt og var god til at holde taler. Hun førte en forsigtig økonomisk politik. Hendes svage side var, at hun havde svært ved at samarbejde med flere af de ledende medarbejdere i den kommunale administration, formentlig fordi hun ofte førte forhandlinger uden at medinddrage disse.

Da jeg var travlt optaget i de samme dage, var en del af forhandlingerne overladt til andre venstrefolk, specielt Jørgen Jessen. Alligevel følte jeg mig forpligtet til at gribe ind i det konstituerende møde, da det viste sig, at Socialdemokratiet med de tyske stemmer satte sig på alle de poster, hvortil byrådet kun skulle vælge én person. Mit indgreb medførte, at Jes Schmidt bad om at få mødet udsat, hvorefter han og Camma Larsen-Ledet holdt et kort møde på borgmesterens kontor. Derefter faldt der da også en del poster af til Venstre og de konservative. Jes Schmidt sagde senere lidt undskyldende, at han havde regnet med, at vi selv havde forhandlet disse ting på plads, men det ville jo svare til, at sætte en mus til at forhandle med en kat. Camma Larsen-Ledet selv regnede i dette forhold åbenbart med fuldt ud at kunne disponere over de tyske stemmer.

Under hensyn til mit amtsrådsarbejde, bad jeg om at få så få poster

som muligt. Det skete da også, men det skulle hurtigt vise sig at mit arbejde som amtsborgmester blev både meget omfattende og meget tidkrævende, hvorfor jeg to år senere valgte at bede mig fritaget for at være medlem af Aabenraa Byråd. Det accepterede byrådet, og jeg kunne forlade Aabenraa Rådhus efter at have deltaget i byrådsarbejdet i seksten år, deraf de tolv som borgmester. Det er seksten år, som jeg erindrer med stor glæde og taknemmelighed.

Amtsborgmester

Den nye administration

Den 1. april 1970 begyndte jeg min nye gerning som amtsborgmester. Det var onsdag efter påske, og alle de politiske forhandlinger var afsluttede. Den radikale Ingomar Petersen var blevet viceamtsborgmester og socialdemokraten Peter Gorrsen 2. viceamtsborgmester. De fire stående udvalg havde udpeget formændene, der som aftalt repræsenterede forskellige partier. Den konservative kontorchef Eugene Ibsen fra Tønder blev formand for sygehusudvalget og Ingomar Petersen for teknisk udvalg. De to socialdemokrater, distriktsmontør Dycke Hoff og laboratoriemester Svend Taanquist blev formænd for henholdsvis undervisnings- og kulturudvalget og socialudvalget. I den givne situation var sol og vind således delt meget rimeligt. Så snart arbejdet begyndte, mildnedes erindringerne fra de vanskelige konstitutionsforhandlinger, og amtsrådets 25 medlemmer gled ind i et meget positivt, tværpolitisk samarbejde, hvor de politiske meningsforskelle kun sjældent dukkede op til overfladen.

I Sønderjylland var kommunalreformen på amtsplan særligt gennemgribende, idet de fire ret små sønderjyske amter samt de fire købstæder nu skulle sammenlægges til et amt. Med amtsdirektør Vagn Harsberg tog jeg straks fat på problemet og aflagde, i nogle tilfælde sammen med Ingomar Petersen, besøg hos alle fire amter, så på de lokalemæssige forhold og drøftede personalesammensætningen med de pågældende ledere. Det var forlods besluttet, at administrationen skulle samles i Aabenraa, men uagtet dette fandt jeg dog, at der var særlige hensyn at tage til de udviklingsproblemer, som Tønderområdet havde kæmpet med i mange år. Resultatet blev, at vi lod en del af den tekniske forvaltning blive i de udmærkede og ret nye lokaler i Tønder. Denne beslutning skabte grundlag for, at amtets miljøforvaltning i dag har en betydelig afdeling i Tønder, hvor marsk, vadehav og store åløb er væsentlige opgaver.

I den mulige takt begyndte vi at trække medarbejderne til Aabenraa. Denne flytning var naturligvis ikke lige interessant for alle medarbejdere, men man affandt sig med det.

I Aabenraa måtte vi foruden lokalerne på Storegade også leje yderli-

Valget til amtsborgmester fandt sted i byrådssalen, som byen venligt havde stillet til rådighed for de første måder i det nye råd. Her ses fra venstre Ingomar Petersen, Erik Jessen, amtmand Cai Vagn-Hansen. Peter Gorrson og amtsdirektor Vagn Harsberg. Fot. 1970.

gere lokaler til såvel undervisnings- og kulturforvaltningen som socialforvaltningen. Teknisk forvaltning kunne flytte ind i det gamle amts-hus på Madevej, hvor også statsamtet med stiftamtmand Cai Vagn-Hansen i spidsen fortsat havde til huse. Efterhånden som administrationen udviklede sig, havde vi medarbejdere placeret på ikke færre end otte forskellige adresser i Aabenraa.

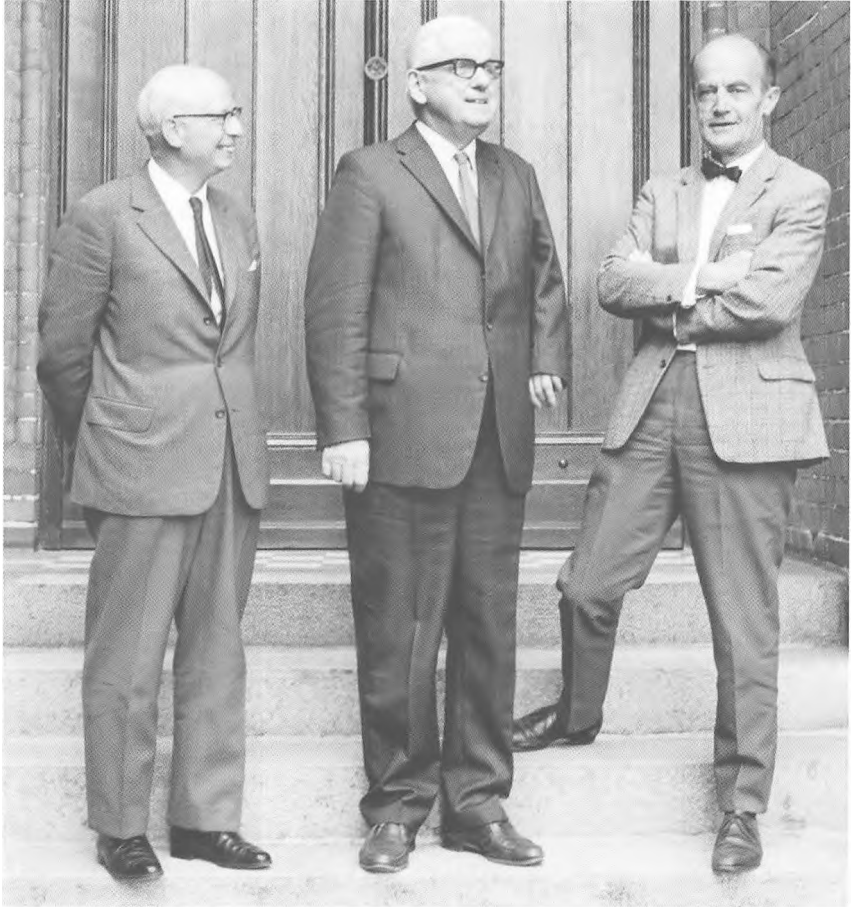
Det var administrativt set en uholdbar situation. Vort mål var da også hurtigst muligt at samle administrationen i en nybygget amtsgård. Det varede en to-tre år, før det hele faldt på plads. Slutresultatet blev at Holger Pilø, der hidtil havde været chef for Landshospitalet i Sønderborg, blev forvaltningschef for det samlede sygehusvæsen. Niels Anton Mørup, som vi hentede udefra, blev forvaltningschef for socialsektoren, og Johan Nielsen, der havde været amtsrådssekretær i Haderslev, chef for undervisnings- og kulturforvaltningen. Den administrativt ret store tekniske forvaltning havde i nogle år to tekniske chefer, idet amtsvej- og vandinspektør Knud Jensen fra Tønder fik overdraget den tilsvarende opgave i hele Sønderjylland, medens

amtsvejnspektør Peer Holm fra Aabenraa blev chef for amtsbygningsinspektoratet, der også kom til at omfatte administrationen af den omdiskuterede by- og landzonelovgivning og dele af den efterfølgende fysiske planlægning. For at sikre et velfungerende sekretariat med fornøden juridisk ekspertise udpegedes tidligere amtsrådssekretær, Henry Kjøller fra Tønder, til chef for teknisk forvaltnings sekretariat. I løbet af de tolv år, jeg var amtsborgmester, trak Peer Holm sig på grund af alder tilbage, og den samlede tekniske forvaltning blev overdraget til Knud Jensen. Efter Niels Anton Mørup's alt for tidlige død ansattes Marianne Hinsby som chef for socialektoren, en sektor der siden 1970 havde udviklet sig til et betydeligt arbejdsområde.

Amtmændene

Med kommunalreformen var amtmændenes stilling blevet væsentligt ændret, idet de fra 1970 ikke mere var formænd for amtsrådene. De mistede derved den umiddelbare kontakt til det amtspolitiske liv. Det var ikke mærkeligt, at amtmændene var utilfredse med den udvikling. Vagn-Hansen udtalte lidt trist i et interview »at man helst vil likvidere os«. På et område bevarede de dog den snævre kontakt med kommunerne, idet amtmanden blev formand for det tilsynsråd, der fører tilsyn med kommunerne.

Selvom vi før kommunalreformen havde fire amtsråd i Sønderjylland, havde vi kun tre amtmænd, idet Sønderborg og Aabenraa Amtskommuner havde en fælles amtmand. Det var Cai Vagn-Hansen, der var flyttet til Sønderjylland efter en del år som amtmand og rigsombudsmand på Færøerne. Han blev den amtmand, der fortsatte under de nye forhold og blev i 1972 også udnævnt til stiftamtmand over Haderslev Stift efter Jens Pinholt, der havde siddet i embedet i 28 år. I Tønder sad Tyge Haarløv. Efter ti års aktiv amtmandsgerning i Tønder Amt måtte han affinde sig med i nogle år at virke som regeringens sagkyndige i visse EF spørgsmål, især arbejdsmarkedspolitiske. Da stillingen som stiftamtmand for Fyns Amt blev ledig, overtog Tyge Haarløv denne stilling, som han varetog indtil sin uventede død i 1989. Tyge Haarløv var meget optaget af især udviklingsproblemer i Vest-slesvig. Som barn var han med familien flyttet fra Ringkøbing til

De tre sønderjyske amtmænd ved kommunalreformen 1970. Fotograferet på trappen foran amtshuset i Aabenraa, hvor de fleste drøftelser i sammenlægningsudvalget fandt sted. Fra venstre Cai Vagn-Hansen, Jens Pinholt og Tyge Haarløv. Man kan næsten se på billedet, at Tyge Haarløv indtog et særstandpunkt i forhold til kommunalreformen. Fot. 1969.

Haderslev, hvor hans far Viggo Rothe Haarløv da blev udnævnt til den første danske stiftamtmand efter 1864. Tyge Haarløv fik således Sønderjylland ind med modermælken, og interessen for sønderjyske forhold forlod ham ikke, da familien i 1975 flyttede til Odense. I Tyge Haarløvs mange velforberejdede indlæg i dagens debat kunne han, der var dr. jur., virke noget docerende, men ingen var i tvivl om hans ærlige vilje til at tjene Sønderjylland på bedste vis.

Jens Pinholt var ved kommunalreformen med sine 68 år meget tæt på pensionsalderen og kunne derfor tage udviklingen forholdsvis afslappet. At han ikke var begejstret for den nye reform med dens konsekvenser for det kommunale styre, gav han ofte udtryk for. Jens Pinholt var en levende og frodig mand, der med stor omhu havde ledet amtsrådet i det store Haderslev Amt. Han var en glimrende taler og kunne alle tænkelige sange og viser udenad. Engang vi kørte i samme bil fra Odense til Assens for at tage over med den da eksisterende færge til Årøsund, sang Jens Pinholt hele vejen hjem. Det var tegn på, at han var i godt humør og befandt sig vel. For mig blev han en faderlig ven og i enkelte situationer en god rådgiver.

Cai Vagn-Hansen var ved kommunalreformen omkring 60 år, og fik som nævnt lejlighed til i endnu en ti-års periode at virke som amtmænd og stiftamtmand. Fra min borgmestertid kendte jeg alle tre amtmænd godt fra de forskellige sønderjyske samarbejdsorganer, men med Cai Vagn-Hansen fik jeg nu en ekstra samarbejdsperiode på de nævnte ti år. Her knyttede vi os nært sammen i vort fælles virke for at fremme sønderjyske interesser. Cai Vagn-Hansen, der var vokset op i det velhavende københavnerhjem hos forældrene kabinetssekretær og kammerherre C. P. M. Hansen og fru Gudrun, faldt utrolig godt til i Sønderjylland og færdedes med lige stor selvfølgelighed i fine mahognistuer som til et hyggeligt samvær i Aabenraa's bys gamle skyttelaug. Brundlund Slot, hvor han og fru Inger boede, var i deres periode et åbent og uhyre gæstfrit hjem. Helt uden sorger forløb livet dog ikke for Cai Vagn-Hansen, idet han meget tidligt mistede sin hustru Inger, der døde kun 47 år gammel. Uanset dette fastholdt Cai Vagn-Hansen dog sin livsstil og åbnede gerne både Brundlund Slot og senere sin dejlige villa på Torpvej for venner, bekendte og officielle gæster.

Kun to gange i vort omfattende samarbejde kom Cai Vagn-Hansen og jeg på kollisionskurs. Den ene gang var, da jeg på amtsrådets vegne forhandlede med Matrikeldirektoratet om en mulig overtagelse af direktoratets bygning på Bjerggade for at muliggøre en udvidelse af Aabenraa Sygehus. I forhandlingerne forudsatte vi, at Matrikelkontoret kunne flytte til de dele af amtshuset på Madevej, som teknisk forvaltning skulle flytte fra, når de rykkede ind i den nye amtsgård. Cai Vagn-Hansen var, viste det sig, stærkt imod dette forslag. Han havde regnet med at kunne flytte sin administration til netop den etage i amtshuset.

Sagen gik dog i sig selv, da Matrikeldirektoratet ikke var særligt interesseret, og da amtsrådets planer begyndte at pege i retning af at bygge et nyt sygehus fremfor at modernisere det bestående.

Den anden gang var mere alvorlig. Cai Vagn-Hansen var formand for Byudviklingsudvalget for Sønderborg-egnen, og dette udvalg havde udarbejdet en ny og stærkt udvidet byudviklingsplan. Den blev udarbejdet i nær kontakt med planstyrelsens teknikere, men da borgmester Chr. Møller i Sundeved Kommune mente, at den greb urimeligt stærkt ind i Sundeved Kommunes forestillinger, henvendte han sig til mig og bad mig om at se nærmere på planen. Jeg nåede frem til, at de udlæg, som byudviklingsplanen forudsatte skulle ske i byzone, var mange gange større, end den udvikling, området med rimelighed kunne forvente inden for en overskuelig årrække. Jeg greb derfor ind i sagen og forhandlede med vort eget tekniske udvalg og dets formand Ingomar Petersen, der var medlem af det pågældende byudviklingsudvalg. Sagen endte med en samlet forhandling, hvor også direktør Vagn Rud Nielsen fra Planstyrelsen deltog. I denne forhandling overbeviste jeg vistnok alle parter om, at udlægget af byzoner var alt for omfattende, og at dette forhold i løbet af nogle få år ville skabe betydelige problemer både for de pågældende lodsejere og for kommunerne. Jeg var meget tilfreds, da også Planstyrelsens direktør var enig med mig, og slutresultatet blev, at udlæggene til byzone blev stærkt formindskede.

Cai Vagn-Hansen var ikke tilfreds med den afgørelse. Han havde hele tiden støttet Sønderborg Kommune i dens krav om størst muligt udlæg af byzoner. Min opfattelse var, at de foreslåede udlæg var alt for store, og at der ville gå alt for mange, kostbare år, før de sidste af dem kunne tages i brug. Det ville stille meget store økonomiske krav til både grundejerne og til Sønderborg Kommune. Endnu i dag mere end 25 år senere, har der slet ikke været brug for de pågældende arealer, og jeg er glad for, at de sundevedske kommuner ikke kom i samme situation som andre jyske kommuner med store erstatningskrav til følge. Det ville heller ikke være nogen rimelig behandling af de mange arealejere, der ville blive ramt af de høje ejendomsskatter.

Den efterfølgende regionplan og kommuneplanlægningen har da også siden løst op for disse problemer, men desværre opfattede både Cai Vagn-Hansen og Sønderborg Byråd min indgriben i sagen som et forsøg på at hindre en udvikling i Sønderborgområdet til fordel for

en udvikling på Aabenraaegnen. Jeg tror, at alle mine dispositioner i forbindelse med regionplanen har vist, at et sådant synspunkt er det rene nonsens.

Amtsgården

Men tilbage til amtsadministrationen. Her var det heldigvis klart for alle i økonomiudvalget, at den eneste fornuftige løsning på vore pladsproblemer var at bygge en ny amtsgård. Forinden blev det dog undersøgt, om amtet kunne overtage den tidligere tyske privatskolebygning på Haderslevvej. Den anvendtes af forsvaret som sæde for Jyske Divisions stab, men var aktuelt også inde i billedet som en mulig ny politistation. Vi undersøgte også i al stilfærdighed, om det bestående Aabenraa Sygehus kunne ændres til at huse administrationen. Det skete efter krav fra Ingomar Petersen, hvis tanke var helt at nedlægge Aabenraa Sygehus og i stedet fuldt udbygge det under bygning igangværende nye sygehus ved Haderslev Dam samt bibeholde Gram Sygehus. Dette forslag var jeg og alle øvrige økonomiudvalgsmedlemmer stærkt imod. Vi fandt, at de hidtidige tanker om at fastholde et passende sygehus i hver af de tidligere købstæder var den mest naturlige løsning på amtets sygehusudbygning.

Hverken kommandobygningen eller sygehuset viste sig anvendelige til formålet, hvorefter vi fik anvist flere byggemuligheder i Aabenraa Kommune. Af dem valgte vi et ret stort markareal syd for Posekærvej som det bedst egnede. Efter lang tids debat udskrev vi dernæst en intern arkitektkonkurrence, idet vi indbød fem sønderjyske arkitektfirmaer til hver at fremkomme med et skitseforslag til en administrationsbygning. Denne form for arkitektkonkurrence, der i øvrigt mødte stærk kritik af Danske Arkitekters Landsforening, var nok lidt besynderlig. Jeg havde gerne set, at vi var nået til enighed om at udskrive en landsdækkende konkurrence, så der måske kunne fremkomme flere planløsninger end de fem, der her blev tale om. Amtsrådet var imidlertid fra lokal side blevet stærkt kritiseret for, at vi som sygehusarkitekt havde besluttet alene at ville anvende arkitektfirmaet Jørgen Stærmose fra Odense, et firma der havde betydelig erfaring i sygehusbyggeri.

Den indbudte arkitektkonkurrence om den nye amtsgård betød, at

opgaven blev overdraget til arkitekt Bräuner, Sønderborg, der frembragte et solidt og meget anvendeligt projekt formet som et H, og med fællesfunktionerne placeret i den bygning, der forbinder de to øvrige bygninger. Amtsgården blev opført i to etaper. Da den første lange to-tre etagers længe var opført, blev den stærkt kritiseret fra mange sider, sådan som den lå der helt alene i det åbne landskab. Redaktør Anker Nørgaard, Vestkysten, skrev i sin avis, at amtsgården (det var nu kun den første tredjedel) var den grimme bygning nord for Alperne. Det var jo ikke så lidt, men da amtsgården senere viste sig i sin fulde udbygning, blev den en ganske acceptabel bygning, også selvom nogle nok vil finde, at den kunne være udført lidt mere elegant.

For mit vedkommende lagde jeg ved projekteringen vægt på, at det blev en solid bygning, og at vedligeholdelsen blev lille. Jeg lagde også vægt på, at de enkelte rum ikke måtte være for små, således at vores standardrum blev noget større, end det var almindeligt for administrationsbyggeri på den tid. Når jeg siden har set flere af dem, er jeg meget tilfreds med, at der kom lidt mere luft i Sønderjyllands amtsgård. Som formand for byggeudvalget lærte jeg i øvrigt, at det er af stor betydning for en ledende embedsmand ikke alene, hvilken lønramme han befinder sig i, men også at få et kontor der i størrelse svarer dertil. I det private erhvervsliv var min erfaring ellers den, at man ikke bør dømme en erhvervsleders dygtighed på størrelsen og indretningen af hans kontor.

At beslutte at opføre en ny administrationsbygning, er ikke nogen populær beslutning. Vi måtte høre megen kritik i hele byggeperioden, men det løjerlige ved kritikken var, at den ofte koncentrerede sig om mindre detaljer i selve byggeriet. Der er næppe nogen, der vil påstå, at amtsgården blev et luksusbyggeri. Ikke desto mindre medførte dette byggeri flere forespørgsler til ministeren fra folketingsmedlem Helge Dohrmann, der var valgt i Sønderjylland af Fremskridtspartiet. Det var en total misforståelse, idet Folketinget intet havde med amtsgårdbyggeriet at gøre, men Dohrmann var vel ude på at få lidt ekstra populær og billig reklame. Uanset dette inviterede jeg Helge Dohrmann til at aflægge den ikke færdige amtsgård et besøg, så han med egne øjne kunne se, at der ikke var tale om nogen form for luksus men om et meget solidt og stilfærdigt byggeri.

Helt særlig furore vakte det, da det blev kendt, at vi i byggeudvalget

Et luftfoto af Aabenraa med amtsgården som en dominerende faktor i forgrunden. Det er nu nok et synsbedrag, at den virker så stor, for nede på jorden ser den mere normal ud. Resultatet blev egentlig ganske godt. Første indflytning fandt sted i 1975, den sidste i 1979. Fot. 1980.

havde drøftet, om der i tilknytning til amtsborgmesterens kontor skulle indrettes et hvilerum med et toilet, en håndvask og en bruseniche. Med utrolig hast nåede denne »nyhed« rundt i pressen og antog efterhånden helt groteske former. Man kunne således læse, at det drejede sig om en swimmingpool til amtsborgmesteren, og den sønderjyske blæksprutte, Æ Rummelpot, brugte da også en hel side til at skildre, hvor vidunderligt det var for Sønderjyllands amtsborgmester at kunne gå direkte fra sit skrivebord og springe ud i en svømmepøl. Det var rent ud sagt en fjer, der blev til fem høns, men kritikken medførte desværre, at vi undlod at indrette det pågældende hvilerum. Der var i øvrigt slet ikke tænkt på mig i den anledning. Jeg boede så tæt ved, at jeg nemt kunne smutte de få kilometer hjem og få et hvil, hvis jeg trængte til det. At det ville være uhyre praktisk og fornuftigt for en kommende amtsborgmester, der bor 50 eller 60 km fra amtsgården, at han har

mulighed for at slappe lidt af imellem et eftermiddags- og et aftenmøde, burde alle kunne forstå.

Men det var ikke slut med det. Da vi nåede til indretningen af amtsrådssalen, der var en sal i passende størrelse men uden udsmykning af nogen art, besluttede vi at bede den i Tønder fødte, verdenskendte møbelarkitekt Hans Wegner om at tegne møblerne. Det gjorde han godt og fornuftigt, og de blev ikke spor dyrere end alle andre møbler til et sådant lokale ville have været. For at kvikke op på de murstensbeklædte vægge, besluttede vi at indkøbe et godt tæppe der dækkede hele gulvet. Dertil fik vi gode råd af væversken Hanne Vedel, der også vævede gardinerne. Tæppet blev bestilt på Højer Tæppefabrik. Det blev græsgrønt og af ren uld fra får, der havde gået i den sønderjyske marsk. Det blev et meget flot tæppe, men det vakte en voldsom kritik i pressen, idet man fandt, at prisen var for høj. Jeg er stadig ked af, at det ikke var mig muligt at forklare pressen, at dens tal var forkerte. Et sådant tæppe fremstilles som et dobbelttæppe, hvorpå det skæres igennem på langs. For at sikre, at der er den samme farvnuance over hele tæppet, købte vi sådan et dobbelttæppe. Vi brugte altså kun det halve af tæppet i amtsrådssalen. Den anden halvdel blev omhyggeligt henlagt til andet brug. I dag er det tyve år siden, at tæppet blev lagt på, og amtsrådssalen har siden været flittigt benyttet både til amtsrådsmøder og til mange andre møder. Mange par sko har haft deres gang i denne sal. Enhver besøgende kan i dag glæde sig over dette meget smukke tæppe, hvis gode kvalitet gør, at tæppet trods næsten daglig brug stadigvæk virker smukt, nyt og friskt.

Senere ophængtes i amtsrådssalen en smuk vævning udført af Ann-Mari Kornerup, skildrende det sønderjyske landskab fra vest til øst. Det var et ønske fra økonomiudvalgets side, at dette tæppe skulle afbrydes af amtets våbenskjold. Jeg sidder tilbage med en fornemmelse af, at det ville have været smukkere, om man havde ladet kunstneren udfolde sig fuldstændigt frit omkring det sønderjyske landskab alene og henvist våbenskjoldet til en anden væg.

At finde frem til det rigtige våbenskjold for amtet havde i øvrigt været en vanskelig og tidkrævende opgave. Det var naturligt at samarbejde med statens heraldiske konsulent, ekspeditionssekretær Paul Warming, som jeg kendte fra min borgmestertid, hvor vi havde søgt råd hos ham, da stationsforstander Morten Poulsen m.fl. forærede byen en borgmesterkæde.

Amtsborgmesteren med det nye amtsvåben. Foto Lis Sylvest 1980.

Paul Warming besøgte os adskillige gange for at drøfte udformningen af det sønderjyske amtsvåben. For at få lidt gang i sagen, inviterede jeg ved en lejlighed professor Troels Fink til at spise frokost med Paul Warming og mig i håb om at komme nogle skridt videre med udformningen. Det blev en meget morsom frokost, idet vi næsten ikke nåede at drøfte amtsvåbenet, hvorimod Paul Warming meget levende

redegjorde for sin opfattelse af Sønderjyllands historie. Det tør siges, at hans udlægning ikke ganske stemte med den opfattelse, som Troels Fink havde. Men sjovt var det. Mødet førte imidlertid til, at jeg mente, at vi skulle se at finde en anden, der kunne frembringe et konkret forslag til et amtsvåben. Efter anbefaling fra Troels Fink spurgte jeg derfor universitetslektor Knud Prange. Han valgte at tage udgangspunkt i et gammelt slesvigsk hertugvåben domineret af de to slesvigske løver, de danske hjerter og en dannebrogsvimpel. Forslaget fik almindelig tilslutning i amtsrådet, og det varede ikke længe at få det godkendt hos Paul Warming.

Fra de gamle amtshuse arvede vi portrætter af alle sønderjyske amtmænd siden 1920. For mig at se hørte de naturligt hjemme i den nye amtsrådssal i deres egenskab af formænd for de tidligere amtsråd. Jeg ved, at ikke alle amtsrådsmedlemmer delte denne min opfattelse, i hvert fald kom der kritiske bemærkninger fra den ellers så fornuftige SF'er Helge Jacobsen. Enkelte andre ytrede også en vis utilfredshed, men billederne blev hængende. På den modsatte væg er amtsrådet venligt begyndt at samle på amtsborgmesterportrætter. Der hænger jeg i forhåbentlig lang tid endnu helt alene i Viggo Kragh-Hansens udgave, vel sagtens ofte undrende mig over det, der bliver sagt i de nye amtsråd.

I dag fremtræder amtsgården som en pæn, agtværdig bygning. De omkringliggende marker er nu beplantet som en slags åben park efter oplæg fra Junggreen Have. Alt i alt ligger bygningen harmonisk med udsigt over Aabenraa Fjord og Aabenraa bys sydlige udkørsel til motorvejen.

Også efterfølgende blev vi udsat for kritik. Det skete, da amtsrådet bevilligede et beløb til indkøb af kunstnerisk udsmykning. For at inddrage medarbejderne i dispositionerne stillede vi beløbet til rådighed for personaleforeningen. Blandt de kunstværker, denne indkøbte, var et skakspil udført i keramik af kunstneren Peer Ulrich. Denne disposition vakte vild furor i pressen, og jeg blev hyppigt spurgt, om personalet da ikke havde andet at gøre end at spille skak. Men skakspillet er nu ikke til rådighed for nogen. Det er et kunstværk, der i dag står beskyttet i en glaskasse og pynter i forhallen. Desværre har en dum tyveknekt stjålet den ene af brikkerne. Den savner man, når man ser brikkerne stillet op til spil. I dag står den manglende brik sikkert på en amagerhylde eller i en vindueskarm et eller andet sted. Det har

ligesom ingen mening. Forhåbentlig dukker brikken op igen, så kunstværket kan blive fuldendt.

Når jeg tænker tilbage på bygningen af amtsgården, kan jeg ikke undlade at udstøde et hjertesuk. Befolkningen forlanger, at den offentlige administration skal virke kvikt og effektivt og uden fejl, men kun meget få ønsker at sikre den samme offentlige administration gode tidssvarende ydre arbejdsvilkår.

Sygehuse

Sygehusvæsenet var den sektor, der tyngede mest på amtets regnskaber. Her overtog det nye amt i 1970 sygehuse i Gram, Haderslev, Tønder og Aabenraa, samt et lille sygehus i Løgumkloster. Der var i alt 649 senge, der alle var almindelige kirurgiske eller medicinske senge, bortset fra en lungemedicinsk afdeling i Aabenraa.

I 1972 overtog amtet også Landshospitalet i Sønderborg. Her var der tale om et mere specialiseret sygehus med i alt 398 senge. Nu er det almindeligt at måle et sygehus' størrelse i antal senge, men et moderne sygehus udfolder mange andre aktiviteter end at behandle sengeliggende patienter. De ambulante behandlinger, herunder behandlinger på skadestuer, løber op i store tal. De nævnte sengetal giver dog et billede af størrelsesforholdet mellem de forskellige sygehuse. Med overtagelsen af Landshospitalet i Sønderborg disponerede vi i alt over 1.047 senge.

Ret hurtigt nedlagde vi det lille sygehus i Løgumkloster, der i flere år alene havde virket som en slags efterbehandlings- og hvileafdeling.

Landshospitalet, som staten ved Genforeningen i 1920 havde påtaget sig at drive med visse kommunale tilskud, blev i de 52 år, det kom til at eksistere som et statsligt hospital, en betydelig økonomisk fordel for de nærmestliggende amter Sønderborg og Aabenraa.

Forhandlingerne om overdragelsen til amtet førte jeg sammen med repræsentanter for sygehusudvalget med Indenrigsministeriet, hvor departementschef Zeuthen var hovedforhandleren. I betragtning af projektets størrelse gik disse forhandlinger meget let, formentlig fordi begge parter var indstillet på at finde en fornuftig og rimelig løsning. Jeg mener dog at kunne sige, at det lykkedes os ved den afsluttende

forhandling at opnå sådanne økonomiske aftaler bl.a. med henblik på det igangværende byggeri, at det blev en af de gode dage for amtets økonomi.

Ved overtagelsen af det samlede sønderjyske sygehusevnen (det psykiatriske sygehus i Augustenborg fulgte først senere med) var det nye amtsråd stærkt bundet i den kommende planlægning. I Sønderborg havde staten i samarbejde med Sønderborg Amt og By igangsat første etape af et noget stort nybyggeri og i Haderslev havde man få år før kommunalreformen påbegyndt bygningen af et helt nyt sygehus med 315 senge ved Haderslev Dam. Det var byggerier, som amtsrådet var forpligtet til at videreføre. De hindrede i mange år, at der blev penge tilovers til andre større investeringer indenfor sygehusektoren.

At styre disse byggerier påhvilede byggeudvalget, der bestod af sygehusudvalget suppleret med enkelte andre. I Haderslev havde man valgt et i øvrigt anerkendt arkitektfirma, hvis problem var, at det ikke tidligere havde gennemført så stor en opgave. Til den tekniske side havde man valgt to ingeniørfirmaer. Desværre viste der sig under byggeriet en vis uenighed mellem teknikerne. Hertil kom løbende tekniske problemer, hvoraf de værste var, at de valgte piloteringspæle viste sig ikke at være tilstrækkeligt solide. I pressen og blandt folk taltes der om, at sygehuset, der var et højhus, var i fare for at glide ned i Haderslev Dam. Så galt gik det nu ikke, men problemet medførte flere afbræk i byggetempoet.

Hertil kom, at viceamtsborgmester Ingomar Petersen, der selv var arkitekt og havde været medlem af Haderslev Amtsråd i de år, da man planlagde og besluttede sig for dette byggeri, løbende fremførte skarp kritik af den måde, byggeudvalget og teknikerne løste opgaven på. Ingomar Petersen havde i det gamle Haderslev amtsråd udtrykt sine tvivl om projektets prissætning, men han havde ikke på noget tidspunkt i et amtsrådsmøde stemt imod projektet endsige fremsat ændringsforslag dertil. Det er således min opfattelse, at Ingomar Petersen selv havde et medansvar for den måde, byggeriet blev gennemført på og dermed også for nogle af de problemer, der opstod undervejs. Dette anfægtede dog ikke Ingomar Petersen, der brugte byggeriet som et led i sit politiske spil. Ingomar Petersen holdt meget af at komme i fokus, og han var glad og tilfreds, når hans skarpe kritik bragte ham flerspaltede overskrifter i pressen.

Sygehuset var af Haderslev Amt og By budgetteret til at kunne bygges for godt 70 mill. kr. i 1968-priser. Dette tal beroede dog på et meget løst overslag, bl.a. fordi man havde vedtaget, at detailprojektere bygningen efterhånden som byggeriet skred frem. Da vi tog sygehuset i brug i 1975, kunne prisen opgøres til ikke mindre end 250 mill. kr. Til denne meget store forskel er der dog det at sige, at Haderslev Amts og Bys 70 mill. kr. alene var for bygningen og ikke omfattede hverken grundudgifter, inventar eller de nødvendige funktionær- og lægeboliger. Hertil kom, at der i byggeperioden var tale om meget stærke stigninger i byggeprisindekset. Hvis man igen begynder forfra, tager det hele med og lægger prisstigningerne til, ja da passer beløbet ganske godt.

De mange problemer, der opstod i forbindelse med sygehusbyggeriet ved Haderslev Dam, gjorde, at jeg regelmæssigt deltog i såvel byggeudvalgs- som sygehusudvalgsmøderne. Det gav mig en nødvendig førstehåndsorientering om problemerne, men jeg følte mig dog på sikker grund, idet sygehusudvalgets formand, kontorchef Eugene Ibsen, Tønder, på sin egen stilfærdige og grundige måde søgte at holde styr på tingene. For at sikre byggeriets forsvarlige gennemførelse ansatte vi i øvrigt på foranledning af Ingomar Petersen en byggekoordinator, arkitekt Funder Larsen, der skulle koordinere samarbejdet imellem teknikere og de mange håndværksfirmaer.

Da dette byggeri nærmere sig sin afslutning, opstod også problemet: Gram Sygehus. Dette sygehus havde 98 senge og var et udelt sygehus med en kirurg som overlæge. Det havde siden 1920 på fortrinlig vis betjent den vestlige del af Haderslev Amt. Det var klart, at man med Haderslev Amtsråds og Byråds beslutning om at opføre et sygehus på 315 senge ved Haderslev ikke mere havde behov for sygehuset i Gram. Det fremgår da også klart af et referat af en forhandling, som amtet og byrådet havde med medicinaldirektør Esther Ammundsen, at Sundhedsstyrelsens forudsætning for at anbefale opførelsen af det nye sygehus ved Haderslev Dam var, at sygehuset i Gram blev nedlagt. Denne realitet blev dengang ikke offentliggjort, og nu var det det nye amtsråd, der måtte meddele befolkningen, at sådan var det. Det vakte naturligvis en vældig modvilje ikke alene i befolkningen, men også hos de amtsrådsmedlemmer, der var valgt i det pågældende område. Det undrede mig da heller ikke, at Ingomar Petersen igangsatte en voldsom

De gode Gramborgere på vej hjem efter at have deltaget i protesttoget til Aabenraa Rådhus for at protestere mod ændringen af Gram Sygehus. Her i Ramsherred i Aabenraa. Fot. 1971 Jydske Pressefoto.

kampagne for at bevare Gram Sygehus. Ingomar Petersen vidste godt, at det gamle Haderslev Amt dermed ville få en alt for stor sygehuskapacitet. Det fremgår bl.a. af hans forslag om at anvende Aabenraa Sygehus til administrationsbygning, at han hellere så, at det var Aabenraa Sygehus, der blev nedlagt.

I stedet for undersøgte vi, hvilke andre anvendelsesmuligheder Gram Sygehus kunne få, og beslutningen blev, at det skulle indrettes til en langtids-medicinsk afdeling, og som sådan kom det også til at virke i en årrække, indtil et senere amtsråd helt nedlagde sygehuset.

Striden om Gram Sygehus blev stærk og voldsom. Mest dramatisk var det, da en tusindtallig skare af folk fra Haderslev vesteramt i Aabenraa gik i protesttog til rådhuset, hvor amtsrådet den gang holdt sine møder. I spidsen gik Gram pigespejdnernes udmærkede orkester, og talrige protestplakater kvikkede op på det store optog. Jeg måtte modtage en delegation, der afleverede en protestskrivelse, mens amtsrådet holdt møde. Jeg måtte efterfølgende også holde en beroligende tale fra rådhusets trappe til den store forsamling. Jeg kunne ingen løfter afgive, så de gode midtsønderjyder måtte rejse hjem med uforrettet sag.

Ingomar Petersen havde deltaget i et offentligt møde i Gram, hvor der havde været en voldsom tilslutning. Han kom til at stå som den mand, der ville redde Gram Sygehus. Da jeg nogle uger senere kom til Gram til et tilsvarende møde, var hotellets store sal tæt dækket til kaffebord, men salen blev kun halvfuld. Det var sikkert også mere opløftende for Gramborgerne at påhøre Ingomar Petersens store løfter fremfor mine saglige betragtninger. En enkelt af tilhørerne erindrer jeg stadig. Det var fodermester Kresten Poulsgaard, der kort efter gjorde sig stærkt bemærket som folketingsmedlem for det frembrusende Fremskridtsparti. Han var altid god for en debat. Som et kuriosum vil jeg gerne nævne, at jeg, trods min holdning til Gram Sygehus, ved amtsrådsvalget i 1974 opnåede flere personlige stemmer i Gram Kommune end Ingomar Petersen. Sagligheden er nu det bedste fundament at bygge på.

Det noget større sygehusbyggeri i Sønderborg havde vi ingen problemer med, men der lå byggeriet også i faste hænder med den velkvalificerede arkitekt Helmuth Knudsen fra arkitektfirmaet Jørgen Stærmosse fra Odense, og med forvaltningschef Holger Pilø som ankermand. Her fandtes der da heller ikke noget andet sygehus, der skulle nedlægges.

I Tønder havde det tidligere amtsråd løbende sørget for at modernisere sygehuset, så her var det et efter forholdene ret tidssvarende sygehus, vi overtog i 1970. I Aabenraa derimod havde der ikke været foretaget større bygningsinvesteringer, byggemæssigt set, siden 1957, og det var derfor naturligt at vurdere, hvorvidt det kunne betale sig at modernisere det eksisterende eller bygge nyt. Undersøgelsen viste, alle forhold taget i betragtning, at det var mest fornuftigt at bygge et nyt. Her opstod en voldsom debat om beliggenheden. Jeg hældede selv en overgang til en placering umiddelbart syd for Aabenraa, f.eks. ved Årup tæt ved tilkørselsvejen til motorvejen, idet man der ville få den korteste afstand til områderne ned efter grænsen til. Vi sluttede med at foreslå, at sygehuset blev bygget ved Egelund mellem Aabenraa og Rødekro, en placering der lå ganske tæt ved motorvejen. Planlægningen og gennemførelsen af dette byggeri blev dog først gennemført i min efterfølgers tid, men jeg kan glæde mig over, at det blev et meget smukt byggeri, og at man her benyttede muligheden for at eksperimentere med en ny sygehusstruktur og nye ledelsesformer. Forsøget, der

stadig er under udvikling, blev mødt med megen kritik. Mærkeligt nok, for er der noget dansk sygehusvæsen trænger til, er det netop at eksperimentere med nye ledelses- og organisationsformer.

I 1976 overtog amtet det hidtidige statshospital i Augustenborg med i alt 397 senge. Hospitalet var alene et hospital for psykiatriske patienter. På et tidspunkt, da det lå klart, at statshospitalerne skulle overgå til amterne, inviterede overlæge Esther Syberg mig til at besigtige hospitalet. Vi brugte en hel del timer til sammen at vandre igennem det meget store ejendomskompleks, indrettet i den augustenburgske hertugs tidligere pragtslot. For mig blev denne min første besigtigelse af hospitalet en barsk oplevelse, jeg ikke siden har kunnet glemme. Her havde man endnu store sovesale med tolv til atten senge. Den enkelte patient var henvist til en seng, en stol, et natbord og en væg, hvor der ofte hang familie billeder. Efter dette mit første besøg stod det mig klart, at en af amtsrådets mest presserende opgaver måtte blive at gennemføre en meget kraftig modernisering af dette sygehus. Det stod mig også klart, at staten ikke var egnet til at stå som ansvarlig for et sygehusvæsen, der dækker hele landet. De forhold, man her havde budt sønderjyske patienter helt siden 1920, ville aldrig være blevet tolereret, hvis det havde været det lokale amt eller den lokale by, der havde været ansvarlig. Det accepteres alene, fordi det er staten, og staten er mange steder i landet noget meget fjernt, der opholder sig i København. Med den erfaring i baglommen, vil jeg til enhver tid kæmpe imod en statslig overtagelse af det danske sygehusvæsen. En sådan overtagelse vil blive til ubodelig skade for den del af befolkningen, der bor langt væk fra hovedstaden.

Også sygehusudvalget foretog en besigtigelse af sygehuset i Augustenborg, og her var man heller ikke i tvivl. Amtsrådet måtte snarest muligt sætte gang i en stærkt påtrængt modernisering.

I den efterfølgende vurdering af den psykiatriske sektor gik man dog langt videre. Beslutningen blev, at sengeantallet på Augustenborg Sygehus efterhånden skulle reduceres til det halve, idet der samtidig skulle oprettes en ny psykiatrisk afdeling i Haderslev. I Augustenborg opførtes en hel ny afdeling i moderne lavt byggeri med enkeltværelser til patienterne. I forbindelse med restaureringen af slotsbygningen havde vi en overgang planer om at genetablere slotshaven fra 1700-tallet men opgav tanken, da vi ingen gamle planer kunne finde. Det kunne ellers være ble-

vet et godt mødested for patienter, besøgende og andre gæster Derudover forbedredes forholdene for psykiatriske patienter med oprettelsen af seks ambulatorier og fem dagafdelinger. En række bofællesskaber er også fulgt med. Det er det, vi i dag kalder distriktpsykiatri, og det er, i hvert fald i Sønderjylland, gennemført med gode resultater.

Ser jeg tilbage på udviklingen inden for det sønderjyske sygehusvæsen i mine tolv amtsborgmesterår viser tallene, at amtet i 1970 (inkl. Landshospitalet i Sønderborg og Statshospitalet i Augustenborg) i alt disponerede over 1.444 senge. Da jeg forlod amtsborgmesterposten i slutningen af 1981, kunne tallet opgøres til 1.506. Der var således ikke tale om en væsentlig forøgelse af antallet af senge. Der var derimod tale om, at der i disse tolv år var gennemført en omfattende og gennemgribende modernisering af det sønderjyske sygehusvæsen. Det var ikke alene de nye amtsråds fortjeneste. Som nævnt var de store byggerier i Sønderborg og i Haderslev påbegyndt før vores tid, men trods de store udgifter til de to byggerier lykkedes det i de tolv år også at finde penge til en fortsat modernisering og udbygning af Tønder Sygehus. Vi handlede i sygehusplanlægningen og i udbygningen i forståelse med Sundhedsstyrelsen og Indenrigsministeriet, men vi var ikke altid enige. Indenrigsministeriets retningslinier fra 1971 anbefalede, at der i hvert amt etableredes et hovedsygehus med 800 senge, og at de øvrige sygehuse i almindelighed blev på omkring 300 senge. Disse tanker ønskede vi i Sønderjylland ikke at imødekomme, og det lykkedes os da også igennem forhandlinger at sikre, at sygehusvæsenet i Sønderjylland udbyggedes og moderniseredes i overensstemmelse med vore egne lokale ønsker. Hovedsygehuset i Sønderborg fik således ikke 800 men omkring 500 senge, Haderslev Sygehus omkring de 300, medens Tønder og Aabenraa sygehuse hver lå i en størrelsesorden på godt 100 senge. Der var ingen tvivl om, at Sundhedsstyrelsen og Indenrigsministeriet gerne så, at et af disse mindre sygehuse blev nedlagt. Der er næppe tvivl om, at Sundhedsstyrelsens og Indenrigsministeriets tanker om sygehusstørrelser kan være relevante i nogle amter, men i Sønderjylland var vi nu vant til en inddeling helt fra 1920, hvorefter de fire gamle købstæder hver indtog deres centrale plads i deres del af Sønderjylland. Vi måtte kæmpe temmelig stærkt for at fastholde vore ønsker, og jeg er da glad for, at ministeriet accepterede vore holdninger. For os at se er det den naturlige fordeling her i det sønderjyske.

Inden jeg forlader sygehusområdet, vil jeg som en kommentar tilføje, at jeg ikke føler mig overbevist om, at meget store sygehuse er et gode. Jeg har ikke i mit arbejde med sygehusvæsenet mødt noget argument, der taler stærkt for, at vi skal fortsætte den politik. Snarere burde vi arbejde for at skabe et net af specialsygehuse spredt over hele landet. Ofte vil en størrelse på 300 senge være den maksimale norm. Det er nok værd at notere, at meget af den uro, der har været omkring dansk sygehusvæsen almindeligvis kan henføres til de meget store sygehuse, der således synes at være grobund for magtstræb og utilfredshed.

Hver gang jeg har besøgt et større sygehus, har jeg ikke kunnet undlade at sige til mig selv, at vi mennesker er nogle mærkelige nogen. I samme store hus kæmper læger og sygeplejersker med stor energi for at redde alt for tidligt fødte børn igennem den første kritiske tid. I samme hus fjerner læger, jordemødre og sygeplejersker fuldt levedygtige fostre op til tre måneder gamle. Jeg har aldrig kunnet forlige mig med disse dispositioner og mener, at vi gjorde bedre ved i højere grad at lade naturen råde end at blande os ind i dens orden.

By- og landzonenloven

Det blev et problem for vort tekniske udvalg og for amtsrådet som helhed, at den nye lov om by- og landzoner trådte i kraft samtidig med, at det nye amtsråd mødtes. By- og landzonenloven var den hidtil mest restriktive lov på planlægningsområdet, og mange havde svært ved at forstå, at sådanne restriktioner kunne være nødvendige. Jeg gjorde mig da også til talsmand for, at man differentierede loven, således at man havde skrappe bestemmelser i Nordsjælland end i Vestjylland. Der burde også have været tale om en større differentiering imellem stærkt bymæssige kommuner og i de mere landlige kommuner. Men en lov er nu engang til for at blive administreret, og dette overlod vi til vort tekniske udvalg, hvor Ingomar Petersen var formand.

Med udvalget og administrationen bag sig indførte han en meget rigoristisk linie i de afgørelser, der blev truffet. Derved fik amtsrådet et forståelsesproblem i forhold til store dele af befolkningen. Udvalget havde ydermere vedtaget at offentliggøre udvalgets beslutninger umiddelbart efter hvert møde, hvilket medførte, at ansøgerne ofte kunne

INGOMARERIDT

Amtsviceborgmester, arkitekt Sv. Ingomar Petersen har i årets løb blandet sig i et utal af lokale anliggender.

Arkitekt Ingomar Petersen kunne ikke alene virke som en havkat i amtsrådets hyttefad, men ofte, som her springe uventet op, som trolld af æske. Æ' Rummelpot 1971. Tegning Otto F.

høre afgørelsen i deres sag i Radio Syd eller læse den i den trykte presse. Først efterfølgende modtog man så det skriftlige svar fra udvalget. Denne fremgangsmåde fandt jeg yderst uheldig, og den blev endnu mere betænkelig, da det viste sig, at Ingomar Petersen overfor pressen ofte lod et afslag følge af nogle kritiske bemærkninger og bombastiske udtalelser om selve ansøgningens indhold. Trods mange samtaler med Ingomar Petersen herom lykkedes det mig ikke at ændre udvalgets praksis, og jeg måtte affinde mig med at leve med den.

Dette spørgsmål og den heftige debat omkring sygehusforholdene betød, at Ingomar Petersen og jeg kom på længere og længere afstand af hinanden. Det var derfor en stor lettelse for mig, da Ingomar Petersen i 1973 blev indvalgt i Folketinget og måtte afgive sin post som formand for teknisk udvalg. Han afløstes af den indsigtfulde og mere afdæmpede landmand Børge Diemer fra Venstres gruppe.

I det foregående har jeg været ret skarp overfor Ingomar Petersen. Til daglig kunne vi godt tale sammen, men sandt at sige var vores kemi meget forskellig. Jeg vil dog gerne medgive, at Ingomar Petersen i mange henseender var en dygtig mand. Han var sikkert en god og solid arkitekt for enhver byherre, og han fulgte arbejdet i teknisk forvaltning meget nøje. Intet undgik hans opmærksomhed. Han havde ofte gode ideer også i amtsrådets arbejde.

Efter min smag lagde han for stor vægt på »at komme i avisen«. Det var da også typisk, at han ved amtsrådsmøderne i højere grad talte til pressens repræsentanter end til amtsrådets medlemmer. Jeg måtte flere gange henstille til ham at tale ind imod kredsen af amtsrådsmedlemmer og ikke vende sig over imod pressebordene. Ingomar Petersen var ikke let at styre, og jeg måtte acceptere, at hans lille parti fik stor indflydelse i de første to amtsrådsperioder. I det lange løb var samarbejdet med Ingomar Petersen dog en belastning for mig og formentlig også for andre amtsrådsmedlemmer.

Da Ingomar Petersen ikke opnåede genvalg til folketinget, meldte han sig efter amtsrådsvalget i 1978 igen som liebhaver til formandsposten for teknisk udvalg, men da valgte jeg at sige nej. Det førte til den såkaldte store koalition, et bredt samarbejde mellem Venstre, konservative og socialdemokraterne, foruden Kristeligt Folkeparti og Slesvigsk Parti.

Sønderjylland, den grønne by

En af de opgaver, jeg imødeså med stor interesse, var den regionplan, som amtet havde pligt til at udarbejde. Planlægningen var et område, jeg havde beskæftiget mig meget med i min borgmestertid, men udarbejdelsen af en regionplan var noget ganske nyt og uprøvet. Til at klare opgaven oprettede vi en særlig planlægningsafdeling under amtsrådets sekretariat, men det var klart, at planen også skulle udarbejdes i et snævert samarbejde med amtsbygningsinspektoratet, der til daglig beskæftigede sig med visse planlægningsopgaver f.eks. administrationen af by- og landzoneloven. Vi fik samlet et udmærket og kvikt team af unge medarbejdere, der alle med Henrik Alsted i spidsen, med stor energi og interesse kastede sig ud i opgaven. Som konsulenter tilknyttede vi professor Peter Bredsdorff og hans folk, men samarbejdet blev ikke så omfattende, som det havde været i Aabenraa.

Den første store diskussion, vi fik, drejede sig om, hvorvidt vi skulle vælge at koncentrere udviklingen f.eks. omkring de eksisterende større bysamfund eller vælge en form for større eller mindre spredning af byggeriet. De 23 sønderjyske kommuner var af vidt forskellig struktur. Nogle var meget præget af et samlet bysamfund, hvor intet dog havde flere end 30.000 indbyggere. Det var i forhold til andre dele af landet forholdsvis små bysamfund. Andre kommuner var præget af landbruget og mindre byer. Der var kun få amtsrådsmedlemmer, der gik ind for, at vi skulle vælge koncentrationens vej. Det naturlige og fremkommelige var, at alle kommuner fik deres naturlige andel af væksten. Det førte til, at amtet blev opdelt i større og mindre bysamfund, der hver for sig havde visse udviklingsmuligheder. Vore prognoser gik på, at det var begrænset, hvor stor en vækst amtet kunne regne med. Vore tal for befolkningstilvæksten var så begrænsede, at ingen af kommunerne kunne blive begejstrede. I første omgang blev regionplanarbejdet derfor præget af et større slagsmål om tildelingen af byggekvotes. Efter min opfattelse var de retningslinier, Planstyrelsen udsendte, alt for snævre. Vi prøvede da også at gøre dem så elastiske som muligt. Alligevel var det svært at finde en kommune, der var tilfreds med de tildelte kvoter. Erfaringerne viste dog, at alle kommuner fik tildelt rigelige byggekvotes de første fire år.

Forud for regionplanens udarbejdelse og endelige vedtagelse i amts-

rådet gik der nogle perioder med en offentlig debat, hvortil amtsrådet udsendte et betydeligt og ganske spændende materiale. Det medførte, at der kom mange deltagere til de offentlige aftenmøder, vi afholdt i alle 23 kommuner. En konkurrence, vi udskrev blandt skoleelever, fik meget stor tilslutning. I oplægget til regionplanen havde vi kædet nogle kommuner planlægningsmæssigt sammen og talte således om Als-sundområdet eller Europavej 3-syd området o.s.v. Et helt særligt problem her blev det, at vi lagde de tre midtsønderjyske kommuner Rødding, Gram og Nr. Rangstrup sammen til et område præget af landbrug og uden større byer. Det førte til, at man her spøgende talte om »indianerreservatet«, men det var nu ikke for at bevare området som et reservat. Det var alene for at pege på de særlige udviklingsproblemer, som dette område havde. Den debat, der i 1960'erne var om den manglende erhvervsudvikling i Tønderområdet, flyttede nu til Midtsønderjylland. Tønderregnen var blevet selv bærende. Midtsønderjylland var vanskelig på grund af områdets særlige struktur. De tre byer Rødding, Gram og Toftlund har dog alt i alt haft en ganske tilfredsstillende udvikling også efter, at regionplanen er blevet udarbejdet. Kritikken fra området var da lykkeligvis også begrænset og ofte præget af godt humør.

Anderledes var det, når borgmestrene i de store østkystbyer Haderslev, Aabenraa og Sønderborg udtalte sig. De kom ofte med meget skarpe og kontante meninger, der indeholdt anklager om, at vi ville begrænse netop de kommuners udvikling. Den kritik skød langt over målet, for der var ingen af disse byer, der blev hindret i at gennemføre den udvikling, de magtede at skabe. Omvendt faldt der også mange udtalelser om, at regionplanen dødsdømte landsbyerne. Også det var noget vrøvl, idet regionplanen var ret decentral i sin planlægning.

Ved møderne talte jeg flere gange om, at vi burde betragte Sønderjylland som én stor grøn by. Området er ikke så stort, og byerne ligger tæt. Foruden købstæderne er også de gamle stationsbyer ret stærkt industrielt udviklede. Min tanke om at betragte Sønderjylland som en stor grøn by vandt ikke genklang. Sønderjylland, den grønne by. Det lyder ellers godt.

Spørgsmålet om, hvorvidt regionplanen burde tillade etableringen af meget store lavprisvarerhuse, som Bilka og OBS m.fl. var anledning til debat. I amtsrådet var der ikke stemning for det, og den første

regionplan indeholdt da også nærmest et forbud imod etablering af den slags varehuse. Jeg var umiddelbart betænkelig ved, at amtsrådet skulle lægge snærende bånd omkring butiksudviklingen og havde derfor gerne her set noget mere positivt end blot et forbud. I dag kan vi se, at resultatet af denne og efterfølgende regionplaners restriktioner er, at de store lavprisvarehuse er placeret umiddelbart udenfor amtet, nemlig i Esbjerg, Kolding og i Flensborg. Derimod er der ingen i Sønderjylland, og det er en uholdbar situation, hvis Sønderjylland skal gøre sig gældende. Det er naturligvis rigtigt, at etableringen af et eller flere lavprisvarehuse betyder, at det går ud over de mindre butikker, men de er jo stort set forsvundet allerede nu i konkurrencen med de mellemstore varehuse som A-Z, Føtex og Kvickly. Jeg har i hvert fald fortrudt, at vi i 1970'erne var så restriktive.

Ved den endelige vedtagelse af den første regionplan i amtsrådet, udtalte amtsrådsmedlem Sven Tarp, at det her drejede sig om »Erik Jessens livsværk«. Så vigtig anser jeg nu ikke regionplanen for at være. Tværtom ser jeg den første regionplan som et forsøg på at finde ud af, hvordan amtet på en god måde kunne præge udviklingen. Jeg er ikke særlig stolt af resultatet, idet intentionerne forsvandt, efterhånden som planen blev gjort til genstand for forhandlinger med kommunerne og i amtsrådet. Det ser ud til, at senere amtsråd har fundet den rette melodi. Den nuværende regionplan er i højere grad en rammeplan, og sådan bør det være i et samfund, der stadig er under forandring.

Trafik

Amtet var ansvarlig for næsten 900 km vej, idet de tidligere amtsråd helt siden 1920 med stor energi og betydelige statstilskud havde bragt det sønderjyske vejnet op til den almindelige danske standard, måske endda lidt derover. Den udvikling fortsatte, omend uden statstilskud, under dygtig teknisk ledelse af forvaltningschef Knud Jensen. Modernisering, omlægning og trafikikkerhedsforbedringer gennemførtes efter langsigtede planer. Det var således ikke nødvendigt for mig at blande mig i dette område. Det var det derimod ved de to store trafikopgaver, den sønderjyske del af den jyske motorvej og den nye Alssundbro.

Motorvejen

Motorvejens linieføring var godkendt i Folketinget. Opgaven var at få den tidligst muligt med på de årlige anlægsprogrammer. I 1974 blev motorvejen nord om Kolding og ned til Christiansfeld gjort færdig, hvorefter afsnittet derfra og til grænsen manglede. Også syd for grænsen byggede man motorvej. Her var man på det tidspunkt nået frem til byen Slesvig, og tiden for en afgørelse om, hvornår de to motorveje skulle mødes ved grænsen, var nu inde. På amtsrådets foranledning fandt der derfor i 1973 en forhandling sted på Hotel Hvide Hus i Aabenraa. Her deltog de to landes trafikministre, nemlig forbundsminister dr. Lauritzen fra Bonn og trafikminister Jens Kampmann med ledsagere samt repræsentanter for amtsrådet. Ved dette møde blev det aftalt, at man skulle sigte efter, at motorvejen over grænsen kunne åbnes i løbet af 1978. Trafikminister Lauritzen havde den tilknytning til Danmark og til Sønderjylland, at hans slægt stammer fra Ærø, der som bekendt tidligere hørte til hertugdømmerne. Han havde dog aldrig lært det danske sprog, og forhandlingen gennemførtes, for at markere de to sprogs ligestilling, ved tolkning. Forhandlingen forløb i en meget positiv atmosfære. Ved en afsluttende frokost kunne alle glæde sig over, at motorvejen var kommet endnu et skridt nærmere, men der dukkede nye problemer op.

Vejdirektoratet havde nemlig den opfattelse, at det i første omgang ville være tilstrækkeligt at føre den danske del af motorvejen op til hovedvej A8 (Sønderborg–Tønder). Det ville løse meget påtrængende trafikale problemer i Bov Kommune. Ved gentagne forhandlinger lykkedes det os dog at overbevise Vejdirektoratet om, at det naturligste ville være at føre motorvejen frem til Aabenraa–Tinglevvejen sydvest for Aabenraa. Her viste trafikale undersøgelser dog, at det mest fornuftige var at tage den sidste stump med og straks bygge vejen helt op til Aabenraa–Rødekrøvejen. Det blev da også resultatet, og den 13. juni 1978 kørte en større kortege med Dronning Margrethe og Prins Henrik i spidsen ind på motorvejen her og tog den nye motorvej i brug. Lissen og jeg kørte med i amtmænd Cai Vagn-Hansens nyerhvervede Jaguar med hans trofaste portner og medhjælper, hr. Petersen, som chauffør. Det skete ikke helt uden problemer, idet det var første gang, at hr. Petersen kørte den vogn. Vagn-Hansen måtte løbende in-

Dronning Margrethe og Prins Henrik i samtale med forbundspræsident Walter Scheel på Kongeskibet i 1979. Ministerpræsident Gerhard Stoltenberg står bi, mens Peter Gorrsen og jeg holder os lidt tilbage, sådan som det sommer sig for tilskuere. Fot. Presseamt, Bonn.

struere ham i, hvad de mange forskellige instrumenter betød. At køre i kortege kræver i øvrigt stor disciplin, men hr. Petersen lærte da undervejs at betjene den fine bil med de mange instrumentknapper. Ved grænsen mødte Dronning Margrethe og Prins Henrik den tyske forbundspræsident Walther Scheel, og dér fandt den officielle indvielse sted.

Den sønderjyske motorvej var ikke færdig med den ceremoni. Vi manglede stadigvæk strækningen fra Christiansfeld til Aabenraa/Rødekro. Det var et stærkt ønske hos os også at få dette stykke færdiggjort. I den sag tog også sønderjyske folketingsmedlemmer et initiativ. Det skete på foranledning af den konservative fabrikant Mads E. Damgaard, der foranledigede et møde imellem trafikminister Ove Guldberg, vejdirektøren og de sønderjyske folketingsmedlemmer på Christiansborg. Også jeg deltog i denne drøftelse, hvor jeg tror, at det

blev klart for Ove Guldborg, at det mest rimelige var at fortsætte motorvejsbyggeriet i Sønderjylland. Efterfølgende opstod der en diskussion om, hvorvidt man burde spare ved at gøre motorvejen på dette stykke smallere end nord- og syd for. Slutresultatet blev acceptabelt, idet man alene besluttede at gøre midterrabbatten og siderabatterne noget smallere end ellers, men at opretholde den fulde bredde på kørebanelserne. Den efterfølgende indvielse af den samlede sønderjyske motorvej kunne derefter finde sted i min efterfølgers tid.

Alssundbroen

Da vi i 1970 var på første rundtur til de »gamle« amsadministrationer, nåede vi også til Sønderborg, hvor amsvejsinspektør Svend Skovborg, der i øvrigt stod overfor at skulle gå på pension, fremlagde et smukt farvelagt kort over Alssundområdet med den nye Alssundbro og tilhørende vejanlæg indtegnet. Det bliver nu Deres opgave at få dette projekt gennemført, sagde han til mig. Det er meget vigtigt, understregede han.

Det var jeg nu ikke selv i tvivl om. Jeg kendte fra mine læreår i Sønderborg egnen godt og havde, omend på afstand, fulgt Danfosskoncernens hastige vækst. Det var helt klart, at Als ikke længere kunne klare sig med den gamle bro, der i 1930 havde afløst den endnu ældre pontonbro. Den gamle bro førte trafikken igennem Sønderborg By. Det var naturligvis helt uhensigtsmæssigt.

Jeg tog kortet med mig, og glemte ikke Alssundbroen, heller ikke selvom jeg af Alssundrådets folk blev beskyldt for at give motorvejen første prioritet. Det var for så vidt rigtigt, idet det var min opfattelse, at hvis Sønderjylland fik valget, skulle vi vælge motorvejen, som det vigtigste anlæg for Sønderjylland, men den situation har aldrig nogensinde foreligget, fordi det var to forskellige dele af statskassen, pengene skulle komme fra. Derfor kunne man udmærket arbejde for begge opgaver på en gang, og det lykkedes da også at få dem gennemført omtrent på samme tid. Ikke så få folketingsmedlemmer har siden fortalt mig, at Sønderjylland derved i virkeligheden fik alt for meget i de år. Det synspunkt delte jeg naturligvis ikke. Jeg mente, tværtimod at Sønderjylland havde meget til gode.

I nært samarbejde med borgmestrene, folketingsmedlemmerne og

andre interesserede fra området, tog vi forskellige initiativer. En gang inviterede vi trafikminister Niels Matthiasen til at aflægge et besøg i Sønderborg, således at han ved selvsyn kunne se den stærke trafik på den gamle Alssundbro. Niels Matthiasen besluttede sig da også til at komme, og vi sad, repræsentanter fra amtsråd og de alsiske kommuner, handelsstandsforening m.fl., og ventede på ham og hans følge på Teaterhotellet, men ak, der var tåge, og flyet blev flere timer forsinket. Vi havde tilrettelagt ankomsttidspunktet således, at Niels Matthiasen straks skulle aflægge et besøg ved broen for at se den stærke formiddagstrafik. Nu kom han først tilstede, da de gode folk i Sønderborg og omegn holdt middagspause, og der kun kørte få biler over broen. Det virkede næppe særligt overbevisende på Niels Matthiasen, men han kunne godt se det humoristiske i det. Vi understregede vort ønske ved at overrække ham en tegning fra Æ Rummelpot, der levende beskrev den uholdbare trafiksituation omkring Alssundbroen. Hvorom alting var, så lykkedes det, bl.a. også ved hjælp af de sønderjyske folketingsmedlemmer Peter Gorrsen og Johan Philipsen, at få overbevist minister og Folketing om, at broprojektet burde fremmes. Det lykkedes da også at få projektet optaget på anlægsloven i 1973/74. Projektet var en statsopgave, et led i den såkaldte lille fugleflugtslinie, der havde sit udspring i Nyborg og via Sønderborg og Egersundbroen førte til grænsen og videre til Tønder.

Denne gang fik vi trods alt noget ud af et ministerbesøg. Det er imidlertid ikke altid tilfældet. Jeg har lagt mærke til, at det er et dårligt tegn, når ministre kommer alene, om man så må sige på en slags høflighedsvisit. Som da forsvarsminister Kjeld Olesen engang alene besigtigede forholdene i Tønder, eller da trafikminister Ivar Hansen besøgte Sønderborg Lufthavn. Heller ikke det kom der noget ud af. De burde have haft deres departementschef eller i det mindste en kontorchef med!

Kort før jeg holdt op som amtsborgmester, kunne vi indvie broen. Det skete en meget kold og blæsende efterårsdag, men efterfølgende fik vi varmen ved en behagelig frokost i Riddersalen på Sønderborg Slot. Dronning Ingrid glædede os med sin tilstedeværelse under hele arrangementet.

Jeg vil ikke undlade at nævne, at jeg i min borgmestertid i Aabenraa havde tanker om at bygge den nye bro over Alssund længere mod nord,

i nærheden af Ballebro – Hardeshøj færgeruten. I så fald ville Aabenraa have fået direkte forbindelse til Danfoss, og Danfoss let adgang til motorvejen. Nu måtte jeg foruden at tage hensyn til Danfoss også tænke på de stærkt blomstrende byerhverv i og omkring Sønderborg.

Ved frokosten fik jeg lejlighed til at takke på Sønderjyllands vegne. Her erindrede jeg om dengang, jeg som borgmester i Aabenraa var indbudt til at overvære indvielsen af Egersundbroen. Da var ordet ved frokosten frit og mange tog det. De fleste kunne fremhæve de initiativer, netop de havde taget for at fremme broprojektet. Det kunne man godt trække på smilebåndet af, men det var der ingen grund til. Et stort offentligt anlægsprojekt, der er længe undervejs, vil ofte have mange fædre. Det gjaldt også Alssundbroen.

Sønderjyllands Trafik

I kølvandet på regionplanen tog vi også spørgsmålet om amtets interne kollektive trafik op til en vurdering. Det, der skete var, at de svagtbefolkede egne pø om pø blev ringere og ringere betjent af den kollektive trafik. Det var ikke rutebilejernes skyld, idet udviklingen var præget af stigende omkostninger og et stadigt faldende passagerantal med det til følge, at forbindelserne, især når passagerne skulle skifte fra en rute til en anden, ofte var utilfredsstillende. Det var at forudse, at der til sidst slet ikke ville eksistere nogen egentlig kollektiv trafik i store dele af Midt- og Vestsønderjylland. Under ledelse af cand. oec. Jørgen Kannerup satte vi derfor et udviklingsarbejde igang. Det resulterede i et forslag om at koordinere bus- og togtrafikken i hele amtet gennem oprettelsen af et koordinerende trafikselskab. Det var min holdning, at nyordningen skulle basere sig på de eksisterende rutebilejere, og at kørslen skulle klares gennem en slags entreprenørordning, idet køreplanen blev fastlagt centralt.

Selvom vi således opretholdt de enkelte rutebilejeres erhverv og igennem tilskud og planlægning skabte et stærkere økonomisk grundlag for den enkelte rutebilejer, vakte vort forslag ikke udelt begejstring. Der måtte adskillige møder og forhandlinger til, før vi fik det hele op at stå. Måske ikke så mærkeligt, når man stort set var vant til selv at bestemme køreplanen. Modviljen fandtes på den ene side især blandt mindre rutebilejere, der var bange for, at de ville ende deres dage som

chauffører i et stort selskab, og på den anden side de gamle købstads-kommuner der alle havde en eller anden form for bybustrafik. Man ønskede ikke, at amtet skulle blande sig i disse forhold. Det var alt sammen forståelige synspunkter, men for mig var den overordnede målsætning at skabe et nyt og sammenhængende busnet koordineret med de eksisterende jernbaner for hele landsdelen.

Det var en tung sag at få igang. Når det lykkedes så godt, skyldtes det, at vi valgte at lade Sønderjyllands Trafik fungere udenfor amtsrå-dets regi ledet af en bestyrelse bestående af medlemmer både fra amts-råd og kommunalbestyrelser. En stor del af æren, for at det gik så godt, kan tilskrives Jørgen Kannerups ihærdighed og omhu.

Ordningen kunne naturligvis ikke være gratis for amt og kommuner, men det ser ud til, at disse organer stadig er villige til at betale for et betydeligt højere serviceniveau. Sønderjylland blev det første amt, der gennemførte et nyt og velorganiseret system for busdriften. Eksperi-mentet blev fulgt med megen interesse i andre amter, der i vid udstræk-ning lod sig inspirere af de erfaringer, vi indhøstede. Både med DSB's ledelse og med Landsforeningen Danmarks Bilruter fik vi etableret et fornuftigt sagligt samarbejde. For DSB's vedkommende var det rute-bilchefen, vi forhandlede med, og for Danmarks Bilruter var det direk-tør Ib Larsen. Sidstnævnte fulgte os stærkt op og medvirkede til, at vi kom hurtigt igang.

Fly og færger

Medens vi fulgte sagen om bygningen af den sønderjyske motorvej og Alssundbroen, så tæt som vi kunne, interesserede vi os også for både færgefart og flytrafik. Om Assens-Årøsundfærgen havde vi adskillige forhandlinger med Fyns Amtsråd. De fandt sted under indtrykket af, at alle erkendte, at rutens dage var talte, og at dens muligheder ville blive yderligere svækket, når den nye Lillebæltsbro blev taget i brug. Det er beklageligt, at vi måtte lukke denne ældgamle færgerute, men det skete uden tårer. Assens-Årøsund Færgeriet havde haft sin tid. Udviklingen var løbet fra den.

Anderledes med Bøjden-Fynshav ruten, der indgik som et nødven-digt led i den lille fugleflugtslinie. Den ville vi ikke opgive uden sværdslag, selvom DSB flere gange var indstillet på at holde op. Ruten var

ikke så forfærdelig mange år tidligere blevet flyttet fra Mommark-Fåborg til Fynshav-Bøjden. Den gang fik den moderne færger og gode vejforbindelser, men alligevel viste de økonomiske realiteter, at den ikke var nogen succesrute. I årenes løb havde vi flere forhandlinger med DSB om ruten, der i dag dog stadig eksisterer, nu betjent af et privat selskab.

Sønderjylland havde i 1970 to betydende lufthavne med passager- og fragttrafik, Sønderborg Lufthavn, der ejedes af amt og by og den militære lufthavn i Skrydstrup (Vojens), der nogle år tidligere var blevet åbnet for civil trafik. Begge lufthavne betjentes for så vidt angår ruten til København af Danair. Heri indgik Ingolf Niensens selskab Cimber Air i Sønderborg. Han fløj også af og til på Skrydstrup-ruten, men i de fleste af årene var det Maersk Air, der befløj denne lufthavn. Terminalen i Skrydstrup var et fælleseje med Haderslev Amt og de nærliggende kommuner som parthavere, og der var dannet et kontaktråd med stiftamtmand Jens Pinholt som formand.

Jeg fandt det naturligt, at vi etablerede ét kontaktråd omfattende både Sønderborg og Skrydstrup (Vojens) lufthavne. Det skete da også, og vi mødtes normalt hvert halve år til en drøftelse af flytrafikken til og fra Sønderjylland. Heri deltog foruden repræsentanter fra flyselskaberne også en række erhvervsfolk med særlig interesse for luftfarten. Det blev til en lang række interessante møder, hvor mange af de komplicerede problemer kom på bordet. Med særlig interesse erindrer jeg den begejstring, hvormed Ingolf Nielsen, Cimber Air, forfægtede sine standpunkter. Hans filosofi var, at indenrigstrafik burde bestå af mange daglige afgange, betjent med overvejende mindre fly. Det var et synspunkt, jeg helt delte. Ligesom jeg havde han svært ved at acceptere den strenge politik SAS (Danair) forfægtede om, at danske flyruter til udlandet alle burde ledes via Kastrup. Set fra et jysk synspunkt var det ikke noget rimeligt standpunkt, og vi fik ret. I dag finder en betydelig udlandstrafik sted også til og fra jyske lufthavne.

Kontaktrådmøderne fandt normalt sted i Sønderjylland. En enkelt gang mødtes vi dog i Kastrup Lufthavn, og en anden gang havde vi den oplevelse, at mødet foregik på Sdr. Strømfjord i Grønland. Det var naturligvis interessant at se denne store arktiske lufthavn og iagttage den tålmodighed, hvormed grønlandsrejsende skal bevæbne sig, når de skal flyve fra eller til de mindre bygder. Under vort besøg spiste vi

en aften til middag på den amerikanske base. Der oplevede vi at se det danske luftvåbens første Herculesfly lande. I begejstringen herover pålagde mødets deltagere mig i en lille tale at byde disse fly og deres besætninger velkommen til Grønland.

Det var planlagt, at vi skulle have været ud at besøge en af de grønlandske bygder, men det forhindrede vejret. I stedet for lykkedes det nogle af os i et meget lille fly at komme med på en tur temmeligt langt ind over den grå indlandsis. Vi havde både soveposer og proviant med for det tilfælde, at vi skulle nødlande undervejs, men så galt gik det ikke. Blandt deltagerne var Sønderborgs turistchef, Per Christensen, der med vanlig omhu for det markedsføringsmæssige fik sat en vejviser op på det berømte vejviserskilt i lufthavnen, denne gang visende retningen og kilometerafstanden til Sønderborg. Alt i alt var det et udmærket møde, der blev ledet af direktør Ahlgreen-Eriksen fra SAS og direktør Poul Hansen fra Danair.

Det fremskudte dige

Den sag, jeg brugte mest tid på i min amtsborgmestertid, var spørgsmålet om digesikringen ud for Tønder. I 1962 opstod der en betydelig stormflod, der i Hamborgområdet medførte meget store ødelæggelser og tab af flere hundrede menneskeliv. Det var dengang overraskende, at en stormflod kunne medføre så store ødelæggelser. Da en sådan også kunne have ramt Tøndermarsken, blot vindretningen den dag havde været lidt anderledes, tog Tønder Amtsråd sagen op. Slutresultatet blev, at Ministeriet for offentlige Arbejder i 1965 nedsatte et stormflodsudvalg, der skulle vurdere digesikkerheden m.v. ud for såvel Tønder- som Ribemarsken.

Efter mit valg til amtsborgmester indtrådte jeg som medlem af dette udvalg. Stormflodsudvalget havde brugt de første knap fem år til bl.a. at behandle den såkaldte »store vadehavsplan«, en plan der ville flytte næsten hele den danske del af Vadehavet ind bag et kæmpemæssigt dige, der fulgte Vesterhavsøerne Fanø, Manø og Rømø. Dette forslag havde udvalget lagt på is, da jeg tiltrådte. I de følgende år drøftede vi primært, om løsningen burde være en forstærkning af de da eksisterende diger, eller om man burde vælge at bygge et såkaldt fremskudt dige,

et dige der blev bygget et stykke vesten for de gamle diger. I udvalgets arbejde indgik også spørgsmålet om alarmerings- og beredskabstjenesten og mange andre forhold.

Stormflodsudvalgets formand var kontorchef Ove Skands, der repræsenterede ministeriet, og med hvem jeg som borgmester i Aabenraa havde haft et meget tillidsfuldt samarbejde omkring Aabenraa Havn. Ove Skands, der tidligere havde heddet Ove Nielsen, havde som ung været en af vore kendte tennisspillere. Som formand for stormflodsudvalget fik han brug for alle sine evner som »spiller« og som mødeleder. Forholdet var det, at udvalget meget hurtigt delte sig, således at de lokale sønderjyske medlemmer støttet af medlemmerne fra Ribe Amt gik ind for et fremskudt dige ud for Tøndermarsken, medens Ove Skands, og med ham alle de medlemmer af udvalget der repræsenterede en eller anden statslig styrelse, fandt, at en forstærkning af de eksisterende diger ville være fuldt tilstrækkeligt til at sikre befolkningen.

Der var ingen tvivl om, at Ove Skands arbejdede ud fra helt klare direktiver fra sit ministerium, idet en forstærkning af de eksisterende diger ville være en del billigere end et nyt fremskudt dige. Ove Skands holdt hele vejen igennem stærkt på, at udvalget alene skulle behandle spørgsmålet om diget og dets sikkerhed. Det så vi anderledes på i Sønderjylland, idet et væsentligt problem var, hvorledes man løste indvandsproblemet.

Her er det vigtigt at forstå, at sikkerhed og sikring mod oversvømmelser har to sider. Den ene er, at en stormflod vestfra pisker vand og bølger op mod digerne, hvilket kan medføre digegennembrud, og at vandet fosser igennem sådanne brud og videre ind i det flade land. Den anden side er ligeså væsentlig, idet vandet fra bække og åer fra en meget stor del af Sønderjylland samles i Vidåsystemet. De store mængder vand, dette system bærer ud mod kysten, løber normalt stille og fredeligt ud i Vadehavet og videre til Vesterhavet, men i stormflodssituationer, hvor Højer Sluse bliver lukket for at hindre, at vandet udefra trænger ind, samles dette indvand op på enge og marker bag diget. Jo længere en stormflodssituation varer, desto større fare er der for, at der sker store oversvømmelser, der også vil kunne ramme den lavtliggende del af selve Tønder by. Vi lagde megen vægt på, at løsningen af indvandsproblemet også blev afklaret i forbindelse med beslutningen om, hvilken digeløsning man valgte. For os at se ville det frem-

skudte dige give den naturlige, optimale løsning også på indvandsproblemet, idet man i det inddæmmede område da blot skulle etablere et lavtliggende reservoir, stort nok til at optage den maksimale mængde vand, der kunne ventes.

Valgte man i stedet at forstærke digerne, fandt vi, at den da eksisterende Højer Sluse burde udbygges og gøres større, samt suppleres med en højvandspumpestation, der i fornødent tempo kunne pumpe vandet ud i havet.

Det økonomiske problem var, at det var billigere at forstærke de eksisterende diger end at bygge et nyt fremskudt dige, men de forventede fremtidige driftsudgifter ville gøre forskellen betydeligt mindre. I det hele var det sønderjyske standpunkt, at løsningen, der en gang for alle afklarede sikkerhed og indvandsproblemer, var at bygge et fremskudt dige. Til dette synspunkt følte vi, at vi havde 98% af lokalbefolkningen bag os.

Når vi i stormflodsudvalget ikke nåede længere med hensyn til løsningen af indvandsproblemet, kan det såmænd skyldes, at dette problem hørte under Landbrugsministeriet og ikke under Ministeriet for offentlige Arbejder. I januar 1975 kunne udvalget efter adskillige møder, megen korrespondance og mange telefonsamtaler endelig afgive sin betænkning. Det var ikke muligt at opnå enighed. Derfor fremkom der to forslag, et der foretrak en forstærkning af de eksisterende diger, og et andet der gik ind for at bygge et fremskudt dige. Dette sidste forslag fik tilslutning fra repræsentanterne af både Sønderjyllands og Ribe amter. Det andet forslag fik alene tilslutning fra repræsentanterne fra de statslige styrelser m.fl. I den forbindelse er det værd at erindre, at der her ikke alene var tale om en statsopgave, men at udgifterne til begge anlæg ville blive fordelt på stat, amter, kommuner og på digelagene. Den andel af merudgiften, et fremskudt dige ville forårsage, og som hvilede på de lokale, ville amtet og kommunerne naturligvis fuldt ud deltage i.

Året 1975 gik med en lang række forhandlinger. De blev ofte vanskelige, idet det hurtigt viste sig, at ministeren for offentlige arbejder, Niels Matthiasen gik ind for en forstærkning af de eksisterende diger. I de første måneder havde Niels Matthiasen nok en tro på, at han kunne overbevise os om, at også vi burde vælge en forstærkning, men gennem flere møder fastholdt jeg det sønderjyske standpunkt. Jeg så

Vi havde flere besøg af trafikminister Niels Matthiasen, og hans medarbejdere vedr. det fremskudte dige. Her er Niels Matthiasen og jeg fotograferet i et sjovt øjeblik i Teknisk forvaltnings lokaler i Tønder. Billedet med de mange glas og flasker gik pressen rundt, nogle steder med overskriften: »De æder og drikker på vores regning«. Det foltes stærkt uretfærdigt. Dels var vi samlet en tyve-tredive modedeltagere, dels havde vi været på en kold og blæsende tur på digerne. Niels Matthiasen kunne ofte være i vældig godt humør og havde et glad sind. Fot. Westergaard, Tønder 1976.

ingen mulighed for nogen form for kompromis. I maj måned indkaldte ministeriet til et større møde på Tønderhus i Tønder. Her deltog repræsentanter fra amtsråd, kommunalbestyrelser og digelag. Kontorchef Reidar Jørgensen gjorde sig de hæderligste anstrengelser for at overbevise denne forsamling om, at man burde vælge forstærkningen. Han talte dog for døve øren. Ingen ville høre på ham. Ingen ønskede at tage blot det mindste skridt i retning af kompromis. Det var rart for mig at konstatere, at vi helt og fuldt havde alle lokale folk bag os i denne meget vigtige og komplicerede sag.

I juli måned aflagde Niels Matthiasen et besøg i Tønder, og vi foretog i fællesskab en besigtigelse af forholdene i marsken. Vejret var flot og solrigt, sådan som det kan være en julidag. Niels Matthiasen, der havde megen sans for humor, udtalte da også, at det var svært at forstå, at der her kunne være problemer af nogen art. Jeg måtte opfordre ham til at komme igen en kold vinterdag med stærk storm fra vest.

Da ville han få noget andet at se. Trods alle uoverensstemmelser havde Niels Matthiasen og jeg et meget godt forhold. Vi talte godt sammen, men det kunne jo ikke bortforklare, at vi i denne sag var dybt uenige.

I erkendelse af, at afgørelsen om hvilken digeløsning, der skulle vælges i Sønderjylland kunne trække ud, tiltrådte amtsrådet i september måned, at Ribediget, hvor forholdene var fuldt afklarede, kunne behandles i et særskilt lovforslag.

Det var klart for alle, at et fremskudt dige ud for Tøndermarsken ikke rimeligt kunne etableres med mindre diget fik en naturlig fortsættelse i Sydslesvig. Derfor rettede Ministeriet for offentlige Arbejder i november en henvendelse til landsregeringen i Kiel, hvori man anmodede om en forhandling. Da man der både fremhævede, at den danske regering foretrak at forstærke de eksisterende diger og ikke inddrog spørgsmålet om indvandet, fik dette os til at reagere. I november rettede amtsrådet derfor en officiel henvendelse til statsminister Anker Jørgensen og anmodede om, at også Landbrugsministeriet blev inddraget i spørgsmålet om valg af digesikring. Vi fandt, at det ikke var korrekt, at Ministeriet for offentlige Arbejder alene gik videre med sagen. Vi opfordrede samtidig Folketingets Trafikudvalg til at foretage en besigtigelse af forholdene i på stedet. Disse henvendelser reagerede Niels Matthiasen meget hurtigt på, og amtsrådet blev indkaldt til en forhandling i ministeriet. Her deltog foruden Knud Jensen og jeg også flere amtsrådsmedlemmer, bl.a. Peter Gorrson og Ingomar Petersen. Niels Matthiasen var tydeligt irriteret over vores henvendelse til statsministeren. Sikkert har han følt det som en sabotering af det arbejde, han var igang med, men han kunne dog tiltræde visse ændringer i det lovforslag, han havde udarbejdet, et lovforslag der dog fortsat fastlagde, at de gamle diger skulle forstærkes. Niels Matthiasen var dog også indstillet på at udsætte forhandlingerne med landsregeringen i Kiel indtil Danmark havde afklaret sin stilling.

I december blev vi igen indkaldt til et møde hos ministeren. Vi havde ladet fremstille et hæfte, hvori vi under devisen »Den, der ikke vil dige, må vige« forklarede amtsrådets holdning i digesagen. Netop den morgen, vi skulle til møde i ministeriet, var denne tryksag blevet omdelt til Folketingets medlemmer og i de forskellige ministerier, så det var en vred Niels Matthiasen, der mødte os til forhandlingen. Han gjorde sit bedste for at fortælle os, at regeringen var meget utilfreds

også med dette udspil, men mødet endte alligevel med, at vi fik os en fornuftig snak om problemerne. Niels Matthiasen gjorde sit bedste for at skælde os ud, men det var ikke hans stærke side. Dertil var han alt for venlig.

Vi var nu ikke mere i tvivl om, at det var regeringens hensigt alene at fremme et forslag om forstærkning af de eksisterende diger, og vi måtte derfor intensivere vore anstrengelser for at overbevise alle relevante myndigheder og politikere om fordelene ved at bygge det fremskudte dige. I den forbindelse havde jeg løbende kontakt med amtmand dr. Klaus Petersen, Nordfrisland Amt. I december meddelte han mig skriftligt, at de lokale myndigheder på den sydslesvigske vestkyst var stærkt interesseret i at medvirke til at fremme det fremskudte dige, som man gerne så videreført i Sydslesvig ned til Hindenburgdæmningen, der fører til øen Sild.

I de sidste måneder af 1975 havde jeg flere samtaler med departementschef Jørgen Halck, Ministeriet for offentlige Arbejder, i håb om ad den vej at kunne påvirke ministeriet. Jeg havde ved tidligere lejligheder mødt Jørgen Halck og havde stor respekt for hans saglige og dygtige ledelse af ministeriet og var glad for hans klare måde at udtrykke sine meninger på. Disse samtaler førte dog ikke til en ændring af ministeriets holdning.

I samme periode indbød direktøren for Fredningsstyrelsen, Viggo Nielsen, os til et møde på hans kontor i Kulturministeriet. Han følte sig tilskyndet til nu at tage spørgsmålet om beskyttelse af Vadehavet og marsken op til en drøftelse med os. Forvaltningschef Knud Jensen og jeg fik en meget fornuftig drøftelse med Viggo Nielsen og lagde ikke skjul på, at vi ville sætte alle kræfter ind på, at man valgte det fremskudte dige. I en del af vore drøftelser deltog også Lorenz Ferdinand, der var stærkt engageret i arbejdet i Dansk Ornitologisk Forening. Han var ret så fortørnet over vores holdning og mente, at bygningen af et fremskudt dige ville være ødelæggende for fuglelivet i Vadehavet. Tilsvarende synspunkter meddelte min gamle spejdderven, kontorchef William Horsten mig i sin egenskab af formand for Frieluftsrådet. I den samme periode indgik der en skrivelse fra Vildtbiologisk Station ved Kalø, der uopfordret udtalte dets mening om den skade, et fremskudt dige ville volde både fisk og fugle.

Vi kunne således konstatere, at der nu var lagt op til en konfronta-

tion med de stærkt interesserede folk, der varetog frednings- og dyrebeskyttelsesopgaver. Jeg var ikke enig i deres pessimistiske vurderinger. Det var min holdning, at der foran det fremskudte dige burde etableres en isotop svarende til den, der fandtes ud for den eksisterende vadehavskyst. Det ville i løbet af få år give fugle og fisk m.v. nøjagtig de samme vilkår, som de hidtil havde haft. Det forekom mig helt uforståeligt, at de ganske få procent af det samlede vadehavsområde, der ville blive inddæmmet af det nye dige, kunne have en så ødelæggende virkning, som mange fremstillede det. Man så herved helt bort fra, at der i det nærliggende område omkring den 25-år gamle Rømødæmning var indvundet betydelige arealer af samme isotop, som der fandtes ud for Tøndermarsken.

Når mange i denne debat opfattede det fremskudte dige primært som et led i et større landvindingsprojekt, må jeg for mit vedkommende melde hus forbi. Det er nok muligt, at nogle en gang i 1960'erne gerne så en sådan indvinding af land, men for mig har spørgsmålet om digebyggeriet altid alene været et spørgsmål om at give befolkningen, især Tønder bys befolkning, den fornødne sikkerhed for liv, virksomheder og ejendomme.

Ved juletid 1975 lå det dog meget tungt med det fremskudte dige. Alt tegnede til, at regeringen i samarbejde med landsregeringen i Kiel alene ville gennemføre en forstærkning af de eksisterende diger. Vi standsede dog ikke vore bestræbelser på at overbevise om, at det fremskudte dige var det sikreste og bedste projekt. Men det lå tungt, meget tungt.

Vejrguderne må åbenbart have vurderet situationen på samme måde, for den 3. januar 1976 indtraf en stormflod med så stor styrke, at den foruden meget andet også medførte, at politimester Erik Bøving, Tønder, besluttede sig til at evakuere alle borgere i Tønder by til mere højtliggende områder nord og nordøst for byen. Blandt de evakuerede var alle patienter på Tønder Sygehus, der blev flyttet til en skole i Løgumkloster, medens beboerne på kommunens plejehjem måtte tilbringe nogle ubehagelige timer på skolen i Abild. Sammen med min søn, Anders, kørte jeg i egen bil til Tønder, Løgumkloster og Abild. Det var en mærkelig oplevelse at køre igennem de tomme gader i Tønder. Der hvilede en sær uhygge over det hele nu, hvor den stærke vestenstorm pressede sig på gennem de mennesketomme gader. Det

var som at køre i en spøgelsesby, og det var ikke opløftende at møde de gamle plejehjemsbeboere på skolen i Abild. Alle tog dog tildragelserne med ganske godt humør, og det store hjælpemandskab, folk fra civilforsvar, politi, forsvar og amtsvejvæsen ydede et fortjenstfuldt arbejde for at sikre, at ingen menneskeliv gik tabt.

Den 3. januar var en lørdag. Da Anders og jeg kom hjem om aftenen, sagde jeg til Lissen, at nu måtte folk i København da kunne forstå, at det var nødvendigt med det fremskudte dige, For mig var der i hvert fald ingen tvivl om, at hvis en tilsvarende stormflod var overgået dele af København, ville ingen være i tvivl om, at der hurtigst muligt burde bygges et »fremskudt dige« for at beskytte hovedstaden.

Søndag aften ved 21-tiden blev jeg ringet op af statsminister Anker Jørgensens ministersekretær, der meddelte, at Anker Jørgensen og Niels Matthiasen næste morgen ville ankomme til Sønderborg Lufthavn med første fly fra København, og opfordrede mig til at tilrettelægge en besigtigelsestur. Jeg kontaktede straks Knud Jensen, der netop da var vendt hjem fra vestkysten. Han mødte hurtigt op hjemme hos os, og i løbet af nogle timer tilrettelagde vi den ønskede besigtigelse. Mandag morgen modtog Knud Jensen og jeg sammen med enkelte amtsrådsmedlemmer de to ministre i Sønderborg Lufthavn, hvor direktør Ingolf Nielsen arrangerede et udmærket kaffebord til os. Her redegjorde vi for dagens program, der begyndte med et besøg på politigården i Tønder, hvor Erik Bøving redegjorde for situationen, herunder varslings- og beredskabstjenesten. Anker Jørgensen, Niels Matthiasen, Knud Jensen og jeg kørte i samme bil, så vi undervejs kunne holde vore to gæster orienterede om forløbet af stormflod m.v. I løbet af dagen besigtigede vi alle sønderjyske diger, og de to ministre havde lejlighed til overalt at møde repræsentanter for befolkningen, deriblandt borgmestre og digegrever, men fik også mangt et godt råd med fra den mere anonyme del af befolkningen. Anker Jørgensen var noget forkølet allerede ved ankomsten. Måske var det en lettere influenza, men en Gammel Dansk engang imellem hjalp ham i hvert fald lidt. Besigtigelsen af digerne og af ødelæggelserne gjorde et stærkt indtryk på især Anker Jørgensen. Niels Matthiasen virkede mere sikker i sin sag og følte sig fortsat overbevist om, at en forstærkning var fuldt tilstrækkeligt. Det var dog tydeligt, at Anker Jørgensen, efterhånden som dagen skred frem, hældede mere og mere til, at man burde vælge

Da statsminister Anker Jørgensen og jeg drog ud på digebesigtigelse umiddelbart efter stormfloden i 1976 iklede politimester Erik Boving med vanlig omhu for sine gæster os i civilforsvarets lune kapper og huer. Her besigtiger vi den gamle Hojer Sluse.

et fremskudt dige. Jeg fornemmede, at Anker Jørgensen havde større politisk fornemmelse for situationen, end Niels Matthiasen havde. Niels Matthiasen var nok også bundet ret meget af det forudgående arbejde i ministeriet og af de forhandlinger, han allerede havde ført til forskellig side.

Sidst på eftermiddagen sluttede besigtigelsesturen i Aabenraa, hvor DR-TV meget kvikt arrangerede en slags rundbordskonference om situationen. Foruden Anker Jørgensen og Niels Matthiasen deltog Knud Jensen og jeg i samtalen. Derudover havde Danmarks Radio indbudt to personer, der skulle repræsentere befolkningen i de truede egne. Det var ikke noget heldigt valg, DR-TV der havde truffet. Den ene var gårdejer Erhardt Ehmsen, hvis gård ganske vist havde fået vand ind i stuerne, men hans gård ligger i Ballum langt nord for det område, hvor det nye dige var planlagt. Den anden var journalisten Ninka's søde mor, fru Wolden-Ræthinge, der boede bagved Ribediget. Det var ikke det problem, der stod på dagsordenen, for i Ribe havde der ikke

været problemer i denne omgang. Sådan går det, når folk kommer rejsende langvejs fra for at lave en TV-udsendelse og ikke lokalt spørger om, hvem det er relevant at indbyde. Alt i alt fik vi det ud af denne udsendelse, at Anker Jørgensen udtalte en vis sympati for det fremskudte dige, så dagens begivenheder gav os håb om, at nu ville det måske alligevel lykkes at få gennemført den af os ønskede løsning. Samme dag var der amtsrådsmøde, et møde der på grund af ministerbesøget blev udsat adskillige timer, jeg kunne til gengæld give amtsrådet en frisk orientering om udviklingen.

Næste dag fløj jeg til København, hvor jeg skulle til bestyrelsesmøde i Forsikringsselskabet Danmark. Dagen efter, den 7. januar, fik jeg etableret en drøftelse med departementschef Jørgen Halck. Jeg ville høre, om der var sket noget nyt efter de to ministres tilbagekomst til København, men Jørgen Halck kunne ikke fortælle noget væsentligt nyt. Jeg opsøgte derefter indenrigsminister Egon Jensen for at høre, om han kunne fortælle nyt om regeringens drøftelse af digesagen. Egon Jensen kunne her oplyse, at regeringen nu var ret positiv overfor det fremskudte dige. Senere på måneden drøftede jeg situationen med direktør Viggo Nielsen i Fredningsstyrelsen. Jeg forstod da, at Dansk Ornitologisk Forening, Danmarks Naturfredningsforening og andre modstandere af det fremskudte dige var vågnet op til dåd, og i de følgende næsten tre år var digesagen genstand for en meget levende og omfattende debat i alle medier. Det vil føre for langt her nærmere at gå ind på den voldsomme debat. Jeg skal alene fastslå, at den blev så omfattende, at amtsrådet måtte standse sin udklipsservice til amtsrådets medlemmer, idet artiklernes mængde umuliggjorde denne service. Modstanden imod det fremskudte dige fik et særligt løft, da Dagbladet Politiken satte en vældig kampagne ind imod diget. I flere ledere og i store artikler henstillede bladet, at projektet blev opgivet. I andre artikler karakteriserede man bygningen af et fremskudt dige som vandalisme. Den omfattende debat skabte en voldsom interesse for digeproblemerne. Indtil da var der kun få bortset fra lokalbefolkningen, der havde vist dem interesse. Nu myldrede »eksperterne« frem. Et utal af møder og forhandlinger blev det også til. Folk i området blev efterhånden godt sure over de mange kloge folk, der med stor sikkerhed udtalte sig om fugleliv, fredning og digesikkerhed. Disse ofte unge og velmenende mennesker fra Fredningsstyrelsen, Dansk Ornitologisk

Forening og Danmarks Naturfredningsforening blev da også af lokalbefolkningen kaldt »digestudenterne«. Mange af dem havde ringe pædagogisk sans og manglede forståelse for lokalbefolkningens gennem mange generationer nedarvede viden og tradition. Det var første gang, at jeg oplevede så militante holdninger, som Dansk Ornitologisk Forening og Danmarks Naturfredningsforening her mødte frem med. De er ikke befordrende for en saglig samtale om problemernes løsning. Ved en bestemt lejlighed udtalte Danmarks Naturfredningsforening sig på baggrund af »lokale folk« meget negativt overfor det fremskudte dige. Jeg havde været medlem af foreningen siden 1946, altså i 30 år og følte mig derfor berettiget til at skrive til foreningens direktør, direktør Ebbesen, for at høre, hvor foreningen havde sine oplysninger fra, idet jeg da gerne ville sende disse lokale folk det fyldige materiale, som amtsrådet lå inde med. Det fik jeg ikke noget ud af, idet direktør Ebbesen videregav mit brev til journalisten Henrik Kaufholtz på Politiken, der udlagde min henvendelse, som om jeg ville forfølge lokale modstandere af det fremskudte dige. Det var naturligvis det rene vrøvl, men foreningen anlagde allerede da den militante og uforsonlige linie over for alt og alle, der ikke var enige med dens ledelse, en linie der siden under Rehlings og Svend Bichels lederskab beklageligvis er blevet fulgt helt til tops.

Ser jeg tilbage på denne store sag, undrer det mig stadig, at den store vadehavsplan, der ville inddæmme et areal, der var mange, mange gange større end det beskedne areal bag det fremskudte dige, i almindelighed fik venlige ord med på vejen fra eksperterne, bl.a. Naturfredningsrådet og Dansk Vildtbiologisk Station. De samme var få år senere imod vort meget beskedne projekt. Min tillid til såkaldte eksperter fik et stærkt knæk ved den lejlighed.

Midt i dette virvar var det beroligende at se, at de to store kendere af Tøndermarsken, nemlig professorerne Kingo Jacobsen og Niels Nielsen, der i årtier havde beskæftiget sig med Tøndermarskens forhold begge gav tilslutning til bygningen af det fremskudte dige. Det glædede mig, at direktør Viggo Nielsen, Fredningsstyrelsen, også hørte til dem, der i hele sagsforløbet besindigt beholdt begge ben på jorden.

Den omfattende presseomtale smittede naturligvis også af på Folketinget, og flere folketingsmedlemmer stillede fra tid til anden spørgsmål vedrørende digesagen, men vi havde ikke i sinde at give op. Frem-

skridtspartiets folketingsgruppe indbød Knud Jensen og mig til at give gruppen en orientering om digesagen, en indbydelse som vi gerne tog imod. Det blev da også et meget positivt møde. Inden mødet med Fremskridtspartiet drak vi kaffe sammen med en del socialdemokratiske folketingsmedlemmer i Snapstinget. Her viste det sig, at de var meget brøstholdne over, at vi havde taget imod indbydelsen til at deltage i Fremskridtspartiets gruppemøde. De øvrige politiske partier i Folketinget følte endnu på det tidspunkt stærke aversioner imod dette nye parti, der med så voldsom en styrke var rykket ind i Folketinget. Jeg så det ikke som min opgave at tage stilling til, om vælgerne havde stemt fornuftigt eller ej. For mig var det afgørende at påvirke alle Folketingets partier i håb om at skabe et flertal for det fremskudte dige.

Det lykkedes som bekendt også. Det ene lyspunkt undervejs var, da den danske og vesttyske regering i Bonn underskrev en aftale om bygningen af et fælles fremskudt dige og det andet, da jeg i april 1979 kunne underskrive en kontrakt med et hollandsk entreprenørfirma om bygningen af et fremskudt dige. Kontrakten var i størrelsesordenen 100 mill. kr.

Den helt store festdag fik Sønderjylland den septemberdag i 1980, da slusen i det nye dige blev meldt færdig. Vi fulgte her en gammel frisisk tradition, der siger, at folk bør danse igennem den færdige sluse, inden der lukkes op for vandet. Det skete under festlige former med deltagelse af tusindvis af sønderjyder. Blandt gæsterne fra Sydslesvig både amtmand Klaus Petersen, Husum, og den danske frisiske leder, Carsten Boysen, Risum. Vi spiste sammen på Tønderhus, hvor jeg takkede dem for deres medvirken i den vigtige sag. Det blev en stor og glædelig dag for os.

Det blev også den officielle indvielse, der fandt sted i 1981 i min efterfølgers tid med deltagelse af Dronning Margrethe og Prins Henrik. Meget passende for den nye kog, der blev indvundet ved digebyggeriet, havde vi fået tilladelse til at benævne den Margrethekogen.

For at imødekomme kritikken fra de såkaldte »fuglevenner« blev slutresultatet, at der blev bygget et saltvandsreservoir indenfor diget. Saltvandet pumpes ind ved hjælp af et pumpeanlæg. Dette reservoir er naturligvis til gavn for visse fuglearter, men jeg er dog stadig overbevist

Der samlede sig mange glade sonderjyder, da vi kunne indvie den nye sluse med at danse igennem den. Her taler jeg til de mange tusinde tilstedeværende. Det blev en god dag. Fot. 1980. Westergaard, Tønder.

om, at man kunne have opnået mere, hvis man hurtigt havde igangsat en indvinding af forland på samme måde, som man gennem mange år havde gjort det ud for de gamle diger og ved Rømødæmningen. Det er for mig at se den naturligste og vel også billigste måde at løse problemet på. Pumpeanlægget er og bliver en kunstig ordning.

I sagen om det fremskudte dige kørte jeg et tæt parløb med forvaltningschef Knud Jensen, der efter sin Tøndertid havde stort kendskab til problemerne og teknisk var meget kyndig på dette område. Det var mig en stor glæde at samarbejde med en så dygtig og initiativrig forvaltningschef, der i perioder dagligt fulgte udviklingen i denne komplicerede sag. Det var helt rimeligt, at Knud Jensen blev omtalt som den store digebygger, da han ret få år efter at være gået på pension uventet døde, tynget af sorg over et kort åremål forinden at have mistet både sin hustru og en datter.

Uddannelseskommission og gymnasier

Undervisnings- og kulturudvalget havde samme formand i alle tolv år. Det var socialdemokraten Dycke Hoff fra Aabenraa. Han var også medlem af Aabenraa byråd, hvor han havde været med siden 1962. Udvalgsarbejdet lå solidt og godt i hans stilfærdige hænder. I udvalget var Helga Hørlück fra Venstre næstformand.

Inden for undervisningsområdet interesserede det mig især at medvirke til en udvikling af de videregående uddannelser. Her var Sønderjylland noget trykket af de to store byer mod nord, Esbjerg og Kolding, der begge havde et stort og solidt elevgrundlag. For at styrke udviklingen i amtet foreslog jeg amtsrådet, at vi nedsatte en uddannelseskommission. Forslaget vandt tilslutning, og kommissionen blev dannet ved, at vi håndplukkede folk fra de forskellige skoleformer. Det blev et meget morsomt og inspirerende arbejde, der væsentligt foregik i grupper tilpasset de enkelte områder. Som formand for kommissionen fulgte jeg arbejdet nøje og tog også af og til et initiativ. Således engagerede jeg mig ret stærkt i bestræbelserne for at føre HA-studiet til handelshøjskoleafdelingen i Sønderborg. Især Tønders og Aabenraas tekniske skoler havde gavn af samarbejdet, idet disse to skoler samt den større Håndværkerskolen i Sønderborg netop i disse år skabte grundlaget for en fortsat udvikling. Vanskeligere var det i Haderslev, hvor både teknisk skole og handelsskolen stod lidt i stampe. Måske brugte man i Haderslev for mange kræfter på at få det sjette universitet til byen og glemte det »daglige brød«. I det hele var arbejdet i uddannelseskommissionen meget sjovt og interessant, især fordi så mange forskellige skolefolk mødte hinanden her i et rent uortodokst samarbejde, der også udmøntede sig i en række konferencer. En af grupperne, den såkaldte frie gruppe, havde det nok særligt sjovt. Det var folk fra højskoler og ungdomsskoler og andre frie fugle. Som min højre hånd og sekretær virkede i de første år amtsskolekonsulent Erik Tygesen, Tønder, der var en idérig arbejdskraft, som satte mange kræfter ind på, at der kom noget ud af kommissionens arbejde. Efter hans alt for tidlige død afløstes han af amtsskolekonsulent for fritidsundervisningen, Damgaard Christensen, der fuldt ud formåede at udfylde pladsen efter sin forgænger. Også Damgaard Christensen ejede fantasiens gode nådegave.

For så vidt angår gymnasierne var vi inde i en overgangsperiode, idet det var fastlagt, at de eksisterende gymnasier skulle fortsætte som hidtil, medens nye gymnasier alene kunne etableres af amterne. Sammen med Undervisningsministeriet gennemførte vi en planlægning, der fastholdt de fire eksisterende statslige gymnasier (Haderslev, Sønderborg, Tønder og Aabenraa) men pegede på, at der i Alssundområdet var behov for gymnasium nr. to, og at der formentlig også var basis for et gymnasium i en af Midtsønderjyllands byer (Rødding, Gram eller Toftlund).

Ved den endelige afgørelse om placeringen af disse to nye gymnasier kom jeg i begge tilfælde i mindretal og fik ikke tilslutning til mine forslag. I Alssundområdet foreslog jeg en placering i den vestlige del af Sønderborg Kommune i Dybbølområdet, der da var under stærk bymæssig udbygning. Det var mit synspunkt, at der efter få år ville ske en reduktion i antallet af gymnasieelever på Als, medens man kunne forvente en stigning i dele af Sønderborg samt Gråsten og Padborg, der ville blive godt betjening af et gymnasium i Dybbøl. Jeg blev underkendt af amtsrådet, hvor et flertal voterede til fordel for at bygge det nye gymnasium i de mere centrale dele af Sønderborg, så nu ligger der to store gymnasier med mindre end en kilometers afstand fra hinanden. Vi må håbe, at befolkningstilvæksten på Als fortsat vil kunne fylde dem begge.

Også den endelige placering af et mindre gymnasium i Midtsønderjylland gav anledning til langvarige og heftige debatter. Her var det mit synspunkt, at vi burde vælge Gram, der var den centrale by, der lå i passende afstand fra gymnasierne i Tønder og Aabenraa, samt gymnasiet i Ribe og det forventede nye gymnasium i Vejen. Da den endelige afgørelse om placeringen skulle træffes, blev der indgået en aftale imellem amtsrådmedlemmer og andre fra det pågældende område om at pege på Toftlund. Det blev da også denne by, der blev valgt. Denne afgørelse måtte jeg naturligvis bøje mig for.

Vi nåede så vidt med dette nye gymnasium, at vi både indkøbte et antal pavilloner til at starte med samt ansatte en rektor. Desværre blev rektor Jørn Jul Petersen rektor uden gymnasium, idet der kun meldte sig 37 elever det første år. Jeg tror, at alle var enige om, at dette tal var for lille til at starte på. Selv om man i Toftlund og Nr. Rangstrup Kommune blev meget fornærmede, valgte et amtsrådsflertal at udsætte

planerne. Vi fandt en rimelig ordning på de indkøbte pavilloner og med rektor. Da han var uden job, foreslog jeg undervisningsminister Dorte Bennedsen at tilbyde ham at blive rektor for Sønderborg Statskole, hvor stillingen efter rektor Keller Hansens fratræden var blevet ledig. Det ville Dorte Bennedsen imidlertid ikke høre tale om. Hun havde allerede et emne klar til Sønderborg. Det viste sig at være Ole Jellingsøe, der i en årrække havde haft sit virke i Undervisningsministeriet. Også Haderslev Katedralskole skulle skifte rektor. Den stilling søgte Jørn Jul Petersen og fik den.

Jeg føler mig stadig overbevist om, at havde amtsrådet valgt Gram i stedet for Toftlund, ville Midtsønderjylland i dag der have haft et mindre, men velfungerende gymnasium. Man ville da være i stand til at hente elever i alle tre kommuner, foruden den vestligste del af Vojens Kommune. Samtidigt ville gymnasiet være placeret geografisk således, at det ikke blev nogen konkurrent for hverken Tønder eller Aabenraa, der dengang begge havde de svageste elevgrundlag i Sønderjylland.

Der blev udskrevet en arkitektkonkurrence om det nye gymnasium i Sønderborg. Den blev vundet af Arkitekttegnestuen A5, der her frembragte et yderst interessant bygningsværk. Det var i alle henseender ultraditionelt og kan vel bedst beskrives som en samling bygninger med gader og gangbroer imellem, alt sammen overdækket af et vældigt glastag. Jeg satte mig stærkt ind for dette projekt, idet jeg fandt, at det var vigtigt, at ny dansk arkitektur til enhver tid også er repræsenteret i Sønderjylland, Amtsgymnasiet i Sønderborg var netop udtryk for noget sådant. Det syntes digteren Benny Andersen også. I en kronik i Politiken (10.6.1980) lovpriser han bygningsværket og kalder Amtsgymnasiet »En stjerne i sin bedste alder«. En sønderborgenser var mere prosaisk og sagde, at gymnasiet lignede en fabriksbygning. Andre mente, at det lignende et supermarked. På den tid talte man meget om alternativ energi, så vi besluttede at bygge et stort jordvarmeanlæg til skolen. Jeg ved ikke, om man kan kalde det den store succes, men jeg sidder med en fornemmelse af, at man nok burde eksperimentere noget mere med jordvarme, så vort land ikke en skønne dag kommer til at ligne en nålepude »pyntet« med drejende vindmøller.

Også byggeriet af amtsgymnasiet blev livligt debatteret i pressen. Det skyldes mindre dets arkitektoniske særpræg end det, at der bl.a. blev indkøbt tre flygler. En ganske utidig luksus, mente mange, men

problemet var, at skolen skulle have en musiklinie, og forudsætningen for en sådan var netop tre flygler!

Kiers Gård og museerne

I 1973 blev jeg kontaktet af borgmester Gregers Jørgensen i Højer. Han ville interessere amtsrådet for at erhverve en gammel marskgård, Kiers Gård, der ligger i den sydlige del af Højer by. Efter en besigtigelse mente jeg, at gården under alle forhold var værd at bevare. I tilslutning til et amtsrådsmøde deltog næsten alle amtsrådsmedlemmer i en besigtigelse, og det blev besluttet at købe gården. Det lå ikke helt klart, hvad den skulle bruges til. Den opgave blev overladt til nogle af uddannelseskommissionens medlemmer med Peter Groth Bruun i spidsen. Også Dycke Hoff og amtskonsulent Damgaard Christensen deltog meget aktivt her, og det lykkedes at gennemføre en restaurering af gården, der siden har været anvendt til forskellig kursusvirksomhed og til længerevarende ophold af unge kunstnere, der her i den sønderjyske marsk måske kan finde en inspiration til deres kunstneriske virke. Alt i alt blev denne telefonopringning fra Gregers Jørgensen til en lille positiv institution.

Da vi skulle »sælge ideen« til offentligheden, indbød vi en række personer fra dansk kulturliv til et samvær, der fandt sted på Højer Tæppefabrik i håb om, at man kunne få gode ideer frem til gårdens videre drift. Blandt deltagerne var professor Palle Suenson, der blev meget begejstret for gårdens bygningsmæssige muligheder, forfatteren Willy-August Linnemann, der gerne så, at der kom til at foregå et eller andet »slesvigsk« der på stedet. Komponisten Niels Viggo Bentzon blev inspireret af stedets herlighed og komponerede på stedet en lille melodi, som han gav titlen »Frikadellens pris – tilegnet Højer by«. Rektor for Det Danske Musikkonservatorium i København, professor Poul Birkelund tog sin fløjte frem og spillede straks melodien til glæde for os alle. Bredden i dansk musikliv var repræsenteret, fra Birkelund til Freddy Fræk. Det blev en inspirerende og begivenhedsrig eftermiddag, som deltagerne ikke så nemt glemmer. Forfatteren Jens Kruuse havde positive synspunkter, der blev trykt i Jyllands-Posten den 9.11.1973, »det var en go' møde, sagde manden, a' havde ordet gentagne gange«.

I 1986 sagde Sønderjylland tak til Dronning Ingrid for hendes trofasthed ved en fornujelig eftermiddag i slotsgården i Gråsten. En festlig »klovner« søger her at gøre indtryk på Bitten Clausen, lensgrevinde Karin Schack samt Lissen og jeg.

Da amtsrådet begyndte sit virke i 1970 overtog det ansvaret for Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder og for Haderslev Amts Museum i Haderslev. De øvrige museer i Sønderborg, Tønder og Aabenraa var delvis ejede af købstæderne i fællesskab med det pågældende amt. Det var klart, at det ville være praktisk at opnå samme ejerforhold for alle museer. Ved forhandling blev der enighed om, at alle fire købstadsmuseer skulle ejes og drives af amtet med 3/4 og hjemstedskommunen med 1/4. Det betød, at amtet engagerede sig ret stærkt i museumsarbejdet, og det føltes naturligt, at vi nogle år senere dannede et museumsråd for Sønderjylland. Her faldt det i min lod at være formand. Det blev et meget inspirerende og interessant arbejde. Den store opgave, der umiddelbart lå for, var bygningen af Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder, der var planlagt bygget i nær tilknytning til det eksisterende kulturhistoriske museum. En anden væsentlig opgave var at gennemføre byggeriet af et helt nyt museum i Haderslev. Det var planlagt på

den ret store museumsgrund ved Åstrupvej. I Sønderborg afsluttedes netop i disse år en omfattende restaurering af det gamle Sønderborg Slot, der derefter på en god måde kunne rumme de betydelige historiske samlinger, som museet rådede over.

Alle disse byggerier og de efterfølgende nyopstillinger af samlingerne blev gennemført i løbet af forholdsvis få år. Alene Aabenraa Museum fik ingen udvidelse, men der forelå heller ingen henvendelse fra kommune eller bestyrelse herom.

Møderne i museumsrådet var ofte meget livlige. Museumsfolk kan være folk med egne meninger. Det var spændende hver gang at se eksempler på de nyere værker, som museerne havde sikret sig siden sidst. Med særlig interesse fulgte jeg arbejdet på Sønderjyllands Kunstmuseum, som jeg allerede ved indvielsen fandt var blevet for beskedent. Det lykkedes os få år senere at udvide med den nærliggende tidligere vandværksbygning. Det er glædeligt at se, at også senere amtsråd og andre interesserede har støttet museet og dets planer om yderligere udbygning, senest ved vandtårnets indretning, til at huse eksempler på arkitekt Hans Wegners møbelkunst. Wegner er født i Tønder.

Kunstmaleren Loui Ehlers og fru Ehlers, Virum, var kendt af mange på grund af deres store samling af dansk lertøj. I min borgmestertid fik vi et præj om, at Loui Ehlers var interesseret i at finde et blivende sted for sin lertøjssamling, et sted hvor han og hans kone samtidigt kunne bo. Georg Buchreitz og jeg kontaktede dengang ægteparret Ehlers, beså samlingen og tilbød, at kommunen ville stille den gamle, fine bindingsværksbygning, Den Günderothske Gård i Aabenraa til rådighed for samlingen og familien. Her var der gode forhold til begge dele, idet vi forestillede os, at den tilhørende lagerbygning kunne indrettes til museum. Ægteparret aflagde da også ejendommen et besøg og fandt den velegnet. Vi indgik en kontrakt, der højtideligt blev underskrevet med efterfølgende større omtale i bl.a. Berlingske Tidende. Men knap var familien vendt tilbage til Virum, før jeg fik et brev om, at den havde fortrudt den indgåede kontrakt. Jeg fandt ikke, at det var rimeligt på det grundlag at fastholde kontrakten og fik da også byrådet til at acceptere, at vi betragtede den som bortfaldet. Senere opstod en tilsvarende situation i Grenå. Her måtte Loui Ehlers indgå en aftale, der betød, at en del af samlingen forblev i Grenå. Da jeg i 1973 blev orienteret om, at Loui Ehlers stadig var interesseret i at finde et blivende sted til sin samling,

kontaktede jeg ham med henblik på at søge samlingen overdraget til Tønder eller Sønderborg Museum. Ægteparret Ehlers kom da også til Sønderjylland, hvor jeg viste dem både de muligheder, der forelå i Sønderborg og i Tønder. Efterfølgende fik jeg også nej til disse forslag. Jeg fandt herefter ingen grund til at fortsætte mine bestræbelser, men det har glædet mig, at det siden lykkedes for Haderslev Kommune at sikre sig samlingen, der nu er meget smukt placeret i et af de gamle, restaurerede købstadshuse midt i Haderslev.

Frøslev, Skamling og Dybbøl

I 1975 blev økonomiudvalget opsøgt af politimester Iver Møller, kontorchef Andersen fra Bov og skovfoged Larsen-Bjerre fra Frøslev. De tre herrer ville gerne drøfte spørgsmålet om Padborglejrens (nu Frøslevlejrens) fremtid, idet Civilforsvaret var begyndt at flytte fra lejren.

Frøslevlejren blev, som formentlig bekendt, under besættelsen bygget af den danske regering efter aftale med den tyske besættelsesmagt. Regeringen håbede derved at hindre, at danske fanger blev ført til Tyskland. Det løfte holdt besættelsesmagten naturligvis ikke, og lejren kom derfor for mange til at virke som en station på rejsen til koncentrationslejre i Tyskland.

Min holdning i 1975 var ganske enkelt, at enten burde man renovere lejren og anvende dens barakker til et fornuftigt formål, eller også skulle man rive alle bygninger ned og sætte en mindesten op, der fortalte lejrens historie.

Der var mest stemning for at bevare lejren og finde gode formål at anvende den til. Med det formål for øje igangsatte amtsrådet ved hjælp af unge arbejdsløse et beskæftigelsesprojekt, der betød, at en del af barakkerne blev meget fint restaurerede. Lejren overgik til en selvejende institution og har siden givet husly til ikke alene Frøslevlejrens Museum men også til en række organisationer, skoler og andet. Man kan jo altid diskutere, om det var den rigtige løsning. Når jeg færdes i lejren, virker den i dag meget smuk og velholdt, og der skal en del fantasi til helt at forstille sig, hvordan lejren så ud, dengang den var interneringslejr.

I 1945 afholdt modstandsbevægelsens Region 3 et stort befrielsesmøde på det gamle danske samlingssted Skamlingsbanken. Det var en

fantastisk oplevelse at være med og se flere end hundredtusinde mennesker lejre sig i de smukke bakker for at mindes modstandskampen og for at glæde sig over befrielsen. Efterfølgende erhvervede modstandsbevægelsens Region 3 et areal, der støder op til Skamlingsbanken og byggede her en klokkestabel, der bærer navnene på alle faldne fra Syd- og Sønderjylland. Til at »administrere« denne klokkestabel med tilhørende areal blev der nedsat et udvalg bestående af folk fra modstandsbevægelsen med bankdirektør Svend Hoffmann, der var med i Aabenraa Kredsen, som formand.

Problemet var, at denne bestyrelse ingen pengemidler havde til rådighed, og derfor var henvist til at søge legater og fonde m.v. Det var mere rimeligt at finde en varig løsning. Efter opfordring fra Svend Hoffmann fremdrog jeg spørgsmålet overfor amtsborgmestrene i Ribe og Vejle amter. Vi blev hurtigt enige om, at vi i fællesskab ville yde klokkestabelen et årligt driftstilskud. Beløbet var til at overse og har siden medvirket til at holde klokkestabelen i god stand. Forud for denne henvendelse havde de tre amtsborgmestre og borgmestrene i Christiansfeld og Kolding ved et møde på Skamlingsbanken drøftet en henvendelse fra det gamle Skamlingsbankeselskab om økonomisk støtte. Resultatet blev, at de tre amter og de to kommuner besluttede at yde et begrænset tilskud til Skamlingsbankeselskabet til en almindelig vedligeholdelse af arealet. Siden er det lykkedes selskabet ad andre veje at fremskaffe de fornødne midler også til en restaurering af den gamle restaurationsbygning, der nu drives på forsvarlig vis. En ny stor udstillingshal, der giver et indblik i Skamlingsbankens historie, er etableret med støtte fra Aage V. Jensens foundation.

I slutningen af mine amtsborgmesterår forelagde forvaltningschef Knud Jensen mig en idé om at etablere et særligt udvalg for Dybbølområdet. Det var her i skanserne, at den blodige kamp mellem danske soldater på den ene side og østrigske og prøjsiske soldater på den anden side fandt sted i 1864. Her lå Dybbøl Mølle, og her fandtes en del mindesmærker, både danske og tyske. Området blev nu mere end 100 år senere hvert år besøgt af mange mennesker. Knud Jensens idé var, at vi skulle nedsætte et særligt udvalg, der skulle varetage de særlige bevaringsinteresser og efterhånden renovere området og eventuelt udbygge det, således at det fortsat kunne være et sted, hvortil folk gerne søger.

Efter min rekreation indledte jeg mit arbejde med at overvære et amtsrådsmøde. Her sidder jeg ved bordet sammen med tre forvaltningschefer. Fra venstre Knud Jensen, Niels Anton Mørup og Johan Nielsen. Fot. 1981. E. C. Winkelmann.

Resultatet blev, at der blev nedsat et udvalg, hvor jeg blev formand, og hvor en række forskellige interesser var repræsenteret herunder også Fredningsstyrelsen. Jeg nåede på grund af min sygdom ikke at gøre ret meget ved denne sag men kan efterfølgende glæde mig over, at slutresultatet af Knud Jensens initiativ blev et smukt restaureret område, hvor man takket være en meget stor donation fra Aage V. Jensens foundation har kunnet bygge et moderne instruktivt center, der fortæller om begivenhederne i og omkring Dybbøl. Denne bygning har været stærkt omdiskuteret. Jeg finder selv, at den i arkitektonisk henseende er særdeles velanbragt. Heldigvis har arkitekturen ikke stået stille siden 1864.

For EF

Den afgørende folkeafstemning om Danmarks optagelse i EF fandt sted i 1973. Jeg havde da længe været talsmand for, at Danmark burde

være med i EF, hvilket jeg havde gjort klart i flere artikler og foredrag. Et medlemskab af EF ville ikke betyde nogen fare for danskheden i Sønderjylland, sådan som mange modstandere af EF fremstillede det. Udviklingen i de forløbne år har da også vist, at jeg fik ret. Folkeafstemningen i Sønderjylland viste et klart flertal for medlemskab af EF, endda et lidt større flertal end landsgennemsnittet. Det var meget tilfredsstillende i betragtning af, at mange troede, at der i grænselandet ville være stor modstand imod at tilslutte sig EF.

Ved den afsluttende TV-udsendelse på afstemningsdagen om aftenen i København, deltog både amtskontorchef Jes Caspersen og jeg med kommentarer. Jes Caspersen og jeg havde fulgt hinanden gennem mange år både i det nationale og i det kommunalpolitiske arbejde. Vi var og er stadig meget gode venner, men vore opfattelser af medlemskabet af EF var vidt forskellige. Jes Caspersen er stærkt imod, og jeg er stærkt for. Det var en mærkelig fornemmelse at sidde der i fjernsynsstudiet sammen med Jes Caspersen og være glad og tilfreds med det ja, som den danske befolkning havde sagt til EF, medens Jes Caspersen naturligt nok var ked det.

Økonomi og valg

I økonomisk henseende var mine tolv amtsborgmesterår forholdsvis nemme. Det begyndte godt med, at de tidligere amter kunne overdrage en pæn formue og fornuftige regnskaber til det nye amt. I løbet af de første år steg formuen meget betydeligt, og vi blev udsat for stærk kritik i pressen og af enkelte amtsrådsmedlemmer, idet man mente, at vi opkrævede for meget i skat. En overgang disponerede vi over en likvid formue på over 300 mill. kr. Det var da også for meget i forhold til vort behov, men det viste sig at være svært at budgettere mange af de nye opgaver nogenlunde korrekt. Jeg er nu meget tilfreds med, at vi kom på den rigtige side af plus og ikke nogensinde fik et minus på regnskabet. I slutningen af perioden strammede de økonomiske muligheder til, og det blev klart, at vi ikke mere ville være i stand til at øge aktiviteten. Vi skulle være tilfredse med at kunne fortsætte med det, vi havde sat igang. Vores beskatningsprocent lå i næsten alle årene omkring gennemsnittet af alle danske amter.

Medens vi op til amtsrådsvalget i 1970 havde afholdt et enkelt valg-møde eller to, var dette ikke tilfældet ved valget i 1974. Dette valg blev særligt spændende på baggrund af folketingsvalget i 1972, der øgede antallet af partier i Folketinget med fem til ti. Det betød, at nu sad også Fremskridtspartiet, centrumdemokraterne, kommunisterne, Retsforbundet og Kristeligt Folkeparti i Folketinget.

Den situation var utvivlsomt generende for de fire gamle partier, og spørgsmålet var, hvilken betydning denne omkalfatring ville få for amtsrådet i Sønderjylland. Nyt hos os var, at der nu skulle vælges 29 medlemmer af amtsrådet mod tidligere 25. Forhøjelsen var gennemført efter forslag fra Harro Marquardsen, Slesvigsk Parti. Jeg støttede forslaget, idet jeg kunne se, at Slesvigsk Parti i løbet af få valgperioder kunne tabe deres mandat, og jeg så det som en naturlig opgave, at danske partier medvirkede til, at det tyske mindretal fortsat blev repræsenteret i amtsrådet. Det blev ikke mindre aktuelt efter, at partiet ved Jes Schmidts død mistede den repræsentation, det havde haft i Folketinget i samarbejde med centrumdemokraterne.

Ved opstillingen til amtsrådsvalget viste det sig, at Venstres Ungdom også opstillede en liste, omend i valgforbund med Venstre. Venstres Ungdom havde ved forhandlingen ønsket en placering højere oppe på Venstres liste end partiet ville imødekomme. Hertil kom, at Venstres Ungdom ubetinget gik ind for, at Gram Sygehus skulle bevares, et forslag som bl.a. jeg ikke kunne tiltræde.

I øvrigt genopstillede de gamle kendinge, Peter Gorrsen, Eugene Ibsen og Ingomar Petersen til valg, men hertil kom både SF og kommunisterne samt de tre nye partier CD, Fremskridtspartiet og Kristeligt Folkeparti. Vælgerne havde således lister nok at vælge imellem. I alt blev der opstillet 200 kandidater på tolv lister. På trods af dette opbud faldt valgdeltagelsen fra omkring 77 pct. helt ned til godt 68 pct., en beklagelig lav valgdeltagelse. Protesterne mod det politiske liv viste sig ikke alene ved opstillingen af de mange nye partier men også ved, at vælgerne blev borte fra stemmeurnerne.

Alt dette gik ud over Socialdemokratiet, der tabte et mandat og kun kom ind med ti mandater ud af de 29 mod før 11 ud af 25. De konservative måtte betale mest. De tabte to mandater og måtte klare sig med tre mandater i det nye amtsråd. I Venstre klarede vi os bedre, idet vi kunne øge vort mandattal fra seks til otte, hvorimod de radikale

trods et ikke ubetydeligt stemmetab kunne fastholde de to hidtidige mandater. For Slesvigsk Parti gjaldt, at man trods et mindre tab af stemmer kunne fordoble mandattallet fra et til to. Kristeligt Folkeparti kom ind med et mandat, Fremskridtspartiet med tre, medens de øvrige partier ikke blev repræsenteret.

Forhandlingerne om en konstitution forløb forholdsvis glat. Jeg blev genvalgt med Ingomar Petersen og Peter Gorrsen som viceamtsborgmestre. Alle udvalgsformænd fortsatte. Noget overraskende løb vi ind i svære vanskeligheder med Fremskridtspartiets tre kandidater, smedemester Truels Christensen, Øster Højst, fabrikant Aage Ishøi fra Ballum og pastor Johannes Bondesen fra Ensted. De stillede krav om nogle ganske bestemte udvalgsposter, poster som de øvrige partier ikke ville tilbyde dem. Herefter meldte de helt fra og ville slet ikke med i noget udvalgsarbejde. Jeg gjorde mit bedste for at overtale dem, idet jeg fandt, at det både for dem og for amtsrådet ville være en uholdbar situation, at en hel gruppe holdt sig ude af udvalgsarbejdet. Der var imidlertid ikke noget at gøre. I midten af perioden bad Ishøi om at måtte udtræde af amtsrådet, og i slutningen af perioden anmeldte både Truels Christensen og Johannes Bondesen, at de hver for sig betragtede sig som løsgængere. Der var herefter kun én fremskridtsmand, nemlig Ishøis afløser, flyvechef Günther Kley tilbage.

Denne turbulens i Fremskridtspartiet fik mærkeligt nok ingen betydning for valget i 1978, hvor partiet fik en fremgang på 1.400 stemmer og kunne fastholde de tre mandater. Det blev foruden Günther Kley, Jens Peter Kock fra Kegnæs, der flere år senere opstillede på en borgerliste dér og blev valgt til borgmester i Sydals, samt Nis Schmidt fra Padborg.

Ved opstillingen til valget i 1978 løb Venstre ind i et problem. I Aabenraakredsen var der en stærk stemning for at opstille »unge Philipsen«. Det var Kresten Philipsen, søn af tidligere bolig- og arbejdsminister Johan Philipsen, Lundtoftbjerg. Kresten Philipsen var kendt som en af de unge markante folk i Venstre. Problemet var, at både Børge Diemer og jeg også var kandidater i samme kreds. Ved opstillingsmødet viste det sig, at der var størst stemning for at placere Kresten Philipsen som nr. fire på amtslisten, den plads som Børge Diemer hidtil havde haft. Det tilbud, der herefter blev til Børge Diemer, var plads nr. syv eller otte. Her var han rimelig sikker på at blive valgt,

men han holdt stædigt fast på, at han ikke ville vige fra fjerdepladsen. Ved opstillingsmødet var der ingen stemning for at følge Børge Diemer, heller ikke selvom Diemer havde været formand for det sammenlægningsudvalg, der førte til det nye Sønderjyllands Amtsråd, og heller ikke selvom Diemer var en respekteret og dygtig formand for udvalget for teknik og miljø. Selv efter en længere personlig samtale med Børge Diemer lykkedes det mig ikke at overtale ham til at stille sig tilfreds med syvende pladsen. Stemningen ved opstillingsmødet var i høj grad til fordel for Kresten Philipsen, der herefter fik fjerdepladsen, medens Børge Diemer valgte helt at melde fra.

Valget i 1978 havde betydelig større valgdeltagelse end valget i 1974, idet 129.000 af de 168.000 stemmeberettigede afgav deres stemme. Trods denne større valgdeltagelse var det kun et mandat, der skiftede plads, idet Slesvigsk Parti trods uændret stemmetal tabte et mandat og nu måtte klare sig med det ene, der blev bestridt af Hermann Heil. Det ledige mandat blev erobret af Socialistisk Folkeparti, der hermed for første gang fik plads i amtsrådet. Det tilfaldt skolepsykolog Helge Jacobsen, Haderslev. De radikale kunne trods en tilbagegang i stemmetal på godt to tusinde stemmer alligevel fastholde deres to mandater (Ingomar Petersen og Ruth Nielsen, Tønder).

Konstitueringen denne gang forløb meget let og ligetil. I Venstres gruppe var der enighed om, at vi længe nok havde affundet os med den radikale Ingomar Petersens mange krumspring og billige reklamenumre, forhold hvor han ikke tog det mindste hensyn til det samarbejde, som Det Radikale Venstre deltog i. Han virkede i mange henseender i amtsrådet som en havkat i et hyttefad mellem mere fredelige fisk. Vi kontaktede derfor Socialdemokratiet, hvor Peter Gorrsen m.fl. straks var parat til at indgå en bred aftale om formands- og udvalgsposter, uden at nogen af parterne i øvrigt forpligtede sig til at føre en bestemt politik. Denne aftale fik tilslutning fra de konservative, Kristeligt Folkeparti, Slesvigsk Parti og Fremskridtspartiet, således at alene Det Radikale Venstre stod udenfor aftalen. 1. viceamtsborgmester blev Peter Gorrsen, en velfortjent anerkendelse af den samarbejdsvilje, han havde vist i de forløbne otte år. 2. viceamtsborgmester blev Helga Hør-lück fra Venstre, der trofast havde slidt i det i de otte år. Dycke Hoff fortsatte som formand for undervisnings- og kulturudvalget og Erik Oksborg for social- og sundhedsudvalget. Sygehusudvalget måtte skif-

te formand, idet den konservative Eugene Ibsen havde valgt ikke at stille op. Han blev erstattet af de konservatives nye førstemand, Erik Kjær Jessen fra Christiansfeld. Udvalget for teknik og miljø skiftede også formand. Børge Diemer var jo gået ud, og her trådte driftsleder Niels Aage Madsen fra Haderslev ind i stedet.

Ingomar Petersen måtte tage til takke med at være medlem af økonomiudvalget. Det var han naturligvis ikke tilfreds med, og han lovede da også, at han ville være en hård og ubønhørlig opposition. Det tog jeg meget roligt. Det var egentligt det, Ingomar Petersen havde været i de foregående otte år. Jeg fornemmede, at brikkerne nu var lagt på plads på en bedre måde end i de første otte år. Det Radikale Venstre kunne næppe heller være tilfreds med udviklingen i antallet af stemmer. I 1970 fik Det Radikale Venstre 11.000 stemmer, i 1974 godt 8.000 og i 1978 godt 6.000. For mig at se en klar dokumentation af, at vælgerne er klogere og mere fornuftige, end mange politikere tror.

Midt i perioden flyttede de konservatives nye førstemand Erik Kjær Jessen til Grønland. Efterfølgende viste det sig, at de konservative ikke mere var interesseret i denne formandspost. De foretrak et medlemskab af økonomiudvalget. Venstre byttede med dem, og vi satte Kresten Philipsen ind som formand i sygehusudvalget. Her viste han hurtigt store evner til at inspirere og styre dette vanskelige område. Det var nok den position, der i 1981 gjorde det klart for alle, at Kresten Philipsen var den bedst egnede som Venstres amtsborgmestercandidat. Efter valget i 1981 overtog dog den konservative el-installatør Sven Tarp formandsskabet for sygehusudvalget og senere for Udvalget for Miljø og Teknik.

Bredt samarbejde i amtsrådet

Som den første amtsborgmester i det nye, sammenbragte sønderjyske amt så jeg det som min primære opgave at sikre et samarbejdende Sønderjylland. De 25 nyvalgte amtsrådsmedlemmer, der mødtes til denne fælles opgave, repræsenterede alle egne af Sønderjylland og forskellige partier. Alligevel lykkedes det at skabe et godt samarbejdsklima. Et amtsråd har heldigvis mange praktiske ting at tage stilling til, forhold som sjældent indbyder til politiske uoverensstemmelser. En

medvirkende årsag var endvidere, at der ret hurtigt efter de vanskelige konstitutionsforhandlinger i 1970 skabtes en bred forståelse imellem socialdemokrater, Venstre, konservative og Slesvigsk Parti, en forståelse der lagde grundlaget for det samarbejde, der kom til at præge amtsrådets arbejde.

Fremskridtspartiet var opstået som et protestparti mod høje skatter og bureaukrati, og de tre første fremskridtsfolk, der mødte i amtsrådet i 1974, mødte da også os andre med den største mistro. Truels Christensen drev et udmærket smedeværksted i Øster Højst, men havde svært ved at finde sig tilrette også inden for Fremskridtspartiet. Til valget i 1978 stillede han sig i spidsen for en Vestkystliste, der dog kun opnåede 300 stemmer. Senere kan man finde Truels Christensen som medlem af Socialdemokratiet, en politisk urolig sjæl. Pastor Johannes Bondesen fra Ensted var et uroligt gemyt og en særpræget præst. Da undervisnings- og kulturudvalget i 1973 deltog i et europæisk kursus om undervisning i Schweiz, ønskede han også at tage med, ikke for at deltage i kursus, men for at kontrollere at deltagerne ikke flottede sig! Det var jo uægtelig en mistillidserklæring til hans amtsrådskollegaer.

Inden for Venstres gruppe etablerede vi et særdeles positivt samarbejde med regelmæssige gruppemøder, som vi afholdt i vore private hjem. Det viste sig at være en god idé, at vi kom rundt og så, hvordan andre boede og lærte familierne at kende. Der var flere venstrefolk, der indtog centrale poster i amtsrådets arbejde f.eks. Børge Diemer, Niels Aage Madsen og Helga Hørlück. Dem arbejdede jeg godt sammen med. Det gjaldt også gårdejer Marten Hansen fra Skastgård, som jeg knyttede mig nært til. Marten Hansen var et yderst fornuftigt menneske, der ofte fandt gode løsninger på konfliktfyldte sager. Også gårdejer Knud Hansen fra Hammelev rådførte jeg mig gerne med. Han var altid velorienteret om politiske forhold.

Fra Haderslev østeramt indvalgte i de første år gårdejer Hans Simonsen, Hyrup. Hans Simonsen var en meget behagelig samarbejdspartner, der havde erfaring i amtsrådsarbejdet fra sine mange år i Haderslev Amtsråd. Beklageligvis døde Hans Simonsen meget tidligt. Fra Midtsønderjylland indvalgte også fra 1970 sparekassedirektør H. P. Jensen fra Agerskov. H. P. Jensen var en mand med stor indflydelse på egnen og stærkt lokalhistorisk interesseret. H. P. Jensen havde sin egen facon at drive amtsrådspolitik på og var vellidt i alle partigrupper. En gang send-

te han os en hilsen fra en ferie: »Lediggang er roden til meget godt« skrev han. Da han fyldte 50 år, gav han næste generation følgende råd: Køb en hat og hils på alle. Husk hoveder og navne.

I en årrække sad »den syngende bonde«, gårdejer Hans Schmidt fra Sandet, i amtsrådet. Hans Schmidt havde brede kontakter til det folkelige danske arbejde i hele landsdelen og blev et nyttigt, positivt medlem.

I 1974 fik Sønderborgområdet indvalgt landinspektør Erik Rytter. Området havde været uden repræsentation, hvilket naturligvis ikke var ønskværdigt for en så folkerig egn. Erik Rytter gik stærkt op i amtsrådsarbejdet og kæmpede ofte bravt for en sag.

Ved valget i 1978 valgte Venstre to nye medlemmer, nemlig lærer Helge Jensen fra Døstrup og gårdejer Kresten Philipsen fra Lundtoftbjerg. Det er begge markante personligheder, Kresten kendt fra sit tidligere arbejde i Venstres Ungdom, hvor han altid havde klare synspunkter, og Helge Jensen kendt fra et omfattende arbejde indenfor Sønderjysk Idrætsforening. De kom nogle år senere til at køre parløb med Kresten som amtsborgmester og Helge som viceamtsborgmester. Det er godt sådan, fordi Kresten er meget væk på grund af sit formandsskab for Amtsrådsforeningen.

I det hele var samarbejdet i Venstres gruppe fortrinligt. Vi harmonerede godt, og det var sjældent, at vi var uenige. Det var næsten kun når geografien kom på tværs, som f.eks. ved placeringen af gymnasierne i Midtsønderjylland og i Sønderborg.

Mit samarbejde med de konservative var i amtsrådet tydeligt mere harmonisk end tilfældet havde været i Aabenraa Byråd, og samarbejdet med Kristeligt Folkeparti var så godt, som et samarbejde kan være. Jeg satte her stor pris på forstander Jens Steffensen fra Sommersted, hvis holdninger og synspunkter ofte lå på linie med mine egne. Desværre måtte vi tidligt tage afsked med Jens Steffensen, da han blev indvalgt i Folketinget, hvilket han vist brændende ønskede.

Det tyske mindretals parti, Slesvigsk Parti, fik som ventet ved valget i 1974 en gevinst på et mandat. Antallet af amtsrådsmedlemmer var øget fra 25 til 29. Harro Marquardsen fik således følge af Hermann Heil, der var ansat på mindretallets sekretariat i Aabenraa. I 1978 tabte man imidlertid igen mandat nr. to, og Hermann Heil måtte fortsætte alene, idet Harro Marquardsen ikke havde ønsket genopstilling. Harro Marquardsen var en solid og fornuftig gårdejer i det vestlige

Den 21. december 1981 blev det sidste amtsrådsmøde for både Peter Gorrsen og mig. Her sidder vi endnu på vore faste pladser i amtsrådssalen.

Sønderjylland. Han var som mange af os andre rigtig sønderjyde, selvom han nok foretrak betegnelsen nordslesviger. Med ham havde jeg et meget konstruktivt og fortroligt samarbejde. Det var et tab for amtsrådet, da han trak sig ud i 1978.

En vigtig forudsætning for det brede samarbejde var, at også Socialdemokratiet var indstillet på det. Dets førstemand, folketingsmedlem og lærer Peter Gorrsen fra Alnor ved Gråsten var en samarbejdsmand. Hans store politiske erfaring havde lært ham, at man kommer længst gennem forsøg på gensidig forståelse. Peter Gorrsen var en meget saglig samarbejdspartner. Det samme kan jeg sige om de tre socialdemokratiske udvalgsformænd, Dycke Hoff, Erik Oksborg og Svend Taanquist. Fra de første amtsrådsår erindrer jeg landmand Johan Andersen fra Lendemark. Johan Andersen havde trods ringe skolegang bragt det vidt og indtog en lang række poster i det offentlige liv. Han var altid til at få i tale.

Andre medlemmer af amtsrådet havde jeg gerne omtalt her. Af pladshensyn må jeg beklageligvis undlade dette.

Grænseland

Udviklinger

Under min opvækst i Sønderjylland fik jeg grænselandets særegne melodi, samspillet og modspillet mellem dansk og tysk, indpodet med modermælken. Far og mor var begge født i den tyske tid, havde gået i tysk skole og far tilmed været tvunget til at være tysk soldat under Første verdenskrig. Som børn voksede vi op i et familiemiljø, der klart fortalte, at her hos os var vi danske. Det betød ikke, at der blev udviklet noget had imod det tyske, men det betød, at vi vidste, at det tyske ikke var noget for os.

20'erne og 30'erne var i Nordslesvig en urolig tid. Vi befandt os endnu forholdsvis få år fra Genforeningen, og omstillingsprocessen fra det tyske til det danske samfund blev for mange ganske kompliceret.

Da Hitler overtog magten i Tyskland i 1933, var jeg tolv år og kunne da ganske godt følge med i de nationalpolitiske begivenheder. Hovedproblemet var, at det tyske mindretal i Nordslesvig aldrig havde godkendt grænsedragningen i 1920 og derfor regelmæssigt fremkom med krav om en grænserevision, der flyttede grænsen længere mod nord. Det var naturligvis af stor interesse for os, for vi boede kun tyve km fra grænsen. Kravet om en grænseflytning blev stærkt øget efter at Hitler kom til magten, og efter at det tyske mindretal få år senere gik over til nationalsocialismen. Kravene om en grænseflytning blev stærkt støttet af nazistiske kredse syd for grænsen, men vi følte det ingensinde som en reel mulighed, at grænsen kunne blive flyttet.

Som stor dreng i 30'erne så jeg det hele udvikle sig. Vi så de tyske spejdere forsvinde og blive erstattet af nazistiske drenge- og pigeorganisationer. I forvejen kendte vi den lokale udgave af Hitlers SA tropper, Schleswigsche Kameradschaft (SK), og vi læste med stigende forargelse de hadske artikler, som Nordschleswigsche Zeitung bragte, vendt mod alt dansk. Som store drenge og unge mænd deltog vi i Det Unge Grænseværns arbejde. Jeg var med til det store stævne i Tønder og det efterfølgende meget store stævne på Dybbøl Banke i 1933, hvor sønderjysk ungdom mødte frem for over for omverdenen at markere, at vi danske stadig var her.

I besættelsesårene tog hjemmetyskernes overmod til. Man solidariserede sig stærkt med den tyske nationalsocialisme og besættelsesmagt og satte en agitation igang for at skaffe frivillige til Hitlers Waffen-SS, der var hans elitetropper. De unge hjemmetyskere, der drog afsted, havde vi ingen grund til at foragte. De var dog villige til at sætte liv og lemmer til for deres fædreland. Det blev et dyrt eventyr for det tyske mindretal. Omkring 700 unge hjemmetyskere satte livet til for Hitlers Tyskland. Det er et tab, som mindretallet aldrig siden har overvundet. Større modvilje havde vi imod de hjemmetyske borgere, der meldte sig til det korps af tidsfrivillige, mindretallet oprettede. Her forpligtigede folk sig til regelmæssigt at deltage i militære øvelser og træning. Det foregik lokalt. De var da iført tyske uniformer og øvede våbenbrug. Så vidt vi andre forstod, skulle dette korps først sættes ind i en situation, hvor krigen nærmede sig Sønderjylland, men de 1.700 mand, som korpset kom til at omfatte, måtte, især af modstandsbevægelsen, anses for en regulær trussel i en given situation.

At der ikke blev tale om kampe imellem tyske tidsfrivillige og danske modstandsfolk, skal begge parter nok være taknemmelige for. Det ville have gravet endnu dybere grøfter.

Respekt vakte det, da flere tyske præster bl.a. pastor Beuck i Aabenraa ved deres gudstjenester oplæste de danske biskoppers hyrdebrev i anledning af jødeforfølgelserne i 1944.

Efter besættelsens afslutning måtte medlemmer af det tyske mindretal, som alle andre danske statsborgere, naturligvis stå til regnskab for de handlinger, de havde foretaget til støtte for besættelsesmagten. Arrestationerne omfattede omkring 3.000 af det tyske mindretals folk, og fandt sted i de glade majdage 1945. Som nævnt opholdt jeg mig da i Nordjylland, og da jeg vendte hjem, sad den største del af de arresterede hjemmetyskere i Frøslevlejren, der samtidig blev omdøbt til Fårhuslejren.

Det har jo været meget diskuteret, hvor retfærdigt retsopgøret efter besættelsen var. Generelt kan man vel sige, at retsopgøret, fordi det strakte sig over mange år, medførte, at de små syndere fik forholdsmæssigt høje straffe og de store landssvigere til gengæld slap billigt. Denne yderst beklagelige udvikling i retsopgøret fik også betydning for det tyske mindretal, hvor mange tidsfrivillige, og mange der havde været soldater i Hitlers hære, fik fængselsstraffe på to år og derover. Det

må siges at være en forholdsvis høj straf, der ramte mange velmenende hjemmetyskere, og efterlod en bitterhed i deres sind som vel ikke siden forlod dem. I min vurdering af retsopgøret indgår også det problem, som regeringens dobbelthed i holdningen til f.eks. dannelsen af Frikorps Danmark indebar. De, der meldte sig frivilligt til krigstjeneste i udlandet, burde vel som en konsekvens deraf slet ikke have været straffet.

I kølvandet på befrielsen sprængtes tre markante tyske mindesmærker i Nordslesvig i luften og blev helt ødelagte. Det var de to krigsmønumenter på Dybbøl og Arnkilsøre samt det tyske mindretals samlingsmærke Knivbjergtårnet. Det sidste blev sprængt i luften natten mellem den 17. og 18. august 1945. Da der har gået stærke rygter om, at jeg har deltaget i denne sprængning, vil jeg endnu engang dementere dette. Gerningsmændene blev aldrig fundet, men der er næppe tvivl om, at det var en tilfældig sammensat gruppe af modstandsfolk fra Aabenraa, der sprængte Knivbjergtårnet. Mindst én professionel sprængningsekspert må der dog have været med, idet sprængningen medførte, at netop tårnet forsvandt, og at ingen af de nærliggende bygninger blev beskadiget. Sådanne ødelæggelser af modpartens mindesmærker er nok noget, der hører en krigsafslutning til. De deltagende modstandsfolk kan endog henvise til, at selveste general Wrangel i 1864 personligt stod bag ødelæggelsen af den markante danske obelisk på Skamlingsbanken.

Forholdet mellem danske og tyske i Nordslesvig var i mine drengeår køligt og af og til også lidt anstrengt. Efter at størstedelen af det tyske mindretal under besættelsen mere eller mindre aktivt havde støttet den tyske besættelsesmagt, følte det næsten udelukket, at et godt nabo-skab igen kunne blive etableret. Mange danske var forbitrede over tyske mindretals engagement med »fjenden«. Modsat blev mange inden for det tyske mindretal bitre over de straffe, som de blev idømt for landsforræderisk optræden.

Hertil kom i efterkrigsårene et stigende pres fra den stærkt voksende danske bevægelse i Sydslesvig, der rejste kravet om en grænseflytning mod syd, således at Sydslesvig »blev frit«. Det var et arbejde, jeg engagerede mig i. Allerede som dreng havde jeg gennem det nære samarbejde, der bestod imellem spejderne i Aabenraa og danske spejdere i Flensborg, lært de forhold at kende, hvorunder det danske mindretal levede.

Disse forhold blev endnu vanskeligere, da Hitler kom til magten. Der findes talrige eksempler på danske, der ikke kunne opnå tilsvarende goder, som tyske kunne. Pligterne påhvilede dog de danske fuldt ud. Man måtte tage den tunge arbejdstjeneste med. Under 2. verdenskrig måtte unge danske sydslesvigere udføre deres militære pligt over for Tyskland. Flere end 100 unge og yngre danske sydslesvigere måtte lade livet og andre leve resten af deres liv præget af stærke handicaps.

Samarbejdet imellem spejderne i Aabenraa og Flensborg var i en del år meget intenst. Vi mødtes både nord for grænsen og i Flensborg.

I den forbindelse deltog jeg også i nogle årsmøder i 30'erne. At deltage i et dansk årsmøde dengang var en stærk og særpræget oplevelse. Møderne erindres som en bevidst og modig manifestation af en danskhed, der levede under uhyre vanskelige forhold. Mod savnede de danske sydslesvigere ikke, og håbet om en dansk fremtid bar de stadig i sig.

Igennem kontakten med danske spejdere syd for grænsen lærte jeg mange jævnaldrende drenge at kende. Flere af dem måtte lade livet under Hitlers store krig. Andre kunne vende hjem og genoptage det danske arbejde. Blandt de mange, jeg senere fik nær kontakt med, vil jeg her alene nævne generalsekretær Hans Ronald Jørgensen og forretningsfører Franz Wingender. Franz og jeg var jævnaldrende, og vi sluttede et venskab, der stadig består. Franz mistede på Østfronten det ene ben men har uanset dette stærke handicap siden både virket som sekretær for Sydslesvigs Danske Ungdomsforeninger og efterfølgende som forretningsfører for Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvig. I en del år var Franz også korpschef for Dansk Spejderkorps Sydslesvig. Hans Ronald Jørgensen fik jeg i min borgmester- og amtsborgmestertid et meget nært og positivt samarbejde med.

De to mindretal har haft en vidt forskellig udvikling. I 1920'erne og 30'erne var det danske mindretal en begrænset skare, hvor især en række gamle danske familier stod sammen omkring det danske arbejde. Denne trofasthed blev belønnet ved krigsafslutningen i 1945, idet talrige sydslesvigere da søgte til den danske lejr. Ved de første valg efter krigen mangedoblede de danske sydslesvigere deres stemmetal. Sydslesvig havde på det nærmeste fået fordoblet sit indbyggertal i månederne op til krigsafslutningen på grund af den store tilstrømning af flygtninge østfra. Hvis man ser bort fra disse flygtningestemmer, var der flere steder tale om et dansk flertal.

Håbet om en genforening med Danmark forsvandt, da den danske befrielsesregering proklamerede, at grænsen lå fast. Det svækkede naturligtvis de danske muligheder i Sydslesvig. Ser vi på den efterfølgende udvikling, må resultatet siges at være godt, idet det igennem en lang periode er lykkedes det danske mindretal at fastholde et stemmetal på mellem 20.000 og 30.000. Ved det seneste kommunale valg og ved det sidste landdagsvalg er det ydermere lykkedes at opnå omkring 38.000 stemmer. Det må alle forhold taget i betragtning siges at være et imponerende resultat, der fortæller, at der i hele landsdelen står betydelig respekt omkring det danske og det nordiske. De sidste to meget gode valgresultater kan også tilskrives det enormt store arbejde, som landdagsmand Karl Otto Meyer har øvet igennem de forløbne 25 år. Det kan blive spændende at følge danskhedens udvikling syd for grænsen i de kommende årtier.

Det tyske mindretal nord for grænsen hørte i 1920 især til i købstæderne samt i landdistrikterne i en linie syd for Aabenraa og Skærbæk. Mindretallet fik hurtigt efter Genforeningen gode skoleforhold, især da der blev oprettet tysksprogede kommunale skoler. Efter 1930 smittede den nationalsocialistiske bevægelses fremgang i Tyskland af også i Nordslesvig. Nye tyske nazistiske organisationer blev dannet, og nye folk satte skub i arbejdet, og det gav stigende tilslutning. I 20'erne og 30'erne kunne man ved et folketingsvalg opnå omkring 9.000 stemmer, mens man ved sidste valg før besættelsen røg helt op på 15.000 – et tydeligt tegn på, at et grænseland som vort kan være let påvirkeligt. Også de danske lister fik stærk stemmefremgang. Der var tale om et valg i ekstraordinær situation, hvor begge parter fik flest mulige reserver kaldt frem.

Efter besættelsens afslutning måtte det tyske mindretal i 1945/46 begynde helt forfra. Man kunne her bygge på de små kredse, der i den nazistiske periode havde holdt sig fri af nazismen. Med dem som grundlag begyndte et opbygningsarbejde med flere nye folk i spidsen. Den nazistiske periode havde været kostbar. I en årrække kunne man dog indvælge eget folketingsmedlem, men ved amtsrådsvalgene efter 1970 har mindretallet haft svært ved at nå op over de 5.000 stemmer. Det tysksprogede skolevæsen undergik en stor forandring, idet en ny dansk lovgivning henviste tyske kredse til at etablere private skoler. Denne privatskoleordning har i det lange løb været til betydelig fordel

for mindretallet, der herved har fået helt dets eget skolevæsen på linie med det princip, som også kendes fra det danske skolevæsen i Sydslesvig.

Det turde være klart, at der efter de fem mørke besættelsesår var opstået en dyb kløft mellem danske og tyske i Nordslesvig. Det lå ikke for, at man umiddelbart skabte kontakt med hinanden. Der gik da også en årrække, før jeg for mit vedkommende fik kontakt med tyske nordslesvigere. I modsætning hertil var det naturligt for mig straks efter besættelsen at søge kontakt med gamle danske venner i Sydslesvig. Et af de første besøg gjaldt således Franz Wingender, som jeg besøgte, mens han boede midt i det centrale Flensborg i en lejlighed af begrænset størrelse, men fyldt op med flygtninge, som Franz og hans kone var pligtige til at huse. Flygtningene østfra medførte, at Flensborg i forhold til 1939 fik fordoblet sit indbyggertal. I stedet for de normale 60.000 indbyggere skulle man skaffe plads til op mod 120.000. I de efterfølgende år deltog jeg ofte i de danske årsmøder. Det var en stor oplevelse at se den optimisme, der prægede det danske arbejde.

Aabenraa Skyttelaug

Trangen til at søge kontakt til vore egne tyske medborgere var kun lille, men i 1953, otte år efter besættelsens ophør, kom der bevægelse i det, da farver Jacob Jacobsen under en herrespisning hos min bror Johan foreslog, at flere danske søgte optagelse i byens tyskprægede skyttelaug. Aabenraa Skyttelaug var stiftet så langt tilbage som i 1734 og er formentlig endnu ældre. Det har sandsynligvis sin baggrund i en tidligere eksisterende borgervæbning, hvis formål var at beskytte by og borgere mod ufredsfolk. I den tyske tid fra 1864 til 1920 blev skyttelaugene meget præget af tysksindede medlemmer. Sådan fortsatte det også efter 1920, hvor der kun var få danske medlemmer, og hvor tysk vedblev at være det officielle sprog i laugene. Jacob Jacobsens forslag gik ud på, at en gruppe af danske skulle søge optagelse med henblik på efterhånden at præge skyttelaugene, således at det blev et laug, hvor både danske og tyske Aabenraaborgere kunne føle sig hjemme. Blandt dem, der straks fulgte Jacob Jacobsens opfordring og søgte optagelse,

var skibsmægler Harald Cleemann, grosserer Svend Lyck, isenkræmmer Jens Peter Hansen, min bror Johan og jeg. Som Lars Henningsen skrev i et senere jubilæumsskrift var det spejderbevægelsen og modstandsbevægelsen, der nu rykkede ind i skyttelaugets. Det var en særegen oplevelse, for jeg havde ikke før været med i en forsamling, der var så tyskpræget, og hvor mange foretrak at samtale på tysk. Laugets oldermænd var på det tidspunkt herreekviperingshandler Andreas Petersen, der hørte til det tyske mindretal. For at blive optaget skulle skyttebrødrene ballotere om, hvorvidt man ønskede vedkommende optaget. Det var glædeligt at se, at selvom skyttelaugets overvejende bestod af tysksindede Aabenraaborgere, var der ingen af os danske, der ikke blev godkendt. Aabenraa Skyttelaug udviklede sig i årene derefter til, at blive til det, vi ønskede, en Aabenraa forening hvor danske og tyske kunne mødes. Skyttelaugets har altid haft en vis tilknytning til kongehuset, eller under fremmedherredømmet til den tyske kejser. Det vakte stor glæde både hos danske og tyske skyttebrødre, da Kong Frederik viste laugets den ære at deltage i en frokost ved laugets 225 års jubilæum i 1959. I 1985 kunne laugets ydermere glæde sig over, at Prins Henrik lod sig optage i skyttelaugets som æresmedlem. Skyttelaugets blev det sted, hvor jeg første gang fik en bredere kontakt til tyske borgere i Aabenraa, bortset fra den kontakt, jeg som forretningsmand havde med andre forretningsfolk og kunder.

Dansk Tyske Møder

I 1958 lå der blandt de papirer, jeg fik overdraget af min forgænger borgmester Jens Gjelstrup, et brev fra biblioteksdirektør H. P. Johannsen i Flensborg. I brevet opfordrer han Gjelstrup til at tage initiativ til, at der i en eller flere af de nordslesvigske købstæder blev arrangeret lignende kulturelle stævner som de Flensburger Tage, der havde fundet sted i Flensborg i 1954 og 55, og som var planlagt til igen at finde sted i 1958.

Flensburger Tage var kulturelle arrangementer, der især henvendte sig til Nordslesvig. Programmet omfattede skuespil, koncerter, foredrag, kunstudstillinger o.s.v., men altid således, at der både var danske og tyske islæt. Det var Flensborg, der rakte hånden ud mod danske

Mændene bag de første dansk/tyske møder. Foran sidder fra venstre borgmester Anders Andersen, Sønderborg, bypræsident Leon Jensen, Flensborg, generalkonsul Troels Fink, borgmester Johan Paulsen, Tønder og biblioteksdirektør Hans Peter Johannsen, Flensborg. Stående bagest fra venstre borgmester Helmuth Christensen, Flensborg, Erik Jessen, konsul Johan Ristedt, Aabenraa og kommunaldirektørerne Ludvig Nielsen, Tønder og Tage Madsen, Haderslev. Fot. Herbert Remmer, Flensborg 1969.

nord for grænsen, men der var heller ingen tvivl om, at Flensborg med disse arrangementer ønskede at understrege, at den var grænselandets største og mest betydelige by.

Henvendelsen fra dr. H. P. Johannsen blev drøftet i et borgmestermøde i efteråret 1958, hvori de fire nordslesvigske borgmestre deltog. Forslaget blev positivt modtaget, også selvom vi anså det for ret kompliceret at gennemføre et så omfattende arrangement i en af de nordslesvigske købstæder, der alle var betydeligt mindre end Flensborg. I første omgang drøftede vi spørgsmålet med professor Troels Fink, Århus, der havde et indgående kendskab til sønderjyske forhold og i 1955 havde medvirket til udformningen af de såkaldte København-Bonn erklæringer om mindretalenes forhold. Han blev i øvrigt i 1959 udnævnt til generalkonsul i Flensborg. Da også Troels Fink var positiv,

afholdt vi et ordinært borgmestermøde på rådhuset i Flensborg. Det var i det gamle rådhus i hovedgaden. Efter borgmestermødet havde vi en samtale med repræsentanter for Flensborgs bystyre. Her deltog foruden Troels Fink de fire nordslesvigske borgmestre og kommunaldirektører. Fra Flensborg deltog bypræsident Hanno Schmidt, overborgmester Thomas Andresen, borgmester Helmuth Christensen (der repræsenterede den danske fraktion i byrådet) og naturligvis dr. Hans Peter Johannsen. De afgørende drøftelser fandt sted i Gnomenkeller i rådhusets underetage. I denne mørke, lidt lavloftede, dunkelt belyste restaurant, hvor det hele ledte tanken tilbage på et illegalt kontaktmøde under besættelsen, enedes vi over et glas Moselvin om, at vi nord for grænsen ville søge at gennemføre et lignende arrangement. Vi understregede dog, at man ikke måtte forvente, at det kunne gennemføres i samme store format som Flensborg Dagene.

I borgmesterkredsen var alle enige om denne beslutning. Vi befandt os nu tretten år efter besættelsens afslutning, og der var gennem Bonn og København Erklæringerne skabt ro omkring mindretalsspørgsmålene. I Europa sporedes voksende ønsker om etableringen af et bredt europæisk samarbejde. I vort eget grænseland var tiden ikke mere til at stå vagt i gevær. Tiden var inde til at bygge bro over tidligere tiders strid og uenighed. Det ville ikke have nogen mening, hvis vi ikke udnyttede denne gunstige situation til at tage yderligere skridt til at øge kontakten og forståelsen mellem dansk og tysk i grænseområdet. I det perspektiv skal borgmestrenes beslutning ses. Det første Dansk Tyske Møde var kun et beskedent skridt, men nok et ret væsentligt skridt frem mod den udvikling, der siden så positivt har præget vort grænseland og forholdet mellem Danmark og vores gamle ærkefjende, Tyskland.

Ved et efterfølgende borgmestermøde besluttede vi at gennemføre det første arrangement som et slags forsøg i Aabenraa. Vi nedsatte et særligt udvalg, hvor foruden borgmestrene også folketingsmedlem Peter Gorrsen og erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun var medlemmer. Udvalget inddrog også Troels Fink og Hans Peter Johannsen i drøftelserne.

Vores første tanke var, at vi burde gennemføre et éndagsarrangement, men slutresultatet blev, at det første Dansk Tyske Møde, som vi kaldte det, kom til at vare 2½ dag. Arrangementerne fandt sted dels

i Sønderjyllandshallen og dels på Aabenraa Statsskole, hvor rektor Georg Buchreitz stillede de nødvendige lokaler til rådighed. Vi lagde vægt på at skabe et kvalitetsprogram, og vi fik tilsagn fra forbundsminister dr. Ludwig Erhard og finansminister Viggo Kampmann om, at de ville komme til stede og tale om den aktuelle udvikling i Europa. Disse to foredrag foregik for fulde huse i Sønderjyllandshallen. Efter at vi havde fået tilsagn fra Viggo Kampmann, skete der det, at statsminister H. C. Hansen døde, og at Viggo Kampmann efterfulgte ham som statsminister. Det blev således en flot entré. Vi kunne starte de Dansk Tyske Møder med landets statsminister og skaberen af det tyske Wirtschaftswunder økonomiminister dr. Ludwig Erhard.

Dengang var vi endnu ikke nået så langt i Danmark, at vi tænkte på, at det var nødvendigt at beskytte en person som Ludwig Erhard, men fra det tyske konsulat i Aabenraa fik vi en henstilling om at sørge for hans sikkerhed. Den opgave overdrog jeg til politimester Niels Schaumburg, der sørgede for, at dette skete uden dramatik. På køreturen fra landegrænsen via Aabenraa til Skrydstrup Lufthavn beskyttedes dr. Erhard såvel sikkerhedsmæssigt som trafikalt med betydeligt opbud af motorcykelbetjente.

Viggo Kampmann havde ikke de samme ønsker om bevogtning men gjorde os den glæde at komme dagen i forvejen. Efter dagens arrangementer mødtes en lille kreds i Grand Hotels hjørnestue til natmad. Det blev en meget hyggelig nat med både spøgefulde og alvorlige samtaler. Det blev sent inden Viggo Kampmann begyndte at tale om, at vi snart skulle bryde op, og næste morgen, inden vi kom i seng. Det passede meget dårligt med min almindelige rytme, ikke mindst da vi havde flere travle dage bag os og kunne se frem til endnu en travl dag. Jeg var glad for, at jeg ikke som Viggo Kampmann skulle holde et stort foredrag næste dag, men det klarede han i fin form. Det viste sig i øvrigt, at Viggo Kampmann var yderst velorienteret om sønderjyske forhold og grænselandsproblemer.

De øvrige foredragsholdere var så gode navne som byplanlæggeren, professor Peter Bredsdorff, professorerne Karl Erdman, Kiel, P. V. Glob og Svend Møller Kristensen. En fornem koncert blev gennemført af Nordmark Sinfonieorchester under ledelse af den i Flensborg bosatte generalmusikdirektor, Heinrich Steiner.

Dette Dansk Tyske Møde i Aabenraa i 1960 var det første større

officielle dansk-tyske arrangement i mange år. Det var bestemt ikke alle Aabenraaborgere, der viste forståelse for arrangementet og slet ikke, at der også blev flaget med tyske flag ved den lejlighed. Vi havde ellers valgt en god og salomonisk løsning, idet der alle steder, hvor der blev flaget, var lige mange danske og tyske flag. Alligevel måtte jeg døje en del kritik, især fordi der på den ene af de to flagstænger foran rådhuset for første gang siden 1920 blev flaget med et tysk flag. Den egentlige opgave var at gennemføre det store arrangement, således at det fuldt og helt opfyldte sit formål, at give danske og tyske, både nord og syd for grænsen, lejlighed til at mødes under både hyggelige og festlige former.

Det var en af de første gange, jeg havde naturlig lejlighed til at møde og samtale med tyske kommunalpolitikere og andre sydfra. Det blev i mange henseender en positiv oplevelse og lagde grunden til det efterfølgende solide grænseoverskridende samarbejde. Initiativtageren til Flensburger Tage i Flensborg og inspirator til de Dansk Tyske Møder i Nordslesvig, var som nævnt biblioteksdirektør dr. Hans Peter Johannsen, Flensborg. I Danmark ville man kalde ham stadsbibliotekar. Hans Peter Johannsen var født i Tinglev i Nordslesvig og havde i høj grad grænselandets melodi i sig. Man kan godt kalde ham en ægte slesviger. Han så det som sin opgave at virke for en udsoning imellem dansk og tysk og at knytte bånd imellem danske og tyske på begge sider af grænsen. Hans Peter Johannsen var en ildsjæl, der nok af og til savnede den fornødne opbakning fra sine egne i Flensborg, men han lod sig ikke standse. Han blev ved, til han fik gennemført sine planer. En af dem var, at Flensburger Tage og de Dansk Tyske Møder skulle være en fast tradition, der gennemførtes med nogle få års mellemrum. Det skete da også i de følgende år helt frem til 1978.

Hans Peter Johannsen talte alle tre sprog perfekt, dansk, tysk og sønderjysk og magtede vel også det plattyske og måske lidt af det frisiske. Han havde i sig begge grænselandets strømninger, både den danske og den tyske. Det man på tysk kalder Zweiströmigkeit, der betyder, at man suger til sig både af det danske og det tyske, uden dog af den grund at svinge sin egen nationalitet. Hans Peter Johannsen var i 1950 med til at starte det tyske Grenzfriedensbund, der, som navnet siger, ville virke for fred i grænseområdet. I en del år var han ikke alene formand der, men også redaktør af det udmærkede tidsskrift

Grenzfriedenshefte, der hvert kvartal bringer aktuelle artikler om udviklingen i grænselandet set både fra dansk og fra tysk side. Hans Peter Johannsen virkede også for et større samarbejde mellem danske og tyske historikere i grænselandsspørgsmål, ligesom han var stærkt interesseret i dansk litteratur, spændende fra I. P. Jacobsen over Herman Bang til Robert Storm Petersen. Hans Peter Johannsen døde i 1981 kun 72 år gammel. Med sit pionerarbejde har han indskrevet sit navn i grænselandets historie. Også hans hustru Dora Johannsen fulgte sagen med stor interesse og hjalp os ofte på fortræffelig vis med gode råde, praktiske anvisninger og med oversættelser.

Med dette første Dansk Tyske Møde indledte jeg også et samarbejde med professor Troels Fink, et samarbejde der, selvom vi nu begge er »pensionister«, stadig består. Troels Fink var indtil 1975 generalkonsul i Flensborg, hvorefter han blev direktør for det da nyoprettede Institut for Grænseregionsforskning. Allerede som ung knyttedes Troels Fink til arbejdet i Sønderjylland, dels til de sønderjyske Danske Samfund og dels til det særlige sønderjyske politi-adjutantur. Han blev lektor og professor i Århus med sønderjysk historie som speciale og er utvivlsomt vores største kender af sønderjysk historie og sønderjyske forhold.

Troels Fink er en mand med sine egne personlige opfattelser, som han med naturlig sønderjysk stædighed gerne gør gældende. Jeg har kun grund til at være taknemmelig for det samvirke, vi har haft, og for den inspiration jeg har modtaget til mit arbejde. Man kan godt karakterisere Troels Fink som Sønderjyllands grå eminence, der nøje har fulgt udviklingen i grænselandet siden 1930'erne, og som ofte har påvirket den. Jeg har hørt Dronning Ingrid kalde ham Mr. Sønderjylland, en meget rammende betegnelse.

Sproget var et problem ved det Dansk Tyske Møde. Fra dansk side holdt vi på, at sprogene var fuldt ligeberettigede, d.v.s. at danske talte på dansk og tyske på tysk, og at der fandt oversættelse sted. For at gøre dette så fint virkende som muligt, havde vi fået installeret et større simultantolkeanlæg, der da også løste sin opgave. Erfaringerne fra første møde viste dog, at man udmærket kunne klare sig med, at taler og foredrag forelå oversat i duplikeret form.

For mig var det meget vigtigt, at sprogenes ligeberettigelse også blev vist i praksis. Problemet er, at de fleste danske sønderjyder udmærket forstår tysk, og at de fleste også godt kan tale det. Omvendt er det kun

få tyske, der mestrer det danske sprog, hvorfor samtaler ofte foregår på tysk. Skal vi undgå, at alle samtaler over grænsen føres på tysk, er der ingen vej uden om sprogenes ligeberettigelse. Det er meget glædeligt i dag at se, at mange ledende tyske kommunalpolitikere i dag har lært sig det danske sprog.

Et andet problem tog vi mere afslappet på. Fra tysk side lagde man til at begynde med ret stor vægt på at fastholde rangordenen. Det gik man så stærkt op i, at jeg har oplevet i Flensborg Teater at se en højtstående statslig embedsmand og hans kone forlade teatret i vrede. De mente, at de burde sidde på første række men var blevet placeret på anden række. Embedsmanden må have overset, at dette var et grænseoverskridende kommunalt arrangement, og at borgmestre og den slags ikke sådan lader sig indpasse i den officielle rangfølge. Ved arrangementer nord for grænsen nøjedes vi med at placere nogle få, resten måtte selv finde plads og være tilfreds med den.

De Dansk Tyske Møder fortsatte på skift med Flensburger Tage i Flensborg, i Haderslev, i Tønder og i Sønderborg, hvorefter man begyndte forfra i Aabenraa. I 1978 afholdtes det sidste af disse møder. Der var da sket en udskiftning i borgmesterkredsen, og interessen for disse arrangementer var ikke den samme som i begyndelsen. Hertil kom, at man ved flere møder forsøgte at popularisere programmet i den hensigt at tiltrække et bredere udsnit af befolkningen. Det viste sig ikke at være nogen god idé. Det er vigtigt at forstå, at Flensburger Tage og Dansk Tyske Møder havde deres styrke i, at de netop ikke henvendte sig til den brede befolkning, men lagde vægt på at skabe et forum, hvor ledende personer på begge sider af grænsen, herunder også repræsentanter for begge mindretal, kunne mødes til fælles samvær og samtale.

En helt særlig kontakt fik Lissen og jeg med biblioteksdirektør Johannsen og fru Dora. Det blev også til flere private sammenkomster. Vi faldt godt i hak med hinanden og fik mange gode timer og værdifulde samtaler. I Johannsens hjem traf jeg flere gange indenrigsminister, dr. Hartvig Schlegelberger. Schlegelberger, der ikke var vokset op i Slesvig-Holsten, var meget optaget af udviklingen i grænselandet og engagerede sig stærkt i det tyske grænsearbejde. Han var en af de betydende politikere, der virkede for en løbende udbygning af samarbejdet hen over grænsen.

En gang var alle fire borgmestre med ægtefæller inviteret til middag hos dr. Johannsens i deres hyggelige hjem i Klaus Grothstrasse i Flensborg. I Tyskland er det ofte sædvane, at der overvejende serveres hvidvin til en sådan middag, men da Johannsens vidste, at nogle af gæsterne foretrak rødvin, var der sat både hvide og røde vine frem. Rødvinsdrikkere gjorde i løbet af aftenen et så stort indhug i beholdningen, at der måtte hentes ny forsyning frem. En ny flaske kom på bordet. Da borgmester Johan Paulsen følte, at den var ret kold, sagde han i al gemytlighed: »Denne flaske er ikke tiltænkt os«. Den blev nu alligevel drukket, men mange år senere har husets søn, nuværende generalsekretær for det tyske mindretal, Peter Iver Johannsen, fortalt mig, at han dengang som stor dreng blev sendt i byen for at købe endnu en flaske rødvin. Det tager jeg som udtryk for den omsorg, familien Johannsen altid viste sine gæster. Man kunne jo blot have sagt, at der ikke var mere rødvin i huset, så var vi sikkert også blevet glade for den gode Moselvin, der ellers var til rådighed.

Disse dage skabte også andre kontakter end de rent kommunale. Således etableredes et vist samvirke imellem nogle fagorganisationer, bl.a. HK, nogle kredse af sagførere, ligesom der blev dannet en dansk-tysk grænseoverskridende presseklub, der dog ophørte sin virksomhed i 1996. I kølvandet på disse initiativer fulgte også en nærmere kontakt imellem forskellige erhvervsorganisationer. For amtets vedkommende indledtes samtidig en stadig eksisterende kontakt til Industri- og Handelskammeret i Flensborg. Den daværende formand, grosserer Hans Rossen møder jeg stadig af og til. Hans interesse for grænselandsforhold er usvækket.

En samtale med landråd Klaus Petersen, Nordfrisland Amt medførte, at et udvalg fra Aabenraa Byråd aflagde et besøg for at besigtige forholdene i det sydslesvigske amt. I øvrigt eksisterede der allerede da et grænseoverskridende samarbejde mellem Tønder Amt og Sydtønder Amt, det senere Nordfrisland Amt. Fra dansk side var amtmand Tyge Haarlov den ledende kraft, men også amtmand Cai Vagn-Hansen, Aabenraa, viste samarbejdet stor interesse og modtog i årenes løb adskillige tyske delegationer på Brundlund Slot, hvor han boede privat. Dette første møde med amtmand Klaus Petersen fulgtes af en lang række møder, forhandlinger og sammenkomster. Vi mødtes i en fælles interesse i digebyggeri og en fælles holdning i fredningssager. Klaus

Petersen passede godt til gerningen som amtmænd i det særprægede Nordfrisland, hvor han med stor energi søgte at løse de opgaver, der trængte sig på, og blev mødt med stor tillid i befolkningen. Også med kredspræsident Schettler kom vi privat sammen og mindes med særlig glæde en fælles tur til Helgoland, hvor også fru Schettler og Lissen deltog.

Mindretallene og amtsrådet

Det var klart for mig, at mange af amtsrådsmedlemmerne kun havde ringe kendskab til det danske arbejde i Sydslesvig. I en samtale med generalsekretær Hans Ronald Jørgensen fra den danske hovedorganisation Sydslesvigsk Forening, blev vi enige om, at det kunne være nyttigt, at amtsrådsmedlemmerne i grupper fik lejlighed til at aflægge orienterende besøg i Sydslesvig. Den første tur satte vi straks i værk i 1973. Den blev en stor succes og efterfulgtes af en række tilsvarende besøg. De første af disse blev tilrettelagt af sekretær Lars Schubert og de efterfølgende af Dieter Lenz, der siden er blevet landssekretær for Sydslesvigsk Vælgerforening.

Vi fik derved et vældig godt indblik i det danske arbejdes mange facetter. Der var ikke et hjørne af Sydslesvig og af det danske arbejde, vi ikke fik lejlighed til at betragte nærmere. Turene skabte samtidigt en kontakt til mange af de danske ledere og kommunalpolitikere. Jeg er glad for at vide, at disse ture stadig gennemføres til styrkelse af forståelsen mellem danske nord og syd for grænsen.

En anden naturlig opgave var det at øge amtsrådets kendskab til det tyske mindretals arbejde i Sønderjyllands Amt. Også her blev der arrangeret nogle besigtigelsesture omend ikke i samme antal som til Sydslesvig.

I mange år deltog jeg i de danske årsmøder i Sydslesvig, ofte som taler, eller jeg overbragte en hilsen. At være med der var hver gang en oplevelse.

I 1970 deltog jeg for første gang i det tyske mindretals årlige store møde i Tinglev, et led i Deutscher Tag. Ved den lejlighed kan det tyske mindretal fylde dets egen store idrætshal i Tinglev til sidste plads, og her deltager altid en række ledende politikere fra landdagen i Kiel og

fra forbundsdagen i Bonn, foruden en del tyske kommunalpolitikere fra Sydslesvig. Det lå klart, at jeg ved mit besøg ved Deutscher Tag skulle overbringe en hilsen fra Sønderjyllands Amtsråd. Den første gang iagttog jeg nøje hensynet til de forskellige sprog ved at holde en del af min tale på dansk, en anden del på sønderjysk og en tredje på tysk, hvorved jeg tog skyldigt hensyn til de tilstedeværende tyske politikere, der ikke forstod dansk.

I øvrigt opretholdt jeg kontakten til det tyske mindretal ved en løbende forbindelse med dets ledende folk. Det var i mine amtsborgmesterår i første omgang chefredaktør Jes Schmidt, som jeg kendte godt fra byrådsarbejdet i Aabenraa, generalsekretær Rudolf Stehr, der havde overvintret fra den nazistiske periode og som generalsekretær blev afløst af min gode ven, biblioteksdirektør H. P. Johannsens søn, Peter Iver Johannsen, Hoptrup. I alle årene siden da har han været det tyske mindretals solide og dygtige daglige leder. Hans nøgterne sans og stilfærdige gemyt samt politiske flair har styrket hans position, og han er i dag en højt respekteret generalsekretær, der stadig formår at holde begge ben på jorden.

Før den tid førte jeg flere forhandlinger med tobaksfabrikant Mathias Hansen, Haderslev, der repræsenterede den kreds af hjemmetyskere, der havde holdt sig fri af nazismen og derved skabt grundlaget for den genopbygning af mindretallet, der fandt sted efter 1945. Mathias Hansen var en meget tiltalende mand, bevidst tysk naturligvis, men præget af sit liv og sin opvækst i en af Haderslevs gamle tyske familier.

Om skoleforhold førte jeg samtaler med bl.a. gårdejer Jep Schmidt, Risehjarup, og jeg havde ofte kontakt til gårdejer Hans Schmidt, Oksbøl (Als), der en del år repræsenterede mindretallet i Folketinget. Hans Schmidt, der var en tænksom og søgende sjæl, havde det ikke altid nemt med sine egne, der forlangte, at han skulle markere sig stærkere, men det bortforklarer jo ikke, at der i Folketinget stod stor respekt omkring den besindige Hans Schmidt, der gjorde et godt stykke sagligt arbejde for mindretallet i en vanskelig tid.

De tyske amtsrådsmedlemmer, især Harro Marquardsen, arbejdede jeg dagligt sammen med også om de praktiske opgaver i amtsrådet. Harro Marquardsen og jeg kunne godt sammen, også selvom han havde svært ved at tage kritik af mindretallets nazistiske periode. »Vi var da begejstrede, lad os da stå ved det«, sagde han engang i en debat

derom. Og gårdejer Jep Schmidt, Løjt kloster, føjede til: »Vi var nok ikke verdens bedste børn«. Han havde som ung været meget aktiv og aggressiv.

Det daglige samarbejde med det tyske mindretals repræsentanter i amtsrådet, der i en del år også omfattede konsulent Hermann Heil, hvis interesseområde især var de økonomiske og finansielle områder, indeholdt ikke de store problemer. Amtsrådet måtte igennem en større debat, inden den borgerlige og den socialdemokratiske gruppe kunne enes om størrelsen af et årligt amtstilskud til det tyske biblioteksvæsen. Nogle problemer med skolekørsel blev løst uden den store debat. Debat blev der imidlertid, da Harro Marquardsen fremsatte forslag om, at rådets medlemstal blev øget fra 25 til 29. Harro Marquardsen havde forlods drøftet forslaget med mig, og jeg var enig med ham i, at forslaget burde fremmes. Forholdet var det, at vi kunne forudse, at mindretallet ikke ville kunne bevare sin repræsentation, hvis vi fastholdt de 25, hvorimod en forhøjelse til 29 ville betyde en vis sikkerhed en årrække frem. Jeg anbefalede dette forslag, fordi jeg fandt, at det danske samfund havde råd til at støtte mindretallet i dets bestræbelser for at opretholde en vis repræsentation i kommunale organer. Forslaget vandt da også tilslutning i den borgerlige fællesgruppe, hvor også Slesvigsk Parti var deltager, hvorimod socialdemokraterne ikke ville tilslutte sig udvidelsen. Det skyldes næppe, at man var imod at sikre det tyske mindretal en rimelig repræsentation, snarere at man var bange for at en udvidelse af amtsrådet yderligere ville befæste fællesgruppens d.v.s. de borgerlige partiers og Slesvigsk Partis stilling i amtsrådet.

Også for det danske mindretal kunne der af og til opstå problemer. I 1971 lå det klart, at amtet skulle overtage driften af det hidtil af staten drevne Landshospital i Sønderborg. Her forelå der en aftale med Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvig om, at danske statsborgere bosat i Sydslesvig kunne blive behandlet på Sønderborg Sygehus efter samme regler, som gjaldt for andre danske statsborgere. Ved amtets overtagelse af sygehuset opstod der her et finansieringsproblem, idet det næppe kunne være en amtsopgave at betale for danske statsborgere bosat i Sydslesvig. Efter lange forhandlinger nåede Franz Wingender, der nu var forretningsfører for Dansk Sundhedstjeneste, og amtsrådet frem til en aftale, hvorefter sygehuset tog imod danske statsborgere

bosat i Sydslesvig under den forudsætning, at disse tegnede en særlig forsikring i Sygeforsikringen Danmark.

Som tidligere nævnt var medlemmerne af amtsrådets uddannelseskommission håndplukkede skoleledere. Af hensyn til kontakten med det danske skolevæsen i Sydslesvig og den inspiration, vi kunne modtage herfra, foreslog jeg, at skoledirektør Thorup Nielsen blev medlem. Det skete da også, men rejste nogen kritik i den tyske avis *Der Nordschleswiger*, der åbenbart var meget imod, at der skete en udbygning af det dansk-danske samarbejde over grænsen. Den kritik har jeg nu aldrig forstået. Jeg ser heller ikke noget forkert i, at de tysk-tyske kontakter over grænsen udbygges.

Slesvigsk Parti og Centrumdemokraterne

I 1978 døde chefredaktør Jes Schmidt, *Der Nordschleswiger*, uventet. På det tidspunkt var han medlem af Folketinget, hvilket skyldtes en idé, som folketingsmedlem Erhard Jakobsen fostrede, da han stiftede sit parti, Centrumdemokraterne i 1973. Han så, at der i Sønderjylland lå omkring 5.000 ledige stemmer, idet det tyske parti, Slesvigsk Parti, ikke selv stillede op. Der blev da indgået en aftale imellem de to partier CD og Slesvigsk Parti, og Jes Schmidt blev valgt. Baggrunden for aftalen var, at de to partier så meget ens på Europapolitikken. Begge partier var stærkt interesserede i at fremme et stærkt samarbejde i Europa. Det politiske gav da mig bekendt heller ikke nogensinde anledning til problemer i folketingsgruppen. Jes Schmidt hørte i øvrigt til de ganske få folketingsmedlemmer, som løbende orienterede mig om ting af speciel interesse for Sønderjylland.

På avisen *Der Nordschleswiger* var arvefølgen klar. Her var det naturligt at vælge den unge, meget dynamiske og målbevidste journalist Siegfried Matlok, der var født i Flensborg, hvor han havde haft en dansk/tysk opvækst, og som valgte at tjene det tyske mindretal i Nordslesvig som journalist. Flere medlemmer af Matlokfamilien er kendte personligheder i det danske arbejde i Sydslesvig.

Det tyske mindretal forudsatte naturligvis, at det kunne fortsætte aftalen med Centrumdemokraterne blot med en anden person end Jes Schmidt. Ordningen var klart en fordel for det tyske mindretal, men

der er næppe heller tvivl om, at den også var af stor betydning for Centrumdemokraterne. Jes Schmidt havde både sikret partiet et mandat og været en loyal og flittig medarbejder.

Mindretallet opstillede i bred enighed den på egnen kendte gårdejer Peter Wilhelmsen fra Vollerup ved Bolderslev. Da opstillingen blev kendt, kom det offentligt frem, at Peter Wilhelmsen som 17-årig havde været medlem af Waffen-SS, og som sådan deltaget i kampe på Østfronten. Da hans første kontraktperiode var ovre, havde hans far foranlediget, at han blev fritaget for tjeneste, og Peter Wilhelmsen kom hjem på gården i Vollerup.

Oplysningen om at Peter Wilhelmsen havde været med i Waffen-SS skabte splid i Centrumdemokraternes partitop, idet Arne Melchior stærkt modsatte sig opstillingen af et tidligere medlem af Waffen-SS. Andre mente, at opstillingen kunne forsvares, men Arne Melchior fik gennemført, at aftalen ophørte. En granskning af begivenhederne vil sikkert vise, at der i høj grad var tale om en intern magtkamp i Centrumdemokraterne imellem Arne Melchior og René Brusvang. Brusvang havde ofte deltaget i møder hos det tyske mindretal og var en kendt person der. Men det blev Arne Melchior, der vandt den interne strid, og Brusvang måtte se sig slået og forlod da også partiet ret kort efter.

Da jeg blev spurgt af pressen, hvad jeg mente om sagen, gav jeg udtryk for, at jeg følte, at man ikke næsten 25 år efter krigsafslutningen vedblivende skulle lade det få betydning, at Wilhelmsen som 17-årig, i ungdommelig begejstring og formentlig under påvirkning af de tyske ungdomsorganisationer, havde meldt sig til Waffen-SS. Som 17-årig kan man næppe være helt afklaret.

Mine udtalelser gik landet over og medførte, at jeg blev inviteret til at udtale mig i en aktuel TV-udsendelse, der blev sendt fra Århus. Aftalen gik ud på, at vi alene skulle drøfte mindretallets muligheder for repræsentation i Folketinget eller hvilke andre muligheder, der kunne foreligge. Det kom udsendelsen næsten ikke til at handle om. Programmedarbejderen brugte den meste tid til at forhøre Wilhelmsen om hans oplevelser som tysk soldat på Østfronten.

Jeg havde i øvrigt svært ved at forstå Centrumdemokraternes holdning. De kunne ikke acceptere, at den syttenårige Wilhelmsen havde deltaget i krigen, men accepterede gerne Jes Schmidt, der under besæt-

telsen havde gjort tjeneste ved den tyske presse- og propagandatjeneste i vort broderland Norge.

Spørgsmålet var herefter, hvordan man kunne sikre det tyske mindretal en rimelig kontakt til Folketinget og regeringen. Det var ikke mere muligt via CD, og ingen andre partier var interesserede. Det lå klart, at det tyske mindretal ikke kunne mønstre så mange stemmer, at det ved en eller anden konstruktion kunne få valgt et folketingsmedlem. Dertil var stemmetallet f.eks. ved amtsrådsvalget på ca. 5.000 naturligvis alt for lille. Det er således en fejltagelse, når man i den forbindelse har talt om, at vi har en spærreklausul, der hindrer det tyske mindretal i at vælge en repræsentant på tinge.

Mit synspunkt var, og det gjorde jeg også gældende, at man burde sikre mindretallet ved at oprette et halvofficielt organ i tilknytning til Folketinget, dog ikke placeret på selve Christiansborg. Det blev da også løsningen, idet det tyske mindretal fik oprettet et tysk sekretariat placeret i Peder Skrams Gade ikke ret langt fra Christiansborg, delvis finansieret af den danske stat. Chefredaktør Siegfried Matlok blev udpeget til leder af dette sekretariat, og den opgave løser han, således at det tyske mindretals sekretariat i København er blevet et sekretariat, der udfolder megen aktivitet rettet mod ministre, administration og folketingsmedlemmer, men som også skaber andre kontakter af værdi for mindretallet. Hertil kommer, at Siegfried Matloks brede kontakt til politikere i Kiel betyder, at sekretariatet også af og til virker som en slags kontaktbureau for mange af disse.

Det tyske mindretal fik således ved etableringen af det tyske sekretariat i København bedre mulighed for at virke udadtil, end det havde haft med et folketingsmedlem.

Grænseoverskridende samarbejde

Gennem min aktive deltagelse i Dansk Tyske Møder og i Flensborg Dagene havde jeg opnået en bred kontakt med kommunalpolitikere i Sydslesvig og med flere landspolitikere i Slesvig-Holsten. Det gamle borgmestersamarbejde eksisterede ikke mere, Anders Andersen var død og Peter Olesen og Johan Paulsen holdt op. Jeg var alene tilbage på skansen, men mit nye job som amtsborgmester åbnede nye mulighe-

Fra et dansk-tysk kommunalt møde på amtsgården i Aabenraa. Fra venstre amtmænd Dr. Gernot Korthals, Slesvig-Flensborg amt, Erik Jessen, forvaltningschef Knud Jensen, Peter Gorrsen, tolken, bypræsident fru Ingrid Gross, Flensborg, og kredspræsident Franzzen, Slesvig-Flensborg amt.

der for at fortsætte det i borgmesterkredsen påbegyndte kontaktsarbejde og at udvikle et grænseoverskridende samarbejde.

Efter den danske kommunalreform var situationen ved grænsen på en måde ny. Nordpå eksisterede det nye sønderjyske amt som en naturlig samarbejdspartner for Flensborg By og for de to amter i Sydslesvig, Slesvig-Flensborg Amt og Nordfrisland Amt samt i nogle forhold landsregeringen i Kiel. De officielle kontakter rettede sig naturligt til de ledende folk i byrådet og i de to amtsråd. I Flensborg var det i min tid bypræsidenterne dr. Leon Jensen, dr. Kiessner, rektor Artur Thomsen og fru Ingrid Gross. Overborgmesteren var i en meget lang årrække Heinz Adler, der det sidste par år blev afløst af Bodo Richter, der tidligere havde været borgmester i Slesvig men rejste videre til en høj kommunal stilling i Wuppertal. Siden 1990 har han været statssekretær i Kiel. I Slesvig-Flensborg Amt var det til at begynde med amtmænd Gerd Lausen, der efterfølgende blev finansminister i Kiel og afløstes af amtmænd dr. Gernot Korthals, der siden er blevet chef for landsrevisionen i Kiel. Kreispræsident (formand for amtsrådet) var her i de fleste af årene gårdejer Franzen. I Nordfrisland Amt var Klaus Petersen amtmænd i alle årene. I den længste periode var Hans Schettler Kreispræsident.

I byråd og i amtsrådene sad der næsten alle steder repræsentanter

for det danske mindretal. Dem knyttede jeg en særlig tæt forbindelse til. Særligt intens blev mit samarbejde med borgmester Helmuth Christensen og rådmand Jakob Meyer i Flensborg og med den frisiske leder Carsten Boysen fra Nordfrisland Amt. Af andre personlige kontakter kan jeg nævne det mangeårige amtsrådsmedlem Gerhard Wehlitz og de to danske landdagsmedlemmer, i de første år Berthold Bahnsen og i de seneste mange år Karl Otto Meyer.

Som det fremgår af disse erindringer, har jeg gennem mange år haft nær kontakt med Karl Otto Meyer. Gennem 25 år var han danskhedens stærke og markante repræsentant i landdagen i Kiel. Han er særdeles aktiv og besidder den råstyrke, der skal til for at klare sig i tysk politik. I de første mange år var han samtidig også chefredaktør for Flensborg Avis, en opgave han fik på trods af, at han ikke havde nogen journalistisk uddannelse. Hans rige evner og hans veludviklede sans for det politiske spil, fulgt op af hans ofte skarpe ledere i Flensborg Avis, skabte respekt omkring hans navn, også selv om mange havde svært ved at acceptere hans selvstændige ofte noget venstreorienterede synspunkter. Om hans evne og vilje til at ville det bedste for den danske sag i Sydslesvig, var ingen dog i tvivl. Det er nok i høj grad Karl Ottos fortjeneste, at danske i Sydslesvig ved de seneste valg nåede så flotte resultater. Som Piet Heins lille kat på vejen har Karl Otto det også. Han er helt sin egen. Det gælder også i hans modstand mod Danmarks medlemskab af EU, hvor jeg desværre endnu ikke har kunnet overbevise ham om, at han tager fejl.

For Lissen og mig førte samvirket til et venskab med både Karl Otto og Marie Meyer, i hvis hjem i Skovlund vi har nydt megen gæstfrihed, dette livlige hus, hvor dørene altid er åbne for alle, der trænger til en snak i familiens hyggelige stuer.

Sommeren 1970 blev en travl tid for mig. Ikke alene skulle vi have den nye amtsadministration sat på skinner, men 1970 var også 50-året for Genforeningen, et jubilæum der blev fejret på forskellig vis bl.a. med en stor folkefest på Dybbøl Banke, hvor jeg havde den glæde at tale til mellem 30 og 40.000 tilhørere. Det var ved den lejlighed, forfatteren Peter Seeberg vakte furore ved at udtale, at: »Vi kommer i dag for at sige farvel til genforeningen, ja, for at sige farvel til historien«. Disse sætninger blev misforstået viden om og gav genlyd over hele landet. Det er dog nok vigtigt at erindre om, at Peter Seeberg også

sagde: »Vi beder om tid til at tænke os om, tid til at ændre, tid til at fortryde«. Det er vigtigt at få det hele med, ellers er det let at misforstå. Alt i alt blev det en festlig dag.

Vi fandt også tid til at øge kontakten sydpå. Det var dannelsen af det sønderjyske »storamt«, der skabte baggrunden for en udvidelse af kontakterne sydpå, i første omgang til landsregering og landdag i Kiel. Det begyndte med, at generalkonsul Troels Fink arrangerede en sammenkomst med ministerpræsident dr. Helmut Lemke og fru Lemke på Sandbjerg Slot. Vi var kun seks i alt, nemlig foruden Lemke og frue, Tinne og Troels Fink og Lissen og mig. Vi havde en god og saglig dag sammen, spiste frokost i slottets smukke spisestue, gik tur i parken og fik en god snak. I de følgende år traf jeg Helmut Lemke adskillige gange både nord og syd for grænsen. Han kendte Danmark særdeles godt, især fra søsiden, idet han som ivrig sejlsportsmand ofte lagde sine sommertogter op i de danske farvande.

Senere på året fik jeg besøg af landdagspræsident dr. Paul Rohloff og fru Rohloff, der sammen med landdagens ældsteråd, alle med ægtefæller aflagde et besøg i Danmark begyndende i Aabenraa, hvor folketingets formand, Karl Skytte, bød velkommen.

I de følgende år modtog vi flere ministerbesøg sydfra, deriblandt den energiske erhvervs- og trafikminister Jürgen Westphal, og socialminister Clausen. Den første besøgte Tøndereggen og så på erhvervsudvikling, den anden på sociale institutioner i Aabenraa. Senere havde jeg flere drøftelser med landbrugsminister Flessner om dige- og fredningsproblemer i vadehavet.

Flensborg Fjord

Vi glemte nu ikke det nære samarbejde og kontakterne til Flensborg By og amtsrådene i Husum og Slesvig. I 1972 fik vi sat gang i bekæmpelsen af forureningen af Flensborg Fjord. Det var et spørgsmål, som forvaltningschef Knud Jensen flere gange havde nævnt, og i amtsrådets tekniske udvalg mente man da også, at vi burde foretage os noget for at få sat gang i løsningen af et problem, der blev værre og værre for hvert år, der gik. Jeg nævnte det for overborgmester Adler, men han slog syv kors for sig og var ikke interesseret i at tage fat på spørgsmålet, der formentlig ville blive en svær økonomisk belastning for den i

forvejen økonomisk svagt stillede by Flensborg. Jeg foreslog derfor Ingomar Petersen, der var formand for teknisk udvalg, at han ved lejlighed nævnte sagen overfor rådmand Heinz Hagenau i Flensborg. Ham kendte vi begge godt. Han repræsenterede det danske mindretal i Flensborg Byråd, hvor han var rådmand for bl.a. miljøsager og forureningsbekæmpelse.

Det var denne kontakt, der førte til dannelsen af den såkaldte Flensborg Fjord Kommission. Det skete officielt ved et møde på amtshuset i Aabenraa med overborgmester Heinz Adler og landråd Gerd Lausen. Ingomar Petersen og Hagenau skulle skiftes til at være formænd. Kommissionen blev kun en begrænset succes. Jeg tror det hang sammen med, at både Ingomar Petersen og Hagenau slog arbejdet alt for stort op. Møderne i kommissionen virkede næsten som højtidelige internationale konferencer, og megen tid blev spildt på ret ligegyldige spørgsmål. Et par år senere blev jeg da også opsøgt af Kreispræsident Franzen fra Slesvig-Flensborg Amt, der mente, at vi burde drosle hele denne sag ned på et rimeligt niveau, hvilket vi også gjorde. Kom der ikke andet ud af arbejdet, så forelå der dog efterhånden et omfattende rapportmateriale om fjordens tilstand. Helt indtil i dag arbejdes der stadig i kommuner og amter omkring fjorden med at forbedre vandkvaliteten.

Nye kontakter

Formidlet af den tyske konsul i Aabenraa dr. Anton Bamberger, som var meget optaget af at styrke det grænseoverskridende samarbejde og gerne tog initiativ i dette og andre spørgsmål, etableredes i efteråret 1974 et vigtigt møde i Husum med indenrigsminister dr. Rudolf Titzck. De eneste politikere der var til stede var Titzck og mig. Ellers bestod begge delegationer af embedsmænd, hvor jeg havde valgt at møde med alle fire forvaltningschefer foruden amtsdirektøren. Med i den tyske delegation var regeringsdirektør (departementschef) Poetzch-Hefter. Han og jeg mødtes siden ofte. Han var en ivrig deltager i udviklingen og samarbejdet over grænsen og deltog ofte i det tyske mindretals større møder. Mødets formål var gensidigt at orientere hinanden om den regionale planlægning. Det skete da også på udmærket vis. Vi opnåede enighed om, at det kun i særlige tilfælde var nødvendigt at koordinere

planlægningen nord og syd for grænsen. På den anden side ville det være naturligt, at relevante myndigheder kontaktede hinanden, såfremt de stødte på problemer. Titzck viste sig at være en fremkommelig og meget venlig mand, der var levende optaget af at udvikle et fornuftigt grænseoverskridende samarbejde. Der var fra tysk side en vældig interesse for at udbygge kontakten med det sønderjyske område. Sommetider fandt jeg dog, at interessen var for stor. Jeg måtte af og til slå koldt vand i blodet hos de ivrigste af dem. Det var mit synspunkt, at et grænseoverskridende samarbejde ikke skulle fremmes udover det, der til enhver tid var det naturlige eller nødvendige.

I de følgende år øgedes kontakterne over grænsen og blev så omfattende, at det vil være umuligt at nævne dem alle. Samtidig med at vi styrkede kontakten til det danske mindretal udvidedes kontakten til både politikerne i Kiel, til Flensborg og til de to sydslesvigske amter. Det var i Flensborg især overborgmester Heinz Adler, der stod for samarbejdet i de to amter, amtmændene dr. Klaus Petersen og dr. Korthals. Også fra dansk side i Nordslesvig interesserede man sig naturligvis for udviklingen. I 1973 indbød således politimester H. P. Christensen, Sønderborg, kendt som stærk EF modstander, og fhv. amtmand Tyge Haarløv, Tønder, en kreds af danske til en drøftelse på Idrætshøjskolen i Sønderborg om grænselandet efter Danmarks indtræden i EF. Samme år indbød forstander Arnfred og landsretssagfører Knud Frederiksen (Grænseforeningen) til et møde på refugiet i Løgumkloster, hvor vi drøftede de tre nationale foreningers fremtidsmuligheder.

Der kom intet konkret ud af disse to konferencer, men de hjalp velsagtens deltagerne til en vis afklaring. Ved det første møde afviste jeg de bekymringer, mange gjorde sig om »en stigende tysk indflydelse i Nordslesvig«, og i det andet gjorde jeg mig til talsmand for, at de nationale foreninger satte ind på at styrke kontakten til det danske mindretal i Sydslesvig.

Syd for grænsen opstod der fra tysk side en vældig interesse for at styrke kontakten til Nordslesvig og Danmark efter Danmarks indtræden i EF. Den interesse medførte en række invitationer også til mig, der f.eks. deltog i Handels- og Industriammerets årsmøder i Flensborg, i Frederiksstads 350 års jubilæum og i en dansk tysk uge i Husum. Interessen førte også med sig, at jeg holdt en del foredrag syd for

grænsen i kommunale foreninger, dansk tyske selskaber, Rotaryklubber m.v. Emnerne gjaldt kommunalreformen, egnsudvikling, planlægning m.v. Jeg kom så vidt omkring som til Egernførde, Rendsborg, Husum og Hamborg. Jeg fandt disse sammenkomster meget positive.

Jeg talte også for medlemmer af det tyske mindretal ved dets årlige nytårsstævne på Grænseakademiet Sankelmark syd for Flensborg. Ved den lejlighed talte også udenrigsminister Per Hækkerup. Jeg talte om aftenen. Han skulle tale straks næste morgen og ankom i sin ministerbil i sidste øjeblik. Han virkede træt og bleg. Mens han blev budt velkommen, gjorde han nogle notater på kanten af en Politiken fra samme dag. Jeg skal gerne indrømme, at jeg var noget nervøs på hans vegne, for han så ikke ud til at være oplagt til at sige ret meget. I samme øjeblik Per Hækkerup stod på talerstolen, beherskede han dog situationen til fuldkommenhed og holdt et fremragende foredrag om Danmark i Europa.

I 1974 blev jeg inviteret til indvielsen af en mindre ny sluse syd for grænsen. Ved den efterfølgende frokost talte bl.a. en dansk embedsmand fra vandbygningsvæsenet. Han var ikke særlig god til det tyske, hvortil den hyggelige digegreve Heinsen bemærkede, at den sidste taler havde det samme forhold til det tyske sprog, som han (Heinsen) havde til sin kone. »Jeg elsker hende, men behersker hende ikke«!

Dansk Tysk Forum

I efteråret 1975 indbød Flensborg Byråd amtsrådet til en fælles drøftelse på Flensborg Rådhus. Fra begge sider deltog en delegation af politikere og embedsmænd. Hovedtemaerne var motorvejen, friluftsområder ved Flensborg Fjord, etablering af gang- og cykelstier i det nære grænseområde og spørgsmålet om Flensborg Fjordkommissions arbejde. Det blev et meget nyttigt møde med konkrete emner på dagsordenen. Flensborgs delegation blev ledet af overborgmester Heinz Adler og bypræsident dr. Kiessner, der havde afløst dr. Leon Jensen. Blandt deltagerne var også den senere bypræsident fru Gross, som jeg her traf for første gang. Fra den danske fraktion i Flensborg Byråd deltog Helmuth Christensen, Hans-Olaf Christensen og Jakob Meyer.

Mødet fik et så godt forløb, at det gav blod på tanden til at gå videre med den form for møder. Da jeg senere på året blev spurgt af

pressen, udtalte jeg mig da også positivt overfor at etablere en fast turnus i kommunale forhandlinger over grænsen. Jeg tror, det var her, jeg første gang anvendte betegnelsen Dansk Tysk Forum. Jeg var klar over, at der kun var forholdsvis få forhold, som vi kunne træffe beslutning om, og at møderne overvejende ville blive orienteringsmøder. Den senere udvikling har da også vist, at denne vurdering holder stik.

I begyndelsen af 1976 drøftede jeg med overborgmester Heinz Adler, hvorledes et sådant dansk tysk kommunalt forum kunne sammensættes. Vi nåede til enighed om, at det burde bestå af repræsentanter for såvel Flensborg By, Slesvig-Flensborg Amt og Nordfrisland Amt. Fra dansk side skulle der alene være tale om repræsentanter fra Sønderjyllands amt, men jeg forbeholdt mig her efter behov også at invitere erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun. Da dette forslag havde fået politisk tilslutning alle relevante steder, kunne jeg i februar 1977 invitere til det første møde i Dansk Tysk Forum på Folkehjem i Aabenraa. Samme efterår afholdtes endnu et møde, denne gang i Flensborg. I de følgende år afholdtes hvert år et møde, i 1978 i Husum, i 1979 i Slesvig og i 1980 igen i Aabenraa. Normalt deltog der omkring 30 personer i hvert møde, ofte lidt flere sydfra end nordfra.

Det påhvilede værten i det pågældende amt at være mødeleder. Det var ikke altid lige nemt at styre den brogede flok, så meget mere som vi fra dansk side lagde afgørende vægt på, at begge sprog var ligeberettigede. Det medførte, at stort set alt, hvad der blev sagt, måtte oversættes. Det virkede noget tungt, men jeg var ikke indstillet på at fravige princippet om sprogenes ligeberettigelse. For mig at se er det en forudsætning for en videreudvikling af det dansk tyske samarbejde i grænseområdet, at alle deltagere forstår og helst også taler begge sprog.

Ved mødet i efteråret 1978 i Flensborg overraskede overborgmester Heinz Adler alle ved at foreslå en udbygning af samarbejdet ved dannelsen af faste institutioner m.v. For mig var det uforståeligt, at Heinz Adler fremkom med det forslag, da han ikke kunne være i tvivl om, at Sønderjyllands Amtsråd ville være stærkt imod.

Et par måneder før havde han, Klaus Petersen, Korthals og jeg været til en middag i konsul Bambergers hjem i Aabenraa. Her drøftede vi naturligvis også samarbejdet. Det er uforståeligt for mig, hvis Heinz Adler ved den lejlighed skulle have fået det indtryk, at vejen var banet for et mere institutionaliseret samarbejde. Det afviste jeg ved den på-

gældende middag, som jeg så ofte havde gjort det før og igen måtte gøre det i Flensborg. Mit synspunkt, der deltes af den overvejende del af amtsrådet, var, at samarbejdet over grænsen burde foregå »fra sag til sag«, idet jeg ikke fandt det nødvendigt at oprette særlige organer til at koordinere det almindelige daglige samarbejde.

Trods den gode ånd og tone, der herskede i drøftelserne, kunne det ikke undgås, at der opstod situationer, hvor synspunkterne delte sig. Det var typisk for hele forløbet, at man fra tysk side var mere ivrige for at styrke og institutionalisere samarbejdet, end vi var fra dansk side. Mange slesvigsk-holstenske politikere følte vel, at de kunne styrke deres land eller den samlede grænseregion, hvis samarbejdet med Sønderjyllands Amt blev udvidet. Det synspunkt skal vurderes på baggrund af Slesvig-Holstens placering, som et af de mindre tyske lande i den yderste periferi af Vesttyskland. Mange forstod ikke den danske tilbageholdenhed, men det var min opfattelse, at vi havde tid nok, og at der ikke var noget, der set fra dansk side hastede i denne sag.

Ved mødet i Slesvig i 1979 opstod der en ret pinlig situation, idet viceamtsborgmester Peter Gorrsen uden for dagsordenen rejste en skarp kritik imod Norddeutsche Rundfunk (i Kiel), der ved fjernsynets valgudsendelser ikke havde inddraget repræsentanter fra SSW, den danske vælgerorganisation. Det var en kritik, som jeg var enig i. Problemet var blot, at det spørgsmål slet ikke vedrørte det Dansk Tyske Forum og kun kunne belaste det begyndende, noget spinkle samarbejde. Da det ydermere blev klart, at der var forskelle i holdningen hos henholdsvis CDU-politikerne (de konservative) og SPD-folkene (socialdemokraterne) på tysk side, fik mødet alt i alt et uheldigt forløb, der forværredes af, at også Ingomar Petersen greb ordet og udtalte, at behandlingen af SSW i denne sag var en ren parodi, og at han i øvrigt anså det Dansk Tyske Forum for at være uden betydning. Efter min opfattelse var det forkert, at de to amtsrådsmedlemmer her inddrog en sag i vore drøftelser, som vi ingen indflydelse havde på. Det havde været mere fornuftigt at gå til pressen eller til det tyske fjernsyn, der sikkert gerne havde givet kritikerne lejlighed til at udtale sig. De fleste møder forløb dog heldigvis i en meget venlig og forsonlig atmosfære med et positivt forløb, og de er da også fortsat efter min tid.

Da min efterfølger i 1997 for at styrke kontakten til EU ønskede at institutionalisere arbejdet og give det et nyt navn, løb han ind i en

Under min rekreation aflagde en gruppe medlemmer af Forbundsdagen i Bonn mig venligt en visit. Her drøfter vi dagens aktuelle emner hjemme på Teglholt. Til venstre sidder gård-ejer Uwe Ronnenburger, Nordfrisland. Til højre formanden for Berlins Byparlament, Peter Lorentz, der iøvrigt i nogle uger var bortført af Rote Armé Fraktion. Til højre for mig sidder den tyske konsul i Aabenraa Heinz Meyer og viceminister Heinz Kreuzmann, Bonn.

sand storm af kritik anført af kendte EU-modstandere, der var imod en cementering af Europas opdeling i regioner på tværs af grænserne. Beklageligvis løb den offentlige læserbrevsdebat helt grassat og fremkaldte mindet om de hårdkogte modsætninger mellem dansk og tysk i 30'erne. Ansvar for, at det gik så galt, hviler dels på amtsrådet, der undlod tidligt at orientere om de drøftelser, der foregik, og på den anden side modstanderne, der bl.a. ved dannelsen af Sønderjyllandskomiteen ønskede at fremstå som dem, der alene forsvarede danske nationale interesser i grænselandet, et synspunkt vi var mange, der afgjort ikke kunne acceptere. Den ophedede debat efterlod det indtryk, at adskillige slet ikke havde observeret, at forholdene i grænselandet havde ændret sig væsentligt gennem de seneste årtier. Enten det var tilsigtet eller ej, medførte debatten desværre, at forholdet mellem dansk og tysk i grænselandet fik sig nogle skrammer. Den udvikling vi havde set siden 1960'erne gik ellers i retning af en stadig mere forstående holdning. Nu er det nye samarbejde sat i gang. Lad det få en chance og glem hurtigst muligt den noget afsporede debat og de stærke

ord. I år 2000 kan vi igen drøfte spørgsmålet, og da forhåbentligt i en mere saglig tone.

Institut for Grænseregionsforskning

Få dage før EF-afstemningen, nemlig mandag den 25. september 1972, fik Troels Fink, Peter Gorrsen og jeg foretræde for statsminister Jens Otto Krag og Knud Heinesen, der på det tidspunkt var undervisningsminister. Vi ville presse på for at få sat gang i sagen om oprettelsen af et Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa. Vi havde forberedt sagen ved forudgående drøftelser med Knud Heinesen, der virkede positiv men nok havde svært ved at finde de nødvendige statspenge til projektet. Også ved dette møde i København virkede Jens Otto Krag noget fraværende, men noterede dog i sin dagbog, at han havde haft forhandlingen med os »bl.a. om et institut til studium af muligheder for grænsepolitisk samarbejde«. Det var nu ikke helt korrekt noteret, men Jens Otto Krag var positiv, og Heinesen fik grønt lys til at gå videre med sagen. Vi brugte dog mest tid med at drøfte den forestående folkeafstemning om EF. Det negative resultat dagen før i Norge havde tydeligt gjort Jens Otto Krag betænkelig. Vi kunne dog sige, at vi ikke var i tvivl om, at Sønderjylland ville stemme ja, hvilket så ud til at trøste statsministeren noget. Usikker følte han sig dog nok stadig.

Tanken om at oprette et grænseforskningsinstitut blev fostret af Troels Fink, der fremlagde ideen i Folkehjems bestyrelse på et tidspunkt, da vi der drøftede muligheden af at tilføre Folkehjem andre aktiviteter end alene forsamlingshusaktiviteter. Tanken blev vel modtaget og derefter drøftet i samtaler mellem Troels Fink og mig og andre repræsentanter for amtsrådet. Planen forudsatte finansiering fra staten og Sønderjyllands Amt. Det blev en lang og drøj sag at få igennem, og især Troels Fink gjorde et meget stort arbejde. Det var ham, der udarbejdede alle nødvendige responsa m.v., ligesom det var ham, der hele tiden holdt sagen varm.

Den politiske baggrund var såre enkel. Danmark stod overfor at indtræde i det europæiske fællesskab, og mange var optaget af, hvilke konsekvenser et dansk medlemskab ville få for Sønderjylland. Mange var her bekymrede for en stigende tysk indflydelse og andre mente, at

et medlemskab ville få negativ betydning for sønderjysk erhvervsliv. Jeg havde ikke selv bekymringer i den henseende, men kunne se, at instituttet kunne blive af betydelig interesse for amtsrådet og andre sønderjyske organer, efterhånden som samarbejdet over grænsen intensiveredes.

Alt i alt var der således god grund til at etablere et sådant forskningsinstitut. Det lå også i vore tanker, at Haderslev ikke havde fået tilsagn om det sjette universitet, og at man i Ribe-Esbjerg-området var i fuld gang med, på lokalt niveau, at udvikle Sydjysk Universitetscenter.

Det er en gammel, kendt sandhed, at ting ta'r tid, og det gjorde arbejdet med forskningsinstituttet også. Ministeren nedsatte et arbejdsudvalg, der skulle afgive en betænkning. Heri deltog både Troels Fink og jeg som lokale repræsentanter. Professor Poul Erik Milhøj blev udpeget som formand. Blandt medlemmerne var bl.a. også lektor Johan Peter Noack, der senere i en del år var direktør for instituttet, professor Lorenz Rerup, Flensborgdrengen der senere blev generalkonsul i Flensborg, og professor Anders Ølgaard, der var født og opvokset i Aabenraa. Sønderjylland var således stærkt repræsenteret i dette forberedende udvalg.

Troels Fink fik nok at se til, idet han udarbejdede næsten alt baggrundsmateriale. En overgang var der stemning for, at instituttet skulle knyttes til et bestemt universitet, f.eks. Århus eller Odense. En enkelt nævnte også muligheden for at knytte instituttet til Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg, medens andre, deriblandt jeg, holdt på, at instituttet burde være helt selvstændigt. Medens det var Knud Heinesen, der var med til at sætte skub i det videre forløb, blev det Ritt Bjerregaard, der som undervisningsminister fik de endelige aftaler på plads og kunne deltage i indvielsen den 1. maj 1976.

Alt i alt mener jeg, at vi fandt frem til en meget tilfredsstillende løsning, nemlig etableringen af et selvstændigt institut placeret i det område, det særligt skulle forske i. Institutet blev hjulpet godt på vej, da Troels Fink påtog sig at være instituttets første direktør. Han forlod således sin gerning som generalkonsul i Flensborg, 63 år gammel, for at overtage ledelsen af det nystartede institut. Troels Fink blev nogle år senere afløst af cand. oec. Nils Groes, og efter ham fulgte dr. phil. Johan Peter Noack, der igen blev afløst af dr. phil. Henrik Becker-Christensen.

I skrivende stund kan instituttet se tilbage på tyve års aktivt virke i grænselandet, og det kan fastslås, at instituttet fuldt ud har opfyldt de forventninger, vi havde til dets virke. Instituttet er gledet naturligt ind i det grænsepolitiske arbejde og har udbygget kontakterne både mod nord og mod syd.

Det var naturligt at vælge en udefra kommende person som formand for bestyrelsen, og det er da også sket i alle årene, idet professor Svend Aage Hansen blev instituttets første formand. Han efterfulgtes af professor Peter Petersen. I de første år var jeg næstformand for bestyrelsen, en opgave der naturligt overgik til min efterfølger, amtsborgmester Kresten Philipsen. I stedet påtog jeg mig at være formand for den til instituttet knyttede Sønderjyllands Forskningsfond, en fond der igennem årene har kunnet formidle pæne bidrag til instituttets virke.

Mennesker og begivenheder

Klubben

Den politiske og erhvervsmæssige udvikling nord og syd for grænsen optog mig løbende, og i august 1974 mødtes generalkonsul Troels Fink, landdagsmand og chefredaktør Karl Otto Meyer og jeg til en frokost på Grand Hotel i Aabenraa, hvor vi drøftede de principielle forskelle, der var på dansk og tysk egnsudviklingspolitik. Et par måneder senere inviterede Karl Otto Meyer til et tilsvarende samtalemøde, der fandt sted på hans kontor på Flensborg Avis. Disse to møder blev indledningen til en meget lang række frokostmøder for os tre. De blev hurtigt flyttet til vore private hjem, hvor vi er mødtes hvert kvartal siden da. Disse møder har nu fundet sted i mere end tyve år og finder stadig sted. Da jeg blev handicappet i 1980 viste det sig, at det var praktisk, at også Lissen deltog, hvorefter de øvrige ægtefæller naturligt også kom med til møderne, hvor de er blevet meget aktive deltagere ikke alene for at etablere den beskedne frokost, der følger med, men også som deltagere i den ofte livlige debat. Der har overvejende været tale om en gensidig orientering om udviklingen nord og syd for grænsen. Vi kan ikke pege på store resultater af disse møder, men at møderne har været af betydning for os alle tre (alle seks), er der næppe tvivl om.

Moderne med Troels Fink og Karl Otto Meyer fandt sted på skift i de private hjem. Det skete, at Troels Fink henlagde mødet som en udflugt til hans skov sydvest for Tinglev. Her sidder vi på en fredfyldt plet. Fra venstre følger efter mig, Troels Fink, Lissen og Karl Otto Meyer. Marie Meyer er ikke med. Hun var den gode fotograf. Fot. Marie Meyer 1982.

Adler og Thomsen

Mellem alle disse mere eller mindre officielle opgaver, deltog jeg også i et møde, som organisationen Arbeitsgemeinschaft Europäischer Grenzregionen holdt på Flensborg Rådhus. Jeg var inviteret med som observatør og var ikke et øjeblik i tvivl om, at man gerne så, at også den danske del af grænselandet tilsluttede sig denne organisation. Jeg var dog stadig tilbageholdende og gav ingen løfter. Ved den lejlighed udtalte overborgmester Heinz Adler et ønske om at besøge København og få lejlighed til at træffe Københavns overborgmester. Dette ønske bragte jeg videre til overborgmester Egon Weidekamp. Det varede heller ikke ret længe, før Heinz Adler blev inviteret til at aflægge København et besøg.

Heinz Adler, der var socialdemokrat, og jeg havde i øvrigt et fortræffeligt samarbejde. Vi talte godt sammen og kunne også more os sammen. Han var den første tyske politiker, jeg blev dus med. Heinz Adler havde i sin ungdom haft en drøm om at blive skuespiller. Adler

var imidlertid ikke og ville ikke være medlem af det nationalsocialistiske parti og kunne således ikke regne med nogen fremtid i det fag. I stedet for valgte han juraen. Jeg er ikke i tvivl om, at han havde skuespillerblod i sig. Et følsomt sind og stor sans for dramatik og fest. Adler havde knyttet venskabsforbindelse med vores berømte sanger i USA, Lauritz Melchior, og ejede en stor samling af hans plader. Da den svenske operasangerinde Birgit Nilsson engang sang i Aabenraa ledsaget af Sønderjyllands Symfoniorkester under direktion af den livfulde chefdirigent Carl von Garaguly, inviterede jeg Heinz Adler til at overvære koncerten. Det blev han meget glad ja nærmest lykkelig for, ikke mindst fordi han efter koncerten havde rig lejlighed til at tale med Birgit Nilsson. Sit kunstneriske sind kunne han ikke skjule.

I Adlers overborgmesterår var Artur Thomsen en årrække bypræsident. Artur Thomsen, der var rektor for en skole i Flensborg, gik med stærk interesse op i den nationalpolitiske udvikling. Han er velorienteret og hans og mine synspunkter var ofte ens, også selvom han er tysk og jeg dansk. Hans positive holdning ses også deraf, at han engagerede sig i arbejdet i Grenzfriedensbund, hvis arbejde han bl.a. prægede gennem yderst saglige artikler i Grenzfriedenshefte.

Slesvigland

I marts 1980 markerede landsregeringen i Kiel 25 års dagen for de såkaldte København-Bonn erklæringer, de stort set enslydende regerings-erklæringer, der skulle sikre begge mindretal frie og gode vilkår. De to erklæringer, der er en slags grundlov for de to mindretals forhold, fremkom i sin tid som resultatet af en række forhandlinger, der tog deres begyndelse i 1954. Baggrunden var det forhold, at det hjemmetyske mindretal med ca. 9.700 stemmer var repræsenteret i Folketinget, mens det danske mindretal syd for grænsen med 42.000 stemmer ikke havde noget mandat i den slesvig-holstenske Landdag, som følge af den såkaldte 5% klausul. Statsminister H. C. Hansen benyttede i oktober 1954 en gunstig lejlighed (Vest-Tysklands optagelse i Nato) til at gøre opmærksom på denne urimelighed. Den tyske forbundskansler, Konrad Adenauer tog positivt imod H. C. Hansens henstilling, men fra tysk side ønskede man gensidighed over grænsen og foreslog en dansk-tysk mindretalstraktat. Det afviste man fra dansk side. De to

gensidige erklæringer blev indledningen til en afspænding i grænselandet og dermed til en ny udvikling i det dansk-tyske forhold.

Fra tysk side ønskede man at markere dagen, vel også for at understrege, at man i de 25 år havde praktiseret ånden bag erklæringerne. Efter et mere højtideligt samvær flyttede deltagerne til en »let anretning«. Her blev Troels Fink og jeg placeret ved et mindre bord sammen med ministerpræsident Dr. Gerhard Stoltenberg og tidligere ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel. Ved forskellige lejligheder havde jeg tidligere talt med Kai-Uwe von Hassel og som tidligere nævnt også Gerhard Stoltenberg, så det var ikke et nyt bekendtskab. Kai-Uwe von Hassel havde i øvrigt den tilknytning til Nordslesvig, at hans mor var en datter af skibsreder Michael Jebsen, Aabenraa. Han fulgte fortsat med interesse udviklingen i Nordslesvig.

Jeg fandt det mærkeligt, at både Stoltenberg og von Hassel var påfaldende tilbageholdne og uselskabelige. Da jeg kom hjem, blev jeg klar over årsagen. Den dag havde grosserer Traugott Møller fra Sønderborg netop ladet omdele sit nye tidsskrift Slesvigland til alle husstande i Sydslesvig. I dette første nummer var Troels Fink en af bidragyderne med en artikel af rent sagligt historisk indhold.

Det blev hurtigt klart, at det nye tidsskrift ikke blev hilst velkommen af tyske kredse i Sydslesvig. Især mange nationalt bevidste CDU'ere var stærkt kritiske overfor tidsskriftet, og jeg fik i de følgende år ikke så få opfordringer til at søge at standse udgivelsen af bladet. Dem havde jeg nu intet ønske om at følge og i øvrigt da heller ingen magt til.

Grosserer Traugott Møller var en kendt skikkelse i sønderjysk erhvervsliv. Han var søn af grosserer I. C. Møller i Flensborg, der drev en betydelig tekstil engros forretning. I. C. Møller hørte til de kendte danske. Ved krigsafslutningen gjorde den engelske besættelsesmagt ham til den første overborgmester i Flensborg, et job han under de ekstremt vanskelige forhold løste på smukkeste vis.

Traugott Møller flyttede først i tyverne som ganske ung til Sønderborg for der at fortsætte den del af Møller og Co., der betjente kunder i Nordslesvig. Traugott Møller blev en meget dygtig og bevidst leder af virksomheden i Sønderborg, der hurtigt blev betydelig større end modervirksomheden i Flensborg. Salget omfattede overvejende trikotagevarer og andre tekstilvarer, og salget kom til at omfatte hele Dan-

mark, hvor Traugott Møller efter bedste USA-mønster knyttede mange, især de mindre aftagere tæt til firmaet med særlige serviceordninger og anden assistance. Traugott Møller fik skabt sig en betydelig kapital og sikrede i 1960'erne firmaets fremtid ved at overdrage værdierne til en selvejende fond.

Traugott Møller glemte aldrig, at han var Flensborgdreng, og han viste på forskellig vis levende interesse for den danske udvikling i Sydslesvig. Han havde stiftet et legat »De små glæders legat« til fordel for danske enkeltpersoner i Sydslesvig. Da han fik idéen til at udsende et dansk tidsskrift i Sydslesvig, var han så venlig at inddrage mig i sine overvejelser. Efter at jeg var blevet amtsborgmester, havde vi knyttet forbindelse til hinanden. Vi mødtes i vores fælles interesse for en udvikling af de videregående uddannelser i Sønderjylland. Traugott Møller var en af initiativtagerne til etableringen af handelshøjskolen og af teknikum i Sønderborg, men var også levende optaget af den nationalpolitiske udvikling, som vi ofte drøftede. Vi mødtes også under selskabelige former i hinandens hjem. Da han forelagde mig sin plan om at lade fremstille et tidsskrift, der skulle hedde Slesvigland og overvejende være et blad med artikler, der fastholdt Sydslesvigs danske fortid, var jeg meget betænkelig. Jeg var bange for, at Traugott Møller tænkte sig et blad af ret agitatorisk indhold og følte ikke, at vi på det tidspunkt havde behov for et blad, der kunne forvride de bestræbelser, vi netop da udfoldede for at skabe bedre forståelse. Slesvigland blev nu ikke det kampblad, jeg frygtede, men et nydeligt historisk tidsskrift med korte artikler fra Sydslesvigs historie.

Min første reaktion på bladplanen var at foreslå Traugott Møller, at han i stedet for brugte de millionbeløb, som bladet årligt ville koste, på at styrke Flensborg Avis, der på det tidspunkt var under redaktion af Karl Otto Meyer. Flensborg Avis arbejdede under meget beskedne økonomiske rammer og kunne meget trænge til en fornyelse af trykkerimaskiner m.v. Jeg fandt også, at det kunne styrke bladet, om det fik mulighed for at knytte flere kvalificerede journalister til sig. Disse synspunkter ville Traugott Møller ikke høre på. Han havde allerede, da vi talte om bladet første gang, besluttet sig. Han vidste nøje, hvad han ville opnå med det blad, nemlig at give både danske og tyske en løbende saglig information om Sydslesvigs danske fortid.

At deltage i det grænsepolitiske spil er en speciel opgave og et særligt incitament, som den sønderjyske amtsborgmester får i tilgift til alt det andet spændende, som et amtsborgmesterjob indebærer. Vort grænseland, Sønderjylland, bærer en særlig spænding i sig. Et stridens område har det været gennem mange årtier, men efter afslutningen af den anden store krig er der år for år blevet mere og mere fredeligt. Tiden står heldigvis ikke stille og det er enhver generations pligt at disponere ud fra de eksisterende forhold og muligheder.

Jeg så det som en vigtig opgave at bygge en solid bro fremfor at skabe nye fronter. I dette arbejde har jeg mødt adskillige skeptikere. De gamle dansk-tyske modsætninger ligger dybt i mange menneskers sind, men jeg har ikke følt den skepsis endsige frygt, som nogle sikkert har siddende i sig. Jeg lever i en dyb tro på, at der i dansk kultur og livsform findes en styrke, som ikke sådan kan knægtes men som tværtimod fint kan eksporteres til andre folkeslag. Der er ingen grund til fortsat at pleje vort mindreværds kompleks og vor underlegenhedsfølelse. Tværtimod har vi meget, vi kan give andre.

Fornemme besøg

I disse år modtog grænselandet nogle vigtige officielle besøg, der var med til at befæste den gode udvikling, som landsdelen nationalpolitisk var inde i. Det første betydningsfulde besøg var, da Dronning Margrethe og Prins Henrik deltog i indvielsen af motorvejen og efterfølgende tilbragte et par dage hos det danske mindretal i Sydslesvig.

Regentparrets deltagelse i ceremonien ved grænsen blev en fin indledning til regentparrets besøg hos det danske mindretal i Sydslesvig. Den seneste danske konge, der havde aflagt et besøg i Sydslesvig, var Dronning Margrethes tipoldefar, Christian IX, da han forud for de skæbnesvangre krigsbegivenheder i 1864 aflagde et kort besøg der. Det lå nu mere end 100 år tilbage, og det var ikke mærkeligt, at regentparrets besøg hos det danske mindretal i Sydslesvig blev en stor og begivenhedsrig oplevelse. Medens indvielsen af motorvejen var Vejdirektoratets opgave, i øvrigt dygtigt tilrettelagt og ledet af overingeniør Brøsch fra Motorvejskontoret i Skanderborg, så var tilrettelæggelsen af programmet for regentparrets besøg i Sydslesvig lagt i hænderne på generalkonsul Arne Fog Pedersen. Han inddrog

Kongeskibet i Flensborg Havn under dronninge-besøget der den 14. juni 1978. Afslutningen på regentparrets besøg i Sydslesvig, afskeden på Flensborg Havn, blev en uforglemmelig oplevelse for de tusinder af sydslesvigere, der havde samlet sig for at hylde Dronning Margrethe og Prins Henrik. Da kongeskibet stod havnen ud fulgt af hundreder af lanternesmykkede småbåde og de levende lys tændtes i alle vinduer samtidig med at de forsamlende sang »Danmark nu blunder den lyse Nat« var det, som om det var et eventyr vi oplevede.

mig i dette arbejde, der fandt sted i fællesskab med ledende danske sydslesvigere.

Besøget blev en meget stor succes, et besøg der fulgtes med største interesse fra såvel dansk som fra tysk side. Kongeskibet havde allerede tidligt lagt til kaj i Flensborg Havn, og her tog tusinder af mennesker, både danske og tyske, afsked med regentparret, da Dannebrog på andendagen satte kursen mod København. Det blev for alle en aldeles uforglemmelig sommeraften med det flagsmykkede Dannebrog, og de ligeledes flag- og lanternesmykkede lystbåde, der fyldte havnebassinet. På kajpladsen stod tusinder af mennesker tæt, og i næsten alle vinduer, der vendte mod havnen, havde folk sat levende lys. Aftenen var lys, sommerlig og mild, og da Dannebrog lagde fra kaj sang alle Danmark Nu Blunder Den Lyse Nat. Det var alt sammen både meget smukt og gribende og ægte dansk. Det vakte nok en del undren hos mangan en

tysk politiker, at så mange, både danske og tyske, mødte op i den smukke sommeraften for at hylde Danmarks Dronning. Det var en betagende oplevelse, som jeg aldrig vil glemme.

Kort tid efter regentparrets besøg udtrykte Dronning Ingrid over for mig ved et arrangement i Gråsten ønsket om at aflægge et besøg i Sydslesvig. Jeg kontaktede hurtigt generalkonsul Arne Fog Petersen, der gerne påtog sig opgaven at arrangere et besøg. Dronning Ingrids besøg fandt sted i 1979, men det fik naturligt nok et mere stilfærdigt forløb end regentparrets, Dronning Ingrid vandt ved den lejlighed mange sydslesvigske hjerter gennem sin stilfærdige og betænksomme færden blandt danske der.

Regentparrets besøg i Sydslesvig efterfulgtes af den tyske forbundspræsident Walter Scheels besøg hos det tyske mindretal i Sønderjylland. Også her blev jeg inddraget i tilrettelæggelsen, som den tyske generalkonsul i Aabenraa og det tyske mindretals ledelse havde ansvaret for. Jeg havde i den anledning flere samtaler med generalsekretær Peter Iver Johannsen og med chefredaktør Siegfried Matlok, inden programmet endeligt kunne udformes. En af opgaverne var at finde et egnet sted, hvor Walter Scheel kunne nedlægge en officiel krans. Siegfried Matlok foreslog, at det skete på Dybbøl, men det var jeg afvisende overfor. Jeg syntes ikke, at tiden var inde til at inddrage Dybbøl Banke i et sådant besøg. Valget faldt i stedet på Burkal Kirkegård, hvor der, som i øvrigt flere steder i Sønderjylland, findes et fælles dansk-tysk mindesmærke for de faldne fra første verdenskrig. Det blev en smuk og enkel højtidelighed, hvor Knud Enggaard repræsenterede den danske regering.

På sin tur igennem Sønderjylland besøgte Walter Scheel, bl.a. ledsaget af ministerpræsident Gerhard Stoltenberg, også det tyske samlingssted Knivsbjerg. Her findes et samlet minde for de omkring 700 tyske nordslesvigere, der ved frivillig deltagelse i den anden verdenskrig satte livet til. Her standsede Walther Scheel og hans følge helt stilfærdigt i nogle minutter. Dagen sluttede med en større sammenkomst i den tyske idrætshal i Tinglev, hvor Walter Scheel og jeg udvekslede gaver, hvorefter han med helikopter igen fløj sydpå. Inden da havde de tyske gæster og en større repræsentation fra Sønderjylland, herunder også repræsentanter for det tyske mindretal, deltaget i en behagelig frokost ombord på kongeskibet i Aabenraa Havn.

Under køreturen kørte jeg i bil med Gerhard Stoltenberg. Han, der er kølig af natur, var ikke særlig snakkesalig, og det virkede ikke som om turen, og det vi så, interesserede ham ret meget. Måske var hans tanker i Bonn. Han opfattede vist kun opholdet i Kiel som et trappe-trin på vej mod en højere placering i tysk politik.

Regentparrets, Dronning Ingrid's og Walter Scheels besøg hos de respektive mindretal var for mig at se en ny milepæl på vejen frem imod et mere afslappet forhold i vort grænseland.

I 1978 fik vi også et officielt besøg af den tyske ambassadør i København, Hans Hofmann. Det skete efter min indbydelse. Jeg havde truffet Hofmann adskillige gange og fandt, at det ville være en god idé, om han ville aflægge Sønderjylland et mere officielt besøg, idet hans besøg i Sønderjylland almindeligvis alene gjaldt det tyske mindretal. Besøget skabte en del furore, fordi det fandt sted den 28. og 29. august 1978. Den 29. august er som bekendt årsdagen for de dramatiske begivenheder i 1943, der medførte, at den danske hær og flåde blev sat ud af funktion, og den danske regering måtte gå af. Besøget havde først været fastlagt til to andre dage, og da vi måtte flytte det flere gange, hæftede jeg mig ikke ved selve datoen den 29. august, heller ikke selv om den står brændt ind i mit sind. Jeg tog den offentlige kritik meget afslappet, fordi jeg ser begivenhederne den 29. august som en dansk sejr for de synspunkter, jeg gik ind for. For den danske flåde var dagen da i øvrigt en fin dag. Den viste, at den var villig til at slås.

Som et slags afslutning på regentparrets besøg i Sydslesvig blev Lissen og jeg indbudt til at besøge ambassadørparret Oldenburg i Bonn. Det var en indbydelse, vi med glæde tog imod. Både Troels og Marie Oldenburg havde boet en tid i Flensborg og havde et indgående kendskab til vore grænselandsforhold. Lissen og jeg havde en meget behagelig aften i det smukke ambassadørhjem, hvor også Prinsesse Benedikte og Prins Richard deltog i middagen og det efterfølgende samvær. Prinsesse Benedikte kendte jeg godt fra hendes arbejde og store interesse for spejderbevægelsen, og Prins Richard viste sig at være en meget livlig og morsom selskabsmand. Blandt deltagerne i samværet, der begyndte med et krebsegilde, var også den senere forbundspræsident dr. Weizsäcker, som jeg havde en længere samtale med. Han havde som dreng tilbragt nogle år i København, hvor hans far dengang var ambassadør. Weizsäcker var et meget vidende, stilfærdigt og afbalanceret menneske.

Willy Brandt

Et af de fornemste besøg var ikke møntet på amtsrådet. Det var Socialdemokratiet, der i 1972 fik et slags officielt besøg af ministerpræsident Willy Brandt. Den kendte politiker var på nogle få dages Danmarksbesøg, og overnattede bl.a. på Hotel Hvide Hus i Aabenraa. Socialdemokratiet var så venlig at indbyde mig til at deltage i middagen. Den eneste anden ikke socialdemokratiske deltager var politimester Iver Møller. Det blev en meget fornøjelig middag med vel omkring en fyrre-halvtreds deltagere. Helt overvejende socialdemokratiske politikere, herunder adskillige ministre med Jens Otto Krag i spidsen. Det var en stor fordel for samværet, at Willy Brandt efter års ophold, som flygtning i Norge (og Sverige) talte et udmærket og klart norsk. Det virkede ikke på mig, som om Willy Brandt var særlig interesseret i samværet ved middagen. Det var, som om hans tanker var helt andre steder, men han havde sikkert også meget andet at spekulere på end at underholde danske partifæller ved en middag i Aabenraa. Det samme gjaldt i nogen grad også Jens Otto Krag. Han virkede lidt fjern, men han havde også nok at spekulere på her, hvor han arbejdede for at få Danmark ind i EF samarbejdet også uanset stor modstand i hans eget parti.

Efterfølgende talte Willy Brandt for en meget stor forsamling, overvejende socialdemokrater i Sønderjyllandshallen. At det var et socialdemokratisk møde kunne ingen være i tvivl om, for han begyndte med at sige »kammerater«, og så vidste vi jo, hvor vi var.

Dronning Ingrid

At skrive mine erindringer uden at nævne Dronning Ingrid, kan ikke lade sig gøre.

Jeg er helt sikker på, at Dronning Margrethe med glæde tiltræder, at jeg kalder Dronning Ingrid for sønderjydernes egen dronning.

En borgmester i Aabenraa og en sønderjysk amtsborgmester får helt naturligt nær kontakt til kongehuset, og især til Dronning Ingrid der i hele hendes danske tilværelse har vist Sønderjylland en ganske særlig og varm interesse. Det er en interesse, som Hendes Majestæt har omsat i praktisk arbejde igennem sit virke for Ingrid Indsamlingen, Sønder-

Da kronprinsesse Ingrid i følge med Kronprins Frederik i 1936 første gang aflagde et besøg i Sønderjylland kunne jeg som meget ung spejderleder i Sønderborg også byde kronprinsessen velkommen. Det sker her, mens spejderne bagved gør honor.

jysk Hjælpefond og Kronprinsesse Ingrids Feriehjem for Sønderjyske Børn. Dette socialt betonedede arbejde, der i de økonomisk vanskelige år i 30'erne og 40'erne har været til uvurderlig gavn for hundredvis af sønderjyske børn, er i de seneste 25 år ændret til Ingridfonden for Sønderjylland, en fond der i årenes løb har været i stand til at give flere end 300 unge dygtige sønderjyder mulighed for at drage ud på et længerevarende udlandsophold.

Dronning Ingrids aktive arbejde for Sønderjylland har nu været i mere end 60 år. Dronningen og hendes trofaste virke er blevet en del af den sønderjyske hverdag.

For de af os, der ofte har haft lejlighed til at møde Dronning Ingrid på ture rundt omkring i Sønderjylland eller på Gråsten Slot, står der en ganske særlig respekt omkring hendes stærke personlighed. Klog og vidende, rolig, afbalanceret, beskeden, venlig og betænksom er ord,

50 år senere kunne jeg på Gråsten Slot omend bevæbnet med en stok takke Hendes Majestæt for et omfattende virke og en aldrig svigtende interesse for Sønderjylland. Det samme gentog sig ved Dronningens 60 års jubilæum i 1996. Foto H. C. Gabelgaard 1986.

der kan karakterisere Dronning Ingrid, som ikke mindst vi sønderjyder har så meget at sige tak for. Det gælder ikke mindst det gode eksempel, som hun og den kongelige familie er for alle danske.

En anden sand ven af Sønderjylland vil jeg også gerne nævne, skibsreder Mærsk McKinney Møller. Hver gang jeg har talt med skibsrederen har jeg glædet mig over, hvor velorienteret han er om udviklingen i grænselandet. A. P. Møller-familiens interesse for Sønderjylland har altid været stor, og helt op til i dag har familiens interesse sat varige fingeraftryk både nord og syd for grænsen.

Det er godt for et grænseland som vort at have sådanne venner.

Finansielle kontakter

Mit arbejde og mine mange kontakter førte også med sig, at jeg blev medlem af en række bestyrelser for fonde, legater, selskaber og andet. Beklageligvis er det udelukket her at omtale dem alle, og jeg har valgt alene at skildre mit arbejde i den finansielle sektor, en skildring der måske kan have almen interesse.

Tryg Forsikring

I 1956 aflagde direktør F. L. Crone, København, en visit i forretningen og opfordrede mig til at indtræde i De Gensidige Forsikringsselskaber Danmarks repræsentantskaber. Det var meget begrænset, hvad jeg da kendte til forsikringsvirksomhed, men jeg sagde straks ja og drog afsted til København til mit første møde i de to forsikringsselskaber, et for liv og et for skade. Forsikringsselskaberne Danmark havde den gang til huse i Niels Brocks Gade i den gamle palæagtige bygning på hjørnet til H. C. Andersens Boulevard. Gennem et imponerende trapperum kommer man op til mødelokalerne på 1. sal, hvor repræsentantskabet samles i den store mødesal, der er smukt dekoreret med forgyldt stuk. Alt var præget af en vis gammeldags fornemhed, mange medlemmer var fra det store landbrug, godsejere og grever samt kendte advokater. Møderne formede sig nærmest som et ritual i en ganske bestemt rytme. Tjenere i kadetstribede jakker med guldknapper tog imod vort tøj og skænkede kaffe og de drinks, vi måtte ønske, samt serverede den frokost, der normalt fulgte efter møderne. En gang om året varede møderne den hele dag og sluttede med en festlig middag i selskabernes egne smukke lokaler i Niels Brocks Gade. Her serveredes både god mad og årgangsvine, og de, der lod sig inspirere, holdt en tale. Vi mødte alle op i smoking, der medvirkede til at gøre det hele endnu mere festligt.

Den ledende og dominerende direktør i selskabet var F. L. Crone, og omtrent samtidig med min indtrædelse i repræsentantskaberne blev

I denne smukke mødesal i forsikringselskaberne Danmark er bordet dækket til den årlige fine middag.

direktør H. C. Andersen direktør i livsselskabet og O. H. Dall i skadeselskabet. H. C. Andersen blev hentet fra en stilling som finansdirektør i FN i New York. O. H. Dall kom fra Danmarks egen organisation. Få år senere fratrådte direktør Crone, der med tilfredshed kunne se tilbage på, at de to selskaber i hans direktørtid var blevet styrket.

I 1965 indtrådte jeg i Danmark-selskabernes bestyrelser og kom dermed nærmere på selskabets ledelse og beslutninger. Omkring samme tidspunkt købte selskaberne en trafikalt velbeliggende grund umiddelbart vest for Lyngby station med henblik på der at bygge et nyt hovedsæde. Huset, et højhus, blev dimensioneret således, at en stor del af det skulle udlejes til anden side. Her var det så heldigt, at Danmark-

selskaberne var inde i en samarbejdsperiode med Den Almindelige Brandforsikring For Landbygninger (Landbygningerne), der viste interesse for at gå med i projektet. Landbygningerne kunne således flytte ind i det nye hus samtidig med Danmark-selskaberne, men en ikke ubetydelig del blev også udlejet til anden side. Før byggeriet var færdigt, fratrådte direktør Dall og afløstes af den unge cand.jur. Steen Rode. Og da H. C. Andersen måtte forlade sin stilling på grund af sygdom, blev Preben Neergaard hans efterfølger. Da vi flyttede til det nybyggede moderne hus i Lyngby begyndte ikke alene en ny tid rent lokalemæssigt, men der skete også hurtigt forandringer på det administrative niveau, og det lykkedes Steen Rode og hans medarbejdere i løbet af få år at udvikle den gamle meget traditionsbundne organisation til en moderne konkurrencedygtig virksomhed, der nøje fulgte markedet og skabte gode økonomiske resultater.

I 1960'erne var der opbrud i forsikringsbranchen. En række større og mindre fusioner fandt sted for ad den vej at styrke det enkelte selskab i den stadigt skarpere konkurrence i et aktivt og accelererende samfund. Med i vurderingen var også vort lands forventede indtræden i det europæiske fællesskab. For Danmark-selskabernes vedkommende førte dette i første omgang til en fusion, hvorved der dannedes et livs-selskab Danmark-Tryg-Fremtiden. Tryg, der havde hovedsæde i København, havde en ganske stærk position inden for livsforsikring, og Fremtiden, der havde hovedsæde i Aalborg, en tilsvarende stærk position i store dele af Jylland. Forhandlingerne udvidedes, og flere selskaber blev inddraget i forhandlingerne om at danne en stærk dansk forsikringskoncern, omfattende såvel livs- som skadeforsikring. Slutresultatet blev, at der skabtes en betydelig fusion af det tidligere nævnte livsforsikringsselskab og en række skadeselskaber med bl.a. Landbygningerne som deltager.

Der fulgte herefter en kort periode, hvor vi måtte arbejde med en meget stor direktion og se at finde fælles fodslag i den nye bestyrelse. Det varede imidlertid kun kort, idet der viste sig så store samarbejdsproblemer i direktionen, at alle måtte erkende, at dette ikke kunne fortsætte. Slutresultatet blev, at Landbygningerne, der ellers var blevet stærkt repræsenteret i den nye organisation, der fik navnet Tryg Forsikring, meldte fra, gik ud af samarbejdet og forlod bygningen i Lyngby. De ledende folk i Landbygningerne dengang var formanden for repræ-

sentantskabet, godsejer kammerherre Aksel Olufsen, Struer, formanden for tilsynsrådet, godsejer Hans Oluf Langkilde, Bramstrup på Fyn, og den administrerende direktør Knud T. Knudsen.

Det var set med mine øjne en uønsket udvikling, men gemytternes uoverensstemmelse kan være så stor, at man må drage en konsekvens deraf. De tilbageværende direktører og bestyrelsesmedlemmer fandt imidlertid hurtigt sammen i et meget positivt samarbejde, og det daglige arbejde faldt igen på plads.

Antallet af direktionsmedlemmer nedtrappedes efterhånden ved naturlig afgang. Til sidst var Steen Rode administrerende direktør, igennem en lang årrække i nært samarbejde med direktørerne Jørgen Sten Larsen og Fritz Busch, samt direktør Bent Vestergaard Christensen. Tryg Forsikring var nu sat på skinner og opnåede hurtigt en stærk placering i den danske forsikringsverden. Spørgsmålet om at finde nye samarbejdspartnere blev dog ved at ligge i luften, og der fulgte senere (1990) en samarbejdsaftale imellem Tryg, Nykredit og Unibank. Jeg var meget glad for de mange år, jeg fik i Tryg Forsikring. Bortset fra den turbulente tid sammen med Landbygningerne var det en meget behagelig fornemmelse at være med i bestyrelser og forretningsudvalg, hvor arbejdet var præget af stor samarbejdsvilje og saglighed. I Danmark-selskabernes tid var det først overretssagfører Aage Faurshou, København, og siden den energiske fabrikant Eigil Hede Nielsen, Horsens, der var formænd for bestyrelsen. Han efterfulgtes af direktør Svend Albrechtsen fra Haslev, der i mange år prægede arbejdet med besindighed og sund fornuft. Han efterfulgtes af en formand af samme type, advokat Jørn Hall, København.

Det var lidt vemodigt at forlade Tryg Forsikring, da jeg faldt for aldersgrænsen. Direktionen var meget dygtig til at placere selskabets midler gunstigt, og man skabte i disse år et solidt økonomisk grundlag, der igen dannede baggrund for den ekspansion, som Tryg Forsikring efterfølgende kunne gennemføre.

Nykredit

En dag i 1959 fik jeg besøg af tidligere borgmester Holger Fink på mit kontor i forretningen. Holger Fink var ikke noget nyt bekendtskab.

Han var kendt af alle i byen, og jeg havde som dreng ofte været i det Finkske hjem på Klinkbjerg, idet jeg gik i samme klasse som tvillingerne Peter og Poul. Holger Fink var formand for Sønderjyllands Kreditforening, og han kom for at fortælle mig, han nu ville holde op der, og at han havde besluttet, at jeg skulle afløse ham i repræsentantskabet. Jeg skal ærligt vedgå, at jeg ikke havde megen indsigt i, hvorledes en kreditforening virkede, men vidste godt, at vi selv havde et lån i vort hus i Sønderjyllands Kreditforening. Jeg blev da, som Holger Fink sagde det, udpeget til at være låneindstillende repræsentant. Det betød, at jeg, efter at en vurderingsmand havde set på en ejendom og afgivet en indstilling, skulle tage stilling til, om jeg var enig med ham, eller om jeg ville foreslå en anden låneramme. Det var meget nemt, og jeg fik ikke mange sager, fordi det alene drejede sig om parceller i Aabenraa by. Samtidigt blev jeg medlem af repræsentantskabet, og det betød, at jeg en eller to gange om året skulle give møde i repræsentantskabet i kreditforeningens lokaler på Åstrupvej i Haderslev. Holger Fink blev som formand afløst af gårdejer Jakob Ravn, Simmersted, en dygtig og stovt landmand, som jeg kom til at sætte overordentlig stor pris på. På det tidspunkt var P. A. Callø endnu direktør i kreditforeningen. Callø hørte til de kendte sønderjyske ledere og havde i 1920 været med til at skabe sønderjydernes egen kreditforening. Det var hans fortjeneste, at det ikke alene blev en forening for landejendomme men også for byejeendomme. Det fik afgørende betydning, da landbrugskrisen satte ind omkring 1930. Situationen tilspidsedes da derhen, at landmændene var ved at storme kreditforeningens lokaler. Omkring samme tid måtte staten gå ind og garantere for værdien af obligationerne. De problemer lå nu langt tilbage, og kreditforeningen var blevet et økonomisk velfungerende og solidt kreditinstitut, som folk kunne have tillid til.

Først i 1960'erne afløste bankdirektør Svendaage Marcussen, P. A. Callø som direktør. Gårdejer Mads Thuesen, Anslet, fortsatte som landbrugskyndig direktør, og der udpegedes en særlig bygningskyndig direktør, nemlig Callø's svigersøn, ingeniør Holger Bayer, Haderslev. Da Mads Thuesen uventet døde, afløstes han af gårdejer Aage Hoyer, Juhlsmilde ved Christiansfeld. Foreningens daglige drift lededes med stor omtanke og megen sans for fornuft og rimelig sikkerhed. Det var da også sjældent, at foreningen kunne notere tab, der er værd at nævne.

Repræsentantskabsmøderne fandt sted i foreningens smukke ejendom på Åstrupvej. Møderne var ret korte, og der var sjældent de større problemer at drøfte. Regnskaberne var normalt meget positive og viste en sund og god udvikling. Efter repræsentantskabsmøderne mødtes repræsentantskabet med direktion og medarbejdere til et stykke smørrebrød enten på Harmonien eller på Hotel Høppner. Her bød traditionen, at ordet var frit, og mange tog almindeligvis ordet og talte ofte også om forhold, som ikke direkte vedrørte kreditforeningen, f.eks. udviklingen i Sønderjylland, politik eller økonomi. Disse sammenkomster fik ofte karakter af et lille dansk nationalt møde, og jeg erindrer mange af dem som meget positive oplevelser, idet ingen lagde skjul på egne meninger. I 1959 var jeg, 40 år gammel, den absolut yngste af repræsentantskabsmedlemmerne. Mange var op i 80'erne, og mange havde således været med som voksne ved Genforeningen i 1920. Det var næsten alle markante folk, stærke sønderjyder, der var vant til at stå sammen om at løse en opgave.

I slutningen af 1960'erne begyndte spørgsmålet om en mulig fusion med andre kreditforeninger at dukke op. Det var ikke et behov, vi følte var til stede i Sønderjyllands Kreditforening. Foreningen var inde i en særdeles god udvikling. I 1960 var det samlede udlån på 280 mio. kr., og i 1969 var det steget til 1,4 mia. kr. Trods den stærke inflation var der tale om en meget betydelig fremgang. Det var da heller ikke med vores gode vilje, at vi påbegyndte fusionsforhandlinger. De fandt sted efter et stadig større pres fra regeringen.

Efter en forhandling i København kom Jacob Ravn og Svendaage Marcussen tilbage til repræsentantskabet og meddelte os, at det nu gjaldt om at handle, idet boligministeren havde gjort det klart, at hvis ikke branchen selv fandt frem til en frivillig ordning, ville der komme et diktat igennem en lovgivning.

Den besked satte gang i en række undersøgelser og overvejelser, der endte med forhandlinger til forskellig side. Jeg deltog i et vist omfang i disse forhandlinger, idet jeg var blevet valgt til næstformand i repræsentantskabet. En overgang havde vi størst sympati for at fusionere med en af de store kreditforeninger i Odense, men slutresultatet blev, at vi søgte tilknytning til den Vest- og Sønderjyske Kreditforening i Ringkøbing, som vi fusionerede med i 1970. Denne nye kreditforening fik imidlertid kun en kort levetid. Det skyldes ikke, at samarbejdet

ikke var godt. Det fungerede udmærket, men det var nok det almindelige indtryk, at en fusion af den størrelse ikke var tilstrækkelig til at klare fremtidens krav. Slutresultatet blev, at der blev etableret en Jyllands Kreditforening omfattende kreditforeninger i Viborg, Ålborg og Århus foruden Ringkøbing og Haderslev. Den nye kreditforening fik som udlånsområde hele Jylland og kunne begynde med et samlet udlån på ikke mindre end godt 11 mia. kr. Tilsvarende fik de nydannede Forenede Kreditforeninger med hovedsæde i København et udlånsområde omfattende Fyn og Sjælland med tilhørende øer, medens Kreditforeningen Danmark og den noget mindre Byggeriets Realkreditfond kunne udlåne i hele Danmark. Dermed havde regeringen opnået, det den ønskede, kraftigt at reducere antallet af kreditforeninger, men samtidig skabt basis for en hård og ubønhørlig konkurrence de få kreditforeninger imellem.

Bestyrelsen for Jyllands Kreditforening fik ikke færre end 21 medlemmer. Her valgtes landsretssagfører Johannes Sørensen, Randers, til formand og tidligere gårdejer Peter Damgaard, Kolding, til næstformand. Også direktionen, der blev dannet ved sammenlægningen, blev stor. Der var i alt nitten direktører, hvoraf dog kun de seks var administrerende. De øvrige landbrugskyndige eller bygningskyndige direktører var ofte ansat på deltid. Efter at den meget talende direktør Wittrup, Viborg, en kort overgang var formand for direktionen udpegedes Svendaage Marcussen til formand. Da han en del år senere faldt for aldersgrænsen, afløstes han på formandsposten af direktør Bent Rasmussen fra Ålborg. I 1979 afløste jeg Peter Damgaard som næstformand i bestyrelsen.

De første år i Jyllands Kreditforening forekom noget turbulente. Vi var mange til stede ved alle møder, og alle skulle vænne sig til den nye opgave, at skabe en hele Jylland omfattende, solid og effektiv kreditforening. Formanden landsretssagfører Johannes Sørensen kastede sig med stor interesse ud i den opgave, og deri støttedes han stærkt af direktionsformændene Svendaage Marcussen og Bent Rasmussen. Trods de vanskelige overgangsår lykkedes det at skabe den ønskede kreditforening, hvis år i øvrigt blev præget af en meget stærk konkurrence med andre institutter om at vinde markedsandele.

Den første store generalforsamling, hvor der skulle foretages nyvalg af den samlede bestyrelse, blev et vældigt tilløbsstykke, hvor folk fra

hele Jylland i biler og busser valfartede til Silkeborg, hvor generalforsamlingen fandt sted i et i dagens anledning opstillet stort telt. Det blev en yderst vanskelig opgave for den udpegede dirigent, højesterets-sagfører Løbner. Valghandlingen tog meget lang tid, og det meste af dagen gik med at afvikle generalforsamlingen. De enkelte egne virkede naturligt nok hver for sig for at få deres kandidater valgt, men slutresultatet blev, at vi fik valgt en bestyrelse, der bredt repræsenterede både forskellige fagområder, men også geografisk dækkede hele det jyske område. Jeg fortsatte som medlem af bestyrelsen, der nu var nedbragt til tolv valgte medlemmer, foruden det af ministeriet udpegede medlem. Det lykkedes herefter ret hurtigt at skabe en effektiv bestyrelse, hvis medlemmer arbejdede godt sammen. Da direktionen samtidig pø om pø blev nedtrappet til alene at udgøre de administrerende direktører fra fem hjemsteder (Haderslev, Ringkøbing, Viborg, Ålborg og Århus), begyndte ledelsen at fungere tilfredsstillende. Den hårde konkurrence fra Kreditforeningen Danmark og Byggeriets Realkreditfond førte til, at også vi måtte sætte ind på dette område bl.a. ved at oprette særlige interessegrupper for de forskellige udlånsområder, landbrug, alment nyttigt byggeri og erhvervsbyggeri. Selvom vi i visse år måtte notere en mindre tilbagegang i markedsandele, var disse ændringer dog ikke større, end at vi kunne tage dem som udtryk for den tilpasning, der måtte finde sted efter realkreditreformen, hvor flere kreditforeninger mistede den eneret, de havde haft til udlån i visse områder.

Jeg mindes mine femten bestyrelsesår i Jyllands Kreditforening med stor glæde. Johannes Sørensen havde store evner til at formidle samarbejdet, omend jeg af og til følte, at møderne tog længere tid end nødvendigt. I sin ledelse af bestyrelsen blev han stærkt støttet af Peter Damgaard, der var en livlig samarbejdspartner med kontante synspunkter.

For direktionens vedkommende valgte vi at lade den bestå af de fem direktører, der var ansvarlige for hver sit geografiske område. De havde hver for sig udstrakte bemyndigelser til selvstændigt at disponere i det enkelte hjemsted, medens direktionen som sådan traf beslutningerne i møder ledet af formanden for direktionen. En ekspert i organisation vil nok mene, at vi ved denne decentrale struktur gjorde det vanskelig at træffe overordnede beslutninger. Det viste sig imidlertid ikke at være tilfældet, idet de fem direktører hurtigt fandt frem til et

Jyllands Kreditforenings bestyrelse og direktion samlet i Viborg i 1980. Fra venstre ses siddende R. Terp, K. Pedersen, N. O. Madsen, Erik Jessen, Johs. Sorensen, B. Rasmussen, M. Hoyer og J. Larsen. Bageste række fra venstre O. Chr. Jørgensen, J. Bruun, J. Chr. Ravn, O. Smedegaard Andersen, K. Fisker Petersen, I. Pedersen, G. Kallehaug, N. C. Hove, J. Faurholdt, A. W. Basse, E. Boesen, M. Jepsen, M. Nielsen, S. Hjortshøj Nielsen, K. M. Dideriksen.

meget positivt og sagligt samarbejde. Når Jyllands Kreditforening kom så godt igennem de vanskelige år med stærk konkurrence og tabsgivende vurderinger, vil jeg mene, at dette netop skyldes den decentrale struktur, hvor vi i hvert af de fem geografiske områder havde en direktør, der samtidig var medlem af den ansvarlige direktion.

I flere år havde Jyllands Kreditforening et nært samarbejde med Forenede Kreditforeninger. De to foreninger havde hvert sit udlånsområde og lå således ikke i konkurrence med hinanden. Samarbejdet omfattede udveksling af erfaringer, fælles reklame og fælles udvikling af edb-service m.v. Det fungerede alt sammen udmærket. Da Johannes Sørensen i 1983 ønskede at holde op som formand, bad bestyrelsen mig om at overtage formandsposten. Det gjorde jeg og fik landsrets-sagfører Ingvarth Pedersen, Ålborg som næstformand. Bestyrelsen bestod da af seksten medlemmer, hvoraf de ti var valgte, de fem medarbejdervalgte og det sidste medlem udpeget af boligministeren. Det var i min formandstid ekspeditionssekretær J. Faurholt, med hvem jeg havde et fortræffeligt og yderst behageligt samarbejde. Faurholt havde den indstilling, at han kun påvirkede forhandlingerne i bestyrelsen, når han følte at diskussionen var på afveje i forhold til de samfundsmæssige og offentlige interesser, han var udpeget til at varetage.

Det vigtige spørgsmål, der lå på bestyrelsens bord i 1983, var, om samarbejdet med Forenede Kreditforeninger skulle fastholdes, ophøre eller udvides med henblik på senere fusion. Reelt var der vel kun to muligheder at vælge imellem, at fusionere eller at ophøre med samarbejdet. Det sidste ville formentlig have betydet, at Jyllands Kreditforening ville være begyndt at udlåne på øerne, og at Forenede Kreditforeninger ville være begyndt at udlåne i Jylland. Det måtte være en uønsket udvikling. Jeg vurderede situationen derhen, at de to foreningers direktioner havde et godt forhold til hinanden og gik ind for en sammenlægning af de to foreninger til én forening. Det blev en ganske vanskelig sag, idet det viste sig, at Jyllands Kreditforenings direktion stod delt. Direktør Mogens Høyer, Århus og direktør Jørgen Larsen, Ringkøbing, gik stærkt imod en sammenlægning. Modsat var direktør Bent Rasmussen, Ålborg og direktør Hjortshøj Nielsen i Viborg tilhængere af sammenlægningen. I Haderslev måtte vi først i min formandsperiode skifte direktør, idet direktør A. W. Basse da fik overdraget andre opgaver. Basse var en dygtig realkreditmand. Han havde en fortid som kontorchef i Boligministeriet og havde samtidig været det offentlige repræsentant i Jyllands Kreditforenings bestyrelse, men Basses styrke lå ikke i den praktiske ledelse af et hjemsted i en kreditforening, hvor man hver dag nøje skal følge udviklingen på markedet. Som Basses afløser udpegedes cand. jur. Jørn Hansen, der en kort tid havde virket som advokat i Horsens. Også Jørn Hansen fandt, at en fusion var den rigtige vej at gå.

For mig var det ydermere vanskeligt, at medarbejderrepræsentanterne i bestyrelsen viste sig meget tilbageholdende. Alligevel mente jeg at måtte fastholde mit synspunkt om, at en fusion i det lange løb ville være den naturlige og den bedste ordening for realkreditudviklingen i Jylland og for medarbejderne. Så jeg fortsatte med bestyrelsens tilslutning mine kontakter til ledelsen af Forenede Kreditforeninger. Der blev afholdt en række forhandlingsmøder, hvor Forenede Kreditforeninger almindeligvis var repræsenteret af formanden, direktør Erik Udsen og næstformanden, fhv. finansminister Poul Møller, samt den administrerende direktør Hans Ejvind Hansen. Fra Jyllands Kreditforenings side deltog almindeligvis næstformanden, landsretssagfører Ingvarth Petersen og medarbejderrepræsentanten fuldmægtig Kaj Fisker Petersen og jeg. Det blev nogle ret komplicerede forhandlinger, hvor

jeg var noget trykket af, at jeg ikke havde fuld opbakning på hjemmefronten.

Efter mange forhandlinger opnåedes der dog enighed i bestyrelsen om at indstille til en generalforsamling, der blev afholdt i Silkeborg, at vi fusionerede med Forenede Kreditforeninger.

De to direktører, der var imod fusionen, foretrak at holde op, hvilket også i praksis lod sig gøre, idet de begge nærmede sig pensionsalderen og fik tilbudt en fratrædelsesordning. Til det sidste var der stor usikkerhed om, hvad den nye forening skulle hedde. Mange forslag svirrede i luften, men ved et bestyrelsesmøde om formiddagen før generalforsamlingen, hvor også direktør Hans Ejvind Hansen deltog, fremkom han med forslaget om at kalde den nye kreditforening for Nykredit. I lang tid havde vi ellers kredset omkring navnet Den Nye Danske Kreditforening, selvom vi fandt, at det nok lå lidt tæt på forsikringsselskabet Nye Danskes navn. Navnet Nykredit blev straks accepteret af alle og blev umiddelbart efter lanceret på den generalforsamling, der vedtog fusionen. Der deltog et par hundrede medlemmer i generalforsamlingen. Jeg var meget tilfreds med, at kun ganske få stemte imod.

Den nye kreditforening, der fik hovedsæde i Otto Mønstedts smukke gamle bygning på Otto Mønstedts Plads nr. 9 i København, begyndte sin tilværelse som en almindelig forening, men blev senere omdannet til en forening, der ejede samtlige aktier i et nydannet aktieselskab Nykredit A/S. Der var enighed om, at direktør Hans Ejvind Hansen, København, ville være godt egnet som formand for den nye direktion. Deraf fulgte, at Jyllands Kreditforening burde stille med formanden for bestyrelsen. Her faldt valget på mig. Jeg fik næstformanden i Forenede Kreditforeninger, tidligere finansminister Poul Møller som næstformand. Den hidtidige formand i Forenede Kreditforeninger, direktør Erik Udsen, fratrådte samtidig på grund af alder.

I fusionsaftalen indgik, at Nykredit i en overgangsperiode på seks år skulle ledes af en bestyrelse, et forretningsudvalg og en direktion, der fremkom ved at lægge de to sammensluttende foreningers bestyrelser, forretningsudvalg og direktioner sammen. Det medførte, at bestyrelsen blev på godt 30 medlemmer og forretningsudvalget på omkring 16. Boligministeriet udpegede dog kun et medlem til bestyrelse og forretningsudvalg. Valget faldt på stiftamtmand Henning Strøm,

Forud for dannelsen af Nykredit rejste ledelsen en tur landet rundt for at sælge ideen til medarbejderne. Her er det direktorerne Hans Ejvind Hansen og Bent Rasmussen. Bagest skimtes daværende direktør i Haderslev, Jørn Hansen.

der i en årrække havde repræsenteret det offentlige i Forenede Kreditforeningers bestyrelse. Vi måtte således tage afsked med ekspeditionssekretær Jes Faurholt, hvilket vi fra Jyllands Kreditforenings side stærkt beklagede. Direktionen kom efter aftale til at bestå af ikke færre end ti medlemmer, hvor som nævnt Hans Ejvind Hansen blev formand og Bent Rasmussen næstformand. Tilsvarende blev også det nye styrelsesråd (repræsentantskab) dobbelt så stort, som det hidtidige. Det sidste indeholdt nu ikke problemer af nogen art. Derimod viste det sig at være et tungt apparat at lade foreningen lede af en bestyrelse på omkring 30 medlemmer. Da også direktionens medlemmer deltog i bestyrelsesmødet, var der almindeligvis godt fyrrer personer til stede. Det kom næsten til at virke som et repræsentantskab. En del af opgaverne måtte da også overdrages til det noget mindre forretningsudvalg. Selvom om det kunne have været ønskeligt, anså jeg det ikke for relevant at foreslå en reduktion af antallet af bestyrelses- og forretningsudvalgsmedlemmer. Vi var alle bundet af den foreliggende aftale

Som nævnt kom direktionen i Nykredit til at bestå af ikke færre end ti direktører, hvoraf dog formandskabet (formand og næstfor-

mand), Hans Ejvind Hansen og Bent Rasmussen fik tildelt særlige beføjelser. Fra Forenede Kreditforeninger indgik direktør Mogens Munk Rasmussen, København, og Keld Christiansen, Odense, i direktionen. I Ringkøbing var direktør Jørgen Larsen blevet erstattet af direktør M. A. Brændgaard, som vi hentede fra en underdirektørstilling i Viborg. Vanskeligere var det at finde en afløser for direktør Mogens Høyer, Århus. En annoncering kaldte ikke den rigtige ansøger frem. Vi bad derfor et konsulentfirma om at undersøge markedet. Konsulentfirmaet foreslog derefter, at vi spurgte økonomichef Thorleif Krarup hos Bang og Olufsen i Struer. Det gjorde vi. Der kom flere forhandlinger, hvoraf de første sluttede med, at Thorleif Krarup ikke mente, at stillingen var noget for ham. Hans Ejvind Hansen og jeg var dog under samtalerne blevet meget overbeviste om, at vi her sad overfor den rigtige mand. Det førte til en ny forhandling, hvor Thorleif Krarup sagde ja. I bestyrelsen var der imidlertid ikke umiddelbar tilslutning til min indstilling om at ansætte Thorleif Krarup. Det hang sammen med, at der også var en intern ansøger, som en del af bestyrelsen foretrak. Måske var det også af betydning, at Krarup kun var 33 år. Da det tidligere havde været offentliggjort, kan jeg her fortælle, at der i den forbindelse fandt flere afstemninger sted, og at Thorleif Krarup til sidst blev udpeget som direktør, dog alene fordi min stemme (formandens stemme) blev den afgørende. Det var således på tyndest mulige grundlag, Thorleif Krarup kunne begynde, men det viste sig hurtigt, at han trods sine kun 33 år havde rige lederevner og hurtigt fik etableret et positivt samarbejde med medarbejderne i Århus. Samtidig markerede han sig fint i den samlede direktion, hvor hans analytiske evner og evner til at forklare komplicerede forhold hurtigt gav respekt.

I 1987 blev jeg ringet op af direktør Hans Ejvind Hansen, som efterfølgende aflagde besøg en søndag hos os i Aabenraa. Han kom for at fortælle, at han var blevet tilbudt og havde taget imod stillingen som ordførende direktør i Handelsbanken. Beslutningen var truffet, og for mig var der ikke andet at gøre end at tage hans meddelelse til efterretning og acceptere hans opsigelse. Vi havde haft et godt og meget positivt samarbejde. Hans Ejvind Hansen passede godt til realkreditte, som han havde et indgående kendskab til. Hans følsomme og musiske natur var en yderligere inspiration for mig.

Efter nogle samtaler med flere af direktionens medlemmer, samtaler der afslørede, at hverken direktør Bent Rasmussen eller direktør Hjortshøj Nielsen var interesserede i at flytte bopæl til København, måtte jeg koncentrere mig om de to andre muligheder, jeg så, nemlig Mogens Munk Rasmussen og Thorleif Krarup. Efter grundige overvejelser nåede jeg frem til at pege på Thorleif Krarup som formand for direktionen og Mogens Munk Rasmussen som næstformand. Dette forslag vandt bred tilslutning i bestyrelsen, men efterfølgende viste det sig, at Thorleif Krarup ikke var meget for at flytte fra Århus med ægtefælle og to børn, men flere samtaler overbeviste Thorleif Krarup om, at han burde tage skridtet nu, og derved blev det. Min tillid til Thorleif Krarup var stor. Jeg fandt også, at det ville være gavnligt for de bonede gulve i København at få en chef, der var vokset op i et fiskerhjem i Lemvig. Som næstformand havde jeg egentlig forestillet mig, at min gode samarbejdspartner gennem mange år, Bent Rasmussen, skulle fortsætte. De erfaringer, jeg havde høstet i den første tid af Nykredits eksistens overbeviste mig imidlertid om, at også næstformanden måtte have bopæl i hovedstadsområdet. Jeg måtte derfor, omend med beklagelse, tage afsked med Bent Rasmussen som næstformand i direktionen. Det gjorde lidt ondt begge steder, tror jeg, men vi var begge enige om, at Nykredits interesser måtte gå forud for mere personlige. Bent Rasmussen havde i sin tid som formand for direktionen i Jyllands Kreditforening udført et stort og omfattende arbejde og brugt megen tid og mange kræfter på at få det hele til at fungere så perfekt som muligt. I hele debatten op til fusionen til Nykredit havde han og jeg kørt et parløb. Det skyldes i høj grad Bent Rasmussens arbejde, at fusionstanken fik bred tilslutning i Jylland. Med i mine overvejelser om valg af formand og næstformand i direktionen var også, at det næppe ville vække glæde hos Forenede Kreditforeningers folk, at jeg pegede på to jyder til toposterne i direktionen.

Som tredjemand i direktionens formandskab ansatte vi efter nogle samtaler Hugo Andersen, der kom fra Den Danske Bank. Han faldt godt til men blev otte år senere hentet til stillingen som administrerende koncernchef i Tryg-Baltica Forsikring. Faktisk var vi ganske gode til at samle gode folk omkring os i Nykredit.

Vanskelige år

Driftsmæssigt fik Nykredit gennem de første seks indkøringsår fra 1985 til 91 efter forholdene tilfredsstillende driftsregnskaber. Den samlede udlånsmasse blev øget fra 208 mia kr. til 286 mia kr., og vi kunne i alle årene notere overskud, omend af vidt forskellig størrelse. Fra 1987 blev vi pålagt at betale skat på linie med aktieselskaberne. Det var en disposition, der alle forhold taget i betragtning var rimelig, men det belastede naturligvis vort regnskab. Det største overskud opnåede vi i 1988, hvor det blev på knap 1,3 mia kr., i 1989 og 1990 faldt overskuddet til henholdsvis 178 mio. kr. og 118 mio. kr. Det var en vældig forskel, men denne stærke nedgang kan da også henføres til den krise, der i disse år opstod på ejendomsmarkedet, en krise, vi længe havde anet, var undervejs. Et voldsomt prisfald på mange ejendomme især erhvervsjendomme bragte sikkerheden for vore lån i fare. I 1989 og igen i 1990 måtte vi således hensætte 1,8 mia kr. til imødegåelse af forventede tab og afskrive 930 mio. kr. helt. I de forudgående fire fem år havde tabene udgjort fra 270 mio. kr. til 428 mio. kr. årligt.

Krisen på ejendomsmarkedet havde sin rod i den af regeringerne Schlüter førte antiinflationspolitik, som ramte kreditforeningerne hårdt. Senere fulgte bankerne efter. For Nykredits vedkommende havde vi allerede umiddelbart efter fusionen i 1985 efter opfordring fra direktionen haft en debat om foreningens politik og strategi, en debat der førtes over flere møder, hvori både bestyrelse og direktion deltog. Slutresultatet blev udarbejdelsen af en ny målsætning. Vi forlod ønsket om at opnå størst mulig markedsandel og lagde vægt på kvalitet, på saglig information, på soliditet og lønsomhed. Vi afstod således ret tidligt fra at være med i det kapløb, der prægede udviklingen hos vore to nærmeste konkurrenter, nemlig Kreditforeningen Danmark og Byggeriets Realkreditfond. Derfor kom Nykredit ikke ud i samme økonomiske uføre som vore to konkurrenter. Vi fik ganske vist også nogle vanskelige år med halvdårlige regnskabsresultater, men vi klarede os igennem uden direkte underskud og kunne hvert år øge vort kapitalgrundlag, således at vi ved afslutningen af krisen stod som den mest kapitalstærke kreditforening.

I slutningen af min formandsperiode måtte vi anlægge sag imod Boligministeriet, idet ministeriet efter indstilling fra Justitsministeriet

havde trukket en godkendelse om fordelingen af de årlige overskud på henholdsvis fællesreservefonden og øvrige reservefonde tilbage. Denne tilbagetrækning skete på trods af, at Boligministeriet tidligere havde givet en sådan tilladelse såvel til Forenede Kreditforeninger som til Jyllands Kreditforening. Denne ændring betød, at vi måtte hensætte omkring 4 mia. kr., der i givet fald skulle udbetales til den kreds af medlemmer, der var berørt af afgørelsen. Sagen, der på vore vegne førtes af advokat Bo Vilstrup, København, blev vundet nogle år efter, at jeg havde trukket mig tilbage fra formandsposten. Det var med glæde, jeg kunne notere, at Nykredit nu igen kunne disponere også over disse 4 mia. kr., der betød en yderligere forøgelse af foreningens kapitalgrundlag.

Endnu på dette tidspunkt tillagde man en udtalelse fra Justitsministeriet en særlig betydning. Det ministerium plejede ikke at tage fejl, men det er en tillid, der er rokket noget ved efter tamilsagen. Således fulgte Boligministeriet i denne sag straks Justitsministeriet og tilsluttede sig dette ministeriums holdning uanset, at Boligministeriet få år tidligere havde været af den modsatte opfattelse. Det er blevet nævnt, at jeg var imod, at vi anlagde sagen imod Boligministeriet. Det er ikke rigtigt. Derimod har jeg i et bestyrelsesmøde ønsket at gøre bestyrelsen opmærksom på, at en sådan retssag kunne blive en meget langvarig og måske også lidt anstrengende for Nykredit.

Når jeg følte, at jeg måtte gøre bestyrelsen opmærksom på netop dette forhold, skyldes det, at den samlede realkredit netop i disse år var udsat for et sandt bombardement af kritik fra mange sider. Det begyndte vel med, at der opstod flere såkaldt overbelåningssager, d.v.s. at en kreditforening ydede et i forhold til ejendommens værdi for stort lån. Der fandtes konkrete regler for låneudmålingen i forhold til værdien, og jeg må medgive kritikerne, at der kunne påvises ikke så få sager af den art. Kritikken fik et politisk sigte, da fremskridtskvinden, Kirsten Jacobsen satte sig i spidsen for den og endog etablerede et sekretariat, der skulle gå i dybden med sådanne sager. Den kritik, som især Kirsten Jacobsen fremførte, var yderst ubehagelig for den samlede realkredit, idet kun få politikere og endnu færre journalister magtede at skelne imellem de forskellige kreditforeninger. Man lagde ansvaret på den samlede realkredit uden smålig skelen til, om et institut disponerede bedre end et andet. En analyse vil vise, at Nykredit kun havde

ganske få af disse sager. Helt undgå fejl kunne vi ikke, afhængig som vi var af mange forskellige medarbejdere mange forskellige steder. Som helhed kan man sige, at der ikke var noget reelt grundlag for at rejse kritik imod realkredit, hvis alle havde haft lige så rent mel i posen som Nykredit. Kirsten Jacobsen rejste ganske vist med vanlig fornemmelse for det politiske spil land og rige rundt og proklamerede, at hun havde 28 overbelåningssager fra Nykredit liggende på skrivebordet. Jeg kunne jo ikke andet end opfordre hende til at sende dem derhen, hvor de hørte til, nemlig i Realkreditilsynet. Det viste sig da også, at der ikke i noget tilfælde blev rejst sag mod Nykredit i den anledning. Det eneste tilfælde jeg erindrer, der gav anledning til kritik, var en ejendom i det centrale København, hvor tilsynet forlangte ejendommens værdi nedsat fra 50 mio. kr. til 45 mio. kr. Det var rent ud sagt en bagatelsag. Mærkeligt var det, at politikerne ikke interesserede sig mere for Realkreditilsynets virksomhed. Her sad et antal veluddannede medarbejdere i Boligministeriet og skulle varetage denne kontrol. Ingen af dem fandt frem til de kritiske forhold, som Kirsten Jacobsen kunne påvise i nogle kreditforeningers udlånspolitik, men Folketingets politikere havde med vanlig omhu for detaljer netop sat Realkreditilsynet til at kontrollere de originale regninger fra tilbygninger til private parcelhuse, de såkaldte velstandsknaster. Det var uvægerlig at skyde spurve med kanoner.

I Jyllands Kreditforening havde vi altid holdt almindelige årlige generalforsamlinger, hvor alle medlemmer kunne møde op og søge indflydelse. Da vi fusionerede med Forenede Kreditforeninger, valgte vi at gå over til det system, som man anvendte der. Systemet gik i al enkelhed ud på, at det enkelte medlem kunne afgive sin stemme ved hjemmefra skriftligt at rekvirere en stemmeseddel og igen returnere den til foreningens revision. Dette system fandt jeg var bedre, end det vi havde anvendt i Jyllands Kreditforening, idet medlemmerne uden store omkostninger f.eks. til rejser og overnatninger kunne deltage i valgene. Jeg anser stadig vort system for at være udmærket, især når man tænker på, at Nykredit dengang havde over 700.000 medlemmer. Ikke desto mindre blev det udsat for en voldsom kritik, en kritik som jeg måtte afvise. Det viste sig da også, at det endog var ret nemt at blive indvalgt i Nykredits styrelsesråd. Ved valget i 1990 var således ikke færre end seksten af de valgte ikke opstillede af styrelsesrådet.

Det var altså et postulat uden saglighed, når der blev hævdet, at det var næsten umuligt at blive indvalgt i Nykredits ledende organer.

Kritikerne af vort valgsystem anført af Kirsten Jacobsen fik en vældig opbakning i pressen. Siden kriseårene i 1920'erne havde næsten ingen interesseret sig for kreditforeningernes virke, nu var vi pludselig kommet i pressens og kritikens søgelys. En overgang fornemmede jeg nærmest, at Kirsten Jacobsen havde overtaget redaktionen af kreditforeningsstoffet i den ellers så saglige Jyllands-Posten. Hun fik da også en vis tilslutning til dannelsen af en forening, man kaldte Demokratisk Realkredit.

I øvrigt er det ikke uinteressant at iagttage, at mange af dem, der var med til at rejse kritikken imod realkrediten, endte i Folketinget. Kirsten Jacobsen, der var bannerfører for sagen, fik et kanonvalg umiddelbart efter og røg ind som Fremskridtspartiets medlem af Folketingets præsidium. Både den konservative cand. polit. Frank Dahlgaard og folkesocialisten gårdejer Kristen Touborg-Jensen blev indvalgt i Folketinget, og folkesocialisten Holger K. Nielsen avancerede til partiets og folketingsgruppens formand.

De nyvalgte styrelsesrådsmedlemmer, der overvejende repræsenterede foreningen Demokratisk Realkredit, gik ind for, at Nykredit alene skulle holde sig til at yde realkreditlån og ikke andre finansielle ydelser. Det var et synspunkt, som jeg ikke delte. Jeg følte mig meget sikker på, at udviklingen i den finansielle sektor i Europa ville gå i retning af, at man inden for samme organisation kunne tilbyde alle slags lån og finansielle ydelser.

Inspireret af Danmarks medlemsskab af EF, mente vi, at det ville være rigtigt, at Nykredit afprøvede det europæiske marked. Det gjorde vi ved at købe to mindre banker, den ene i London, den anden i Tysklands finansielle hovedstad, Frankfurt. Det var to specialbanker, der overvejende medvirkede til finansiering af byggeri og ejendomme. De to bankers opgaver lå ikke så forfærdelig langt fra det område, som Nykredit beskæftigede sig med. Umiddelbart blev investeringen i de to banker ikke nogen succes, men i årenes løb har investeringerne alligevel været ganske gode og i hvert fald givet Nykredit den fornødne kontakt med og orientering om ejendomsfinansiering i de to lande. Man kan ikke påstå, at vore initiativer i udlandet mødte stor forståelse, hverken i Boligministeriet eller hos politikerne på Christiansborg.

Jeg kan den dag i dag ikke forstå, at Nykredit ikke her mødte en vis velvilje. Danmark var i fuld gang med at integrere sig i den europæiske union. Det var da naturligt, at de foretagender, der havde økonomiske muligheder derfor, også afprøvede det europæiske marked. Det var for småt, syntes jeg, at man blot sad og så på, medens alle andre lande interesserede sig for, hvad der foregik i de andre lande. I sidste ende ville det vel være en fordel for Danmark, om vi havde et eller flere finansielle institutter, der kunne gøre sig gældende på det europæiske marked. Det var der ingen politikere, der ville høre på. Også pressen var negativ.

Jeg kunne ikke lade være med at tænke på tidligere statsminister Jens Otto Krag, der engang, i ærgrelse over hvor svært det var at få danskerne til at tænke stort, udbrød: »Jeg må jo erkende, at Danmark er og bliver et land med toværelses lejligheder«.

Samarbejdspartnere

Demokratisk Realkredits folk i styrelsesrådet fik ikke held med at ændre Nykredits principielle holdning, og vi begyndte at interessere os for at finde mulige samarbejdspartnere inden for bank- og forsikringsverdenen. Spørgsmålet blev rejst i direktionen, og jeg gav direktionens formandsskab grønt lys til personligt at orientere sig de steder, som vi fandt kunne være interessante. I betragtning af at Nykredit var landsdækkende og nu foruden de syv hovedkontorer også havde et net af lokalkontorer og således var repræsenteret i alle større bysamfund, var det klart, at kun samarbejdspartnere, der var rimeligt landsdækkende, kunne komme på tale.

De sonderinger, direktionens formandsskab foretog, sluttede med et forslag om, at vi skulle fortsætte drøftelserne med landets næststørste bank, Unibank og med Tryg Forsikring. Da jeg havde siddet i Tryg Forsikrings bestyrelser og forretningsudvalg i mange år, holdt jeg mig helt ude af disse drøftelser og forhandlinger, men jeg var tilfreds med, at direktionen var endt ved Tryg Forsikring, fordi jeg fornemmede, at der var basis for at skabe et godt samarbejde mellem de pågældende direktioner og bestyrelser.

Efter vurderinger i bestyrelsen blev der enighed om at etablere et samarbejde med henblik på fusion gennem dannelsen af et holdingsel-

Både formanden for direktionen i Nykredit, Thorleif Krarup og administrerende direktor Carsten Andersen, Sydbank var med ved receptionen på Folkehjem, da jeg fyldte 70 år. Her er vi alle tre på samme billede. Fot. Kurt Lauritsen 1989.

skab med Unibank og Tryg Forsikring. Den afgørende forhandling fandt sted i bankdirektør Bodil Nyboe Andersens lejlighed på Grønningen i København. Bodil Nyboe Andersen havde været et markant medlem af Nykredits bestyrelse i en årrække, men havde valgt at holde op formentlig for at stå helt frit ved eventuelle drøftelser. Hun, der havde været direktør i Andelsbanken, var nu medlem af Unibanks direktion. Forhandlingerne forløb i en ganske god atmosfære, også selv om der måtte et par mere skarpe meningsudvekslinger til. Resultatet blev et protokollat, hvorefter Tryg, Nykredit og Unibank i fællesskab tilstræbte at danne et holdingselskab, der var ansvarlig for den overordnede strategi, samtidigt med at der var sikret de tre grundpiller, Tryg, Nykredit og Unibank så stor en selvstændighed, som det var muligt.

Det første skridt i denne koncerndannelse var, at Tryg og Nykredit dannede Tryg Nykredit Holding A/S, hvor Thorleif Krarup blev administrerende direktør, og den nye direktør i Tryg Forsikring, Alf Duch Pedersen, samt Mogens Munk Rasmussen blev medlemmer af

den ansvarlige direktion. Efter mit forslag udpegedes den mangeårige direktør i Tryg, Sten Rode, som bestyrelsesformand. Sten Rode havde på det tidspunkt kun nogle få år tilbage af sin direktionsperiode i Tryg, idet han var forpligtet til at gå på pension med 62 år. Det var min opfattelse, at Sten Rode var den rette mand til at påtage sig denne samlende opgave. Han havde ofte demonstreret sine saglige kvalifikationer og fine lederegenskaber i Tryg Forsikring.

Denne aftale faldt på plads samtidig med, at jeg trak mig tilbage som formand for bestyrelsen i Nykredit (1991). Det planlagte samarbejde blev få år senere annulleret, idet både Tryg Forsikring og Nykredit meldte fra. Jeg kender ikke den nærmere begrundelse herfor, men må gætte på, at det skyldes, at Unibank netop da løb ind i nogle vanskelige år med meget dårlige regnskaber, et forhold der til sidst medførte, at den ordførende direktør, Steen Rasborg, måtte forlade Unibank. Efterfølgende hentede Unibank Thorleif Krarup, hvis opgave det blev at rette skuden op. Jeg var ikke et øjeblik i tvivl om, at det ville lykkes for Thorleif Krarup, og jeg havde nok foretrukket, at man havde stillet samarbejdsaftalen i bero og afventet, om Unibank igen blev attraktiv. Nu i 1997 er Unibank igen på ret køl, og både Tryg og Nykredit hver for sig inde i en fortsat meget gunstig udvikling.

Også andre samarbejdsmuligheder var inde i billedet. Da Hans Ejvind Hansen forlod Nykredit, efterlod han en melding om, at direktør Hakon Fjeldberg, Byggeriets Realkreditfond, underhånden havde meddelt ham, at man var interesseret i at drøfte mulighederne for en fusion imellem de to kreditinstitutter, Nykredit og Byggeriets Realkreditfond (BRF). Det spørgsmål tog Thorleif Krarup og jeg op ved første lejlighed. Det førte til nogle orienterende drøftelser på direktionsniveau og en række drøftelser, hvor flere direktører fra begge sider og de to formænd, professor Bernhard Gomard og jeg deltog. Forhandlingerne fandt sted på The Plaza Hotel i København i et af de små mødeværelser på første sal. Selv om vore samtaler strakte sig over flere måneder, var der ingen ivedkommende, der blev opmærksom på dem. Til sidst var der enighed om, at de to bestyrelser burde have sagen forelagt.

Mig var det gået sådan, at jeg efter hver forhandling jeg deltog i, blev mere og mere tvivlende overfor, om det var den rigtige vej for Nykredit at vælge. En mere personlig samtale med professor Gomard

på hans kontor i Økonomisk Institut på Københavns Universitet styrkede ikke min tro på, at idéen var god, men det var naturligvis ikke en sag, direktionen og jeg alene kunne afgøre. Det var klart et bestyrelsesansættende, og derfor indkaldte vi i første omgang til et forretningsudvalgsmøde for at drøfte sagen. Mødet fandt sted en formiddag i Nykredits bygning på Otto Mønstedts Plads. Da jeg samme morgen læste Dagbladet Politiken på The Plaza Hotel, hvor jeg overnattede, blev jeg endnu mere overbevist om, at Nykredit burde sige nej. I en stort opsat artikel meddelte Politiken, at der denne formiddag skulle træffes beslutning om, hvorvidt de to realkreditinstitutter skulle sammenlægges eller ej. Hvem der har givet Politiken denne oplysning, ved jeg ikke, men alt tyder på, at det var kredse, der stod BRF's direktion nær. Der var meget få, der kendte til samtalerne, og jeg kan udelukke, at oplysningen stammer fra Nykredit. På forretningsudvalgsmødet gav Thorleif Krarup og jeg en redegørelse for sagen, og jeg sluttede med at anbefale forretningsudvalget at indstille til bestyrelsen, at den sagde nej. Det var blevet mig klart, efterhånden som samtalerne med BRF fandt sted, at det var et spørgsmål, hvorvidt BRF's direktion ville harmonere med Nykredits direktion. Hertil kom en viden fra realkreditmarkedet om, at BRF i de senere år havde været meget store med låneudmålingen og havde engageret sig i en række store, risikobetone- de lånesager. Dette sidste ville efter min vurdering medføre tab i en sådan størrelsesorden, at det kunne blive ubehageligt for den nye kreditforening. Nykredits direktion var enig med mig i synspunkterne, og efter sagens fremlæggelse i forretningsudvalget var der, med en enkelt undtagelse, enighed om at sige nej. Jeg måtte derefter ringe til professor Gomard og meddele ham resultatet, der i øvrigt hurtigt efter blev godkendt af den samlede bestyrelse.

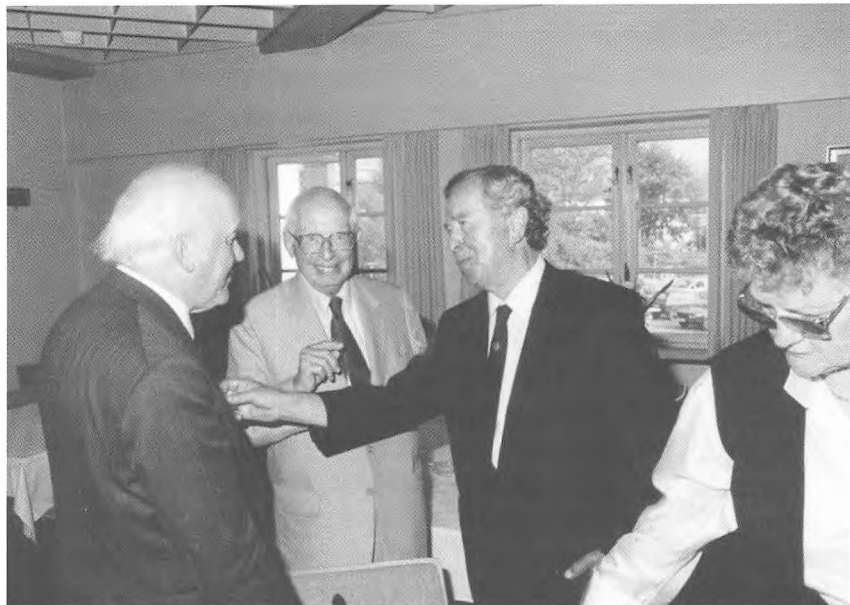
BRF's efterfølgende udvikling har tydeligt vist, at vi havde ret i vor skepsis. BRF måtte konstatere meget store tab, og begge direktører måtte forlade deres stillinger. Professor Gomard valgte også at forlade BRF's bestyrelse. En fusion mellem de to realkreditinstitutter ville have skabt Danmarks absolut største realkreditinstitut, men det var ikke et vigtigt mål for Nykredit. Når Nykredit alligevel i de efterfølgende år voksede til at blive Danmarks største realkreditinstitut, skyldes det især, at direktionerne under Hans Ejvind Hansens, Thorleif Krarups og Mogens Munk Rasmussens ledelse forstod at føre en aktiv og an-

svarlig økonomisk politik, hvor man lagde mere vægt på soliditet og lønsomhed end på blot at være den største.

I 1991 trak jeg mig tilbage fra formandsposten og forlod Nykredit. Det var på et tidspunkt, hvor der godt kunne være brug for alle gode kræfter i Nykredit. Vi var i slutningen af ejendoms krisen og havde nået lavinflationssamfundet. Vi kunne vente endnu nogle år, hvor det var nødvendigt at foretage store tabsafskrivninger. Det var lykkedes for foreningen Demokratisk Realkredit at få valgt en del medlemmer ind i vores styrelsesråd. De mødte stort set alle med en udpræget negativ indstilling over for den udvikling, Nykredit tilsigtede. Heldigvis blev de aldrig så mange, at de fik nogen egentlig indflydelse på udviklingen.

Min baggrund for at gå var, at jeg i 1991 ville fylde 72 år og at den almindelige aldersgrænse i Nykredit var 70 år. Jeg levede på en dispensation, der gjaldt bestyrelsesmedlemmer, der havde været med i tidligere kreditforeninger. Jeg havde ikke svært ved at holde op, idet jeg altid har været tilhænger af 70 årsgrænsen. Hertil kom, at 1991 ville være det bedste tidspunkt at skifte formand, idet den fusionsaftalte overgangsperiode da udløb. Der skulle da ske en væsentlig reduktion af antallet af bestyrelsesmedlemmer. Nykredit gik i 1991 ind i en ny fase, og det var naturligt, at nye og yngre kræfter kom til. Personligt havde jeg følt stigende problemer med mit handicap, der havde medført lammelser i store dele af venstre side. Det skyldes blodtryksproblemer, der også af og til gav træthed og den slags. Hertil kom, og det bekymrede mig en del, at en øjenlæge havde konstateret, at jeg led af forkalkning i begge øjne. Denne forkalkning betød, at jeg ofte havde svært ved at læse et almindeligt manuskript uden brug af forstørrelsesglas. Det er naturligvis upraktisk, når man samtidigt skal lede et møde. Det blev også ganske svært for mig at se de deltagere, der sad i en vis afstand fra talerstolen. Da jeg meddelte direktion og bestyrelse min beslutning om at trække mig tilbage, var der da heller ingen protester. Jeg synes også, at jeg med tilfredshed kunne forlade Nykredit, selv om jeg gerne ville have medvirket til at få foreningen sat på de nye og mere enkle skinner.

Det blev ikke svært at finde min efterfølger, idet vort mangeårige bestyrelsesmedlem, gårdejer Axel Ladegaard Jensen, Pjedsted, fik bred tilslutning. Jeg havde ikke regnet med, at Ladegaard Jensen ville have

Fhv. finansminister Poul Møller var blandt gæsterne ved min 70 års dag. Her er han og jeg i livlig debat på Folkehjem, mens stiftamtmand Cai Vagn-Hansen lytter med. Fot. Kurt Lauritsen 1989.

påtaget sig opgaven, idet han var stærkt engageret i landbrugets organisationsarbejde, men det klarede Ladegaard Jensen ved at forlade de fleste af sine poster der.

De seks år i Nykredit blev en meget travl tid, hvor der skete meget nyt, og hvor mange nye problemer opstod ikke alene for Nykredit men også for realkreditte som helhed. Jeg fik et udmærket samarbejde med forhenværende finansminister Poul Møller i de fem år, han var næstformand. Han var et meget vidende menneske med stor erfaring og medvirkede ofte til at sætte nogle ting på plads. Poul Møller var mig til megen stor hjælp, og mødte mig med stor tillid. Det eneste, han var utilfreds med, var nok, at jeg, der som ung havde været medlem af Konservativ Ungdom, ikke havde fastholdt tilknytningen til de konservative.

Almindeligvis mødte jeg megen tillid og stor venlighed. Et tilsvarende positivt samarbejde fik jeg med Poul Møllers efterfølger som næstformand, sparekassedirektør Steen Madsen, der er en erfaren penge-

mand og en behagelig samarbejdspartner. Kun i én sammenhæng lykkedes det ikke at etablere et godt samarbejde. Det var i forhold til den af boligministeren udpegede offentlige repræsentant, stiftamtmand Henning Strøm. Det er svært at forklare, hvorfor netop vi to ikke fandt hinanden i et fælles fodslag. Årsagen skal nok søges i, at vor kemi ikke harmonerede og at vi så vidt forskelligt på mange af de forhold, der skulle tages stilling til. Henning Strøm varetog med stor pertentlighed Boligministeriets mere snævre boligpolitiske interesser. Her overfor stod jeg, der mente, at Nykredit burde udvikle sig til et moderne realkreditinstitut med stor spændvidde. Dette synspunkt lå langt fra Boligministeriets og således også langt fra Henning Strøms. Man kan sige, at Henning Strøm i højere grad var Boligministeriets repræsentant i Nykredits bestyrelse, end han var det offentliges repræsentant. Henning Strøms problem var utvivlsomt, at han som tidligere departementschef i Boligministeriet følte sig meget forpligtet af ministeriets holdninger.

Henning Strøm kom ofte i modstrid også med bestyrelsens øvrige medlemmer, og han var uhyre kritisk overfor alt og alle. Da jeg på et tidspunkt syntes, at det var så belastende for bestyrelsens arbejde, at det dårligt kunne blive ved, søgte jeg en personlig samtale med boligminister Agnete Laustsen og bad hende overveje ved lejlighed at udpege en anden offentlig repræsentant. Det var der ikke noget sensationelt i, idet Boligministeriet tidligere havde udskiftet offentlige repræsentanter, der samtidig var ansat i Boligministeriet, med den begrundelse, »at de var for tæt på«. Agnete Laustsen var da også forstående og kunne godt se problemet, men der skete ikke yderligere. Henning Strøm sad som den offentlige repræsentant, indtil han faldt for 70 års aldersgrænsen. Sådanne samtaler med en minister vil altid være at opfatte som fortrolige, og jeg blev derfor meget forundret, da jeg få dage efter hørte, at mit ærinde hos boligministeren da var almindelig kendt i den finansielle verden i København. Jeg føler mig dog sikker på, at Agnete Laustsen ikke har ladet noget meddele, men jeg antager, at nyheden er sluppet ud gennem en læk i Boligministeriet.

Utvivlsomt har det i disse år også påvirket Henning Strøm, at realkreditte måtte høre megen offentlig kritik. Efter min opfattelse havde Folketinget og Boligministeriet gjort realkreditte og samfundet en bjørnetjeneste ved at svøbe realkreditte ind i et væld af detaljerede

retningslinier, der berørte næsten alle de forhold, realkreditten beskæftigede sig med. Havde man valgt at give os større frihed, ville de mange problemer næppe være opstået.

Sydbank

I 1965 blev jeg en formiddag ringet op af bankdirektør Nis Erichsen, Den Nordslesvigske Folkebank. Han ville gerne tale med mig. Banken lå lige overfor vores forretningsbygning på Storegade, og vi havde næsten daglig kontakt med banken, der var vores bankforbindelse. Jeg havde ofte samtaler med Nis Erichsen, især efter at jeg var blevet borgmester. Han havde selv i en årrække været konservativt medlem af byrådet og viste fortsat stærk interesse for byens ve og vel. Nis Erichsen var en bankmand af den kendte gamle type. Høj og præsentabel, altid velklædt og levende optaget af sin betydningsfulde gerning. At være bankdirektør i en mindre by er ikke altid noget misundelsesværdigt job. Det er nemlig udelukket, at man kan tilfredsstille alle de ønsker, der bliver frembragt.

Nis Erichsen ledede sin bank med stor dygtighed. Han krævede en stor arbejdsindsats af de ansatte, som han gik ud fra altid ville sætte bankens tarv i første række. Nis Erichsen kunne være meget følsom overfor kritik, og han brugte ofte megen tid på at vurdere, om han eller andre i banken havde begået fejl. Mange beslutninger f.eks. om bevilling af lån, beror nu engang på en ren personlig vurdering foretaget på et ganske bestemt tidspunkt. Nis Erichsen havde som direktør for byens største pengeinstitut stor indflydelse på udviklingen i by og egn, og var som sådan kendt af næsten alle. Mange vil endnu erindre ham, når han mødte folk på gaden, venligt svingende med sin hat både til højre og til venstre. Denne bankdirektørtype hørte den tid til, og synes nu helt at være forsvundet i den nye tids bestræbelse på at gøre alt så rationelt som muligt.

Samtalen i 1965 med Nis Erichsen drejede sig imidlertid ikke om byens tarv, men var en opfordring til mig om at indtræde i Den Nordslesvigske Folkebanks repræsentantskab. Det gjorde jeg naturligvis gerne. Banken havde været forretningens eneste bankforbindelse, lige siden min far begyndte i 1911, og den var i 1965 byens og egnens store

mangesidede, lokale bank. To år senere blev jeg indvalgt i bestyrelsen, der havde ni medlemmer og arbejdede med et forretningsudvalg på tre. Samme år afløste jeg direktør Herbert Lyck som formand. Direktør Nis Erichsen var da fratrådt som direktør. De to direktører var Jes Carstensen og Hugo Lildholdt. Vi fandt straks hinanden i et positivt samarbejde. I bestyrelsen sad bl.a. et par markante ledende folk fra landbruget, nemlig gårdejer Peter Chr. Hanssen, Nygård ved Bolderslev, og gårdejer Holger Hansen, Tinggård i Stubbæk. De daglige problemer var ikke store, og Peter Chr. Hanssen kunne da også hvert år, ved den bestyrelsesmiddag der afsluttede regnskabsåret, i en morsom og inspirerende tale takke for godt regnskab. Hertil plejede han at føje en bemærkning om, at banken egentlig ikke var nogen bank, fordi man ikke havde konstateret noget tab. Det var naturligvis ikke helt rigtigt, men tabene var så små, at de var uden betydning for regnskabet. Peter Chr. Hanssen mente, at en bank burde være villig til af og til at gå ind i en risiko og så tage det tab, der eventuelt måtte komme. Tab fik vi sandt at sige nok af senere.

I de seneste ti år havde der eksisteret et nært samarbejde imellem de såkaldt fire gamle sønderjyske banker. Det var Haderslev Bank, Banken for Als og Sundeved i Sønderborg, Gråsten Bank, Tønder Landmandsbank og Den Nordslesvigske Folkebank. Disse banker var, bortset fra Gråsten Bank, alle næsten 100 år gamle, og de indtog hver for sig en smuk position i det område, de betjente. De fem banker havde også visse fælles interesser at varetage. Man hjalp således hinanden med at finansiere større lån og samarbejdet foregik i en meget positiv ånd. I mange år udvekslede man årlige sammenlignende regnskabstal og erfaringer. På det tidspunkt jeg blev formand, lå det klart for inderkredsen, at samarbejdet på et eller andet tidspunkt måtte udmønte sig i en egentlig fusion. I årene forud havde vi kunnet iagttage adskillige fusioner mellem mindre pengeinstitutter landet over, og i nogle fælles bestyrelses- og direktionmøder arbejdede vi os langsomt frem til et grundlag for en fusion. Den ledende i dette arbejde var bankdirektør og borgmester Johan Paulsen, Tønder, som jeg kendte særdeles godt fra vort samarbejde i den sønderjyske borgmesterklub. Han og jeg fandt hurtigt hinanden i ønsket om at fremme fusionen. De øvrige var vel lidt mere tøvende, hvilket ikke var mærkeligt. Den enkelte bank fungerede godt og kunne hvert år i almindelighed frembringe gode

regnskaber. Det var forståeligt, at mange syntes, at dette så udmærket kunne fortsætte, som det var. Jeg så det største problem i, at den enkelte bank ikke fortsat ville være i stand til at betjene det hastigt voksende erhvervsliv, hvor de enkelte virksomheder, oftest de toneangivende, blev større og større. Jeg var derfor ikke i tvivl om, at skabelsen af en egentlig sønderjysk egnsbank baseret på de fem gamle sønderjyske banker måtte være et ønskemål.

I 1969 nåede de fem bankers ledelser da også frem til at skulle tage endelig stilling til en eventuel fusion. Jeg opfattede det sådan, at sagen var på plads, og det var derfor overraskende, at repræsentanterne fra Haderslev Bank på et møde i Tønder uventet meldte fra. Denne beslutning var utvivlsomt dikteret af de foreliggende regnskabstal, der viste, at en ny bank kunne dannes ved, at de fire bankers aktionærer blot kunne ombytte deres aktier med aktier i den nye bank, medens Haderslev Bank kun kunne opnå at få én aktie i den nye bank for hver to i den gamle. Denne forskel i kapitalgrundlaget skyldtes, at Haderslev netop de senere år havde måttet notere nogle forholdsvis store tab. Jeg fandt det så vigtigt, at Haderslev Bank kom med, at jeg var indstillet på, at vi uanset denne forskel i kapitalforholdene, skulle tage Haderslev Bank med på samme vilkår som de øvrige banker. Dette synspunkt fandt ikke tilslutning. Vi måtte derfor notere os, at Haderslev Bank valgte at søge Privatbanken som samarbejdspartner, medens vi andre fire besluttede at gå sammen med virkning fra 1970.

Det er ikke ligetil at navngive en ny bank, og mange forslag var da også fremme i debatten, indtil advokat Sven Kjems, Gråsten, i repræsentantskabet fremkom med forslaget om ganske enkelt at kalde banken Sydbank. Den navngivning er der ingen, der har fortrudt.

Der var enighed om at pege på bankdirektør Johan Paulsen som Sydbanks første formand. Johan Paulsen var på det tidspunkt kun et par år fra pensionsalderen, og hans stærke position i det sønderjyske lå udenfor enhver diskussion. Fra Tønder indvalgtes i bestyrelsen, borgmester, gårdejer Svend Christensen, Bylderup Bov, og direktør Jens Oksen, Skærbæk. Gråsten valgte manufakturhandler Alfred Johansen, Gråsten, og speditør Andreas Andresen, Padborg. Disse to blev efter få år afløst af henholdsvis direktør E. Bennike, Egernsund og direktør (vognmand) H. P. Therkelsen, Kruså. Sønderborg valgte automobilforhandler Bruno Kock, der ret hurtigt afløstes af direktør

Bestyrelse og direktion i Sydbank efter generationsskiftet i 1973. Rundt om bordet sidder fra venstre Henning Dall, Sønderborg, E. Bennike, Egersund, H. P. Therkelsen, Padborg, Jens Oksen, Skærbæk, Holger Hansen, Stubbæk, borgmester Svend Christensen, Bylderup, Erik Jessen, og direktorerne G. B. Christensen, Gråsten, Ødum Jørgensen, Aabenraa, Jes Carstensen, Aabenraa, Hugo Lildholdt, Aabenraa, Arne Skov, Sønderborg, og Peter Christensen, Tønder. Erik Helm, Sønderborg var ikke til stede.

Henning Dall, Høruphav, samt advokat Erik Helm, Aabenraa foruden mig og gårdejer Holger Hansen, Tinggård. Jeg blev valgt som næstformand. Da jeg i 1970 afløste Johan Paulsen som formand, valgtes Svend Christensen som næstformand. Han afløstes senere af advokat Erik Helm. Det blev et mangeårigt nært samarbejde os imellem.

For direktionens vedkommende var der enighed om at udpege direktør Gustav Christensen, Gråsten, som ordførende direktør. Med sig i direktionen fik han Peter Christensen fra Tønder, Arne Skov fra Sønderborg samt Jes Carstensen og Hugo Lildholdt fra Aabenraa.

Vi valgte ikke straks at samle den overordnede administration, men nøjedes med i Aabenraa at oprette et fællessekretariat for direktion og bestyrelse. Fællesopgaverne blev fordelt på fællessekretariatet og på de enkelte banker. Vi valgte den letteste måde at få den nye bank sat igang på, men erfaringen viste hurtigt, at det var nødvendigt at finde frem til en mere overordnet styring og strategi. Det skete da også i al

stiltfærdighed under dygtig og opmærksom ledelse af Gustav Christensen, der nød respekt og tillid hos alle i bestyrelse og direktion.

For at styrke og fremme udviklingen besluttede vi i 1976 at ansætte en økonomidirektør, hvis opgave skulle være at koordinere arbejdet imellem de fire banker og styrke den samlede økonomiske og administrative ledelse af banken. Der kom mange ansøgninger. Tre af ansøgerne havde jeg lejlighed til at tale med, og jeg var ikke et øjeblik i tvivl om, at vi burde vælge direktionssekretær Carsten Andersen, Pedershåb Maskinfabrik. Carsten Andersen var cand. oecon., ikke bankuddannet, havde meget fine papirer og gjorde et godt indtryk på os. Han var efter datidens forhold ung, kun 31 år, men han indgød umiddelbar tillid, så vi løb risikoen. Det valg kom banken aldrig til at fortryde. Carsten Andersen tog straks med stor energi fat på at løse den stillede opgave og i løbet af forholdsvis kort tid lykkedes det ham at samle hele den overordnede administration i Aabenraa. Det var ikke så let, som det lyder til. Der er mange også personlige hensyn at tage, men de blev løst uden, at bestyrelsen fik forelagt mange problemer i den anledning.

Ikke mange år senere døde ganske uventet direktør Gustav Christensen. Han havde ved etableringen af Sydbank vist meget store forhandlingsevner. Hans dispositioner var altid præget af stor fornuft, og han havde i disse første komplicerede år hele tiden styr på udviklingen.

Da Gustav Christensen døde var ingen i bestyrelsen i tvivl om, at det var naturligt at bede Carsten Andersen om at påtage sig opgaven som administrerende direktør. Carsten Andersen blev, trods sin unge alder, en meget dygtig, visionær og konstruktiv leder af Sydbank. Det blev igennem en lang årrække til meget fine regnskabsresultater og til en helt ekstraordinær stor udvikling. Da bankkrisen satte ind først i 90'erne viste Carsten Andersen, at han også var manden, der kunne mestre den. Han veg ikke tilbage for at træffe de fornødne dispositioner. Hertil kom, at han formåede omkring sig at samle en stab af dygtige og velafbalancerede medarbejdere, der også har deres andel i den stærke udvikling, Sydbank har været inde i, og som har gjort banken til en af de største i landet.

Sydbanks målsætning måtte umiddelbart være at skabe en regional bank omfattende hele det sønderjyske område. Det var et problem, at Haderslev Bank ikke var med. Det var derfor naturligt, at vi etablerede

os i Haderslev i en centralt beliggende bygning allerede i 1973 og efterfølgende i Vojens. Vi fik hurtigt et ganske godt fodfæste begge steder. Vi nåede ikke ved den lejlighed og heller ikke senere videre til det midtsønderjyske område. I 1976 gik vi således over Kongeåen og etablerede os med en afdeling i Fredericia. To år senere blev det til en noget større afdeling i Kolding, hvor vækstmulighederne var store. Nogle år senere kunne vi i Kolding foretage en gennemgribende modernisering og udbygning, der betød sanering af et mindre byområde. På den åbne plads, der derved blev skabt, fik vi billedhuggeren og maleren Peter Brandes til at lave en mandsfigur, lidt af en torso, der vakte berettiget interesse og debat. Jeg finder stadig, at den er vældig god. Peter Brandes var med til afsløringen. Han hørte da til vore mere avancerede kunstnere, og det undrede mig, at han mødte i almindeligt jakkesæt og blød hat.

Som andre provinsbanker fandt vi i disse år hovedstadsområdet attraktivt for placering af en afdeling, der specielt henvendte sig til mere kapitalstærke kunder. Ved et tilfælde lykkedes det os at erhverve en velbeliggende ejendom på Kongens Nytorv umiddelbart ved siden af Hotel d'Angleterre, og med denne fine placering i København indledte vi vort felttog der. Vi fik hurtigt skabt de fornødne kontakter med større interessenter, men oplevede også det interessante, at mange sønderjyder, der nu havde bopæl i hovedstadsområdet, meldte sig som kunder. Banken blev således ret hurtigt en bank med alle arter forretninger. Den almindelige erfaring dengang var, at en etablering i København ville koste penge i de første år. For Sydbank gik det anderledes. Det varede heldigvis adskillige år, før vi måtte afskrive tab.

I 1982 fik direktionen nys om, at en meget stor aktiepost i Århus Bank (Den gamle Håndværker- og Industribank) på Storetorv var til salg. En analyse viste hurtigt, at det var fornuftigt at søge at erhverve denne aktiepost, hvilket vi også gjorde. Ved efterfølgende forhandlinger med bestyrelsesformanden, direktør Th. Bjerglund Andersen, der var en erfaren og hurtig forhandler, opnåede vi enighed om, at det naturlige ville være, at Århus Bank straks fusionerede med Sydbank. Det blev da også gennemført under stor, og helt overvejende positiv interesse blandt Århus Banks aktionærer.

I 1984 fik direktionen en fortrolig henvendelse fra direktionen i Fynske Bank. Man ville høre, hvordan man i Aabenraa så på en sam-

menlægning af de to banker. Fynske Bank var ikke på nogen måde i nød, men direktionen, der bestod af direktørerne Niels Jakobsen og Sverre Olsen, havde helt sagligt søgt at vurdere Fynske Banks fremtidsmuligheder. Fynske Bank havde sit udspring i den gamle Svendborg Bank med en struktur meget lig de gamle sønderjyske bankers. Man havde planlagt at ekspandere, så banken kom til at omfatte hele Fyn. Første led i denne proces, en etablering i hovedbyen Odense, var på plads, men det var direktionens vurdering, at det ville være hensigtsmæssigt at indgå et samarbejde med en anden stor provinsbank. Så vidt jeg forstod havde man foretaget en nøgtern vurdering, der viste, at man burde vælge enten Sjællandske Bank eller Sydbank. Fynske Banks valg faldt på os, og der blev opnået enighed herom ved et møde en søndag formiddag i Sydbanks bestyrelseslokale på Kirkepladsen i Aabenraa. Det var en kold og blæsende vinterdag. Da vi mødtes, viste det sig, at bankens varmemester som vanligt havde sat varmeanlægget delvist ud af drift i den lange weekend. Rent ud sagt var det hundekoldt i mødelokalet. Vi måtte hurtigt låne nogle elvarmeapparater og prøve på at puste noget varme ind i mødelokalet. Det lykkedes da også, men der blev nu først rigtigt varmt, da forhandlingerne var endt. Det var en noget uvenlig modtagelse vi gav de gode fynboer, men vi nåede hurtigt til et positivt resultat.

Blandt Fynske Banks forhandlere var en af de mest aktive min tidligere borgmesterkollega Svend Aage Andersen fra Svendborg. Fynboerne var fornuftige folk, der bevægede sig med begge ben på jorden, og direktionen var meget nøgtern af indstilling, så samarbejdet i den fusion blev lige så positivt som samarbejdet med Århusfolkene. Efter fusionen fandt vi ud af, at det var lidt rigeligt at have to så kvalificerede folk som Niels Jakobsen og Sverre Olsen placeret i Svendborg, og vi overdrog derfor Sverre Olsen andre opgaver end de fynske. Slutresultatet blev, at Sverre Olsen flyttede til Aabenraa med tjeneste i bankens hovedsæde. Her kom han især til at beskæftige sig med vore voksende udlandsforretninger. Sverre Olsen blev et vigtigt element i den centrale direktions virke. At han samtidig med sin sprudlende fortælleform også var et oplivende moment, noterede jeg mig som et yderligere plus. At Sverre Olsen også havde evne til at digte, fik vi at vide, når han skrev meget morsomme og rammende sange til vore personalefester og andre selskabelige sammenkomster. Sverre Olsen gled fint ind

i samarbejdet med den øvrige direktion, og det var ikke af utilfredshed, at han forholdsvis tidligt valgte at forlade banken for sammen med sin kone, Else, at flytte til Humlebæk, hvorfra han siden løser forskellige opgaver indenfor den finansielle sektor men også fortsat udøver sin skribentvirksomhed.

Udviklingen inden for det europæiske fællesskab gav fra tid til anden anledning til overvejelse, om vi skulle forsøge os der. Danmark havde en stor samhandel med Vesttyskland, og det var nærliggende i første omgang at tænke på en placering dér så tæt som muligt på Danmark. Valget faldt på den gamle danske by Flensborg, der som bekendt ligger umiddelbart syd for grænsen og kun godt tyve km fra vort hovedsæde i Aabenraa. Her placerede vi os på byens hovedgade, så ingen kunne tage fejl af, at Sydbank nu var kommet til Flensborg. Det vakte i visse danske kredse i Flensborg en vis irritation, at Sydbank placerede sig der, hvor den danske lokale Union Bank i mange år havde udført et fortræffeligt arbejde og skabt sig en økonomisk solid position. Vi måtte da også høre på en del kritik, idet mange danske der forstod Sydbanks placering i Flensborg som konkurrent specielt til den danske Union Bank. Det var nu ikke det, vi ville. Hensigten var, at betjene virksomheder i Danmark med deres tyske forretninger. Umiddelbart efter offentliggørelsen af vores placering i Flensborg, havde jeg en længere samtale med min gode ven, borgmester, Helmuth Christensen, der var formand for Union Banks bestyrelse. Jeg tror, at jeg fik ham beroliget, og jeg er i dag overbevist om, at Sydbank ikke har været nogen betydende konkurrent for Union Bank, der i mange år havde levet med en stærk konkurrence fra de store tyske banker. Det var en klar politik fra vores side, at vi ikke var ude efter at erobre kunder specielt hos det danske mindretal, dets organisationer og institutioner.

Efter etableringen i Flensborg i 1984 fulgte en etablering i Hamborg i 1985. I Hamborg fik vi mulighed for at leje nogle førstesals lokaler umiddelbart overfor byens imponerende gamle rådhus. I Hamborg såvel som i Flensborg var hovedsigtet at drive en specialbank, der særligt skulle arbejde med finansiering af den livlige dansk-tyske samhandel. Derfor kunne vi i Hamborg udmærket klare os med at bo på første sal. Her kunne vi med stor tilfredshed indvi de nye lokaler en dejlig sommerdag under overværelse af ledende folk fra den gamle hanse-

stads bystyre med en efterfølgende sejlads gennem den store internationale havn. Indvielsen i Flensborg året før blev bl.a. markeret ved, at et repræsentantskabsmøde blev afholdt der, i øvrigt med foredrag af EF-kommissær Henning Christoffersen.

Ekspansionen i Europa var ikke slut dermed. I 1989 etablerede vi en afdeling i Zürich i Schweiz. Den unge direktør Wilhelmson, der havde startet afdelingerne i Flensborg og Hamborg med et godt resultat, måtte nu flytte til Zürich for at gøre forsøget der. I Zürich fik vi ikke helt den samme succes som i Flensborg og Hamborg, og det var derfor naturligt, at banken i 1993 besluttede at lukke afdelingen. Alt kan jo ikke være en succes, men det var naturligt at prøve, hvor langt kræfterne rækker.

I 1987 etablerede vi os i Randers. Det skete ud fra en strategi om, at det kunne være hensigtsmæssigt efterhånden at placere afdelinger i byer med et særligt livligt erhvervsliv. To år senere skete det samme i Ålborg. Begge disse afdelinger trives i dag i bedste velgående.

I 1987 kom den forholdsvis lille 6' Juli Banken i nød. Dens forholdsvis få aktionærer havde ladet banken køre et ret dristigt løb med store engagementer med ret få kunder. Det var ikke en bank, Sydbank havde nogen forbindelse med, men da Finanstilsynet søgte efter en bank, der ville påtage sig at afvikle 6' Juli Banken, mente vores direktion, at Sydbank havde kræfterne og ekspertisen til den opgave. Sydbank gik derpå ind, og det lykkedes over nogle år at afvikle den krakkede bank på en god måde. Det kunne naturligvis ikke ske uden tab for indskyderne, hvoraf nogle havde indskudt meget store beløb, men det blev det bankkrak, der udløste en lovgivning, der beskytter mindre indskydere ved fremtidige bankkrak. Afviklingen af 6' Juli Banken var nok en lidt tung opgave, men der er ingen tvivl om, at vore folk lærte meget af den.

Året efter blev den af sparekasserne ejede Fællesbanken udbudt til salg. Det var nu kun en del af afdelingerne, overvejende i det storkøbenhavnske område, man ville skille sig af med. De passede godt ind til den etablering, Sydbank havde foretaget i hovedstaden, og det lykkedes at opnå enighed om, at vi erhvervede disse filialer.

Denne meget store ekspansion inden for et kort åremål betød, at medarbejdertallet steg stærkt, ja blev fire- til femdoblet i løbet af disse år. I bestyrelsen var der enkelte, der mente, at vi skulle flytte hovedsæ-

det til Kolding eller Århus, men et stort flertal, hvortil jeg hørte, var fast besluttet på at fastholde hovedsædet i Aabenraa. Vi havde ganske vist forlængst overskredet grænserne for »den store sønderjyske bank« og var nærmere på vej til at blive landsdækkende. Vi fandt, at det var både spændende og sjovt at demonstrere overfor omverdenen, at en stor finansiel virksomheds hovedsæde ikke absolut behøver at ligge i hovedstadsområdet. Det har vi, såvel som Jyske Bank i Silkeborg, vist.

I overensstemmelse med bankens aldersbestemmelser, trak jeg mig i marts 1990 tilbage fra formandspost og bestyrelse. I månederne inden da dukkede spørgsmålet om en fusion med den ret store sønderjyske sparekasse, Sparekassen Sønderjylland, op. Jeg var ikke umiddelbart begejstret for den tanke. Sydbank havde hidtil haft en stærk udvikling, der især var skabt ved at inddrage nye geografiske områder i bankens virkeområde. Med Sparekassen Sønderjylland lå det anderledes. Her var der tale om to organisationer, der overlappede hinanden, således at en fusion ville medføre ret store problemer for mange medarbejdere, ligesom en del afskedigelser ville blive nødvendige. Jeg deltog i nogle af de første forhandlinger med sparekassens ledelse om denne fusion og bakkede den også loyalt op, da det viste sig, at såvel direktion som bestyrelse fandt, at det var en god idé. Foruden direktør Carsten Andersen blev det min efterfølger, direktør Vagn Jacobsen, der kom til at føre de forhandlinger, der førte til den ønskede fusion. I dag må vi konstatere, at også den fusion gik godt, omend den nok var den vanskeligste af de mange fusioner, som Sydbank deltog i.

Udviklingen havde medført, at vi fandt det nødvendigt at opføre en helt ny bygning til den centrale administration i Aabenraa. Hertil erhvervede vi et stort og smukt beliggende areal ved Gl. Ribevej ikke langt fra den sønderjyske motorvej og ej heller særlig langt fra selve byen. Vi udskrev en åben arkitektkonkurrence, der blev vundet af arkitektfirmaet Theo Bjerg, København. Jeg fandt, at det var et meget interessant, smukt og spændende projekt, arkitektfirmaet her frembragte. Det byggede på et princip med åbne gangarealer, hvortil der var knyttet forskellige bygningskroppe, indeholdende hver sin del af administrationen. Som medlem af dommerkomiteen satte jeg mig stærkt ind for netop dette projekt. Jeg var glad for, at projektet også blev accepteret af bestyrelsen og projekteringen sat igang.

Midt under projekteringen dukkede spørgsmålet om fusionen med

Sparekassen Sønderjylland op. Da sparekassen sad på nogle udmærkede, omend lejede lokaler på Peberlyk i den sydlige del af Aabenraa, blev projektet stillet i bero, indtil fusionen var afklaret. Derefter blev projektet annulleret og grunden solgt. Det gjorde lidt ondt. Jeg havde gerne set dette fortræffelige projekt fuldført. Det ville være blevet, tror jeg, en særpræget arkitektonisk perle midt i det sønderjyske. Alligevel var det nok godt, at projektet ikke blev gennemført, for samtidigt begyndte også de stramminger af samfundsøkonomien, som Schlüterregeringerne havde tilsigtet igennem den førte lavinflationspolitik, at virke.

Sydbank, der i hele sin levetid havde kunnet frembringe overordentlig gode regnskaber, gik nu nogle år med dårlige regnskabstal imøde. Derved adskilte banken sig ikke fra de fleste andre banker. For Sydbanks vedkommende blev der tale om store tabsafskrivninger, hvoraf nogle kan henføres til det svigtende ejendomsmarked. Jeg kender i øvrigt ikke detaljerne i de tab, der prægede banken i de følgende år, men vil da gerne medgive, at nogle af de tabgivende kunder, der har været nævnt, også var kunder, som vi havde i min formandstid. Den del af ansvaret jeg har, skal jeg naturligvis gerne stå ved.

Det er en god fornemmelse i 1997 at kunne konstatere, at banken nu synes helt at være over denne meget vanskelige periode. Trods disse vanskeligheder, har banken dog været i stand til at købe dele af den krakkede Varde Bank og af Aktivbanken, der således har medvirket til at udvide bankens virksomhedsområde endnu engang.

Alt i alt var min tid i Den Nordslesvigske Folkebank/Sydbank en begivenhedsrig og spændende tid, hvor banken voksede fra at være en lokal bank til en bank, der placerede sig i næsten alle større byer i Jylland, på Fyn samt i hovedstadsregionen. Det lå ikke i vore intentioner ved Sydbanks dannelse, at den skulle udvikle sig til at blive en omtrent landsdækkende bank. Bankens vældige ekspansion og stærke udvikling må da også især tilskrives den kraft og fantasi, som bankens direktion har haft i sig, og som pø om pø har ført til den udvikling, som her er skitseret. Det forekommer mig interessant, at det trods bankens størrelse fortsat har vist sig muligt at lede den fra en mellemstor by i Sønderjylland. Det er et slags bevis for, at ikke alle større og store finansielle institutter absolut bør placere sig i landets allerstørste byer.

De godt tyve år, jeg aktivt deltog i arbejdet i den finansielle sektor

blev fusionernes og omstillingens år. At alt dette skete netop i de år ser jeg som en naturlig konsekvens af den udvikling, erhvervslivet netop da var inde i og den voksende interesse for europæisk samarbejde og den internationalisering, der også fandt sted.

Disse år blev samtidig selvransagelsens år. Det, der ikke kunne stå måtte falde og de ledere, der ikke mere magtede opgaven måtte resignere. Kravene til professionelle ledere om høj menneskelig kvalitet voksede og voksede. Det var af og til lidt besværligt, men det var spændende at være med så tæt på.

Familie og hjem

Storegade og Teglholt

I sommeren 1959, godt et årstid efter, at jeg var blevet borgmester, flyttede vi til lejligheden Storegade 19, 1. sal. Det var naboejendommen til mit barndomshjem. Den hørte med til et ejendomskompleks, som ejedes af familieaktieselskabet, og var en stor ældre lejlighed, meget centralt beliggende med direkte adgang til forretningslokalerne. Jeg kunne nemt kigge ind og følge udviklingen. Rådhuset lå kun få hundrede meter borte. Også det var praktisk.

Da Lissen og jeg med de fire drenge flyttede til Storegade, var den ældste, Peter, tretten år og den yngste, Anders, tre år. På Storegade var der ikke mange legekammerater til Anders, og han blev den eneste af vore børn, der kom i børnehave (i Forstallé). I de år, vi boede på Storegade, blev de to ældste konfirmeret, og vi tog afsked med Peter, da han efter endt skolegang kom i manufakturhandlerlære, traditionen tro, hos Helmer og Jørgensen i Sønderborg. På Storegade kunne vi også ønske Hans til lykke med sin studentereksamen, inden han aftjente sin værnepligt, som han afsluttede som sergent.

I forretningen var de økonomiske resultater i disse år ikke helt tilfredsstillende, og efter længere tids overvejelse besluttede vi i midten af 60'erne at ændre politik og opgive tanken om at etablere et lille stormagasin. I stedet gik vi specialiseringens vej. I første omgang betød det, at herre- og drengetøj samt gulvtæpper udgik af vort sortiment. Det betød også, at vi kunne rykke sammen på mindre plads og frigøre første sal, hvor der hidtil havde været kjoleafdeling. Anden sal var blevet frigjort, da engros afdelingen flyttede ud til egne lokaler.

Da sammenlægningsudvalget for det nye sønderjyske amt i annoncer søgte efter kontorlokaler, fandt vi udveje for at udleje disse to etager, samt vores lejlighed som ét samlet lejemål, til det nye amtsråd. Da jeg selv sad i sammenlægningsudvalget blev forhandlingerne herom alene ført af vor advokat, men der var ingen tvivl om, at lokalerne sagligt set var de bedst egnede, idet man i disse ret store lokaler kunne samle hele centralforvaltningen m.v.

To måneder før, jeg blev valgt til amtsborgmester i 1970, flyttede Lisen og jeg til et nyopført atriumhus på Teglholt nr. 21. På Teglholt havde arkitekt Arne Paulsen opført omkring 25 sådanne huse i forskellig størrelse. Det er en såkaldt tæt, lav bebyggelse. Da vi så os omkring efter en ny bolig, fandt vi frem til netop det hus, der ligger nærmest ved skov og mark. Huset er et gulstenshus med fladt tag. Det var, da vi købte det, på 136 m² boligareal. I forhold til hvad vi havde været vant til, var det temmeligt småt, og vi var næppe heller blevet boende dér, hvis vi ikke havde kunnet bygget en stue og et kontor til.

Den dag sidst i januar, flyttevognen kom med vore møbler, lå der op til en halv meter sne, men vi fik da flyttet ind og var i de første måneder ikke begejstrede for at bo der. Da foråret kom, og bøgeskoven stod brud i sine lysegrønne farver, begyndte vi at holde af stedet. Til huset hører en gårdhave på omkring 120 m². Vi lagde fliser på det halve areal og lod plante buske og træer på resten, foruden et par enkelte bede med roser. Denne gårdhave kom til at virke som en åben udestue, og den har vi haft utrolig megen glæde af. Vi har indkørsel og en lille gårdsplads fælles med vore naboer i nummer 19. Vi må altså tage hensyn til hinanden, og det er godt at vide at i de år, vi har boet her, har der aldrig været et ondt ord med nogen af de fire familier, der har boet i nr. 19.

Forretning og familie

I forretningen kneb det med at frembringe helt tilfredsstillende resultater, hvilket gav anledning til flere indgående drøftelser i familiens kreds. De endte i 1972 med en beslutning om at bede vores søn Peter og hans kone Inger om at komme hjem og overtage ledelsen af afdelingen for dametøj m.v. Under familiedrøftelserne meddelte min yngste bror Peter, at han foretrak at udtræde af firmaet og begynde for sig selv. Han åbnede da en specialforretning i dametøj i Ramsherred nr. 18 i Aabenraa. Det er en forretning, som han og hans kone fortsat driver med gode resultater. Nogle år senere valgte min bror Olaf at gå på førtidspension, og herefter var min søn Peter og hans kone Inger alene om at styre forretningen. De overtog efterhånden også samtlige aktier.

Mange interessenter i et firma giver mange moder. Her er vi tre brødre i firmaet Peter Jessen samlet til morgenmødet o. 1960. Fra venstre Peter, Olaf og Erik. Fot. Th. Lawaetz.

Peter og Inger havde begge en god uddannelse bag sig. Peter havde bl.a. været både i London og Buxtehude ved Hamborg. I Århus havde Inger været ansat i Magasin og Peter hos Salling. I 1969 blev de viet i Bjolderup Kirke vest for Aabenraa. Efterfølgende var der både bryllupsfest og efterbryllup i Vollerup Forsamlingshus. Ingers forældre, Hans og Henny Christiansen drev gennem mange år en gård lidt syd for Vollerup.

Peter og Inger fik den vanskelige opgave at fortsætte omdannelsen af den gamle blandede manufakturforretning til en specialforretning i dametøj. Forretningslokalerne blev udstykket. Peter og Inger beholdt selv en del af butikslokalet, hvor de indtil 1989 drev en forretning med dametøj.

Det gik ganske pænt, men i 1989 fik de et særligt godt tilbud på køb af deres butikslokaler og de valgte da at sælge, også selv om forretningens drift var blevet ganske tilfredsstillende. Inger begyndte i stedet en lille modebutik, Apropos, som hun stadig driver med stor succes, og Peter fik en stilling som eksportchef hos Sækko-Bambo-koncernen i

Aabenraa, hvor han årligt medvirker til at øge eksporten til en lang række europæiske lande. Lidt vemodigt var det at være med til at afvikle det gamle familiefirma, der dog kunne fejre sine 78 år og jeg kan føje til, at det giver stor tilfredshed altid at have betalt enhver sit, så ingen af os skylder nogen noget.

Omstillingsprocessen var en vanskelig periode for hele familien. Vi fire brødre havde altid arbejdet godt sammen, men så stor en omstilling med de deraf afledte konsekvenser kunne ikke undgå at give sår i vort ellers så gode forhold, sår som det tog tid at hele. Set i bakspejlet er vi sikkert alle enige om, at det var alt for optimistisk, når vi i 1940'erne gik ud fra, at vi fire brødre kunne etablere et samarbejde, der var holdbart, både i gode og i vanskelige år. Vi forudså ikke hurtigt nok den store omstilling, der var på vej indenfor detailhandelen, hvor de store selvbetjeningsbutikker og supermarkeder i den ene ende og specialforretninger i den anden ende hver tog deres andel af den omsætning, som de blandede manufakturforretninger havde haft. Udviklingen løb fra den type forretninger, og der eksisterer da heller ingen af dem mere i dag. De kom til at lide under det brede udvalg og den omfattende service. Hertil kommer, at et forretningsmæssigt familiesamarbejde i sig selv er vanskeligt. Erfaringen fortæller, at man ved sådanne konstruktioner ofte vil være tilbøjelig til at tage familiemæssige hensyn fremfor rent forretningsmæssige.

Vor næstældste søn Hans blev i 1970 færdiguddannet som lærer på Haderslev Statsseminarium og fik job på den danske Christian Paulsen Skole i Flensborg. Allerede i gymnasiet havde han truffet Kirsten Sig Kristensen, der var født og vokset op i Flensborg, som datter af et dansk lærerægtepar. Hans og Kirsten giftede sig i 1971 ved et festligt bryllup i Ansgar Kirken i Flensborg. Hans er siden blevet skolepsykolog. Han og Kirsten forlod hinanden »efter gensidig overenskomst« og Hans giftede sig med Mette, der også er lærer i Flensborg og datter af amtsskolepsykolog Nis Bladt Hansen og fru Jytte, Ribe.

Jørgen holdt bryllup med Karis Hansen, datter af entreprenør Harry Hansen og fru Gudrun, Vivild. Jørgen blev færdig som cand. merc. og Karis som translator i fransk. Efter nogle års ophold i Tyskland tog de igen bopæl på Amager.

Anders holdt bryllup med Elke, datter af gårdejer Hans Jepsen og

fru Elli, Felsted. De er begge uddannet cand. mag., men der var da ingen plads til dem på gymnasierne, hvorfor Anders gik ind i erhvervslevet og er nu sektionsleder i Foreningen af Danske Eksportvognmænd. Elke underviser i datalære hos HK.

Som det ses vokser familien stadig. Otte børnebørn er det blevet til, de fleste er nu voksne, et oldebarn har vi stadig til gode. Det kommer nok.

Vingeskudt

Søndag den 16. november 1980 gik vi tidligt i seng. Jeg havde en meget travl uge bag mig og skulle tidligt næste morgen med det første fly fra Vojens til København til nogle møder. Jeg havde intet besvær med at falde i søvn, men vågnede klokken to om morgenen og følte mig underlig tilpas, gik i badeværelset for at drikke lidt vand, men på tilbagevejen faldt jeg om på gulvet og kunne ikke rejse mig igen. Jeg råbte på Lissen, der sov sødeligt. Hun ringede noget chokeret til Falck, der hurtigt kom til stede med en ambulance og et par folk. Den ene sagde, at de nok skulle hjælpe mig. Det lød fortrøstningsfuldt. Lidt efter var jeg placeret i en seng på Aabenraa Sygehus, hvor en reservelæge var i fuld gang med mig. Venlige sygeplejersker hjalp til og monterede slanger og ting og sager på mig. Blodtrykket var 275, og jeg følte mig mat og træt i hele kroppen. Det varede ikke længe, før jeg blev klar over, at jeg var ved at blive lam i venstre side. Da reservelægen havde fået blodtrykket nogenlunde under kontrol, kunne Lissen tage hjem, og jeg blev kørt til et eneværelse. Jeg tror ikke, at jeg sov meget mere den nat. Hen på morgenstunden kiggede andre patienter indenfor for at høre, hvad der var løs. Det var sikkert meget velment, men også stærkt generende. Da overlæge Kaj Jørgensen ved begyndelsen af sin vagt også kom for at kigge på, sagde jeg det til ham, og han foranledigede, at der blev sat et skilt op uden på døren. Der stod noget lignende som »Adgang strengt forbudt«. Det hjalp, men Lissen var ved at få et chok, da hun lidt senere kom for at se, hvordan det gik. Skiltet med den dramatiske tekst blev derpå byttet til et mindre rigoristisk.

Via sygehusets administration fik jeg sendt bud til borgmester Peter Petersen fra Vojens, der ventede på mig i lufthavnen. Vi skulle i fælles-

skab til en forhandling i Forsvarsministeriet om den civile passagertrafik på Vojens Lufthavn. Peter Petersen, der var en erfaren kommunalpolitiker, måtte klare opgaven selv. Jeg lod også sende bud efter en sekretær fra amtsgården, der mødte i skikkelse af Karin Clausen. Hende gav jeg forskellige direktiver med hensyn til, hvordan man nu burde disponere. Det medførte dog en bemærkning fra overlæge Kaj Jørgensen om, at det ikke var muligt for mig at lede amtet fra min sygeseng. Det måtte jeg naturligvis bøje mig for. Jeg kunne også mærke, at der stadig var lammelser i venstre arm og venstre ben og lidt i venstre side af ansigtet. Det lød lidt pessimistisk, da Kaj Jørgensen fortalte mig, at jeg måtte regne med, at der ville gå nogle måneder, før jeg igen kunne gå aktivt i arbejde. Jeg kunne godt belave mig på at holde en »længere ferie«. Jeg var endnu kun 60 år, og havde kun en gang tidligere været på sygehus, nemlig da overlæge Jens Wollesen fjernede min blindtarm.

Nu lå jeg altså på Aabenraa Sygehus igen og denne gang for en længere periode. Jeg forstod hurtigt, at det ikke var sikkert, at jeg kunne genoptage mit arbejde som amtsborgmester. Det var en lidt uvirkelig situation at være i, for det betød jo, at et livsafsnit var forbi, og at min kommunale borgmester- og amtsborgmesterperiode var slut. Mærkeligt nok gjorde det ikke noget dybtgående indtryk på mig. Jeg vidste, at der var så meget andet, jeg interesserede mig for. Alligevel var det overraskende pludselig at blive bundet i den grad, som sygdom kan gøre det.

Der var ikke andet at gøre end hurtigst muligt at komme op af sengen og komme i gang med det, jeg nu kunne magte. Det varede kun kort, før jeg fik lov til at sidde i en stol det meste af dagen, læse en bog og drikke en kop kaffe. Kun få dage senere dukkede fysioterapeut Ingrid Jensen op og begyndte at herse med min arm og mit ben. Få dage efter blev jeg i kørestol kørt til fysioterapien nede i kælderen, hvor der var redskaber til træning. Vi prøvede også at gå tur ude i gangen for at se at få det venstre ben i gang. Det gik alt sammen langsomt, men dog fremad. På amtsgården udpegede amtsrådet en stedfortræder og valgte her naturligt nok viceamtsborgmester Peter Gorrsen, der blev valgt i bred enighed efter, at venstregruppen havde gjort et lidt mat forsøg på at få valgt Venstres naturlige kandidat til amtsborgmesterposten, den unge gårdejer Kresten Philipsen.

Man værner sig hurtigt til at ligge på et sygehus, også selv om jeg

følte, at der var utroligt varmt. Heldigvis havde jeg eneværelse og fik lov til at åbne et vindue om natten, så der kunne komme frisk luft ind. Det var ganske vist koldt, ofte frost udenfor, men jeg havde altid været vant til at sove for åbne vinduer næsten uanset, hvordan vejret end var. Jeg var taknemmelig for, at jeg i næsten hele min periode på sygehuset kunne beholde mit eneværelse. Til sidst var der dog en anden, der havde mere behov for det end jeg, og jeg blev flyttet til en to-sengsstue, hvor jeg kom til at ligge sammen med den kendte cirkusmand, domptøren Manfred Benneweis. Det fik jeg nu ikke megen glæde af, for han var meget lidt talende og længtes måske tilbage til sine vilde dyr. Ofte gik han tur i byen også uden at spørge sygeplejerskerne om tilladelse. Men sådan en domptør er naturligvis ikke bange for sygeplejersker.

Hurtigt lærte jeg at klæde mig selv på. Det er faktisk sværere, end man tror, når man kun har den ene hånd til rådighed. Værst var det at lære at binde en sløjfe på snørebåndet med den ene hånd. Det blev jeg da heller aldrig ekspert i, for jeg kom i tanke om, at gode gamle Baden-Powell i en af sine tidlige spejderbøger havde beskrevet, hvorledes spejdere snører deres sko. Det sker ikke ved at binde sløjfer, men ved at lade snøren gå igennem hullerne på en bestemt måde, således at den af sig selv strammer til. Den metode har jeg siden anvendt med stor tilfredshed og i øvrigt udbredt den til fysioterapeuter, skohandlere og andet godtfolk.

Jeg fik lov til at komme hjem til jul og var hjemme nytåret over. Det var lidt bevægende igen at være hjemme i egne stuer, og man lærer, at man nu skal være forsigtig med, hvad man gør. Man bør f.eks. ikke sætte sig ned på gulvet, for så er det meget svært igen at komme op, med mindre der er en stærk mand i nærheden. Man skal heller ikke forsøge at tage en bog ned fra den øverste boghylde, for så taber man balancen og falder bagover. Fysioterapeuten anbefalede os at fjerne alle løse småtæpper i huset, for at jeg ikke skulle at falde i dem. Jeg fandt dog, at det var bedre, at jeg lærte at gå hen over disse tæpper uden at få foden i klemme. Det er gået godt nu i mange år. Blandt de mange hilsener jeg fik under min sygdom, var der også et brev fra politimester Iver Møller. Han skrev, at han regnede med, at det, at jeg nu var blevet bremset i min aktivitetstrang, ville betyde, at mit liv blev forlænget med femten år. Efterfølgende spurgte jeg Iver Møller, om

han mente, det var femten år efter 1980, eller om det var et tillæg på femten år til den aftale, jeg i forvejen havde med Vorherre om, hvor længe jeg skulle leve. Nu mange år senere tyder alt på, at det er det sidste, der gælder!

Forholdet er det, at hverken venstre arm eller venstre ben siden er kommet helt i gang. Den venstre arm kan jeg faktisk ikke bruge til noget fornuftigt, men den hjælper da med at holde balance i kroppen. På venstre ben går jeg af og til rimeligt godt, men også af og til rigtigt skidt. Alt i alt har jeg ved god assistance og hjælp fra mange sider, især naturligvis fra Lissen, klaret mig igennem på ganske tilfredsstillende vis. Det var en stor dag, da jeg igen fik mit kørekort igen og købte en lille Citroén GSA. Der skal være automatgear, og instrumentknapperne skal være placeret således, at jeg kan nå dem samtidigt med, at jeg holder højre hånd på rattet. Det er alt sammen gået udmærket uden ulykker af nogen art.

Efter tolv års forløb skiftede jeg til en lille Opel Corsa, som jeg nu futter rundt med og er meget tilfreds med. Det er ikke nogen langtursvogn, men Lissen og jeg har også mest behov for korte byture. En så lille vogn har ydermere den fordel, at det næsten altid er muligt at finde en parkeringsplads til den. Jeg har lagt mærke til, at andre trafikanter og folk i det hele taget har en vældig respekt for det lille blå invalideskilt, jeg har siddende i forruden. Det giver ikke alene adgang til særlige parkeringspladser, men også ofte til at holde længere der end andre. Det er et meget fint hensyn, andre her tager til handicappede.

Desværre skete der i forbindelse med mit stærkt forhøjede blodtryk også det, at venstre øje blev noget beskadiget. Jeg kan godt bruge det lidt, men jeg har nu ikke megen gavn af det. Ydermere har der meldt sig lidt forkalkning i begge øjne, men det er, mener øjenlægen, nu ret stationært, og jeg har en vis forhåbning om, fortsat at kunne få fornyet mit kørekort. Selv at køre bil giver én en fornemmelse af frihed, som jeg dårligt kan undvære.

Sidst i januar 1981 kom jeg hjem fra sygehuset. Jeg var nu helt klar over, at jeg ikke kunne fortsætte som amtsborgmester i en længere periode og kaldte derfor journalisterne sammen og meddelte dem, at jeg havde meddelt Venstres amtsbestyrelse, at jeg ikke kunne opstille til det kommende valg i november 1981.

Indtil videre var jeg på rekreation hjemme. Det var ikke svært at få

tiden til at gå. Med korte mellemrum gik jeg fortsat til terapi på sygehuset, og Lissen og jeg gik hver dag en tilpas lang tur i håb om at styrke mit venstre ben. Jeg blev en flittig låner på biblioteket, læste mange bøger og begyndte også at male. Det var vigtigt at finde på noget, der kunne aflede tankerne fra det handicap, jeg nu måtte leve med. Jeg havde nogle gange malet et maleri til velgørende formål. I alt fire tror jeg. De blev bortauktioneret for højeste bud til fordel for et eller andet godt formål. De fire malerier var vel blot rimeligt godt håndværk. Det første, der forestillede en lille pudsig mand, der gik hen over en plads med en rød ballon i en snor, blev såmænd endda betalt med hele 450 kr.

Jeg fandt nu mine gamle malersager frem og begyndte at male. Det var ret tilfældigt, hvad det blev til, men det blev en god beskæftigelses-terapi. Faktisk er det meget behageligt at male især med oliefarver, hvor man hele tiden har mulighed for at lave om, at rette og at korrigere.

Foredrag og skriverier

Lidt om sommeren holdt jeg igen mit første foredrag. Det var et gammelt løfte, jeg opfyldte til en kreds af ungdomsskolefolk. Jeg talte på Rødding Højskole om grænselandets aktuelle situation. En enkelt passus blev citeret landet over. Det var, da jeg afviste, at tysk fjernsyn ville betyde en langsom fortyskning af Sønderjylland. Det var, mente jeg, en grov overdrivelse. Der er ingen danske, der bliver tyske af at høre en amerikansk cowboy tale tysk i fjernsynet. Man må vel endelig også sige, at hvis danskheden i Sønderjylland ikke er dybere forankret, end at den kan væltes omkuld af tysk fjernsyn, så har den ikke fortjent at leve.

Det foredrag var mit første forsøg på at finde ud af, om jeg overhovedet kunne holde et foredrag med de problemer, mit handicap medførte. Min søn Anders var så venlig at køre mig derop og hjælpe mig. Det viste sig også at være nødvendigt, for man havde fundet ud af, at jeg skulle stå på noget, der lignede en scene, højt hævet over tilhørerne. Det var udelukket, at jeg kunne stå der helt alene uden at have noget at støtte mig til. Et bord og en stol blev da også hentet

frem. Jeg synes selv, at jeg klarede mig nogenlunde igennem mit tre kvarter lange foredrag. Jeg skal ikke skjule, at jeg var meget træt bagefter og fornemmede, at det måske blev mit sidste foredrag. Det blev det nu ikke. Jeg holdt efterfølgende yderligere en del foredrag og forestillede mig, at det kunne fortsætte. Når jeg alligevel kort efter stort set holdt op med at holde foredrag, var det fordi, det hver gang var en fysisk anstrengende proces. Det viste sig at være ganske svært i længere tid for mit dårlige ben at stå ved en talerstol. Det er ikke rart at få det indtryk, at tilhørerne er mere interesseret i, om taleren kan holde balancen, end i det han siger.

Jeg har holdt mange taler og foredrag i tidens løb og kunne godt lide det. Jeg har kun én gang holdt et foredrag, som jeg ikke selv har skrevet ordene til. Det var engang, jeg skulle give en kommunal forsamling en orientering om en række betydelige ændringer i sociallovgivningen. Jeg bryder mig slet ikke om at holde en tale, som jeg ikke selv har skrevet. Jeg duer ikke til at videregive andres ordstillinger og sætninger. De fleste tror, at det er en medarbejder på rådhuset eller amtsgården, der skriver borgmesterens foredrag, og det er det da også i mange tilfælde, men ikke hos mig.

Engang jeg holdt et foredrag på et stort byplanmøde i Herning, fulgte jeg fra mødesalen med en højtstående statslig embedsmand, der sagde, at det var et godt foredrag Finn Hansen havde skrevet til mig. Jeg svarede ikke, men ærgrede mig lidt. Finn Hansen var da sekretariatschef for amtsrådets sekretariat, men jeg havde skrevet mit foredrag helt alene. Mange foredrag har jeg heldigvis kunnet gennemføre kun med nogle få notater som basis.

Jeg har aldrig brudt mig om at sige noget i radioen eller fjernsynet. Det virker kunstigt på mig at tale til en mikrofon, et filmapparat, flere journalister og en fotograf. Nej, så foretrækker jeg at stå på talerstolen i en sal, hvor jeg har tilhørerne siddende direkte foran mig og kan følge deres reaktioner.

Jeg har talt for mange mennesker som f.eks. på Dybbøl i 1970, hvor der vist var op mod 40.000 til stede. Jeg har også talt for ganske få som f.eks. i Gråsten en gang til et socialdemokratisk kredsmøde, hvor Peter Gorrsen og jeg skulle indlede en debat om amtsrådets arbejde. Der var dækket kaffebord til 100, men der mødte kun tolv foruden Peter Gorrsen og mig. Det mindste antal tilhørere oplevede jeg til et

møde i Skærbæk på den sønderjyske vestkyst, hvor erhvervsrådssekretær Peter Groth Bruun og jeg skulle tale om udviklingen i Vestslesvig. Jeg kørte derud sammen med Groth Bruun i hans bil, og det viste sig, at der lå isslag, så det var vanskeligt overhovedet at nå til Skærbæk. I selve byen var det vanskeligt at færdes på gaderne, hvorfor der kun mødte syv tilhørere. Groth Bruun og jeg havde mest lyst til straks at køre hjem, men man bad os så mindeligt om at blive og holde vore foredrag. Det gjorde vi naturligvis, fik en god aften ud af det og nåede også helskindede hjem.

Jeg kan bedst lide at komme i god tid, før jeg skal holde et foredrag. Jeg befinder mig bedst, når jeg har vænnet mig til det lokale, jeg skal tale i. Jeg har ydermere gjort det til en regel, at jeg så vidt muligt også tager den med ro efter mødets afslutning. Der er altid nogle af tilhørerne, der ikke bryder sig om at deltage i en åben debat, men alligevel gerne vil snakke lidt med foredragsholderen. Alt i alt var jeg ked af, at jeg måtte erkende, at det kneb mig på forsvarlig vis at holde foredrag. Jeg havde ellers regnet med, at jeg kunne bruge mange af mine pensionistår som aktiv foredragsholder, men sådan skulle det altså ikke være. Nogle undtagelser har der dog været. I alt væsentligt foredrag om min slægt og andre erindringer.

Umiddelbart efter at jeg holdt op som amtsborgmester, blev jeg ringet op af chefredaktør Erik Randel fra JydskeTidende. Han opfordrede mig til jævnligt at skrive en aktuel kommentar til en column, som avisen agtede at etablere »Sådan set«. Jeg var lidt betænkelig ved opgaven, men fandt den tilstrækkelig fri og sprang ud i den. Siden 1982 har jeg skrevet flere end 300 af disse aktuelle, af og til småfilosofiske kommentarer først i JydskeTidende og siden JydskeVestkysten. I de senere år er det ikke blevet til ret meget, og nu er jeg helt holdt op, efter at bladet har lavet om på de forskellige rubrikker. Disse kommentarer blev fulgt op af flere kronikker og et par artikler samt adskillige anmeldelser. Det var opgaver, der passede mig vældig godt, og jeg er taknemmelig for, at Erik Randel netop på det tidspunkt gav mig den opgave, der fyldte godt i min hverdag.

Det fremgår nu ikke af mine vidnesbyrd fra Aabenraa Statsskole, at jeg skulle komme til at skrive meget. Lektor Jens Wilhelm Klinkby var overvejende utilfreds med mine præstationer i de danske stile, som han

ofte fandt for korte og sjuskede. Man kan jo nu engang bedst skrive om noget, der interesserer én. Måske er det derfor, at mine første skriftlige arbejder blev de artikler, jeg skrev om spejderarbejde.

Ved en middag en gang hos Inger og Cai Vagn-Hansen på Brundlund Slot drøftede selskabet det at skrive erindringer. Dronning Ingrid gav da dette gode råd: »Jeg tror ikke, at man skal skrive alt det, man ved«.

Det råd har jeg fuldt i disse erindringer.

Om at blive malet

Jeg er blevet portrætteret fire gange. Første gang var, da jeg var elleve år, og mine forældre besluttede sig til, at de fire ældste børn skulle males af den lokale kunstmaler, Petersen-Stubbæk. Det blev et pænt og net lille portræt af en pæn og nydelig dreng i matrostøj. Min søster Inge blev malet i spejderuniform, men jeg mener, at maleren fremhævede hendes røde hår og de tunge fletninger vel stærkt, og Inge blev aldrig glad for det billede.

Franciska Clausen

Mit første større portræt blev malet af Franciska Clausen. Det blev sammen med hendes portrætter af de tidligere borgmestre Jens Gjelstrup og Georg Buchreitz bestilt af Aabenraa Byråd. De tre billeder hænger nu i det såkaldte borgmesterværelse i rådhusets tagetage sammen med andre borgmesterbilleder. De tre Franciska-billeder er da gode, kun føler jeg, at vi tre borgmestre er kommet til at ligne hinanden for meget, måske fordi Franciska Clausen malede dem samtidigt. Jeg havde foretrukket, at byrådet havde overladt det til de tre borgmestre selv at vælge en kunstner, således at det var blevet tre forskellige, der havde frembragt portrætterne.

Franciska Clausen blev en kendt skikkelse i Aabenraa efter, at hun i 1931 var flyttet hjem og havde taget ophold hos moderen i den palæagtige bygning i Vestergade. Hendes uddannelse som maler havde fundet sted i Tyskland og i Paris, hvor hun blev stærkt præget af så fremtrædende kunstnere som Hans Hofmann, Moholy-Nagy og Fernand

Léger, hvis nære veninde hun var i en del år. Da Franciska vendte hjem til Danmark, havde hun grund til at antage, at hun, på baggrund af sin uddannelse og de prominente udstillinger hun havde deltaget i, ville opnå en vis anerkendelse. Sådan gik det imidlertid ikke. Hun var og blev en fremmed fugl blandt danske kunstnere, hvoraf de fleste havde fået deres uddannelse på Kunstakademiet i København. Franciska passede ikke ind »i systemet«, og der skulle derfor gå mange år, før hun fik sin fortjente anerkendelse.

I mit barndomshjem kendte vi Franciska Clausen godt. Far havde været i lære hos hendes far, boet i familiens hus i Vestergade og spist med ved familiens daglige bord. Ved en af hendes runde fødselsdage holdt jeg en hyldesttale til hende. Heri nævnte jeg denne kontakt, og sagde uden at tænke nærmere over det, at »far boede i et lille værelse øverst oppe i det store hus«. Da greb Franciska ind og sagde bebrejdende, at der var tale om et dejligt stort og lyst værelse. Siden har jeg selv set det og må give hende ret. Det var et lyst og dejligt stort værelse for de to lærlinge, der boede der.

Jeg spurgte engang Franciska Clausen, hvorfor hun overhovedet var rejst hjem fra Paris i 1931. Svaret var enkelt og klart: »Var jeg blevet i Paris, ville jeg dø af sult«. Det skulle vise sig, at det også var ganske svært for Franciska Clausen at opretholde livet i Aabenraa. Måske havde hun gjort klogt i, trods den uvenlige modtagelse i københavnske kunstnerkredse, alligevel at tage bopæl der. For man kan sige meget godt om Aabenraa, men forståelsen for Franciska Clausens moderne kubistiske kunst kunne ligge på et meget lille sted. Det første af hendes mere kendte motiver, jeg har set, var, da jeg i mellemskolen sammen med klassekammerater aflagde besøg hos vores meget afholdt lærer, lektor Jens Wilhelm Klinkby i hans ungkarlejlighed. Der hang der moderne kunst ikke alene på alle vægge, men også på dørene. Blandt disse var der et lille et af Franciska Clausen med hendes kendte motiv »Skruen«. Rent ud sagt forstod vi ikke meget af det, og vi lo meget af billedet og antog, at det måtte være det indvendige af en kødhakkemaskine.

Den manglende anerkendelse tvang hende til at tjene til livets opretholdelse ved at male portrætter (hendes far, byens største manufakturhandler, døde i 1926, og moderen sad enke). Der er nok en del Aabenraabørn fra de år, der endnu har deres barneportræt hængende. Det

gælder f.eks. min yngste bror, Peter, der var så heldig at blive malet af Franciska Clausen, hvorimod vi andre måtte »nøjes med« Petersen-Stubbæk. Hjemme hos os havde Franciska også tegnet to portrætter af et par af mine tipoldeforældre efter fotografi. De er udmærkede, men ikke typiske for hende. Jeg tror, at en del Aabenraaere lod hende lave sådanne bestillingsarbejder for at støtte den trods alt interessante kunstnerinde. Hendes virkelige kunst var der kun få, der forstod den gang.

Jeg var ikke nogen god model for Franciska, for jeg havde dårlig tid til at sidde for hende ret længe ad gangen. Mine mange gøremål betød også, at der kunne være lange pauser imellem. Det førte engang til, at hun lidt irriteret sagde: »Jamen, De ser jo helt anderledes ud end sidst«. Det var nu nok ikke så meget mig, der havde forandret mig, snarere årets gang, der havde forandret på lysets indvirkning.

Når jeg som model sad og betragtede Franciska, mens hun var optaget af at male, virkede det på mig, som om det var nærmest en fysisk og psykisk belastning for hende at male. I perioder kunne hun bide tænderne sammen, og ansigtet forandrede sig meget, alt mens hun kæmpede med pensler og maling. Utvivlsomt var hun en perfektionist, der kunne sit håndværk til bunds.

Men det var hyggeligt og rart at sidde for Franciska Clausen. Vi talte meget sammen, men når vi nærmede os hendes udenlandsår, var det, som om hun blev fraværende og helst ikke ville tale om dem. Der var ingen tvivl om, at hun selv følte sig sikker på, at hun var en stor kunstner, og at det var danskerne, der så forkert ved ikke at modtage hende med åbne arme. Hun hængte meget omkring de mange skitser og mindre arbejder, hun havde med hjem fra udenlandsårene. Dem solgte hun ikke af, men brugte dem som grundlag for malerier, som hun i en del år solgte, dog helst til museer. Hun var overbevist om, at folk, der bankede på hendes dør for at købe, kun var ude på at spekulere i hendes kunst, og det var hun meget betænkelig ved. Efterhånden som hun blev ældre, holdt hun sig mere og mere for sig selv og havde kun få egentlige venner og veninder i byen. Midt i 1960'erne medvirkede jeg til, at Aabenraa Museum erhvervede et stort billede af typen »Skruen«. Midt i halvfjerdserne fik jeg udvirket, at Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder kunne købe billedet »Radioaktiv eg«, et af hendes nyere billeder, der delvis blev finansieret af Dronning Ingrid.

Ved afsløringen af Franciska Clausens maleri af Dronning Ingrid på Folkehjem 1980 ses omkring bordet fra venstre Franciska Clausen, hofchef grev Trampe, borgmester Camma Larsen-Ledet, Dronning Ingrid og jeg. Fot. Lis Sylvest.

Da Dronning Ingrid i 1976 kunne fejre fyrré års dagen for sin ankomst til Sønderjylland, udkastede stiftamtmand Cai Vagn-Hansen den tanke, at lade Sønderjyllands gave være et portræt af Dronning Ingrid til at hænge op på Folkehjem i Aabenraa. Da vi forelagde forslaget for Hendes Majestæt, indvilgede hun straks. Hun havde dog nogle forudsætninger. De var, at maleren skulle være Franciska Clausen, og at billedet ikke, som vi havde tænkt det, skulle hænge i Folkehjems store sal, men indgå som et led i den samling af portrætter af sønderjyske mænd og kvinder, der hænger i billedsalen. Det var Dronning Ingrids ønske, at hendes portræt i billedsalen skulle hænge imellem portrætterne af lensgreve O. D. Schack fra Schackenborg og arbejderlederen I. P. Nielsen fra Dynt. Det skete alt sammen, som Hendes Majestæt ønskede. Kun har det vist sig, at det medførte dårlig harmoni

i billedstørrelser og farver, hvorfor Dronning Ingrid godkendte en anden ophængning. Portrættet af Dronning Ingrid er, så vidt jeg kan se et af Franciska Clausens bedste billeder. Måske fordi Dronning Ingrid og Franciska Clausen hurtigt kom på talefod med hinanden.

Helt nemt at få arrangementet til at klappe var det nu ikke. Da jeg første gang spurgte Franciska Clausen, om hun ville påtage sig opgaven, følte hun sig tydeligt bæret og sagde straks ja tak. Da jeg anden gang talte med hende om den forestående opgave, var hun blevet noget bekymret og lidt afvisende. Hun havde så meget at lave i øjeblikket, sagde hun, og det var svært for hende at rejse. På den anden side ville hun dog gerne løse opgaven. Hun havde få år forinden med megen anerkendelse malet Dronning Margrethe. Den endelige aftale med Franciska Clausen blev truffet af Cai Vagn-Hansen og mig ved en kop formiddagskaffe med tilbehør på Grand Hotel i Aabenraa. Selvom Franciska Clausen kunne fortælle os, hvad førende franske malere fik for at male portrætter i Paris, så lykkedes det os dog at forhandle hende ned til en pris, der harmonerede bedre med danske forhold.

Da tiden nærmede sig, og Dronning Ingrid bad Franciska om at tage til Fredensborg Slot, var Franciska tydeligt utilfreds med, at det ikke kunne finde sted på Gråsten Slot. Vi fik dog bestilt hotelværelse på Store Kro i Fredensborg, og Franciska blev sat i en Aabenraa taxa sammen med alt hendes grej og kørt direkte til hotellet og hentet hjem igen. Det var den mest praktiske måde at få Franciska til Fredensborg på. Hun havde da heller ikke noget imod at køre den lange vej i taxa. Forudsætningen var alene, at det var en bestemt taxavognmand, som hun kendte godt, der kørte.

Alt i alt var det en god dag, da sønderjyske borgmestre kunne overvære, at Franciskas dronningebillede blev afsløret på Folkehjem.

Engang Franciska var til en frokost hjemme hos os på Teglholt, kom hun tidligt, og vi sad derfor en stund i gårdhaven. Da hun havde set sig lidt omkring, udbrød hun: »Jamen det er jo en gotisk gran«. Det var en lidt mærkelig formet gran, der var vokset op der. Det fangede hendes øjne, at den havde fået disse mærkelige kantede former.

Engang mødte jeg Franciska foran byens fornemme gamle rådhus, tegnet af C. F. Hansen. Da vi stod og betragtede rådhuset, sagde hun, at det var en stor fejl, at den arkitekt, der netop havde gennemført restaureringen, havde fjernet de to skorstene på tagryggen. De var,

sagde hun, med til at give bygningen den rigtige balance. Jeg kan ikke andet end være enig med hende, men for nylig er der sket så mange ændringer foran rådhuset, der er blevet »beriget« med et stort trappeanlæg, så det næppe betyder noget med de to skorstene. Efter min opfattelse burde trappen foran rådhuset have været ført tilbage til den oprindelige, som var en meget enkel trappe, der førte direkte ind i gangen i stueetagen. Hvis det skulle ske engang, bør også de to skorstene, omend ikke andet så som attrapper, sættes på igen. Begge dele ville nok være en ret billig foranstaltning til ære for den fremtrædende arkitekt, der i 1828 tegnede rådhuset nøje i den stil og udformning, som han også anvendte flere andre steder.

Viggo Kragh-Hansen

Maleren Viggo Kragh-Hansen kendte jeg ikke, før jeg kørte til Nybøl Vandmølle ved Egersund, hvor han boede og havde sit store atelier. I forhuset til vandmøllen havde forfatteren Thit Jensen i nogle måneder i 1926 gemt sig for omverdenen og skrevet den kendte roman om Børglum bispens Stygge-Krumpen.

Viggo Kragh-Hansen fik det nemmere end Franciska Clausen havde haft det, for er man først taget hjemmefra og sidder godt i malerens atelier, er der ikke mere noget, der haster. Viggo Kragh-Hansen og jeg fik mangan en god samtale i de timer, jeg sad model for ham.

»Det er jo ikke mig, der bestemmer«, sagde han, da vi talte om det at male. »Det er jo ikke mig, men lærredet der afgør, hvad det skal blive til«. »At vælge den rigtige farve er vigtigt«, sagde han, og jeg lærte at forstå, at det at frembringe et portræt er et slags pingpong spil imellem maler og model. Ofte sad han længe og betragtede mig. Han var født i Vivild, samme landsby som vores svigerdatter Karis kommer fra. Han var hårdt med i modstandskampen, men fik efterfølgende en god tid i Paris, hvis atmosfære fangede ham, som den har gjort det hos så mange andre kunstnere.

Viggo Kragh-Hansen malede mig to gange. Den første gang til op-hængning i amtsrådssalen i Aabenraa, den anden gang til Nykredits lokaler på Otto Mønstedts Plads 9 i København. I begge tilfælde måtte jeg selv finde kunstneren, og jeg har ikke fortrudt, at jeg pegede på Viggo Kragh-Hansen, ikke alene fordi vi var meget på bølgelængde

med hinanden og snakkede godt sammen, men også fordi de to billeder, så forskellige de end er, begge er udmærkede.

Efter at Viggo Kragh-Hansen var flyttet til Nybøl Vandmølle, blev han kendt som teglværksmaleren, idet han fandt mange af sine motiver i de karakteristiske teglværker med de store tage. Samtidig slog han sit navn fast som portrætmaler. Han har landet over malet mange portrætter, men har, som han fortalte, også et par gange givet op, når han ikke kunne »finde frem til modellen«. I sine senere år blev han en meget venlig maler og søgte blomstermotiver, gerne i lyse pastelfarver. Viggo Kragh-Hansen døde i 1996.

Farvel til amtsgården

Hen i efteråret 1981 var jeg nået så vidt, at jeg meddelte amtsrådet, at jeg ville genoptage mit arbejde som amtsborgmester den 1. oktober med henblik på at bruge de sidste tre måneder i min embedsperiode til at gøre alt klart til min efterfølger, der som ventet blev gårdejer Kresten Philipsen.

Da jeg genoptog mit arbejde, blev jeg opmærksom på, at det ville være hensigtsmæssigt at styrke den centrale administration i amtsrådets sekretariat. Her havde vi nogle år tidligere ansat sekretariatschef Finn Hansen som amtsdirektørens højre hånd for at styrke den voksende administration. Amtsdirektør Vagn Harsberg var nu 64 år og havde ofte talt om at holde op med de 67. Det var derfor naturligt, at jeg tog spørgsmålet om den fremtidige organisation op i en drøftelse med Harsberg. Han var i mange henseender en dygtig mand. Hans styrke lå i sagsbehandlingen mere end i det administrative. Det var derfor naturligt, at jeg foreslog, at vi i årene, indtil han holdt op, langsomt lod opgave efter opgave overgå til Finn Hansen. En sådan ordning ville være en rimelig overgangsordning for alle, men desværre viste det sig, at Harsberg ganske afviste en sådan tanke. Da jeg ikke, lige før jeg holdt op, ville gennemtvinge en nyordning, lod jeg i forståelse med økonomiudvalget sagen falde. Nogle måneder efter, at Kresten Philipsen var tiltrådt som amtsborgmester, opstod der her samarbejdsvanskeligheder imellem de to, og Harsberg måtte forlade sin post som amtsdirektør og i stedet bruge nogle år til at skrive en i øvrigt udmær-

Min efterfølger. Kresten Philipsen siger tak og jeg ønsker ham held og lykke med hans gerning som amtsborgmester ved en afskedsreception på amtsgården 4. januar 1982. Fot. Winkelmann.

ket bog om de sønderjyske amtsråd indtil 1970, en bog der er et fint bidrag til sønderjysk personalhistorie. Vagn Harsberg skrev efterfølgende en lille nøgleroman »Mordet i rådhuskælderen« om, hvordan han oplevede denne korte periode.

Den 2. januar 1982 var det slut. Amtsrådet var så venligt at afholde en reception til ære for Peter Gorrsen og mig, og derefter kunne jeg lidt for tidligt, synes jeg, kun 61 år gammel forlade amtsgården. Det havde været tolv meget travle, men også spændende og krævende år.

I gårdhaven 1997

Jeg sidder i vores gårdhave. Det er en tidlig forårsdag og vintergækker og krokus liver op i den ellers lidt triste have. Erantis har været her og er forsvundet igen. Skoven mod øst står grå og ser træt ud. Det er ikke til at forstå, at der kun er godt en månedstid til det hele står i et lysegrønt flor.

Jeg er glad for, at manuskriptet til mine erindringer nu stort set er færdigt, men unægtelig også ked af, at det ikke kan lade sig gøre at skrive om alle de mennesker, jeg har mødt, arbejdet sammen med eller siddet omkring et lejrball eller et godt bord med. I forhold til de mange, jeg har mødt undervejs i mine 77 år, er det kun et fåtal, jeg har nævnt. Det har ikke praktisk været muligt at få alle med inden for de givne rammer. Det gælder også de mange medarbejdere i forretningen.

Når Lissen og jeg denne kølige forårsdag sidder her i gårdhaven,

Peter og Inger med Lise og Lars på vandring i svensk lapland 1993.

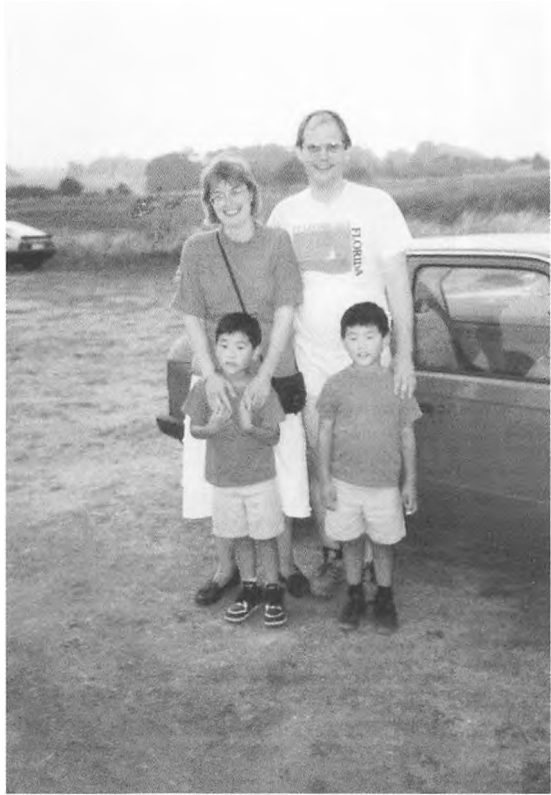

Flensburg-familien beundrer den nyfødte Christian. Fra venstre ses Mette, Hans og Lotte. Foran står Tom, medens Jonas har gemt sig lidt. 1982.

Jørgen og Karis på skitur i den vinterklædte skov.

Anders og Elke med Jens og Søren på tur i 1993.

kan vi glæde os over stadig at have mange venner, men må også med vemod tænke tilbage på de mange, der ikke er mere. Lissens forældre er døde, og min mor kunne vi følge til graven på hendes 85 års dag. Min bror Johan døde allerede som 67 årig og Olaf som 74 årig her først på året. Inge, der kom syg hjem efter tre års ophold hos sin gode veninde, Sylvi Visapää i Helsinki, måtte på sygehus men fik et godt år under kærlig pleje hos Sct. Hedvigsøstrene på Ansgar Plejehjem i Aabenraa, inden vi en solrig efterårsdag kunne følge hende til hendes sidste hvilested, familiegravstedet. Lissens bror, arkitekt Jørn Nielsen, døde for et årstid siden og blev bisat fra Hørsholm Kirke.

Vi har nu meget at glæde os over. Vores egen familie trives vel. Alle børn og svigerbørn har nok at se til, og børnebørnene har lært os, at verden er blevet lille i vores tid. Flere af dem har været i USA, Canada, Finland, Australien, New Zealand, Italien, Grækenland eller på Grøn-

land. De ser ud til at arte sig vel, så vi har ingen grund til bekymringer, men er taknemmelige for indtil nu at have oplevet et begivenhedsrigt liv.

Jeg kan se, at solsorten er begyndt at forsvare sit territorium, og at blåmejserne nu interesserer sig for mejsekassen. Roserne er begyndt at »sprække«, som vi siger på sønderjysk. Foråret er lige om hjørnet.

Nu vil jeg køre hen og aflevere mit manuskript. I en canadisk indianerstamme siger man, at der er en tid til at fiske og en tid til at tørre nettene.

Nu er mine net hængt til tørre.

EXLIBRIS

ERIK JESSEN

del. Harald Borges

Navneregister

- Adenauer, Konrad, forbundskansler 354
Adler, Heinz, overborgmester, Flensborg 341, 343-47, 353f
Agerschou, Kruuse, grosserer, Haderslev 97
Agersted, Ida 105
Agersted, Aage, politimester 105
Ahlgreen-Eriksen, SAS-direktør 291
Albeck, Gustav, Århus 90
Albertsen, Tage, ungdomskonsulent, St. Jyndeved 99
Albrechtsen, Svend, direktør, Haslev 368
Alexandrine, dronning 31
Alsted, Henrik, planlægningsmedarbejder 281
Ammundsen, Esther, medicinaldirektør 273
Andersen, kontorchef, Bov 310
Andersen, Anders, borgmester, Sønderborg 237, 239ff, 328, 340
Andersen, Aude, læge, Broager 66
Andersen, Benny, forfatter 306
Andersen, Carl, isenkræmmer 66
Andersen, Carsten, bankdirektør 384, 394, 399
Andersen, H. C., forsikringsdirektør, København 366f
Andersen, Hugo, kreditforeningsdirektør 378
Andersen, Johan, landmand 320
Andersen, K. B., sen. udenrigsminister 140
Andersen, Peder, politibetjent, Tinglev 126
Andersen, Poul, lufthavnsdirektør, København 226f
Andersen, Svend, zoo-direktør, København 169
Andersen, Svend Aage, borgmester, Svendborg 396
Andresen, Andreas, speditør, Padborg 392
Andresen, Bodil 32
Andresen, Johannes, prokurist 97, 133f
Andresen, Theodor, vaskeriejer 9
Andresen, Thomas, overborgmester, Flensborg 329
Anita, niece fra Hamborg 122
Anna, fiskerkone 19
Anni, stuepige 40
Arnfred, J. Th., højskoleforstander 212, 214, 216-20, 345
Arup, advokat, København 220
Asmussen, slægten 10
Asmussen, Jes Peter, møbelsnedker, Helleved 124
Auring, Gustav, overbibliotekar 215
Baden-Powell, spejderchef 49, 67, 77, 93, 173f, 408
Bahnsen, Berthold, landdagsmedlem 342
Bak Sørensen, Niels Henning, optiker 53f
Bamberger, Anton, konsul 344, 347
Bang, vejddirektør 195
Bang, Herman, forfatter 332
Barbara, g.m. Thomas, Vejers 42
Basse, A. W., direktør 373f
Baunsgaard, Hilmar, statsminister 214
Bayer, Holger, direktør 369
Beck, vognmand 106
Beck, Willy, snedkermester 209f
Becker-Christensen, Henrik, direktør 351
Benedikte, prinsesse 171, 226, 360
Bengtsson, Gustaf, forfatter 148
Bennedson, Dorte, undervisningsminister 306
Benneweis, Manfred, domptør 408
Bennike, E., direktør, Egersund 392f
Bentzon, Niels Viggo, komponist 307
Bernadotte, Folke, greve 108, 123, 125

- Berner, Ole, civilingeniør, København 158
- Bertelsen, sognefoged, Vejers 39
- Beuck, C. J., præst 322
- Beyer, fru, øjenlæge 176
- Beyer, Peter, Skastgaard 11
- Bichel, Svend 301
- Biermann, Franz, trævarefabrikant 48f
- Birkelund, Poul, professor 307
- Bisgaard, Agnethe, lektor 47
- Bjerg, Theo, arkitekt 399
- Bjerglund Andersen, Th., direktør, Århus 395
- Bjerregaard, Ritt, undervisningsminister 351
- Bjerregaard, Vilhelm (William Hillcourt), da.-am. spejderleder 171
- Bladt Hansen, Jonas, 422
- Bladt Hansen, Jytte, Ribe 405
- Bladt Hansen, Mette 405, 422
- Bladt Hansen, Nis, Ribe 405
- Blixen, Karen, forfatter 67
- Boeck, Holger, overretssagfører 103, 220
- Boel, Jeppe, ekspedient, Nyborg 71
- Boesen, E., gdr., Stubbom 373
- Bojesen, Bo, boghandler 60
- Bojesen, Johannes Bo, tegner 210
- Boll, Erik, fabrikant, Herning 91
- Bomholt, Julius, kulturminister 213, 223, 238
- Bondesen, Johannes, præst, Ensted 315, 318
- Borges, Annie, Århus 90f, 94f, 114
- Borges, Harald, tegner, Århus 90f, 94ff, 114ff, 155, 212, 424
- Borges, Keld 91
- Borges, Kirsten 91
- Bork Hansen, Anders, præst 218
- Borregaard Nielsen, Anders, grosserer 151
- Boubjerg Hansen, lærer 153
- Boysen, Carsten, Risum 302, 342
- Boyskov, eksportør 228
- Brandes, Peter, billedhugger 395
- Brandt, Willy, forbundskansler 361
- Bredsdorff, Peter, byplanlægger 194, 198f, 201f, 281, 330
- Brix Pedersen, Mogens, skuespiller 93
- Brodersen, Aage 153
- Broge, Hans, storkøbmand, Århus 89
- Bruhn Petersen, Fritz, læge 118
- Bruhn Petersen, Leif, modstandsmand 118
- Brusvang, René, politiker 339
- Bruhn, J., sekretær 373
- Bruun, Peter Groth, erhvervsrådssekretær 185, 231, 236, 241, 307, 329, 347, 412
- Brændgaard, N. A., kreditforeningsdirektør 377
- Bräuner, arkitekt, Sønderborg 266
- Brösch, overingeniør 357
- Buch, Marie, Orelund 160
- Buchreitz, Esther 227, 231
- Buchreitz, Georg, rektor, borgmester 175ff, 179ff, 182, 184f, 188, 204, 208, 213ff, 224f, 227, 231, 235, 309, 330, 413
- Buhl, Svend, sparekassefuldmægtig 157
- Buhl, Vilhelm, statsminister 124
- Busch, Fritz, forsikringsdirektør 368
- Bøving, Erik, politimester, Tønder 297f
- Callesen, Ingvard, arkitekt 190
- Callø, P. A., kreditforeningsdirektør 369
- Carlsen, arrestforvarer 122
- Carstensen, Jes, bankdirektør 391, 393
- Carstensen, Tage, landsretssagfører 164
- Caspersen, Jes P., amtskontorchef 176-79, 205, 223, 248, 313
- Christensen, fru politimester 256
- Christensen, købmand, Agerskov 35
- Christensen, Gudrun 35
- Christensen, Gustav B., bankdirektør, Gråsten 393f
- Christensen, H. P., politimester, Sønderborg 256, 345
- Christensen, Hans, amtsrevisor, Tønder 223
- Christensen, Hans-Olaf, byrådsmedlem, Flensborg 346
- Christensen, Helmuth, borgmester, Flensborg 328f, 342, 346, 397
- Christensen, Jørgen, kommunaldirektør 183ff, 233, 236
- Christensen, Per, turistchef, Sønderborg 291

- Christensen, Peter, bankdirektør, Tønder 393
- Christensen, Svend, borgmester, gdr., Bylderup 392f
- Christensen, Truels, smedemester, Ø. Højst 315, 318
- Christian IX 17, 357
- Christian X 16, 31
- Christiansen, Hans, gårdejer, Vollerup 404
- Christiansen, Henny, Vollerup 404
- Christiansen, Keld, kreditforeningsdirektør 377
- Christiansen, Per, arkitekt 208, 210
- Christjansen, Hans Henri 115
- Christmas Møller, politiker 55, 59, 96, 150
- Christoffersen, Henning, EF-kommissær 398
- Christoffersen, Jørgen, direktør, København 158, 164
- Churchill, Winston 129
- Clausen, fru 9
- Clausen, socialminister, Kiel 343
- Clausen, Bitten 308
- Clausen, Franciska, malerinde 9, 47, 199, 413-18
- Clausen, Frits, læge, Bovrup 58f, 84
- Clausen, Karin, sekretær 407
- Clausen, Peter, manufakturhandler 9, 414
- Cleemann, Harald, skibsmægler 49, 152, 327
- Cleemann, Peter F., kaptajn 176f
- Cornett, sejlmager 13
- Crone, F. L., forsikringsdirektør 365f
- Daell, P. M., grosserer, København 210f
- Dahl, Ellen 67
- Dahl, Knud, godsejer, Sandbjerg 67
- Dahl, Torsten, professor, Århus 90
- Dahlgaard, Frank, folketingsmedlem 382
- Dahlgaard, Lauge, arbejdsminister 211
- Dalhoff Nielsen, redaktør 148
- Dall, Henning, direktør, Høruphav 393
- Dall, Jens, arkitekt 214
- Dall, O. H., direktør, København 366f
- Damgaard, Mads E., fabrikant 285
- Damgaard, Peter, gårdejer, Kolding 371f
- Damgaard, Sivert, afdelingsingeniør 152, 225
- Damgaard Christensen, amtsskolekonsulent 304, 307
- Dane, Leo, KU-landsformand 85
- Daus-Petersen, Carlo, disponent 154
- Dessau, Axel, turistchef, New York 140
- Dethlefsen, digegreve 184
- Dethlefsen, Wille, eksportør 228
- Dideriksen, K. M., direktør 373
- Diemer, Børge, amtsrådsmedlem, Bjerndrup Mark 243, 250, 280, 315ff, 318
- Dirksen, Karen, tandlæge 220
- Dohrmann, Helge, folketingsmedlem 266
- Draiby, Ejvind, arkitekt, Ringkøbing 168
- Duch Pedersen, Alf, forsikringsdirektør 384
- Duck, Erik, apoteker 157
- Dupont, Hother, kontorchef 224
- Ebbesen, direktør 301
- Ehlers, fru 309f
- Ehlers, Loui 309f
- Ehmsen, Erhardt, gårdejer, Ballum 299
- Eisenhower, general 130
- Enemark, Nis, assurandør 208
- Engberg, Niels, kontorchef 165
- Engberg, Poul, højskoleforstander 204
- Enggaard, Knud, minister 359
- Erdman, Karl, professor, Kiel 330
- Erhard, Ludwig, økonomiminister 330
- Erichsen, Nis, bankdirektør 181, 390f
- Eriksen, vognmand, Styrtom 105
- Faber, apoteker 42
- Falck, Hans 54
- Falk Jørgensen, forstander 211
- Faurholdt, J., ekspeditionssekretær 373, 376
- Faurschou, Aage, overretssagfører, København 368
- Ferdinand, Lorenz 296
- Fink, Dan, arkitekt 194
- Fink, Holger, borgmester 26, 54, 175, 177, 212, 368f
- Fink, Jep, arkitekt 212
- Fink, Julie 224

- Fink, Peter 54, 369
 Fink, Poul 54, 369
 Fink, Tage 198, 207, 209
 Fink, Tinne 343
 Fink, Troels, generalkonsul 212, 269f, 328f, 332, 343, 350f, 355
 Fischer, Frederik (dæknavn for Jacob Jacobsen) 107
 Fisker Petersen, K., fuldmægtig 373f
 Fjeldberg, Hakon, kreditforeningsdirektør 385
 Flade, Karl A., arkitekt 201, 214
 Flensted, Christian, boghandlermedhjælper 111f, 117
 Flessner, Karl, landbrugsminister 343
 Fog Pedersen, Arne, generalkonsul 357, 359
 Franzen, kredspræsident 341, 344
 Frederik IX 17, 31, 170, 256, 327, 362
 Frederiksen, Knud, landsretssagfører 345
 Freifelt, modehandler 135
 Friis og Moltke, arkitekter, Århus 229
 Frimodt Sørensen, restauratør 29
 Frost, Jens, boghandler 60
 Frost, Mathias 97
 Fræk, Freddy, musiker 307
 Fröhlich, Lorenz 234
 Funch, fru 224
 Funder Larsen, arkitekt 273
 Fællessanger, Holger 140
 Føste, teglværksejer 176
 Faaborg, Svend Aage, fuldmægtig 178
- Gade, Jacob, komponist 138
 Garaguly, Carl von, dirigent 354
 Gjelstrup, Jens, borgmester 177ff, 181, 232, 327, 413
 Glad, Thorkild, forstander, spejderchef 67f, 156f, 163-66, 171f
 Glob, P. V., professor 330
 Gomard, Bernhard, professor 385f
 Gormsen, Jakob, lærer 186, 231
 Gorrsen, Peter, viceamtsborgmester 250-55, 259f, 285, 287, 295, 312, 314ff, 320, 329, 341, 348, 350, 407, 411, 420
 Gram, Mads, gårdejer, Københoved 249
 Gredsted, Torry, forfatter 77
 Gregersen, Frands, halinspektør 152
- Greisen, Frode Palm, bogtrykker, København 155
 Grevy, John, spejderchef 172
 Groes, Nils, direktør 351
 Gross, Ingrid, bypræsident, Flensborg 341, 346
 Grønfelt, Kaj, ekspedient 128
 Guldberg, Ove, trafikminister 285f
 Gundestrup, Svend E., stadsingeniør 178, 190, 201, 235
- Hagenau, Heinz, rådmænd, Flensborg 344
 Hahnemann, Marguerite 227, 232
 Halck, Jørgen, departementschef 296, 300
 Hall, Jørgen, advokat, København 368
 Hammeken, gestapomedhjælper 106f
 Hammer, Niels, overlæge 176
 Hammerich, Thora 188, 231f
 Hans, onkel g.m. Marie Hansen 29
 Hansen, bagermester 55
 Hansen, Anna 11, 13 (se også under Jessen)
 Hansen, Bernhard, skoledirektør 149
 Hansen, Bodil 32 (se også u. Loehr)
 Hansen, C. F., arkitekt 183, 417
 Hansen, C. P. M., kabinetssekretær 263
 Hansen, Caroline 27ff
 Hansen, Else 32
 Hansen, Finn, sekretariatschef 411, 419
 Hansen, Frederik, arbejdsformidlingschef 211
 Hansen, Gudrun 263
 Hansen, Gudrun, Vivild 405
 Hansen, Günther, maler 156
 Hansen, H. C., statsminister 330, 354
 Hansen, Hans Ejvind, kreditforeningsdirektør 374-77, 385f
 Hansen, Hans Martin, kgl. vejer og måler 225
 Hansen, Harry, entreprenør, Vivild 405
 Hansen, Helga, Århus 109f
 Hansen, Holger 32
 Hansen, Holger, gårdejer, Stubbæk 391, 393
 Hansen, Ingeborg 11-13, 34f, 41
 Hansen, Ingeborg 25, 29ff

- Hansen, Ivar, trafikminister 287
Hansen, Jens Peter, isenkræmmer 102, 152, 327
Hansen, Johan, amtsrevisor 47
Hansen, Johanne, Århus 32
Hansen, Jørn, kreditforeningsdirektør 374, 376
Hansen, Karis 405, 418, 422
Hansen, Karl, gårdejer, Dyvig 84, 101, 104
Hansen, Knud, gårdejer, Hammelev 318
Hansen, Laurine, lærerinde 47
Hansen, Lorenz, købmand 11, 27, 33ff
Hansen, Lorenz, isenkræmmer 31
Hansen, Margrethe 31
Hansen, Marie 29
Hansen, Mathias, tobaksfabrikant, Haderslev 336
Hansen, Niels, ingeniør, Århus 9, 32, 109f
Hansen, Poul, direktør, Danair 291
Hansen, Svend Aage, professor 352
Hansen, Woodrow Wilson 16
Hansen, Aage, spejderleder, Århus 96
Hanssen, Ellen Bjørn 179, 186, 231
Hanssen, H. P. 25f, 56, 216, 257
Hanssen, Peter Chr., gårdejer, Bolderslev 391
Harder Rasmussen, Jørgen, kontorchef 223
Harsberg, Vagn, amtsdirektør 243f, 259f, 419f
Hartling, Poul, statsminister 216
Hartvig-Møller, rektor 162
Hass Christensen, Emil, skuespiller 216
Hassel, Kai-Uwe von, ministerpræsident 355
Haugbølle, Edit 232
Haugbølle, Erik, kommunaldirektør 184, 214f, 220, 233ff
Haugaard, Knud, gartner, Nyborg 75
Hede Nielsen, Eigil, fabrikant, Horsens 368
Heil, Hermann, konsulent 316, 319, 337
Hein, Piet 342
Heinesen, Knud, undervisningsminister 350f
Heinsen, digegreve 346
Hejlesen, Bent, statsaut. revisor 157
Helm, Erik, advokat, Sønderborg 393
Helmer, Harald, manufakturhandler, Sønderborg 62, 64, 402
Helmer Jørgensen, L. P., spejderleder, Århus 95
Helveg Petersen, K., kulturminister 214
Henningsen, Lars N., historiker 327
Henningsen, Poul, arkitekt 87, 210
Henrik, prins 170, 284f, 302, 327, 357f
Herlem, Knud, fabrikant, København 192
Hillcourt, William, da.-am. spejderleder 171
Hinrichsen, restauratør 212f
Hinsby, Marianne, socialchef 261
Hintz, oberstløjtnant, Søgaard 80
Hitler, Adolf 55, 68ff, 75, 83f, 109, 116, 122, 125, 321f, 324
Hjorth Christiansen, Kjeld, redaktør 146ff
Hjortshøj Nielsen, S., kreditforeningsdirektør, Viborg 373f, 378
Hoff, Dycke, amtsrådsmedlem 232f, 259, 304, 307, 316, 320
Hoffmann, Sven, bankdirektør 101, 125, 311
Hoffmeyer, Erik, sparekassedirektør 184
Hofmann, Hans, ambassadør 360
Hofmann, Hans, maler 413
Holle, Helge, boghandlermedhjælper, Skive 91, 95, 98
Holm, Ove, spejderchef 155, 162f, 165
Holm, Peer, amtsbygningsinspektør 203f, 261
Holm, Inger (kaldet Strix) 165
Horsten, William, kontorchef 153, 296
Hopp, Odd, spejderleder 169
Hove, N. C., advokat, Kolding 373
Hoyer, Aage, gårdejer, Juhlsminde 369
Humlum, Johannes, professor, Århus 195
Hunger, Herman, jr. redaktør 148
Hvass, Gitten (Birgit) 128
Hvass, Jens, stasskovrider 76f, 96, 127f, 156, 162f, 171f
Hvidt, advokat, København 220

- Hvidt, stiftamtmand, Århus 114
 Hækkerup, Per, udenrigsminister 346
 Højbjerg Larsen, snedkermester 207
 Hørlück, Helga, amtsrådsmedlem 250, 304, 316, 318
 Høyer, Mogens, kreditforeningsdirektør, Århus 373f, 377
 Haarløv, Tyge, amtmænd, Tønder 211, 223, 237, 242, 261f, 334, 345
 Haarløv, Viggo Rothe, stiftamtmand 262
- Ibsen, Eugene, kontorchef, Tønder 249f, 252, 254, 259, 273, 314, 317
 Ibsen, Henrik, forfatter 216
 Ingrid, dronning 170, 256, 287, 308, 332, 359f, 361-64, 413, 415ff
 Ishøi, Aage, fabrikant, Ballum 315
 Iwersen, Hans, bankfuldmægtig 152
- Jacobsen, huskarl 17, 21
 Jacobsen, Bodil 12
 Jacobsen, Christian 12, 13
 Jacobsen, Gudrun 13
 Jacobsen, Helge, amtsrådsmedlem 270, 316
 Jacobsen, I. P., forfatter 60, 332
 Jacobsen, Jacob, havnefoged 12
 Jacobsen, Jacob, farvermester 54, 59, 85, 99f, 104f, 107, 125, 176, 179ff, 182, 186, 208, 326
 Jacobsen, Jes, maler 12, 13
 Jacobsen, Kaj 54
 Jacobsen, Kirsten, politiker 380ff
 Jacobsen, Maria 12
 Jacobsen, Midde 55
 Jacobsen, Niels, arkitekt, Odense 12, 13
 Jacobsen, Niels, gartner 220
 Jacobsen, Niels, skibsbygger 11-13
 Jacobsen, Peter, gartner 176
 Jacobsen, Thorkild 104
 Jacobsen, Vagn, direktør 399
 Jacobsen, Valdemar, gårdejer 12
 Jacobsen, Viggo Bertram, maler 13
 Jakobsen, Erhard, politiker 338
 Jakobsen, Niels, bankdirektør 396
 Janns, Heinrich, eksportør 256
 Jebsen, Michael, skibskaptajn 13
 Jebsen, Michael, skibsreder 355
 Jebsen, Per, student 98f, 125
 Jellingsøe, Ole, rektor, Sønderborg 306
 Jensen, oversergent, Sønderborg 78
 Jensen, brdr., bygmester 109
 Jensen, Aksel, Vejers 39
 Jensen, Bertha, indretningsarkitekt, København 135
 Jensen, Egon, indenrigsminister 300
 Jensen, H. P., sparekassedirektør, Agerskov 250, 318f
 Jensen, Helge, lærer, Døstrup 319
 Jensen, Henry, disponent 152, 156
 Jensen, Ingrid, fysioterapeut 407
 Jensen, Johannes, fabrikant, Herning 230
 Jensen, Kaj, købmand 85, 87, 98, 176
 Jensen, Knud, forvaltningschef 260f, 283, 295f, 298f, 302f, 311f, 341, 343
 Jensen, Leon, bypræsident, Flensborg 328, 341, 346
 Jensen, Margrethe, Vejers 39
 Jensen, Mogens, lektor, Herlufsholm 158, 160, 165
 Jensen, Nicolaj, bygmester 207
 Jensen, Poul Erik, civilingeniør, Næstved 158
 Jensen, Poul, autoforhandler 184
 Jensen, Sigrid 87
 Jensen, Tage, bygmester 206
 Jensen, Thit, forfatter 418
 Jensen, Aage V., tømrermester 229f, 311f
 Jepsen, Elke 405f, 423
 Jepsen, Elli 405
 Jepsen, Hans, gårdejer, Felsted 405
 Jepsen, Jens 423
 Jepsen, M. 373
 Jepsen, Søren 423
 Jertrum, Curt, direktør 185f, 232
 Jespersen, Nicolaj, vandinspektør 179, 185, 231
 Jessen, slægten, Lovtrup 10
 Jessen, Anders 127, 297f, 402, 405f, 410, 423
 Jessen, Anna, f. Hansen 11, 13, 15, 17-23, 25f, 30, 32, 34, 36, 38f, 41, 45, 54, 57, 60f, 77, 103, 121, 143, 204, 423

- Jessen, Anna Margrethe 9
 Jessen, Charlotte 422
 Jessen, Christian 422
 Jessen, Christian, gårdejer, Vellerup 7, 9, 35
 Jessen, Elsabe 9
 Jessen, Gudrun 35
 Jessen, Hanne 35
 Jessen, Hans 126f, 402, 405, 422
 Jessen, Hansigne 35
 Jessen, Ingeborg 7, 37, 52, 61, 106, 413, 423
 Jessen, Inger 403f, 421
 Jessen, Jacob, lærer, Lydersholm 10
 Jessen, Jens (dæknavn for Hans Mørup) 107
 Jessen, Johan, manufakturhandler 7, 15, 21, 30, 32, 41, 49, 52, 60ff, 77, 84, 97, 105, 122, 128ff, 131f, 144, 153, 176, 326f, 423
 Jessen, Johann, gdr., Vellerup 7, 9, 34
 Jessen, Johanne, Århus 9, 32
 Jessen, Jørgen 127, 405, 422
 Jessen, Jørgen, sognerådsformand, Ensted 246, 250, 256f
 Jessen, Kristine 9, 13, 32
 Jessen, Lars 421
 Jessen, Lise 421
 Jessen, Lise, Vellerup 35
 Jessen, Lissen 2, 14, 91f, 95, 97, 106, 109, 114ff, 118, 123f, 126ff, 132, 144, 162, 165, 227, 233, 240, 256, 284, 298, 308, 333, 335, 342f, 352f, 360, 402, 406, 409f, 421, 423
 Jessen, Mattes, Lovtrup 10
 Jessen, Olaf, manufakturhandler 15, 41, 45, 52, 107, 123, 135, 144, 403f, 423
 Jessen, Palle, skovrider 176
 Jessen, Peter, manufakturhandler 15, 52, 105, 107, 115ff, 119, 123, 135, 144, 236, 403f, 415
 Jessen, Peter, manufakturhandler, Silkeborg 61
 Jessen, Peter Henning 126f, 402ff, 405, 421
 Jessen, Peter Nissen, manufakturhandler 7, 9, 13-15, 18, 20, 22f, 25, 36-39, 45, 53f, 56f, 60ff, 93, 97, 100, 103, 105, 111, 121f, 129, 131-34, 143f, 150, 204, 211, 321, 414
 Jessen, Ruth 128
 Jessen, Tom Sig 422
 Johann, Australier 7
 Johannes, onkel, tandlæge 27f
 Johannsen, Dora, Flensborg 332f
 Johannsen, Hans Peter, biblioteksdirektør, Flensborg 327ff, 331-34, 336
 Johannsen, Peter Iver, generalsekretær 334, 336, 359
 Johansen, Alfred, manufakturhandler, Gråsten 392
 Johansen, Georg, forretningsfører 184, 189f, 232
 Juhler, Edward Jessen, præst 59
 Jul Petersen, Jørn, rektor, Haderslev 305
 Juncker, Flemming, godsejer 100
 Junggreen Have, J. P., landskabsarkitekt 124f, 199ff, 270
 Jørgensen, Anker, statsminister 295, 298ff
 Jørgensen, Gregers, borgmester, Højer 307
 Jørgensen, Gunnar, forfatter 77
 Jørgensen, Hans (dæknavn for Erik Jessen) 112
 Jørgensen, Hans Ronald, generalsekretær 149, 324, 335
 Jørgensen, Kaj, overlæge 406f
 Jørgensen, O. Chr., direktør 373
 Jørgensen, Paul, sygehusinspektør 237
 Jørgensen, Reidar, kontorchef 294
 Jørgensen, Viggo (jun.), manufakturhandler, Sønderborg 63f
 Jørgensen, Viggo (sen.), manufakturhandler, Sønderborg 62ff
 Kallehauge, G., kontorchef 373
 Kallenbach Pedersen, præst 103
 Kamphøener, Morten, redaktør 212
 Kampmann, Jens, trafikminister 284
 Kampmann, Tage, rektor 165
 Kampmann, Viggo, statsminister 193, 330
 Kannerup, Jørgen, trafikchef 288f
 Kaufholtz, Henrik, journalist 301

- Keller Hansen, rektor, Sønderborg 306
 Kiessner, bypræsident, Flensborg 341, 346
 Kingo Jacobsen, professor 301
 Kipling, Rudyard 49, 77
 Kjems, Sven, advokat, Gråsten 392
 Kjær, Jes Johan, skibskaptajn 13
 Kjær, Marie 13
 Kjær Jessen, Erik, amtsrådsmedlem, Christiansfeld 317
 Kjøller, Henry, sekretariatschef 261
 Kley, Günther, flyvechef 315
 Klinkby, Jens Wilhelm, adjunkt 46f, 412, 414
 Knaebel, bagermester 48
 Knudsen, Christa, amtsrådsmedlem, Blans 251f
 Knudsen, Frederik, bogtrykker 193
 Knudsen, Helmuth, arkitekt 275
 Knudsen, Knud T., forsikringsdirektør, København 368
 Kock, Bruno, autoforhandler, Sønderborg 392
 Kock, Jens Peter, borgmester, Sydals 315
 Kornerup, Ann-Mari, væver 268
 Korthals, Gernot, landråd 341, 345, 347
 Krag, Jens Otto, statsminister 253, 350, 361, 383
 Kragh, Marius, arkitekt 221
 Kragh-Hansen, Viggo, maler, Nybøl 270, 418f
 Krarup, Thorleif, kreditforeningsdirektør 377f, 384ff
 Krebs, Kaj, lektor, Ribe 153
 Kreutzmann, Heinz, viceminister, Bonn 349
 Kring, Mogens, direktør, Esbjerg 158, 168
 Kristensen, Alfred, Bylderup 238
 Kristensen, Knud, statsminister 147, 150
 Kristensen, Signe, overlærer 46
 Kristensen, Thorkild, fhv. minister 219
 Kristoffersen, Frode, journalist 223
 Kromann, Johan, landsretssagfører 157, 172f
 Kruhoffer, afdelingschef, Århus 92
 Kruise, Jens, forfatter 307
 Kørbing, Kaj, arkitekt, København 135f
 la Cour, tekstilfabrikant, Vejle 38
 la Cour, Vilhelm, historiker 89, 96, 98
 Ladegaard Jensen, Axel, gårdejer, Pjedsted 387f
 Laider, Edi, operasanger 47
 Lambertsen, Børge, forretningsfører 146
 Langkilde, Hans Oluf, godsejer, Bramstrup 368
 Larsen, Aksel, politiker 55, 58
 Larsen, Aksel, forstander 186f, 231
 Larsen, Gunnar Bendt, Nyborg 76
 Larsen, Ib, direktør 289
 Larsen, Jørgen, kreditforeningsdirektør, Ringkøbing 373f, 377
 Larsen, Jørgen Sten, forsikringsdirektør 368
 Larsen-Bjerre, skovfoged, Frøslev 310
 Larsen-Ledet, Camma, borgmester 188, 194, 203, 217, 233, 253, 255, 257, 416
 Larsson, Poul, farvehandler, Sønderborg 79
 Lassen, Holger, postpakkemester 49
 Lassen, Peter, gårdejer, Strukstrup 75
 Laurits Post, Oksbøl 40
 Lauritzen, forbundsminister 284
 Lauritzen, Kaj, stadskonduktør 165
 Lauritzen, Knud, skibsreder 162
 Lauritzen, Lau, filminstruktør 31
 Laursen, bogtrykker, Tønder 146
 Lausen, Gerd, landråd 341, 344
 Laustsen, Agnete, boligminister 389
 Lawaetz, Theodor, fotohandler 102
 Léger, Fernand, maler 413
 Lembcke, Cay, ritmester 163
 Lemke, fru 343
 Lemke, Helmut, ministerpræsident 343
 Lenz, Dieter, landssekretær 335
 Lerche, Fritz, præst 171
 Leth Larsen, Tommy, faglærer 158
 Lildholt, Hugo, bankdirektør 391, 393
 Lind, Nathalie, kulturminister 216
 Lindberg Jensen, Svend, skoledirektør, Ebeltoft 91, 95
 Lindemann, sadelmager 17, 25
 Linnemann, Willy-August, forfatter 307
 Loehr, Bjørn 121
 Loehr, Bodil 32f, 110f, 114, 116, 118-21

- Loehr, Wagn, Nr. Sundby 32f, 110f, 116, 118, 120f
Lorentz, Peter, Berlin 349
Lundgaard, eksportør 228
Lyck, Harald, handelslærling 65, 67
Lyck, Herbert, direktør 391
Lyck, Svend, grosserer 88, 101, 104, 125, 129, 131, 327
Lützhøft, Kaj 53
Læssøe, oberst 210
Løbner, højesteretssagfører 372
Løjtbo, Jens (pseudonym for Erik Jessen) 148
- Madsen, frøken 24, 48
Madsen, Frode, amtsborgmester 219
Madsen, N. O., Bjerringbro 373
Madsen, Niels Aage, driftsleder, Haderslev 317f
Madsen, Poul, Grønland 169
Madsen, Steen, sparekassedirektør 388
Madsen, Tage, kommunaldirektør, Haderslev 328
Madvig, P. A., landsretssagfører, Toftlund 51, 153
Magle, Hans, præst, Tønder 148
Mahler, Kurt, læderhandler 256
Mandrup Andersen, landsretssagfører 180
Marcussen, direktør, Århus 145
Marcussen, Svendaage, kreditforeningsdirektør, Haderslev 369ff
Margrethe 2. 170, 284f, 302, 357f, 361, 417
Marquardsen, Harro, gårdejer, Faurby 243, 250-54, 314, 319, 336f
Matlok, Sigfried, chefredaktør 338, 340, 359
Matthiasen, Niels, minister 287, 293-96, 298f
Matthiesen, Adolf, havnefoged 153, 225
Meister, Hans, stikker, Aalborg 119
Melchior, Arne, folketingsmedlem 339
Melchior, Lauritz, operasanger 354
Melchior, Louis A., kjolefabrikant 135
Meyer, Heinz, konsul 349
Meyer, Jacob, rådmænd, Flensborg 342, 346
Meyer, Karl Otto, chefredaktør, landdagsmand 325, 342, 352f, 356
Meyer, Marie, Skovlund 342, 353
Michelsen, Holger, gartner 49
Michelsen, Holger, viceskoleinspektør 66
Michelsen, Ingeborg 25, 29ff
Michelsen, Jacob, gårdejer 55, 176
Michelsen, Kaj, journalist 29f, 49, 51
Michelsen, Karen Margrethe 29ff
Michelsen, Mads, amtslæge 12, 15, 25, 29ff, 37
Michelsen, Niels Christian, apoteker 29f
Milhøj, Poul Erik, professor 351
Mogensen, fru 48
Mogensen, Ingvar, rektor 45f
Moholy-Nagy, maler 413
Montgomery 90, 104, 130
Mortensen, Gotfred 156
Mortensen, Mathies, direktør 197, 232
Mortil, præst, Århus 114
Munk, Axel, frisør, Århus 91
Munk, Kaj, Vedersø 83, 100
Munk Rasmussen, Mogens, kreditforeningsdirektør 377f, 384, 386
Mussolini 69
Møller, A. P., skibsreder 148, 364
Møller, Chr., borgmester, Sundeved 264
Møller, Elsabe Cathrine 8, 9, 11
Møller, Harald, brandchef, Århus 95, 114
Møller, I. C., grosserer, Flensborg 355
Møller, Iver, politimester 310, 361, 408f
Møller, Jan, gestapomedhjælper 107
Møller, Jens, dyrlæge, Gråsten 84
Møller, Jens, gårdejer, Maarbæk 9, 35
Møller, Jørgen, sognerådsformand, Rødebro 246
Møller (Lom), spejderleder, Århus 95
Møller, Mærsk McKinney, skibsreder 364
Møller, Povl, fhv. finansminister 374f, 388
Møller, Traugott, grosserer, Sønderborg 355f
Møller, Aage, højskoleforstander 89
Møller Christensen, Søren, vejingeniør 101
Møller Kristensen, Svend, professor 330

- Müller, Axel, manufakturhandler,
Roskilde 145
- Müller, Aage, manufakturhandler,
Roskilde 145
- Müller, Henrik, manufakturhandler,
Roskilde 146
- Mørck, Peter Viggo, direktør, Fredericia
158, 165
- Mørup, Hans, disponent 85, 87f, 98, 100-
03, 107f, 128, 133, 146, 148f
- Mørup, Niels Anton, forvaltningschef
260f, 312
- Mørup, Ruth 87
- Naujocks, kriminalkommissær 105
- Neergaard, Preben, direktør, København
367
- Nicolaisen, onkel 27
- Nicolaisen, Lisbeth 27
- Nicolajsen, taxavognmand 120
- Nielsen, frøknerne, Vejers 40
- Nielsen, Bodil, Vejle 12
- Nielsen, Dagmar 91, 14, 120
- Nielsen, Gudrun, Århus 114
- Nielsen, Hartvig, lærer, Gram 166, 168-72
- Nielsen, Holger K., politiker 382
- Nielsen, I. P., arbejderleder 416
- Nielsen, Ingolf, Cimber Air 290, 298
- Nielsen, Johan, forvaltningschef 243,
260, 312
- Nielsen, Johannes, boghandler,
Haderslev 146
- Nielsen, Jørn, arkitekt 109, 124f, 423
- Nielsen, Leif, købmand 198
- Nielsen, Lissen, g. Jessen 91f
- Nielsen, Ludvig, kommunaldirektør,
Tønder 237, 328
- Nielsen, M., direktør 373
- Nielsen, Niels, professor 301
- Nielsen, Ove, tennisspiller 292
- Nielsen, Ruth, Tønder 316
- Nielsen, Tove, undervisningsminister 216
- Nielsen, Viggo, direktør 296, 300f
- Nielsen, Vilhelm, gartner, Vejle 12
- Nielsen, Aage, stationsleder, Århus 91f,
114f, 120
- Nilsson, Birgit, operasanger 354
- Nissen, Johan, gårdejer, Rise 85
- Nissen, Nis, tidl. landdagsmand 212
- Noack, Johan Peter, direktør 351
- Nottelmann Hansen, handelsskolelærer,
Århus 90
- Nyboe Andersen, Bodil, bankdirektør,
København 384
- Nyvig, Anders, trafikkonsulent 201
- Nørgaard, Anker, redaktør 266
- Nørgaard, Inger, spejderleder 157
- Nørgaard, Werner, postbud 101, 105, 108
- Nørholt, kriminalbetjent 108
- Oesten, Günther, ingeniør 211
- Oksborg, Erik, amtsrådsmedlem 316, 320
- Oksen, Jens, direktør, Skærbæk 392f
- Oldenburg, Marie 360
- Oldenburg, Troels, ambassadør, Bonn 360
- Olesen, Kjeld, forsvarsminister 287
- Olesen, Peter, borgmester, Haderslev 237,
239, 241, 340
- Olesen, Søren, indenrigsminister 238
- Ollendorff, Preben, læge 158
- Olsen, hr. og fru, Vejers 38, 42
- Olsen, Else 397
- Olsen, Ruth, ulveleder 157
- Olsen, Sverre, bankdirektør 396f
- Olufsen, Aksel, godsejer, Struer 368
- Ostenfeld, Svend, amtslæge 227
- Parelius, proprietær, Kolstrupgaard 47,
188ff
- Pater Indignus (pseudonym for Hans
Magle) 148
- Paulsen, Arne, arkitekt 207f, 221, 403
- Paulsen, Johan, borgmester, Tønder 236-
39, 328, 334, 340, 391ff
- Pedersen, Ingvar, landsretssagfører,
Aalborg 373
- Pedersen, K., direktør 373
- Petersen, korporalselev, Sønderborg 79,
81
- Petersen, portner, Brundlund Slot 284f
- Petersen, Albert, skibsreder 225
- Petersen, Andreas,
herreekviperingshandler 327
- Petersen, Holger, sparekassefuldmægtig
102
- Petersen, Ingomar, arkitekt, Vojens 224,

- 249-55, 259f, 264f, 272-75, 278ff, 295,
314-17, 344, 348
Petersen, Jakob, bibliotekar 77
Petersen, Johannes M., købmand 50, 102,
108
Petersen, Karoline 43
Petersen, Klaus, landråd 296, 302, 334f,
341, 345, 347
Petersen, Max, slagtermester 14, 26
Petersen, Nis, forfatter 68
Petersen, Peter, borgmester, Vojens 406f
Petersen, Peter, grosserer 177
Petersen, Peter, professor 352
Petersen, Peter, skoledirektør 182
Petersen, Robert, skibsreder 225
Petersen-Stubbæk, maler 413
Peterson, Val, ambassadør 200
Philipson, Johan, folketingsmedlem,
Lundtoftbjerg 213, 216, 287, 315
Philipson, Kresten, amtsborgmester
315ff, 319, 352, 407, 419f
Philippsen, Andreas, overlærer 179, 186,
230f
Pilø, Holger, forvaltningschef 260, 275
Pinholt, Jens, stiftamtmand 237, 261ff,
290
Plovgaard, bibliotekskonsulent,
København 215
Poetzch-Hefter, regeringsdirektør 344
Poulsen, Hans, fabrikant 153, 186, 231
Poulsen, Jørgen, landbrugskandidat 101,
105
Poulsen, Morten, stationsforstander 196,
268
Poulsen, Kresten, folketingsmedlem
275
Prange, Knud, universitetslektor 270
Printz, professor, Århus 202
Pürschel, Victor 85

Quistgaard, præst, Vedsted 127

Randel, Erik, chefredaktør 412
Ranvig, Svend, lektor, Sorø 68, 155,
158
Rasborg, Steen, bankdirektør,
København 385
Rasmussen, slægten 10
Rasmussen, afdelingschef, Nyborg 71
Rasmussen, Bent,
kreditforeningsdirektør, Aalborg 371,
373f, 376ff
Rasmussen, Diner, Silkeborg 109
Rasmussen, Ejnar, San Francisco 138f
Rasmussen, Elisabeth 176
Rasmussen, Gustav, udenrigsminister 147
Rasmussen, Hans, folketingsformand 83
Rasmussen, Henning, borgmester,
Esbjerg 219, 246f
Rasmussen, Herman, malermester,
Silkeborg 109, 138
Rasmussen, Johannes, orgelbygger 104,
107, 176
Rasmussen, Otto, væver, Gråsten 154
Rasmussen, Vilhelmine, Slagelse 126
Rav-Andrea, Blaavand 38
Ravn, J. Chr., gårdejer 373
Ravn, Jakob, gårdejer, Simmersted 369f
Refslund Hansen, Marten, Skastgaard
250, 254, 318
Refslund Thomsen, Gudrun, kontorchef
233, 242
Refslund Thomsen, Ingeborg 108, 216f
Refslund Thomsen, Kresten, amtmand
102, 108
Rehling, direktør 301
Reppien, Henriette, væver, Gråsten 154
Rerup, Lorenz, generalkonsul 351
Richard, prins 226, 360
Richter, Bodo, overborgmester,
Flensborg 334
Ringsted, Henrik V., redaktør 147
Rishøjgaard, Sigfred, præst, Rise 85, 98f,
108, 147, 149
Ristedt, Johan, konsul 328
Rode, Steen, forsikringsdirektør,
København 367f, 385
Rohloff, fru 343
Rohloff, Paul, landdagspræsident 343
Rommel, general 90
Ronnenburger, Uwe, gårdejer 349
Rosenlund, handelsskolelærer, Århus 90
Rosenstand, landsretssagfører 224
Rosenstand, Anna, tandlæge 176
Rossell, Børge, kontorchef, København
229

- Rossen, Hans, grosserer, Flensborg 334
 Rothe, Frederik, kontorchef 208
 Rud Nielsen, Vagn, direktør,
 Planstyrelsen 264
 Rytter, Erik, landinspektør 319
 Røge, Henning, modstandsmand,
 Randers 119
 Raaschou, Vejers 40
- Salling, Herman, købmand, Århus 141
 Sandbæk, Harald, præst 119
 Scavenius, Erik, statsminister 96
 Schack, Karin, lensgrevinde 308
 Schack, O. D., lensgreve, Schackenborg
 416
 Scharnberg, Carl, forfatter 148
 Schatz, Frau 2, 19f
 Schaumburg, Niels, politimester 220,
 227, 330
 Schaumburg, Xenia 227
 Scheel, Walter, forbundspræsident 285,
 359f
 Schettler, fru 335
 Schettler, Hans, kredspræsident 335, 341
 Schlegelberger, Hartvig,
 indenrigsminister 333
 Schlesinger, Jørgen, ekspeditionssekretær
 184
 Schmidt, arkitekt, Århus 220
 Schmidt, manufakturhandler, Silkeborg
 23
 Schmidt, Hanno, bypræsident, Flensborg
 329
 Schmidt, Hans, gårdejer, Oksbøl 336
 Schmidt, Hans, gårdejer, Sandet 319
 Schmidt, Jep, gårdejer, Løjt kloster 337
 Schmidt, Jep, gårdejer, Risehjarup 336
 Schmidt, Jes, chefredaktør 179, 181f,
 185, 188, 232, 253, 255ff, 314, 336,
 338ff
 Schmidt, Nis, Padborg 315
 Schröder, kommunist 58
 Schubert, Lars, amtssekretær 335
 Schultz, Heinrich, skoleleder, Garding
 149
 Schøler, M. F., direktør, Danfoss 236, 241
 Seeberg, Peter, forfatter 342
 Sejersen, Flemming, redaktør 252
- Sennels, skovfoged, Skørping 174
 Sennels, Jutta, restauratør 217
 Sibbesen, Kathrine, Sønderborg 65
 Sibbesen, Marie, Sønderborg 65
 Sig Kristensen, Kirsten, Flensborg 405
 Simonsen, Frederik, kriminalbetjent 50
 Simonsen, Hans, gårdejer, Hyrup 250,
 318
 Simshäuser, modehandler 135
 Skands, Ove, kontorchef 292
 Skau, Hans, gårdejer, Lillehave 212
 Skifter Andersen, Knud, direktør 190,
 207
 Skjoldborg, Henning, overlæge, Århus
 143
 Skjøth, Hans, isenkramkommis 49
 Skotte Hansen, Jørgen, skoleinspektør,
 København 156
 Skov, Arne, bankdirektør, Sønderborg
 393
 Skovborg, Svend, amtsvejsinspektør 286
 Skovmand, Chr., sognerådsformand,
 Løjt 203, 246, 250
 Skytte, Karl, folketingsformand 343
 Smedegaard Andersen, O.,
 kreditforeningsdirektør 373
 "Sofus", handelsskolelærer, Århus 90
 Stallbom, Mutter 32
 Stauning Jensen, eksportør 228
 Stave, Jørgen, lærer 44
 Steffensen, Hans Emil,
 boghandlermedhjælper, Sønderborg 66
 Steffensen, Jens, forstander, Sommersted
 319
 Stehr, Rudolf, generalsekretær 336
 Steiner, Heinrich, generalmusikdirektør,
 Flensborg 330
 Stenoft, Bendt, spejder, Nyborg 76
 Stephensen, Hakon, chefredaktør 208ff
 Stoltenberg, Gerhard, ministerpræsident
 285, 355, 359f
 Storm Petersen, Robert 332
 Stovall, Sam, regeringsembedsmand
 136ff, 140
 Strutt, captain 131
 Strøm, Henning, stiftamtmand 247, 375,
 389
 Strømning, Knud, amtsvejsinspektør 176f

- Stærmosé, Jørgen, arkitekt, Odense 265, 275
- Stærmosé, Robert, højskoleforstander 89
- Styrk, Mads Nissen, forfatter 148
- Sunson, Palle, professor 307
- Surlyk, Christian, arkitekt 185f, 193, 221, 231
- Spendsen, Erik, bankassistent, Tønder 124
- Svensson, A., redaktør 86
- Svensson, Bjørn, redaktør 222f
- Syberg, Esther, overlæge, Augustenborg 276
- Sørensen, Arne, forfatter 87, 96, 98, 100, 150, 213, 216, 219
- Sørensen, C. Th., havearkitekt 199
- Sørensen, Frithjof, direktør 163
- Sørensen, Johannes, landsretssagfører, Randers 371ff
- Sørensen, Morten, journalist, Århus 116
- Sørensen, Poul, indenrigsminister 242
- Tangaa, Holger, arkitekt 75
- Tarp, Sven, amtsrådsmedlem 283, 317
- Tegewaldt, P. A., postassistent 151f
- Temler, Jørgen, overlæge, Horsens 91
- Terp, Peter, Herslevgaard 11
- Terp, R., vurderingsinspektør 373
- Terp-Nielsen, Jens, borgmester 203, 249
- Thau, Jens, overlærer 43
- Theo, hollænder 134
- Therkelsen, H. P., direktør, Kruså 392f
- Therkelsen, Knud Erik, højskoleforstander 230
- Thiellesen, Hans J., arkitekt 179, 232
- Thomas, fotograf, Vejers 42
- Thomsen, afdelingschef, Nyborg 71, 77
- Thomsen, Artur, rektor, Flensborg 341, 353f
- Thomsen, Jens, direktør 207
- Thorup Nielsen, skoledirektør 338
- Thuen, Børge, købmand, Aalborg 112
- Thuesen, Mads, gårdejer, Anslæt 369
- Thurman, John, spejderleder 160
- Thyge, Mogens, lærer 191
- Titzck, Rudolf, indenrigsminister 344f
- Tofft, Lorenz, landsretssagfører 257
- Tofft, Lorenz, senator 257
- Toft, Iver, gartner 49f
- Toldstrup, Jens, nedkastningschef 112f, 118f
- Touborg-Jensen, Kristen, folketingsmedlem 382
- Trampe, greve, hofchef 416
- Trumpf, Heine, fuldmægtig 126
- Tulstrup, Gunnar, statsaut. revisor, Århus 91
- Tygesen, Erik, amtskolekonsulent, Tønder 304
- Taanquist, Svend, amtsrådsmedlem 259, 320
- Udsen, Erik, direktør 374f
- Ulrich, Per, kunstner 270
- Vagn-Hansen, Cai, stiftamtmand 203, 220, 237, 260-64, 284, 334, 388, 413, 416f
- Vagn-Hansen, Inger 263
- Vedel, Hanne, væver 268
- Vestergaard Christensen, Bent, forsikringsdirektør 368
- Viereck, Jørgen, bygmester 102
- Vildfang, jordemoder, fru 15
- Vilhelmsen, Aage, civilingeniør 232
- Vilstrup, Bo, advokat, København 380
- Viltoft Hansen, restauratør 217
- Vindel, Jens, præst, Starup 75
- Visapää, Sylvi, Helsingfors 423
- Warming, Poul, heraldisk konsulent 268ff
- Wegner, Hans, møbelarkitekt 71, 268, 309
- Wehlitz, Gerhard, Kappel, 342
- Weidekamp, Egon, overborgmester, København 353
- Weikop, Ove, borgmester, København 145
- Weiss, Alfred, frimærkehandler 193
- Weizsäcker, R. von, forbundspræsident 360
- Westphal, Jürgen, minister 343
- Weynand, hollænder 134
- Wilde, Knud, manufakturhandler, Nyborg 73

- Wilde, Poul, manufakturhandler, Nyborg 70-73
Wilhelmsen, bankdirektør 39
Wilhelmsen, Peter, gårdejer, Vollerup 339
Wilson, John, spejderleder 171
Wingender, Franz, forretningsfører, Flensborg 109, 149, 324, 326, 337
Winther, dyrlæge, Hauerslev 113
Winther, Chr., forfatter 60
Wive, ejendomsmægler 104
Wive, Christian, bankprokurist 50, 151
Wive, Kaj 69f
Witte, direktør, Viborg 371
Wohlenberg, boghandler 60
Wolden-Ræthinge, fru 299
Wolff, Torben, zoolog 155f
Wollesen, Jens, overlæge 208, 210, 407
Wrangel, general 323
Zeuthen, departementschef 271
Ødum Jørgensen, bankdirektør 393
Ølgaard, Anders, professor 351
Østergaard, Erik, direktør 163f, 166
Aamand Sørensen, Morten, arkæolog 116

Geodætisk Instituts kort over Aabenraa 1964, her gengivet i ca. 1:20.000. Copyright.

Sønderjyske levnedsløb

I denne serie er hidtil udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.

Morten Kamphövener: En sønderjydsk fører. Udsolgt.

Th. Kaufmann: Minder og tanker: Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.

Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.

H. Gjessing: Drengår og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Udsolgt.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Udsolgt.

Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Udsolgt.

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Udsolgt.

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Udsolgt.

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.

Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Udsolgt.

Nr. 19. Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.

Nr. 20. Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup – Kragelund. Indb.

Nr. 21. Marius Schildt. Et jævnt og virksomt liv.

Nr. 22. A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Udsolgt.

Nr. 23. Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Udsolgt.

- Nr. 24. Hans Andersen: Landeværnet – et tilbageblik. Indb.
Nr. 25. Jørgen Nielsen: Arbejder i danskhedens tjeneste. Indb.
Nr. 26. Christine Plov: Lærerhjem og lærerindliv. Indb.
Nr. 27. Jes Peter Caspersen: Sådan var det. Indb.
Nr. 28. Sønderjyder siden Genforeningen. Erindringer. Udsolgt.
Nr. 29. Erik Jessen: Bare han får sin vilje. Erindringer. Indb.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition,
Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa.

Erik Jessen

- født 1919 i Aabenraa
- leder af stort familiefirma
- borgmester i Aabenraa 1958-70
- Sønderjyllands amtsborgmester 1970-81
- formand for Nykredit og Sydbank
- ledende i spejderbevægelsen

Bare han får sin vilje

er en indholdsrig og menneskelig fortælling om 75 års liv og udvikling i Sønderjylland

